سنڌي لوڪ ڪهاڻيون -۷

ڳاهن سان ڳالهيون

ڪ ادب سلسلي جو ستاويهون ڪتاب

لوڪ ڪهاڻيون - ٧

ڳاهن سان ڳالهيون

مرتب
ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

سنڌي ادبي بورڊ
ڄامشورو، سنڌ

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.
پاران ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

چاپو پهريون فيبروري ۱۹٦۴ع تعداد ۽ هزار
چاپو ٻيو اپريل ۱۹۹۵ع تعداد ۽ هزار

[سنڌي ادبي بورڊ جا سڀ حق واسطا قائم]

قيمت: پنجاهه رپيا
Price Rs. 50-00

ملڻ جو هنڌ:
سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال،
تلڪ چاڙهي، حيدرآباد، سنڌ.

هيءُ ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ پرنٽنگ پريس ڄامشورو، سنڌ ۾، مئنيجر سيد سڪندر علي شاهه ڇپيو ۽ شمشيرالحيدري، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ، ان کي ڇپائي پڌرو ڪيو.

مهاڳ

سنڌ جي ’لوڪ ادب‘ کي سهيڙڻ لاءِ هڪ تفصيلي تجويز، سنه ١٩٥٥ع ۾، ’سنڌي ادبي بورڊ‘ جي سامهون رکي وئي، جا ١٩٥٦ع آخر ڌاري بورڊ بحال ڪئي، ۽ ان جي عملي نگراني ۽ تڪميل بندہ جي حوالي ڪئي.

ان تجويز مطابق، جنوري ١٩٥٧ع کان لوڪ ادب سهيڙڻ جو ڪم شروع ڪيو ويو؛ انهيءَ سلسلي ۾ تعلقيوار ڪارڪن مقرر ڪيا ويا ته ذيل هدايتن موجب، ٻهراڙيءَ مان مواد گڏ ڪري موڪلين. سنڌ يونيورسٽيءَ ۾، ’سنڌي لغت آفيس‘ سان گڏ لوڪ ادب جي مرڪزي آفيس قائم ڪئي وئي، ۽ ڪارڪن مقرر ڪيا ويا ته مقامي طور گڏ ڪيل، توڙي ٻاهران آيل مواد کي هدايتن موجب ورڇي ورهائي، پيٽي صاف ڪري، ڇپائڻ لائق بنائين.

پهريان ٻه سال، ١٩٥٧ع ۽ ١٩٥٨ع، لوڪ ادب جي مواد سهيڙڻ ۾ صرف ٿيا. انهيءَ عرصي ۾ تعلقيوار ڪارڪنن، ڳوٺن مان گهربل ڳالهيون هٿ ڪيون؛ مرڪزي آفيس جي عملي ڇاپيل ڪتابي ذخيري مان ضروري مواد آتاريو؛ ۽ بندہ ڪوشش ڪري سنڌ جي هر ڀاڱي جو گشت ڪري، سڄاڻ سگهڙن مان ڪچهريون ڪيون، ۽ عام سنڌي ادب جي هر پهلوءَ کي سمجهڻ ۽ ان جي خاص ذخيري کي قلمبند ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. انهي سعيي ۽ همت، بلڪ جذبي ۽ محبت سان قدري ايترو مواد گڏ ٿيو، ۽ ٿي رهيو آهي، جو ان جي آڌار تي عام سنڌي ادب جي هر ڀاڱي بابت، نموني طور هڪ ڪتاب مرتب ڪري سگهجي ٿو. ڪتابن جي تاليف جو سلسلو ٽئين سال ١٩٥٩ع کان شروع ڪيو ويو آهي.

هت ٻه ڳالهيون واضح ڪرڻ ضروري آهن:

ٻهريون تہ هن تجويز موجب، سنڌي ٻوليءَ جي عام ادب جون اهي جملي جنسون، جيڪي هن وقت تائين ٻهراڙيءَ جي عوام ۾ مروج آهن، تن کي 'لوڪ ادب' جو ذخيرو تسليم ڪيو ويو آهي. انهيءَ ذخيري ۾ سنڌي ادب جون معياري جنسون پڻ شامل آهن، مثلاً: مداحون، مولود، تيهہ اکريون، ڪافيون وغيره؛ مگر جيئن تہ اهي هن وقت تائين ٻهراڙيءَ ۾ عام مقبول ۽ مشهور آهن، انهيءَ ڪري انهن کي پڻ 'لوڪ ادب' جي دائري ۾ شمار ڪيو ويو آهي. انهيءَ لحاظ سان، هن تجويز هيٺ گڏ ڪيل 'لوڪ ادب' کي بعينہ، 'فوڪ لور' (Folk Lore) جي مغربي مفهوم سان تعبير ڪرڻ صحيح نہ ٿيندو. اسان جي ملڪ ۾ شهري زندگي اڃان ايتري وسعت يا خاص نوعيت اختيار نہ ڪئي آهي، جو اها خواص جي زندگي ۽ تمدّن جو، يا 'معياري ادب' جو سرچشمو بنجي. سنڌي زندگيءَ جو مرڪزي دائرو اڃا تائين ڳوٺ آهي، ۽ انهيءَ ڪري سنڌي ادب جو وڏو ذخيرو اهوئي آهي جو عوام جي زندگيءَ جو آئينو آهي. انهيءَ ڪري هن مرحلي تي سنڌي ٻوليءَ جي 'لوڪ ادب' ۽ 'معياري ادب' جي وچ ۾ حد فاصل قائم ڪري نٿي سگهجي.

ٻيو تہ هن تجويز ذريعي 'لوڪ ادب' جو سمورو مواد گڏ نہ ٿي سگهيو آهي، ان کي سهيڙڻ لاءِ وڏي وقت ۽ ڪافي ذريعن جي ضرورت آهي. لوڪ ادب جو سڄو ذخيرو سربستو گڏ ڪرڻ چڻ اٿاهہ سمنڊ سوجهي مڙني موتين ۽ مالڪن کي ميڙڻ جي برابر ٿيندو، جو ناممڪن آهي. البت جو ڪجهہ گڏ ٿي سگهيو آهي سو لوڪ ادب جي هر جنس بابت مثالي مواد آهي. انهيءَ لحاظ سان هن تجويز هيٺ تاليف ڪيل ڪتاب اميد تہ آئنده ڪوشش لاءِ نمايان نشان ۽ نيڪ فال ثابت ٿيندا.

'لوڪ ادب تجويز' جي تحريڪ جيتوڻيڪ بنده جي طرفان شروع ٿي، مگر ان جي عملي سربراهي توڙي تڪميل ۾ گهڻن ئي مخلصن جون

ڪوششون شامل آهن. اول تہ 'سنڌي ادبي بورڊ' جي ميمبرن ڪي جس جڳائي جن هن تجويز کي سنہ ١٩٥٦ع ۾ منظور ڪيو. ان بعد گهربل مواد گڏ ڪرڻ، صاف ڪرڻ، ترتيب ڏيڻ، ابتدائي مُسوّدا توڙي پريس ڪاپيون تيار ڪرڻ، ۽ آخر ۾ ڪتابن ڇپائڻ ۾ ڪيترائي ساٿي پانهنجي پيلي ٿيا آهن. هن تجويز کي ڪامياب بنائڻ ۾ تعلقيوار ڪارڪنن، مرڪزي آفيس جي باهمت فردن، سنڌ جي سڄاڻ سگهڙن، توڙي انهن مڙني دوستن جو حصو آهي، جن بنده لاءِ سگهڙن کي گولي هٿ ڪرڻ ۽ ساڻن ڪچهري ڪرڻ ۾ پنهنجي هڙان وڙان مدد ڪئي.

'لوڪ ادب تجويز' هيٺ 'لوڪ ڪهاڻين' جا هيٺيان ست ڪتاب مرتب ڪري شايع ڪرائڻا آهن: (١) بادشاهن ۽ راڻين، شهزادن ۽ شهزادين جون ڳالهيون، (٢) بادشاهن، وزيرن ۽ سوداگرن جون ڳالهيون، (٣) پرين، ديون، جادوگرن ۽ ڏائڻين جون ڳالهيون، (٤) بادشاهن، شاهوڪارن، ڏاهن، ٺڳن ۽ پين جون ڳالهيون، (٥) پارائيون آکاڻيون، (٦) جانورن ۽ پکين جون آکاڻيون ۽ (٧) ڳاهن سان ڳالهيون. جيئن تہ هن سلسلي جي پهرئين ڪتاب جي مقدمه ۾ لوڪ ڪهاڻين جي علمي اهميت ۽ ابتدا، اهم ڪردارن جي نوعيت، تاريخي پس منظر ۽ اندروني سٽاءَ وغيره جي مکيہ پهلوئن تي تفصيلي بحث ڪيو ويو آهي، تنهنڪري هتي فقط هن ڪتاب ۾ شامل ڪيل آکاڻين جي اندروني سٽاءَ تي بحث ڪيو ويو آهي.

مجموعي طور هي ڪتاب 'لوڪ ادب' سلسلي جو **ستاويهون** ڪتاب آهي. ان جو بنيادي مواد جولاءِ ١٩٥٨ع تائين گڏ ٿيو؛ سڄي مواد کي ڇڪاسي، مختلف روايتن کي ڀيٽي، ترتيب ڏيئي، فيبروري ١٩٦٠ع ۾ ڪتاب جو مُسوّده تيار ڪيو ويو؛ ۽ مئي ١٩٦١ع ۾ مُسوّده جي آخرين تصحيح ڪري پريس ڪاپي شايع ٿيڻ لاءِ ڏني وئي.

مرڪزي آنيس جي پنهنجي ڪارڪنن سان گڏ خاص طرح محترم ممتاز مرزا هن ڪتاب جي مواد ڪـي اتاري، يڪجاء ڪرڻ، پڙهڻ ۽ دوباره صاف ڪري لکڻ ۾ تحسين جوڳو ڪم ڪيو، ۽ محترم شيخ محمّد اسماعيل ان سڄي ڪم جي نگراني ڪئي، ۽ مسوّده تيار ڪرڻ ۾ مدد ڪئي. هن ڪتاب جي آخري سٽاء، ترتيب ۽ تاليف لاء بنده خود ذميوار آهي.

نيو يارڪ
٥- فيبروري ١٩٦٤ع

خادم العلم
نبي بخش

عنوانن جي فهرست

ڳالهه			صفحو
۱- ڏمڻ سونارو -۱	...	...	۳
۲- ڏمڻ سونارو -۲	...	...	۱۳
۳- سونل -۱	...	...	۲۱
۴- سونل -۲	...	...	۲۴
۵- سونل -۳	...	...	۲۸
۶- راجڪمار ۽ ساهيچي	...	...	۳۲
۷- سهٽي صوحب	...	...	۳۸
۸- چاندو ۽ ڪنڪراج	...	...	۴۳
۹- جلال ۽ مارڪمير	...	...	۴۹
۱۰- ٻوناراءِ ۽ ليلا	...	...	۵۴
۱۱- سُڏيوَت ۽ سارنڪا	...	...	۶۷
۱۲- ڪيمرو ۽ لوڏڻ	...	...	۷۴
۱۳- آلنڌي ۽ ڏيورو	...	...	۸۰
۱۴- راڻو سُوندرو ۽ مانڊل راڻي	...	...	۸۴
۱۵- لالي ۽ سدرو	...	...	۹۷
۱۶- ڄام ٻُونڙو	...	...	۱۰۷
۱۷- همير سومرو	...	...	۱۱۲
۱۸- آهوڪوري هاڻو	...	...	۱۱۸
۱۹- ٻَڌاماڻي ٻُنڙو	...	...	۱۲۳
۲۰- ڪپريو ڪاهوڙي ۽ راڻي ڪاڍاري	...	...	۱۲۹
۲۱- ٻراڻ درياءَ جو سوداگر	...	...	۱۳۵
۲۲- سارو سنگهار	...	...	۱۴۲

ڳالهه			صفحو
٢٣- ڪارائڙيو سمون	...	...	١٤٦
٢٤- راجا ڪينٽرو	...	...	١٤٩
٢٥- پريو ڪاروڙي	...	...	١٦٣
٢٦- سونل پري	...	...	١٧١
٢٧- وڪيو ڏاتار	...	...	١٧٦
٢٨- جسوڌن پادشاهه	...	...	١٨٧
٢٩- ڳامون سچار -١	...	...	١٩٤
٣٠- ڳامون سچار -٢	...	...	٢١٢
٣١- ڳامون سچار -٣	...	...	٢١٨
٣٢- ڳامون سچار -٤	...	...	٢٢٥
٣٣- ڳامون سچار -٥	...	...	٢٣٤
٣٤- ڳامون سچار -٦	...	...	٢٤٣
٣٥- ٻچل مهر ۽ سعدان جتڻي	...	...	٢٤٦
٣٦- صابر ۽ ٿوران	...	...	٢٥٣
٣٧- آنڙ آنڙاڻي	...	...	٢٥٧
٣٨- ڄاڙو ڀيمجي ۽ غلام شاهه ڪلهوڙو ...		...	٢٦٣

ضميمو

٣٩- عمر ۽ ڳنگا	...	...	٢٧٣
٤٠- عمر بادشاهه ۽ نيرل راڻي	...	...	٢٧٩

ام للانسان ما تمنیٰO فللّٰه الاٰخرة و الاولیٰ

مقدمه

'لوڪ ڪهاڻيون' جي سلسلي جو هيءُ 'ستون' ۽ آخري ڪتاب آهي، جنهن بعد 'مشهور سنڌي قصن ۽ عشقيه داستانن' جو سلسلو شروع ٿئي ٿو. ارتقائي لحاظ سان، هن ڪتاب ۾ شامل ڳالهيون، 'لوڪ ڪهاڻين' ۽ 'لوڪ قصن ۽ داستانن' جي وچ واري ڪڙي آهن. هي 'ڳاهن' واريون 'ڳالهيون' آهن، جن ۾ فن قصه خواني جي جهلڪ نمايان طور نظر اچي ٿي. انهيءَ ڪري، اول 'ڳالهين' جي مفهوم ۽ 'ڳاهن' ذريعي فن قصه خواني جي عروج کي سمجهڻ ضروري آهي.

'ڳالهه' جي سڃاڻ

عام اصطلاح ۾ 'ڪهاڻي'، 'آکاڻي' يا 'ڳالهه' ۾ فرق ڪونهي؛ البت 'لوڪ ادب' جي علمي، اصطلاحي ۽ فني پهلوئن کان انهن جي مفهومن ۾ تخصيص ضروري آهي. هن سلسلي جي 'پنجين ڪتاب' جي مقدمي ۾ 'ڪهاڻي' ۽ 'آکاڻي' جي فرق کي قدري واضح ڪيو ويو آهي. 'ڳالهه' انهي کان مختلف آهي. 'ڳالهه' جي پويان تاريخي ۽ جغرافيائي پس منظر لازمي آهي. 'ڪهاڻي' ۽ 'آکاڻي' ان کان آزاد آهن. 'ڪهاڻين' ۽ 'آکاڻين' جو تاريخي يا جغرافيائي پس منظر معلوم ڪونهي، جاڪاڻ ته اهي انسان جي ڪهنين يادگيرين، وهمن، وسوسن ۽ تجربن جا يادگار آهن. البت انهن ۾ ڪنهن نه ڪنهن دور جي سماجي پس منظر جو عڪس سمايل آهي. ان جي برعڪس 'ڳالهه' جا واقعا توڙي ڪردار تاريخي يا نيم- تاريخي حيثيت رکن ٿا، ۽ ڳالهه جي موقعن ۽ مڪانن لاءِ مقامي جاگرافيءَ ۾ جاءِ آهي. ڳالهيون زمان توڙي مڪان جي لحاظ سان عوام کي ويجهيون آهن ۽ انهيءَ ڪري ڪهاڻين ۽ آکاڻين جي ڀيٽ ۾ وڌيڪ جڙيون جاڳنديون ۽ دلچسپ آهن.

فن قصه خواني جو ارتقاء

نہ معلوم ڪڏهن ڪان وٺي ڪهاڻين ۽ آکاڻين ٻڌائڻ جو سلسلو شروع ٿيو، مگر سنڌ ۾ ان جي شروعات، ڪافي آڳاٽي دور کان ٿي، ۽ آهستي آهستي ان ۾ فني نزاڪت پيدا ٿيڻ لڳي. غالباً ڀھريائين گهر جي ياتين مان ڪن سگهڙ نانين ۽ ڏاڏين توڙي سچاڻ مائرن ۽ پيئرن ننڍين آکاڻين ۾ پنهنجي طرفان ڪي دلچسپ ٽڪون ۽ فقرا گنڍيا، جن سان ٻارڙن جي ريجهہ ۽ خوشيءَ ۾ اضافو ٿيو. هن سلسلي جي 'پنجين ڪتاب' ۾ اهڙين آکاڻين جا مثال موجود آهن. جڏهن انهن ٻارڙن مان ڪي سگهڙ ساماڻا تہ انهن اڳتي وک وڌائي، ۽ ڪهاڻين جي شروع، وچ توڙي آخر ۾ ڪي دلچسپ جملا ۽ موزون فقرا ۽ مزيدار ورائيون وڌايائون. انهن اضافن سان اهي ملوڪ ٻاهر ڪچهرين ۾ ذوق ۽ شوق سان ڪهاڻيون ۽ ڳالهيون ڪٿڻ لڳا. اهڙيءَ طرح ڪهاڻين يا ڳالهين 'ٻڌائڻ' (محض بيان ڪرڻ) جي بدران ڪهاڻين يا ڳالهين 'ڪٿڻ' (فن سان ادا ڪرڻ) جو سلسلو شروع ٿيو. فني تاريخ جي لحاظ سان، قصي‌خواني جو اهو ڀھريون دور هو.

ان بعد باقاعدي فن سان پرين مجلسن ۾ ڳالهين ڪٿڻ ۽ داستانن ڳائڻ جو سلسلو شروع ٿيو. آساني خاطر، ان جي اوائلي مرحلي کي فن قصه خواني جو 'ٻيو دور' ۽ ان جي عروج کي 'ٽيون دور' سڏي سگهجي ٿو. ٻئي دور ۾، سگهڙن 'موزون فقرن' کان اڳتي قدم وڌائي 'ڳاهون' جوڙيون ۽ ڳاهن جي چاشني سان ڳالهيون ڪٿڻ لڳا. ٽئين دور ۾ پيشہ ور ڀٽن ۽ ڀانن، چارڻن ۽ منگتن، لنگهن ۽ مگڻهارن وڏا قصا ۽ جنگي عشقيہ داستان ڳاهن توڙي ڪافين جي جوڙ سان سازن جي وڄت تي ڳايا ۽ پنهنجي فصاحت ۽ ظرافت، آلاپن ۽ آوازن سان سنڌ ۾ فن قصه خواني کي عروج تي پهچايو.

هن ڪتاب جو اڪثر مواد 'ٻئي دور' سان تعلق رکي ٿو. هن ٻئي دور ۾ پيشہ ور ڳالهيون ڪٿندڙ سگهڙ ساماڻا، جن ڳالهين جي

دلچسپ موضوع کي فني اعتبار سان وڌيڪ دلپذير بڻايو. هنن ملوڪن پنهنجي بيان کي وڌيڪ موثر بڻائڻ خاطر ان ۾ شاعريءَ جو اضافو ڪيو، يعني ته 'ڳالهين' کي 'ڳاهن' سان سينگاريو. 'ڳاهون' ۾ قافيي منظوم مصراعون آهن ۽ سنڌي شاعريءَ جو آڳاٽو نمونو آهن. اوائلي ڳاهون غالباً محض ٽڪ واريون ٻه منظوم مصراعون هيون، ۽ اهي سنڌ ۾ شايد انهيءَ ساڳئي دور ۾ اسريون، جڏهن هند ۾ 'دوهو' وجود ۾ آيو. پر 'هندي دوهو' محض نظم جو نمونو هو ۽ شاعريءَ خاطر جوڙيو ويو؛ ان جي برعڪس، 'سنڌي ڳاهون' واقعن سان وابسته ۽ انهن واقعن کي ڳائڻ خاطر جوڙيون ويون. انهيءَ ڪري محض شاعريءَ جي بجاءِ، موقعي جي نزاڪت کي موثر انداز مگر عام فهم الفاظ ۾ ادا ڪرڻ 'سنڌي ڳاهن' جو مکيه ۽ عملي مقصد هو. وقت گذرڻ سان ڳاهن جي اصلي سٽاء بدلي ۽ 'ٻن مصراعن' جي بدران انهن ۾ ٽين مصراعن جو اضافو ٿيو. ازانسواءِ 'ڳاهه' ڳائڻ خاطر هئي، ڇاڪاڻ ته 'ڳاهه' جي لفظي معنيٰ ئي آهي: آهي خاص فقرا جي ڳايا وڃن. انهيءَ ڪري 'ڳاهه' جي لفظن جي ڪچ وهٽ آلاپڻ جي انداز تي قائم رهي، پر اکرن ۽ لفظن جي گهٽ-وڌ کان آزاد رهي. بهرحال جيئن ته 'ڳاهون' ڳائڻ خاطر هيون، انهيءَ ڪري هن پٺين دور ۾ انهن جي اضافي سان 'ڳالهين ڪٿڻ' واري مرحلي کان 'ڳالهين ڳائڻ' جي درجي ڏانهن ترقي ٿي.

مواد جي نوعيت.

'سونل' وارين ٽن روايتن (۳، ۴، ۵)* کان سواءِ هن ڪتاب ۾ شامل مواد سڄيئي 'ڳالهيون' آهن. 'سونل' هڪ ڪهاڻي آهي مگر ان کي ڳاهن ذريعي ڳايو ويو آهي، انهيءَ ڪري ئي ان کي

* ڏسو 'عنوانن جي فهرست'، جنهن ۾ 'سونل' بابت روايتون نمبر ۳، ۴ ۽ ۵ آهن. هن بعد متن توڙي حاشين ۾ ڏنل ڪارن عددن جو اشارو فهرست مطابق 'ڳالهين' جي سلسليوار نمبرن ڏانهن سمجهڻ گهرجي.

هن جلد ۾ شامل ڪيو ويو آهي. جملي چاليهن شامل روايتن مان، سواءِ ڏهن * جي ٻين سڀني ۾ ڳاهون يا نظميه نقرا آيل آهن ۽ انهيءَ ڪري مجموعي طور سان هن ڪتاب کي "ڳاهن سان ڳالهيون" سڏيو ويو آهي. 'ڏمر سوناري'، 'سونل' ۽ 'ڳامون سچار' مان هرهڪ جون هڪ کان زياده روايتون ڏنيون ويون آهن، ڇاڪاڻ ته هرهڪ روايت پنهنجي سٽاءَ جي لحاظ سان مستقل درجو رکي ٿي. انهن اٺن زائد روايتن † کان سواءِ، هن جلد جو مواد ٽيهن مکيه عنوانن سان مختلف ڳالهين تي شامل آهي، جن مان ٿي خاص (۷، ۲۴، ۲۵) اتر سنڌ ۾ ۽ خاص (۸، ۲۰) لاڙ ۾، ۽ اٺ خصوصاً (۶، ۸، ۱۰، ۱۴، ۳۶) ٿرپارڪر ضلعي ۾ رائج رهيون آهن. باقي اوڀيهه سنڌ جي تاريخ يا سڄي سنڌ جي مجموعي روايتن ذريعي معلوم ۽ مشهور آهن. تاريخي لحاظ سان، ڏمر سوناري جي ڳالهه دلوراءِ جي دور سان وابسته آهي؛ جنهن جو گمان اندازاً ڏهين يا يارهين صدي عيسوي سان ٿي سگهي ٿو، ۽ 'جاڙي ڀيڻ' جي ۽ غلام شاه ڪلهوڙي' واري ڳالهه ارڙهين صدي عيسوي جي آخر جي آهي. انهيءَ لحاظ سان، هن جلد ۾ شامل ڳالهيون ۹-۱۰ صدي عيسوي کان اڳ جي ستن-اٺن سون ورهين واري عرصي سان تعلق رکن ٿيون.

مکيه مضمون ۽ خاص اهڃاڻ

جدا جدا نظرين کان هي مڙئي ڳالهيون اهم ۽ انوکيون آهن، ۽ پڙهندڙ کي هرهڪ جي اندروني خوبي، ادبي يا تاريخي اهميت، ڳاهن جي لطافت ۽ ٻيون نزاڪتون دل سان لڳنديون. مضمون ۽ مقصد جي لحاظ سان، جملي مواد کي پنجن مکيه ڀاڱن ۾ ورهائي سگهجي ٿو: (الف) ڪهاڻيون، (ب) عشق ۽ محبت جون حڪايتون،

* ۱۵، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۹، ۳۰، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۹.

† يعني ته هڪ زائد روايت "ڏمر سوناري" جي، ٻه "سونل" جون، ۽ پنج "ڳامون سچار جون"

(ج) ڪن مشهور ڪردارن بابت روايتون، (د) پراڻ درياءَ جون يادگيريون، ۽ (هه) نيم-تاريخي حڪايتون. اسان انهن عنوانن هيٺ، ڳالهين جي ڪن خاص ڳالهين ۽ اهڃاڻن تي قدري روشني وجهون ٿا.

(الف) ڪهاڻيون. فقط هڪ ڪهاڻي 'سونل' جي شامل آهي، جا هن جلد کي هن سلسلي جي ٻين ڇهن جلدن سان قدري ملائي ٿي. هي خاص طرح هڪ گهرو ڪهاڻي آهي ۽ سنڌ جي گهڻي ڀاڱي ۾ گهر گهر مشهور آهي. هي ڪهاڻي ٻن مکيه روايتن ذريعي رائج آهي، جيڪي متن ۾ ڏنيون ويون آهن (٣، ٤، ٥). هيءَ هڪ ننڍڙي، سهڻي ۽ نهايت دلچسپ ڪهاڻي آهي، جنهن کي 'ڳاهن' ويتر دلپذير بنايو آهي.

(ب) عشق ۽ محبت جون حڪايتون. جملي پندرهن ڳالهيون* اهڙيون آهن، جن جو مکيه مضمون عشق ۽ محبت آهي. انهن سان 'ڏمڻ سوناري' جي ڳالهه، جنهن جون ٻه روايتون (١، ٢) شامل آهن، غالباً سڀ کان اڳاٽي ۽ ڪافي وڏي عرصي کان سنڌ ۾ عام رائج آهي. دلوراءِ جي ڌيءَ ۽ ڏمڻ سوناري جي ٻٽ جي محبت هن ڳالهه جو مرڪزي مضمون آهي. هن ڳالهه ۾ ٻوليءَ توڙي سٽاءَ جي لحاظ سان ڪافي اڳاٽيون (خصوصاً ص ٥) ۽ سهڻيون ڳاهون شامل آهن ۽ اجا تائين ڪي ملوڪ هيءَ ڳالهه ٽالهي جي وڄت تي ڪندا آهن. انهن ڳاهن جي ورائي جي لئي، جن اها ڳالهه ڪندي ٻڌي هوندي تن کي نه وسري هوندي. اها ورائي مختلف نمونن سان آلاپيندا آهن. جيئن ته: "تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي"؛ "مون من آهي موهيو، موهي سونارن الا!" يا "مون من موهيو الا! مون من موهيو سوناري".

ٻه ڳالهيون، 'جلال ۽ مارک مير' (٩) ۽ 'لالي ۽ مدورو' (١٥) سنڌ جي مشهور عشقيه داستانن ۾ شامل آهن. 'جلال ۽

* ١، ٢، ٦، ٨، ٩، ١٠، ١١، ١٢، ١٣، ١٤، ١٥، ٢٠، ٣٤، ٣٥ ۽ ٣٦

مارڪ ميرُ، مشهور عشقيه داستان 'ٻوبنا ۽ جراڙ' جي هڪ روايت آهي، جنهن جون ٻيون روايتون ٽوڙي هن داستان جا ڪي خاص ٽانا ۽ اڇيائي لوڪ ادب سلسلي جي 'اوڻيهين' ڪتاب (سنڌ جا عشقيه داستان -۱) ۾ تفصيل سان ڏنا ويا آهن. 'لالي ۽ مدورو' پڻ هڪ محبت جو داستان، 'ڦل وڏي ۽ پوري' جي داستان وانگر 'ڪوٽ ڏجي' جي قديم بستي سان تعلق رکي ٿو. 'لالي ۽ مدوري' سان ٺهڪندڙ هڪ ٻي ڳالهه 'لالي ۽ لالو بادشاهه' اڪثر ملوڪ ناڙي نڙ جي وڄت ۾ ڳائيندا آهن *.

'چاندو ۽ گنگراج' (۸) 'ڀونارا۽ ۽ ليلا' (۱۰) ۽ 'صابر ۽ نوران' (۳٦)- اهي ٽيئي ڳالهيون ٿرپارڪر ضلعي جي 'ناري ڊويزن' ۽ خصوصاً عمرڪوٽ واري اراضي ۾ عام رائج آهن. انهن ٽنهي ۾ آيل ڳالهون صاف سنڌيءَ ۾ آهن مگر جٽ ته بالڪل هن ٻوٽين دور جي ڪنهن سگهڙ جون جوڙيل آهن. پنج ڳالهيون ٻيون- 'راجڪمار ۽ ساهيجي' (٦)، 'سڏيوت ۽ سارنگا' (۱۱)، 'ڪيمرو ۽ لوڏڻ' (۱۲)، 'آنڊي ۽ ڏيورو' (۱۳) ۽ 'رائو سوندرو ۽ مانڊل راڻي' (۱۴)- ٿرپارڪر ضلعي جي 'ٿر ڊويزن' ۾ رائج آهن، ۽ انهن ۾ اڪثر گجرات، مارواڙ راجپوتانا ۽ جوڌپور جي لوڪ ڪهاڻين جو عڪس نمايان آهي. ڳاهن جي ٻولي ۾ پڻ ڍاٽڪي سان گڏ گجراتي ۽ مارواڙي جي ڪافي آميزش آهي. انهيءَ ڪري چئي نٿو سگهجي ته انهن مان ڪهڙيون ڳالهيون خاص سنڌ جي سرزمين (ٿر) جي پيداوار آهن ۽ ڪهڙيون ڪتابن يا سگهڙن ذريعي ٻاهران آيل آهن.

'ڪپريو ڪاهوڙي ۽ راڻي ڪاڍاري' (۲۰) ضلعي ٺٽي جي اترئين پاڱي ۽ خصوصاً 'جهرڪن' واري اراضي جو داستان آهي. هن ڳالهه موجب 'ڪپريو' هڪ درويش هو، جنهن جو ماجراء بادشاهه جي ڌيءَ

---

* ٽڙ ۾ هيءَ ڳالهه اسان ۱۹۴۴ع ۾ ٺٽي طرف جي مشهور ناڙي بنگل چنهوال کان ٻڌي ۽ واه جا ٻڌايائين.

ڪاڍاري سان سندس نينهن لڳو. فرهاد وانگر ڪشالا ڪري، سرنگهه هٽي شهزادي ڪاڍاري تائين پهتو ۽ انهيءَ سرنگهه واري ڪشالي سببان ڪيس 'ڪپريو ڪاهوڙي' يا 'ڪات ڪپريو' سڏيو ويو آهي. ڪپري بابت مقامي طور پيون ڳالهيون به علندڙ آهن، جن مان ڪن موجب هو هڪ ڏاڍو مڙس چور هو. جهرڪن ڪان چار-پنج ميل اولهه طرف ڪراچي ڏانهن ويندڙ شاهي رستي جي ڏکڻ طرف 'ماجيراءَ جي ٽڪري' موجود آهي، جنهن تي قديم آثار آهن؛ جي غالباً ٻڌ ڌرم جي مڙهي ۽ ان وقت جي شهر جا آهن. هيءُ داستان انهن قديم آثارن سان وابسته آهي.

'سهٽي صوحب' (٧)، 'راجا ڪينٿرو' (٢٤) ۽ 'ٻچل مهر ۽ سعدان جٽي' ٣٥- اهي ٽيئي ڳالهيون ضلعي سکر جي روهڙي ڊويزن ۾ عام رائج آهن. 'سهٽي صوحب' غالباً ڪنهن سگهڙ جي جوڙيل خيالي ڳالهه آهي ۽ ان ۾ آيل ڳاهن ۾ پڻ هندي دوهڙن جو عڪس نمايان آهي. 'راجا ڪينٿرو' پاڙيسري پرڳڻي جيسلمير جي پاسي جي ڪا سچي ڳالهه تي پائنجي ۽ ڳاهن جي ٻولي پڻ ان طرف جي آهي. 'ٻچل مهر ۽ سعدان جٽي' خاص مقامي ڳالهه آهي ۽ ان ۾ آيل ڳاهون پڻ مقامي سنڌي محاوري جي ساک پرين ٿيون.

(ج) ڪن مشهور ڪردارن بابت روايتون. آڳاٽي دور جا ڪي اهڙا ڪردار، جي ڪن خاص ڪارنامن ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هئا، تن ڪي سنڌ جي عوام پنهنجن انهن ڳالهين ذريعي ياد رکيو آهي. هن مجموعي ۾ اهڙين ستن مشهور شخصيتن بابت ڳالهيون شامل آهن، جيئن ته: مشهور سخي 'وڪيو ڏاتار' (٣٧) مشهور سورهيه 'ٻداماڻي پنرو' (١٩)، مشهور سچار 'گامون سچار' (٢٩-٣٤)، مشهور هالو (مال هڪلندڙ) 'آهوڪوري' (١٨)، مشهور جوڳي 'پريو گاروڙي' (٣٥)، مشهور پاڳيو 'سارو سنگهار' (٣٢) ۽ محلاتن جو سورهيه ۽ سُرهو چور 'ڪارائڙيو سمون' (٢٣). انهن ڳالهين مان هرهڪ بابت ڪي اهم اهڃاڻ هيٺ ڏجن ٿا.

وڪيو ڏاتار، سنڌ جي مشهور 'ڏهن ڏاتارن' مان آهي، جن ڪي سنڌ جي سگهڙن ڳايو آهي. هن روايت ۾ ڏهن ئي ڏاتارن جا نالا ڄاڻايل آهن، ۽ ان موجب وڪيو ڏاتار ۽ ڄام لاکو ڦلاڻي ساڳئي وقت جا هئا ۽ وڪيي ڏاتار جو ملڪ 'چيناڻي پيلو' هو.

ٻداماڻي پنرو، سنڌ جي اڳوڻن سورهيه سردارن مان آهي ۽ سندس نالو اڄ تائين ياد آهي. ٻداماڻي پنري بابت ڪي اڳاڻي وقت جا بيت شاهه جي رساليءَ (سر ڏهر) جي ڪن نسخن ذريعي محفوظ رهيا آهن، جي غالباً پنري بابت ڪنهن جهوني ڳالهه جون 'ڳاهون' آهن. سنڌ جي هڪ داناءُ سگهڙ حاجي سرماڻ خان ٻگهياڙ (ڪرمتي بلوچ)* چيو ته: ٻداماڻي پنري جي غير حاضريءَ ۾ ڪنهن غنيم (ڄام لاکو ڦلاڻي نه پر ٻيو ڪو) سندس شهر تي ڪاهه ڪئي ۽ ٻي لٽ سان گڏ سندس سڱي توڙي ماتيجي ماءُ، پنهي کي 'ٻان' ڪري وٺي ويو. پويان ٻداماڻي پنرو به سگهو ئي اچي پهتو ۽ غنيم جي لشڪر جي پويان پيو ۽ وڃي اڌو ڪر لڪ جهليائين. جڏهن انهيءَ لڪ مان سندس ساءُ ۽ ماتيجي جا ڪجاوا لنگهيا ته ماتيجيءَ ماءُ، پنري کي ڏسي ورتو ۽ ڪيس وڻ ڏنائين ته:

اڄ گهرجين آءُ، ٻداماڻي پنرا!
ماتيجي ۽ ماءُ، پيئي وڃن پان ۾

انهيءَ تي پنري جي سڳي ماءُ چيس ته:

نڪي پنرو تو ڄائو، نڪي تو وٽ هوءِ
پوءِ ماتيجي! مهڻو، ڇڄي لاءِ تو ڏنوءِ

---

* ويٺل لڳ ميرپور ساڪرو ضلعو ٺٽو. هينئر سندس عمر سؤ ورهيه کن آهي. سالس اسان جون ڪچهريون ١٩٤٥-١٩٤٦ع ۽ ان بعد ١٩٥٠-١٩٥٥ع واري عرصي ۾ ٿيون. سندس فرزند حاجي محمد سوڍو هن وقت سنڌ جي وڏن سگهڙن مان آهي.

حاجي ڪرمي پٽوي بلوچ ويئل داپيجي هڪ ڪچهري ۾ خبر ڪئي ته: مٽو ۽ شير ٻئي پنري جا پاڻ هئا. اهڙيءَ طرح بداماڻي پنري بابت جابجا ٿوريون گهڻيون ڳالهيون هلندڙ آهن، جن مان گهڻين کي اسان گڏ ڪري، پيٺي متن واري ڳالهه لکي آهي؛ جنهن مان ظاهر آهي ته پُنري جي ڪوٽ تي ڪنهن 'مغل' ڪاهه ڪئي. ان مان گمان نڪري ٿو ته اها چڙهائي ارغونن يا ترخانن واري دور ۾ ٿي، ۽ انهيءَ لحاظ سان بداماڻي پنرو ڏهين صدي هجري/سورهين صدي عيسوي ڌاري ٿي گذريو.

گامون سچار نسبتاً ويجهي دور جو آهي. گامڻ خان ڪورائي، جو عام طرح 'گامون سچار' جي نالي سان مشهور آهي، بابل خان ڪورائي جو پٽ هو. ديري غازي خان جي باني نواب غازي خان وٽ (جو ٻارهين صدي هجري ۾ ٿي گذريو) سچائي سببان سندس وڏي عزت هئي، ۽ هو نواب صاحب جي خاص وزيرن مان هو. گامون سچار جون ڳالهيون ديري غازي خان، بهاولپور، سيري توڙي سنڌ ۾ لاڙ تائين مشهور آهن. هن جلد ۾ شامل ٻوين ٽن روايتن ۾ گامون جي اٽڪل ۽ حرفت وارا نقل غير معتبر ٿا ڀانئجن؛ ڇو ته گامون جو گڻ ئي سچائي هو ۽ نه حرفت ۽ اٽڪل.

آهو ڪوري مشهور 'هاڻو' هو، يعني مال (انيون، سينهون وغيره) هنڊندو هو. هيءَ ڳالهه خاص طرح ٺٽي ضلعي ۾ رائج آهي ۽ اسان حاجي سرماڻ خان ٻگهياڙ ۽ سندس فرزند حاجي محمد سوڍي کان ٻڌي. ان بعد سگهڙ الله بخش پالاري† خبر ڪئي ته: آهو سيراچائي ۽ ڪپريو ڪاهوڙي پنهنجي وقت جا وڏا چور هئا. آهو ذات جو 'وَدُو' هو، پر ڪي چون ٿا ته ڪوري هو ۽ ڪي چون ٿا ته ڪاتيار هو. ا. هه.

---

† اصل ويئل (سنڌي) تعلقو ٺٽو بولا خان. سندس عمر نوي ورهيه کن آهي. سائس اسان جون ڪچهريون ١٩٦٠-١٩٦١ع ۾ ميهاڻي جي ٻيلي ۾ ٿيون. سنڌ جي وڏن سگهڙن مان آهي.

هن روايت موجب ’آهو سيراچائي‘ جي نالي مان ظاهر آهي ته آهو پٽ سيراچ جو هو. الله بخش وڏيڪ ٻڌايو ته: ’آهي وارو ڪوٽ‘ مشهور آهي ۽ ’ڪلهي جي وانء‘ (تعلقو ٺاٺو بولا خان) جي آسپاس ان جا نشان موجود آهن.

پريو گاروڙي هنڌين ماڳين مشهور آهي. هو جهاڙ منتر جي علم جو استاد هو ۽ سَپ سَپ جي ذات تي سندس قبضو هو. عوام جي ويساهه موجب اهڙو مهاجوڳي ڪو عام رواجي ماڻهو ڪونه هوندو. سندن خيال ۾ (هن روايت موجب) هو حقيقت ۾ هڪ شهزادو هو ۽ جيسلمير جي راجا جو پٽ هو. فقير جي قول موجب، جنهن جي دعا سان ڄائو، مرلين سان محبت رکيائين ۽ گُرو جي دعا ٿيس، جنهنڪري نانگ بلائون سندس سڳي ۾ ٻڌا. هن روايت ۾ پريي گاروڙي جي زندگيءَ بابت ٻه ٻيا نوان نُڪتا پڻ ملن ٿا: هڪ ته ’سڳني سنگهار‘ سان سندس نينهن لڳو، جا ’شيشا پٽڻ‘ واري پاڳي جي ڪنهن شهر جي راڻي هئي، ۽ ٻيو ته سڳني سنگهار جي رضا خاطر ’پيچنگ نانگ‘ کي جهلڻ لاءِ ڪشالا ڪڍيائين، جن جي وڪهي سندس موت ٿيو.

سنڌ جي عام روايت موجب پريو گاروڙي ذات جو چنهواڻ هو ۽ ’گوگي پير‘ جو مک ۽ خبردار پالڪو هو. گوگو پير درويش هو ۽ ڪرامت سببان سڀ نانگ بلائون سندس مطيع هئا. پريي ڪانئس ٻرايو ۽ گوگي پير جي دعا ٿيس، جنهنڪري جهاڙ منتر جي علم جي زور سان هن سڀ نانگ نمايا. نئي لڳ ’گنجي‘ جا چنهواڻ فقير هاڻ کي پريي گاروڙي جو اولاد سڏائين ٿا ۽ نئي واري پاڳي کي ئي گوگي پير جو آخري آستان ۽ پريي گاروڙي جو ماڳ مڪان ٻڌائين ٿا. نئي ۽ گنجي جي وچ تي ڪراچي ڏانهن ويندڙ شاهي رستي جي لڳ ڏکڻ طرف ”گوگي جا تڪر“ مشهور آهن. ڳالهه جي هن روايت موجب پڻ پريي گاروڙي جو ’شيشا پٽڻ‘ جي سڳني سنگهار سان نينهن لڳو. ’شيشا‘ ۽ ’پٽڻ‘ ٻئي سنڌو ندي جي هيٺين دوآبي جون اڳيون شاخون

آهن، ۽ ميرپور ساڪري تعلقي جي ساموئيءَ ڪناري واري اندرين اراضي ۾ انهن نالن سان ڪارا درياءَ اڄ تائين موجود آهن. انهن اهڃاڻن مان پڻ پريي ڳاروڙي جو نئي واري انهيءَ ڀاڱي ۾ اچڻ جو گمان نڪري ٿو.

سارو سنگهار وڏي ۾ وڏو ڀاڳيو هو ۽ وٽس مال مال جي ذات موجود هئي. سندس باري ۾ جيڪي روايتون اسان کي ملي سگهيون، تن جي بناء تي متن ۾ هن ڳالهه جو خاڪو قائم ڪيو ويو آهي. ساري سنگهار بابت سنڌ ۾ ڪيئي ڳالهيون هلندڙ آهن، جن کي سهيڙڻ جي ضرورت آهي. مثلاً سارو سنگهار چوندو هو ته: ڏاچيءَ جي منجهه جي مونکي خبر نٿي پوي؛ پاڻ تي ايندي ته به رڙندي ايندي ۽ پاڻ تان ويندي ته به رڙندي ويندي. هڪ ڀيري سارو سنگهار ڪٿان ٻاهران پئي موٽيو ته ڪس تي پنهنجي ڀاڻ جو ڪو ماڻهو ڏٺائين، پڇيائينس ته: پوٺتي سڀ خير هو؟ هن چيو ته: هائو. اتي پڇيائينس ته: ڪٿون ڀريون؟ جواب ڏنائين ته: نه، ڪٿون اجا وٽاڻ تي. تڏهن ساري سنگهار چيو ته: ابا! پوءِ ڪيئن ٿو چئين ته پوٺتي مڙيئي خير! ان مان مراد ته ساري سنگهار جي نظر ۾ سڄي مال ۾ ڪٿون ڪتر ۽ ويڙهي ذات آهي. ساري سنگهار جي ڪٽنب بابت هن جلد ۾ شامل "ڪارائڙيي سمي" جي ڳالهه ۾ ڪي وڏيڪ اهڃاڻ موجود آهن.

ڪارائڙيو سمو ڪڇ جي سمن مان هو، ۽ هن روايت موجب هو 'ڪَرڙيي - آبڙاسيي' جي ڀينگهر ڄام جو پٽ هو. هو پنهنجي وقت جو شاهي سورهيه ۽ سُگهو چور هو، چاڪاڻ ته هو هميشه راجائن ۽ سردارن جي محلات مان هيرن جنهوارن ۽ ڳهن زيورن جي اڪيلي سر چوري ڪندو هو ۽ محلات جي داين ٻاين کي اوڊائيون ڀرائي مال متاع ڪڍي ويندو هو. هن روايت ۾ ساري سنگهار بابت پڻ ڪي خاص اهڃاڻ موجود آهن، جيئن ته 'ٻچڙ' واريءَ 'ڪاري جبل' جي اترين پٽ ۾ 'نير واري واڻ' عام طور 'ساري سنگهار جي واڻ'

پڻ سڏجي ٿي؛ ڇاڪاڻ ته انهيءَ ماڳ پڻ سارو سنگهار وس سالگي مال ڪاهي اچي رهيو هو؛ پيو ته ساري سنگهار کي 'ستچاچُل' ۽ 'ڪپُورئين' نالي به ڏيون هيون، جن مان ڪپورئين جي شادي ڪارائڙيي سمي سان ٿي.

(ت) پراڻ درياءَ جون يادگيريون. اندازاً ڏهين صدي عيسوي جي آخر کان وٺي چوڏهين صدي جي شروع تائين، سنڌو درياءَ جو مکيه وهڪرو، موجوده موري ۽ سڪرنڊ جي وچ ڏاري اوڀر طرف ورڪائي، موجوده ميرپورخاص جي رخ تي وهندو هو؛ جتان کان وٺي هيٺ درياءَ جو اهو وهڪرو 'پُراڻ' جي نالي سان سڏجڻ لڳو، جنهن جي پڻ مکيه شاخن جا ڦٽل پيٽ اڄاتائين ميرپورخاص کان هيٺ ٿرپارڪر ضلعي ۾ موجود آهن. ان بعد درياءَ آهستي آهستي اولهه طرف لاڙو ڪيو ۽ ڪو وقت نصرپور وٽان وهندو؛ تان جو ١٧٥٧ع ۾ هالن جي مٿان رخ ڦيرائي اچا به اولهه طرفان ڪوٽڙي واري موجوده مَجراءَ ۾ وهڻ لڳو. مگر 'پراڻ درياءَ' جون آباديون ۽ ان جي پنهنجي ڪيپن ڇهچَڻ جون يادگيريون ماڻهن کي ڪن وسريون؛ بِياڪن، بيتن، تمن ۽ ڪهاڻين ذريعي پراڻ جو ذڪر جاري رهيو ۽ اڄ تائين جاري آهي. جام لاکي ڦلاڻي، پراڻ جي ڪناري تي منزلون ڪيون ۽ پراڻ جي وٽن کي اوڀاڻيون پهرايون. آمري، پراڻ جي ڪپ تي آمري ۽ وڏي وڻ ٿيي، ۽ بادشاهن، اميرن ۽ درويشن جو منزلگاهه بني. ٽنڊي جان محمد لڳ پراڻ جي ڪناري تي 'آمري وارو مقام' موجود آهي، جنهن ۾ ڪيئي سالڪ، سگهڙ، عاشق ۽ درويش ستل آهن، جن پراڻ جي لهرين ۽ آبادين کي اکين سان ڏٺو. پراڻ جي ماڻهاڻ جا اهڃاڻ هينئان آڳاٽا بيت آهن، جن ۾ ڪنهن سالڪ پراڻ کان سوال پڇيو آهي ۽ پراڻ ان جو جواب ڏنو آهي:

سالڪ: جهوني تون پراڻ، جُڳ چنڊيهه مٺيرين
تو کي ڏٺا هاڻ، لاکي جهڙا پهَتَيڙا؟

پراڻ : لاڪـا لـڪ آئـيا، انـڙ ڪروڙيـون اٺ
پر هير-هيڙائو هيڪڙو، وري نہ آيو مون وٽ

'هير - هيڙائو' يعني 'سون جو سوداگر'، جنهن چون ٿا تہ هڪ دفعو پراڻ جي ڪناري تي منزل ڪئي ۽ چوڌاري وڻن ٽڻن کي سونا ڳهہ ٻارائي، انهن کي سهاڳ ڏيئي ڇڏيائين .

هن جلد ۾ شامل روايت (٢١) جنهن پراڻ جي سوداگر جي آهي، سو ڪشمير جو هو، جنهن مان درياء ذريعي اتر هندوستان سان سنڌ جي اڳاٽي واپار جو پتو پوي ٿو. هن ڳالهہ جي سناء 'ڪهاڻي' واري آهي پراڻ جي پس منظر ۾ بہ تاريخي اهڃاڻ سمايل آهن : هڪ علي بندر جي آبادي، ٻيو پراڻ درياء جو ڦٽڻ. علي بندر جو اهڃاڻ، پراڻ جي پوڇڙي واري وهڪري جو پتو ڏئي ٿو. علي بندر، رهموڪي بازار کان اٽڪل ڇهہ ميل کن اتر-اولهہ طرف ۽ سنڌ جي سرحد اندر هڪ مکيہ بندر هو، جتان کان پراڻ اندازاً ٻارهن تيرهن ميل هيٺ سَر ڏکڻ وهي وڃي 'ڪاري ناري' (ايرندي ناري) سان گڏبي هئي. اتان ذرا اولهہ طرف لاڙو ڪندي هئي، جتان کان ستـاٺ ميل هيٺ 'سنڌڙي' جو بندر هو. سنڌڙي کان هيٺ اڃان بہ اولهہ طرف لڙي وڃي 'ڪوري جي نار' ۾ ڇوڙ ڪندي هئي. درياء جي پراڻ واري رخ بدلجڻ کان گهڻو پوءِ پڻ اُبڪلاني جي موسم ۾ درياء جي اٿل سببان پراڻ جو ڀورو پرجي وهندو هو ۽ ويندي ميان غلام شاهہ ڪلهوڙي جي دور تائين پراڻ ۽ ناري جو گڏيل پاڻي سنڌڙي تائين پهچندو هو. مگر سنہ ١٨١٩ع ۾ ڌرتي ڌٻڻ سببان انهيءَ وهڪري تي وڏو اثر پيو: 'سنڌڙي' صفا تباهہ ٿي وئي ۽ علي بندر جو اوج پڻ ختم ٿي ويو. هن عوامي روايت موجب، سوداگر کي ڪاوڙ آئي جنهن وڃي پراڻ جو منهن ڦيرايو ۽ علي بندر جي اوج کي هميشہ لاءِ ختم ڪري ڇڏيائين .

(ھ) غير-تاريخي ڳالهيون. جملي اٺ ڳالهيون جڻ غير-تاريخي حڪايتون آهن. ڇاڪاڻ تہ انهن جي سٽاء ۾ ڪي تاريخي ٽاڻا ۽ اهڃاڻ ٺمڪندا نظر اچن ٿا. انهن مان ست ڳالهيون سومرن جي تاريخي دور سانُ وابستہ آهن ۽ هڪ ڳالھ ڪلهوڙن جي دور سان تعلق رکي ٿي. اسان هيٺ انهيءَ تاريخي سلسلي مطابق انهن تي ٻَڌري روشني وجهون ٿا.

سومرن جو دور. هن دور جي ستن ڳالهين مان ٽي-انڙ انڙائي (٣٧)، سونل ٻري (٣٦) ۽ ڄام ٻونٿرو (١٦)- سومرن جي دور ۾ ڪڇ ۾ سنڌ جي سمن سردارن جي حڪومت سان لاڳاپيل آهن، ۽ باقي چار-جسوڌڻ بادشاھ (٣٨)، همير سومرو (١٧)، عمر ۽ گنگا (٣٩) ۽ عمر ۽ نيرل راڻي (٤٠)-سنڌ ۾ سومرن واري دور سان وابستہ آهن.

انڙ انڙائي. ڄام مهڙ ۽ ڄام مناهي، سنڌ جي سمن مان ٻهريان مک سردار هئا، جن سومرن جي دور جي وچ ڌاري ڪڇ ۾ سمن جي طاقت جو بنياد وڌو. ڪڇ جي روايتن موجب ٻئي، ٻہ ڀاء ڄام مهڙ ۽ ڄام مناهي ٻهريان سما سردار هئا، جي سنڌ مان آيا ۽ اچي ڪڇ ۾ پنهنجي حڪومت قائم ڪيائون. انڙ انڙائيءَ جي ڳالھ انهيءَ دور سان تعلق رکي ٿي، ۽ ڪڇ جي روايتن سان گھڻي قدر ملي ٿي. البت ڪڇ جي روايتن موجب مهڙ ۽ مناهي پنهنجي ڀاء انڙ کي ماريو ۽ انهيءَ ڪري کين سنڌ ڇڏڻي پئي؛ مگر هن روايت مان انهيءَ واقعي جي تصديق ڪانہ ٿي ٿئي. ازانسواء سمن جي شجرن مان پڻ گھڻن ۾ انڙ جو اولاد ڄاڻايل آهي، جنهن جي معنيٰ تہ انڙ سنڌ ۾ ڄام ٿي رهيو ۽ مهڙ ۽ مناهي وڃي ڪڇ ۾ حڪومت قائم ڪئي.

سونل ٻري. ڪڇ ۾ ڄام مهڙ بعد ڄام ساهڙ (يا ڄام ساند) حڪمران ٿيو، جنهن ڪان پوء ٻنس ڄام ڦل گادي تي ويٺو، ۽ ڪانئس پوء سندس پٽ ڄام لاکو حاڪم ٿيو، جو ڪڇ توڙي سنڌ ۾ ڄام لاکي

ڦلاڻي' جي نالي سان مشهور آهي. عوام جي ويساهه موجب لاکي ڦلاڻي جهڙو سورهيه پٽ رواجي ماءُ کو ڄڻيندي! هو ضرور ڪنهن پريءَ پيٽان پيدا ٿيو هوندو. 'سونل پري' جي ڳالهه انهيءَ عام ويساهه جو نتيجو آهي، جنهن موجب: لاکي جي ماءُ 'سونل' حقيقت ۾ هڪ پري هئي، جنهن کي 'ڪرڙ ريباري' نيائي ڪوٺي پنهنجي گهر ۾ رهايو، ۽ پوءِ ڄام ڦل، سونل جي سونهن ۽ سگهه ڏسي ساڻس شادي ڪئي ۽ سندس پيٽان لاکو ڄائو. ڪڇ جي روايتن مطابق، ڄام لاکي جي ماءُ جو نالو 'سون ٻائي' هو ۽ هوءَ هڪ ريباري قبيلي جي ڇوڪري هئي. هن روايت موجب ڄام لاکي جو جنم 'مهينو ڪتي سنبت ٦٧٩' ڄاڻايل آهي. ڪڇ جي روايتن ۾ اختلاف آهي، مگر ڪن ۾ اهو ساڳيو سال ڄاڻايل آهي.

ڄام پونئرو. ڄام لاکي ڦلاڻي پنهنجي ايامڪاريءَ ۾ گجرات توڙي مارواڙ جي سرحدي راڄائن کي شڪستون ڏنيون، ڪڇ ۾ هڪ طاقتور حڪومت قائم ڪئي. ڪانئس پوءِ ڄام پونئرو حڪمران ٿيو، جو سنڌ جي بادشاهه همير سومري جو همعصر جو. ڄام لاکي ڦلاڻي جي مرڻ تي وجهه وٺي سرحدي راجواڙن ۽ راڄائن وري ڪڇ تي ڪاهون شروع ڪيون. 'ويرگجر' جو 'ٻَرڙي' واري پاڳي جو حاڪم هو، تنهن حملا شروع ڪيا؛ جن کي هميشه لاءِ ختم ڪرڻ خاطر ڄام پونئري سنڌ جي بادشاهه همير سومري ڏانهن مدد لاءِ لکيو، جنهن جو ذڪر هيٺ همير سومري جي ڳالهه (١٧) ۾ آهي.

هن ڳالهه ۾ 'جَڪَن' هٿان ڄام پونئري جي مارجڻ جو ذڪر آهي. اصولي طور سنڌ جي هيءَ روايت ڪڇ جي روايتن جو پڙاڏو آهي، جن ۾ 'جکن' هٿان ڄام پونئري جو موت مشهور آهي؛ البت هن روايت ۾ ڳاهن ذريعي هن واقعي جو قدري تفصيل سان سماءُ رچيل آهي. غور ڪرڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته هيءُ هڪ صرف عوامي افسانو آهي. تاريخي اهڃاڻن موجب، جڏهن ڄام پونئري ۽ همير سومري

جي وچ ۾ عهدنامو ٿيو (’همير سومري واري ڳالهه‘) تڏهن ڪڇ کي سنڌ جي پوري طاقت جي پٺڀرائي حاصل ٿي ۽ ڄام ڄونڙي سان ڪو به ڀُڙي نه سگهيو. ان بعد ڪافي عرصي تائين هن حڪومت ڪئي ۽ پوءِ ڪنهن اتفاقي بيماري سبٻان هن اوچتو وفات ڪئي. ٻنا ڪنهن جنگ جي، گهر جي خاموشيءَ ۾ سنڌس اوچتي وفات سبٻان ماڻهن ۾ ڪئين ڳالهيون هليون. سندن خيال ۾ ڄام ڄونڙي جهڙو مڙس ڪو بيماري وگهي مرڻ جو هو! ڀانيائون ته يقيني طور ڪنهن درويش جي پٽ يا ڪنهن جادوءَ جي اثر جو شڪار ٿيو هوندو. اهڙيءَ طرح افسانو اسريو ته: ڄام ڄونڙي جي راڻي، سنگهارن فقيرن کان پُٽ لاءِ دعا گهري، پر چيائونس ته توکي پٽ لکيل ڪونهي. انهيءَ تي راڻي رنج ٿي اچي ڄام ڄونڙي کي برغلايو؛ جنهن انهن فقيرن کي بند ۾ وڌو. پوءِ منجهائن هڪڙو فقير، ’ڀنيري‘ حجام جي مدد سان ڀڄي نڪتو، جنهن ٽڪر تي چڙهي وڃي پنهنجي پير ’جڪ‘ کي سڏ ڪيا. سندس سڏ سٽي ايڪهتر جک گهوڙيسوار، سندن ڀيڻ ”سانئري“ سميت پٿرن سان پنهنجا توبرا ڀري، ڄام ڄونڙي کي مارڻ لاءِ اچي ٽڪر تي پهتا. پوءِ محلات تي پٿر وسايائون پر ڄام ڄونڙي کي به دعا جو تعويذ ڳچيءَ ۾ ٻڌل هو؛ جنهنڪري ڪيس پٿرُني ڪونه لڳو. پوءِ ’جکن‘ جي ڀيڻ سانئري، مچر ٻنجي اچي ڄام ڄونڙي کي اندران ٻدن تي چڪ هنيو، جنهن تي هن غسلخاني ۾ وڃي ڪپڙا لاٿا ۽ تعويذ پڻ لاٿو. ان موقعي تي سيني ۾ ننڍي جک جنهن جو نالو ’ڪَڪر‘ يا ’ڪَڪڙ‘ هو، تنهن چٽائي پٿر هنيو، جو ڄام ڄونڙي کي لڳو ۽ انهيءَ زخم سبٻان چالهين ڏينهن بعد وفات ڪيائين.

هيءُ ڪڇ جي روايتن جو اختصار آهي، جنهن جي آڌار تي هن ٻوئين دور جي ڪن لکندڙ ڪاريگرن ڪئين طومار ٻڌا آهن. فقيرن کي بند ۾ وجهڻ واري ڳالهه سان ثابت ڪيو اٿن ته ڄام ڄونڙو وڏو ظالم هو. پر ان کان وڌيڪ ’جکن‘ جي سڃاڻپ بابت ڪئي خيالي لغڙ اڏايا اٿن، جن ۾ ’لنڊن‘ جو هڪ پروفيسر سيني کان گوءِ کڻي

ويو آهي. سندس خيال ۾ (١) اهي ڪي ڏيهي ماڻهو ڪين هئا، پر 'روم' (Byzantium) جي طرف جا يوروپي گورا هئا، جن ظالم پونئري ڪي ماري ڄڻ ڪڇ جي عوام ڪي آزادي ۽ نجات بخشي. اهو انوکو خيال غالباً سندس ڪڇ جي تاريخي مطالعي جو پڙاڏو آهي، جنهن موجب ١٩- صدي ۾ انگريزن ڪڇ جي باهمت سپه سالار فتح محمد نوتيار جي طاقت ڪي هميشه لاءِ ختم ڪري ڪڇ تي پنهنجو قبضو ڄمايو ۽ اهڙيءَ طرح ڪڇ ڪي آزادي ۽ نجات بخشي.

جسوڏن بادشاهه. هيءَ ڳالهه (٣٨) سومرن جي بالڪل اوائلي يا آخري دور سان تعلق رکي ٿي. 'تحفةالڪرام' ۾ عربن جي دور بعد يعني ته سومرن جي بالڪل اوائلي دور ۾ سنڌ ۾ ستن رائن جي سردارين جو ذڪر آهي، جن مان هڪ جو نالو 'جسوڏن آگرو' ڄاڻايل آهي (٢). غالباً 'جسوڏن' جي سرداري موجوده ٽنڊي آدم ۽ دلور (ضلعو سانگهڙ) واري اراضي ۾ 'لوهاڻي درياءَ' جي ڪنڌيءَ سان هئي، جتي 'آگرن' جي آڳاٽي بستي جا آثار ملن ٿا. عربن جي دور ۾ درياءَ 'منصوره' (برهمڻ آباد) وٽان وهندو هو، جنهن جا شاهي ڪنڌر ڄمڙائو واهه لڳ 'خيري ڪلوني' واري موري جي اوير طرف (تعلقو سنجهورو) موجود آهن. ان بعد درياءَ ذرا اولهه طرف رخ بدلايو ۽ 'منصوره' ۽ موجوده ٽنڊه آدم جي وچ ڏاري 'لوهاڻي' واري پيٽ مان وهڻ لڳو. هيٺ ڏکڻ طرف، سومرن واري دور ۾ 'پراڻ' جي پيٽن مان وڙهو ۽ سمن جي دور ۾ هڪ مکيه شاخ اولهه طرفان نئي وٽان وڙهي ۽ پيو نئدو واهڙ نصرپور وٽان وهڻ لڳو. ترخانن جي دور کان وٺي ڪلهوڙن جي دور تائين، نصرپور وارو واهڙ ٿري مکيه

(١) ڏسو "رش بروڪ وليم" جو ڪتاب: ڪاريون ٽڪريون، ڪڇ جي تاريخ ۽ ڏند ڪٿا ص ص ٨٣-٨٥.

Rushbrook william, L. F.: the Black Hills: Kutch, Its History and Legend, London, 1958, p p 83- 85

(٢) تحفةالڪرام، سنڌي ترجمو، سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد ١٩٥٧، ص ٨١.

وهڪرو ٿيو: جنهن جي هڪ شاخ هيٺ لاڙ طرف 'پنيهل' جي نالي سان سڏبي هئي. 'پنيهل جي ڇني' اجان تائين 'تَرائي' (تعلقو ٽنڊو محمد خان) کان ڏکڻ-اولهه طرف موجود ۽ مشهور آهي. ١٧٥٧ع ۾ جڏهن نصرپور وارو وهڪرو ڦٽو، ته هيٺ ڏکڻ طرف ان کي 'ڦِٽو' يا 'ڦِٽو ڏورو' يا محض 'ڏورو' سڏڻ لڳا ۽ اجان تائين اهي نالا مشهور آهن. بهرحال، سومرن جي دور کان وٺي ڪلهوڙن جي دور تائين 'لوهاڻي - ڦِٽي ڏوري - پنيهل' وارو درياء جو وهڪرو، 'سِير' يا 'واهڙ' طور مگر مسلسل جاري رهيو. جيئن ته جسوڌن جي سرداري مٿان 'لوهاڻي' تي هئي، انهيءَ ڪري پوئين دور ۾ سندس نالو انهيءَ وهڪري جي هيٺين ڇاڙهن، يعني ته ڦٽي ڏوري ۽ پنيهل، جي نالن سان گڏ ياد رهيو: جيئن ته 'شاهه جي رسالي' (سر ڏهر) جي بيتن مان ظاهر آهي. هڪ بيت ۾ 'جسوڌڻ' جو نالو ڪنيل آهي ته:

ڏورن اڳينءَ ڏار، مهند ملاحن لڪيو
موڙي ڇڏيائون مَڪُرا، ٻسي ٻاٽيءَ ٻار
جسوڌڻ جهڙا يار، ٻيا وير وماس ۾.

سنڌ جي ڪن روايتن موجب، 'نُورئـن' (نُوري) ڪي جسوڌڻ بادشاهه جي ڌي سڏيو ويو آهي. نورئين جو زمانو ڄام تماچي وارو آهي ۽ ڄام تماچي سنڌ-سمن جي اوائلي بادشاهن مان هو. سنڌس پيءُ ڄام نيروز، سمن جو پهريون بادشاهه هو ۽ سومرن جي بالڪل آخري دور ۾ هو عروج کي رسيو. انهيءَ لحاظ سان 'نورئين' جي پيءُ 'جسوڌڻ' کي پڻ سومرن جي بالڪل آخري دور جو قرار ڏيئي سگهجي ٿو. پر انهن روايتن ۾ 'نورئين' جي جسوڌڻ سان نسبت پڻ 'ڏوري' جي لحاظ سان آهي، چون ٿا ته جڏهن ڏورو سڪو ۽ جسوڌڻ جي بادشاهي ڦٽي ته سندس پيو خاندان ختم ٿي ويو ۽ باقي 'نورئين' ڇوري ڇني وڃي رهي، جنهن جو ڪوبه اوهي واهي ڪونه رهيو. بالآخر هڪ گندري ڪيس پنهنجي نياڻي ڪري نپايو. غالباً اها روايت محض

’نورئين‘ جي شان وڌائڻ خاطر آهي. ان مان ثدري جسوڏڻ ۽ ڏوري جو اهڃاڻ ملي ٿو.

تحفةالڪرام، شاهه جي رسالي جي بيتن ۽ نورئين واري روايت کان سواءِ جسوڏڻ بابت ٻي ڪا به روايت ڪانه ٿي ملي، تان جو ١٩٥٠ع ۾ جڏهن اسان جون ميرپور ساڪري جي ٻکهياڙن سگهڙن سان ڪچهريون ٿيون ته هيءَ ڳالهه ورتائين ملي جا نهايت دلچسپ آهي. هن روايت جو مرڪزي نڪتو پڻ ’ڏوري جو سڪڻ، جسوڏڻ جي بادشاهي جو ڦٽڻ ۽ دوباره ڏوري ۾ پاڻي اچڻ ۽ ملڪ جو وسڻ‘ آهي، جو مٿين روايتن مطابق آهي. سنه ١٩٦١ع ۾ اسان جي ڪڇ جي سگهڙ منو فقير نهڙبيءَ سان ڪچهري ٿي، جنهن پڻ جسوڏڻ بادشاهه ۽ نورئين واري روايت جا ٽاٽا ڏنا، پر وڏي عمر (نوي ورهيه) سببان ڪيس ويسر ٿي پئي ۽ سربستي ڳالهه ڪري نه سگهيو. البت ڳالهه ڪندي ’جسوڏڻ مهڙائي‘ پئي چيائين، جنهن جي معنيٰ ته جسوڏڻ جي پيءُ جو نالو ’مهڙ‘ هو. وري چيائين ته: ”جسوڏڻ کي مهڙ نالي پٽ ٿيو، جنهن کي ٻه پٽ ٿيا، هڪ نوري ٻيو اسحاق.“ ٿي سگهي ٿو ته ’نوري‘ جسوڏڻ جو پٽ هو، پر ساڳئي نالي سببان ڪن سگهڙن، ڄام تماچي جي محبوبه ’نوريءَ‘ کي جسوڏڻ جي ڌيءَ سمجهيو، جيئن مٿي بيان ٿي چڪو آهي. منو فقير چيو ته: ’ٻَلياري جسوڏڻ جي پني هئي.‘ شاهه جي رسالي ۾ هڪ بيت آيل آهي ته ”ڍاڪي ۽ ڏور، پئي وهن ٻليار ۾“، ۽ هن روايت موجب، ’ٻليار‘ مان مراد ’ٻلياري‘ سمجهڻ گهرجي. پڻ منو فقير ’جسوڏڻ‘ کي بعضي ’جسو فقير‘ پئي سڏيو. متن ۾ ڏنل ٻکهياڙن سگهڙن واري ڳالهه مان پڻ ’جسوڏڻ‘ جي نيڪي ۽ درويشيءَ جو گمان نڪري ٿو.

همير سومرو: هن ڳالهه (١٧) ۾ ويرگجر سان ڄام پونئري جي مقابلي، همير سومري جو سندس مدد لاءِ سنڌ مان چڙهڻ ۽ بالآخر ويرگجر کي آمهون سامهون مقابلي ۾ مارڻ جو ذڪر آهي. هن ڳالهه

ڳالهه جي ہي 'ہٿرا' ۾ مقصد تـوڙي مفهوم جي غلطي رهجي وئـي آهي ۽ انهيءَ ڪري اهـا 'ہٿرا' (ص ۱۱۲) هيٺينءَ طرح درست ڪري پڙهڻ گهرجي:

"انهيءَ زماني ۾ ڪاٺياواڙ طرف ہَرڙي واري ياڳي ۾ 'ويرڳجر' نالي هڪڙو راجا هو، جنهن جي ڄام پونئري سان دشمني هئي. ويرڳجر ڪڇ تي حملن لاءِ پنهنجا لشڪر چاڙهڻ لڳو. هڪ ڀيري هٿياربند لشڪر موڪليائين، جن اچي ڪڇ مان مال هنيو. ڄام پونئري کي جڏهن خبر پهتي، تڏهن قـول ڪيائين تہ اهـو مـال واربـو ۽ حملي ڪندڙن کي سيکت ڏيبي. پوءِ ڄام پونئري پونٽ ن پنهنجو لشڪر چاڙهيو، جن ہَرڙي پهاڙ جي لڪ وٽ هاٺُن کي ماري مال ورايو:

پونئري ڪيا پرياڻ، ہَرڙي تي ہَر ہيا
تنين وچـي واريون لـوڙون لڪ مٿا.

(ڄام پونئري پڪا قـول ڪري، 'ہرڙي' طرف سخت چڙهائي ڪئي، ۽ سندس فوج سرسي ڪري 'لـڪ' مٿان وچـي اهـي لـوڙهيون (هنيل مال) ورايون).

هن ڳالهہ مان ڪي اهم تاريخي اهڃاڻ نروار ٿين ٿا: ڄام پونئرو، هـمير سومري جـو همعصر هو: ڪانئس اڳـ ڄـام لاکو ڦلاڻي هو، جنهن جي ڏاڏي ڄـام مهڙ ڪڇ ۾ سمن جي طاقت جـو بنياد وڌو، جنهن جي معنيٰ تہ سومرن جي وچين دور ۾ سنڌ جي سمن سردارن ڪڇ ۾ پنهنجي حڪومت قائم ڪئي. ٻيو تہ هن ڳالهہ مان سومرن ۽ ڳجرن جي لڙائي جو ثبوت ملي ٿو، جنهن جا اهڃاڻ 'دودي چنيسر'

جي رزميه داستان ۾ ملن ٿا*. ٿيو ته چار پوٺري جي مدد ۾ همير سومري سنڌ مان چڙهائي ڪئي ۽ ويرگجر جي شڪست ڪان پوءِ ڪڇ پڻ سومرن جي سياسي اثر هيٺ آيو. هن روايت موجب (جنهن جي تصديق ڪڇ جي روايتن مان پڻ ٿئي ٿي) "ان ڏينهن ڪان وٺي ڪڇ ۾ (همير سومري جي) نالي قائم رکڻ لاءِ زمين جا دستاويز لکڻ وقت "اڳهاٽ همير وارا" لکڻ جو رواج پيو (ص ١١٧)".

چار پوٺري ۽ همير سومري جي معاهدي سببان ڪڇ ۾ سمن جي حڪومت کي سنڌ جي سومرن جي حڪومت جي پٺڀرائي حاصل ٿي ۽ ڪڇ ٻاهرين حملن کان محفوظ رهي. هيءَ ڳالهه اندروني تاريخي اهڃاڻن جي بناء تي ڪافي آڳاٽي ۽ معاصر واقعن جو عڪس معلوم ٿئي ٿي. ان ۾ آيل 'ڳاهون' پڻ مضمون توڙي سناء جي لحاظ مان بالڪل آڳاٽيون ٿيون معلوم ٿين: اهي ابتدائي دور واريون ٻه-ٽڪيون ڳاهون آهن، ۽ سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ لاءِ هڪ قيمتي سرمايو آهن†.

عمر ۽ ڪنگا، عمر ۽ نيرل راڻي. هي ٻئي ڳالهيون سنڌ جي حاڪم عمر سومري سان تعلق رکن ٿيون. سنڌ جي تاريخي روايتن موجب، سومرن مان 'عمر' نالي هڪ کان وڌيڪ بادشاهه ٿي گذريا. 'عمر ۽ نيرل راڻي' واري ڳالهه ۾ 'عمر پٽ همير' جو ڄاڻايل آهي، جنهن مان گمان نڪري ٿو ته هي ڳالهيون وڏي يا پهرئين عمر سان تعلق رکن ٿيون، جو شايد همير پهرئين جو پٽ هو، جنهن ڪڇ جي مدد لاءِ لشڪر چاڙهيو، جنهن جو ذڪر هن کان اڳ ٿي چڪو آهي.

'عمر ۽ ڪنگا' هڪ ڪتابي ڳالهه آهي جا پهريائين 'تاريخ طاهري' جي مصنف مير طاهرمحمد نسياني قلمبند ڪئي ۽ بعد ۾ مير علي شير قانع

---

*تفصيل لاءِ ڏسو، لوڪ ادب سلسلي جو اٺاويهون ڪتاب "سنڌ جو مشهور رزميه داستان: دودو چنيسر".

†تفصيل لاءِ ڏسو، اسان جو ڪتاب "سنڌي ٻولي جي مختصر تاريخ" (حيدرآباد: ٻاروچي پريس، ١٩٦٢ع)، ص ص ٦١-٦٤.

'تحفة الڪرام' ۾ نقل ڪئي. 'تاريخ طاهري' جي مطالعي مان ظاهر آهي ته مير طاهر محمد طبعي طور سومرن جو سخت مخالف هو ۽ انهيءَ ڪري سومرن خلاف نهايت مبالغي آميز ڳالهيون لکيون اٿس بلڪ سومرن کي هندو ڪري ڄاڻايو اٿس، حالانڪ ٻين تاريخن مان ان قسم جي خيالن جي ترديد ٿئي ٿي. هيءَ ڳالهه بہ سندس انهيءَ مخالفانہ رويي جو عڪس ٿي ڏسجي، ڇاڪاڻ تہ جنهن نموني ۾ مير طاهر محمد "عمر ۽ گنگا" جي ڳالهه پيش ڪئي آهي، ان جو سنڌ جي روايتن ۾ نالو نشان ئي ڪونهي. مير طاهر جي روايت موجب گنگا، عمر سان مڱايل هئي پر ڪيس نہ وڻي ۽ چيائين تہ ٻئي ڪنهن سان پرڻائي ڇڏيوس. پوءِ گنگا جڏهن وڏي ٿي ۽ عمر تميميءَ سان سندس شادي ٿي، تڏهن بادشاهہ عمر سومرو وري مٿس عاشق ٿيو ۽ حرفت سان سندس مڙس کي شراب پياري ڪانئس طلاق ڏياري، وري گنگا سان پاڻ شادي ڪيائين. هي سڄو بيان پُرتڪلف ۽ عوامي انساني واري جاذبيت کان خالي آهي.

'عمر ۽ نيرل راڻي' واري ڳالهہ جا هڪ عوامي روايت آهي ۽ اڄا تائين خاص طرح عمرڪوٽ طرف رائج آهي: ان مان قدري حقيقت کلي ٿي. هن عوامي روايت ۾ ڄاڻايل آهي تہ عمر "گيگل" نالي ڇوڪريءَ سان مڱيل هو. شادي کان اڳ هو 'نيرل پري' کي هٿ ڪرڻ خاطر روانو ٿيو. بالآخر ڪيس 'روغان' شهر ۾ ڳولي لڌائين ۽ ساڻس شادي ڪري اتي ئي رهي پيو. ڏينهن گذرڻ بعد پويان ڪيس قاصد پهتو جنهن ڪيس ٻڌايو تہ وطن هـل نـہ تـہ هاڻي تنهنجي مڱ 'گيگل' ٻئي سان ٿا پرڻائين. اهو ٻڌي عمر اتان چڙهيو ۽ وقت سر اچي پهتو، جو سندس شاديءَ کان اڳ پنهنجي مڱ 'گيگل' کي اچي هٿ ڪيائين. مير طاهر محمد نسياني جي 'گنگا' ساڳي 'گيگل' آهي، البت سندس ڳالهہ جو رنگ الڳ آهي. 'عمر ۽ نيرل راڻي' واري روايت جا اڄ ڏينهن تائين عام آهي، ان مان تصديق ٿئي ٿي تہ عمر پنهنجي مڱ 'گيگل' سان سندس شاديءَ ٿيڻ کان اڳ پرڻيو.

عمر جو 'نيرل پري' جي تلاش ۾ نڪرڻ ۽ بالآخر 'روغان' شهر ۾ سائس شادي ڪرڻ ظاهر ۾ هڪ افسانو آهي، پر تاريخي لحاظ سان قرين قياس آهي. 'روغان' جي شهر جا آثار، لسٻيلي ۾ 'ٻيلي' جي شهر کان ۹-ميل ڪن اتر-اولهه طرف پورالي ندي جي پيٽ ۾ ٻن شاهي ٽڪرين جي ڪنڌين ۾ اڃان تائين موجود آهن. اتي جي مقامي روايتن ۾ پڻ 'روغان' پرين ۽ ديون جو آستان سڏجي ٿو. هڪ وڏي ويڪري گهار جي ٻنهي پاسي اوچين ٽڪرين جي آمهون سامهون ڪنڌين ۾ متي درن ورانڊن ۽ ڪمرن سان ننڍن گهرن جون قطارون ٽاڪيل آهن، جي هينئر سڀ خالي پيون آهن. اسان ۱۹٦۱ع ۾ روغان شهر جي انهن حيرت انگيز ڪنڊرن کي ڪشالا ڪري وڃي ڏٺو†. هڪ عجب نظارو آهي ۽ عقل ڪم نٿو ڪري ته ڪافي متي ٽڪرين جي پٽين ۾ اهي گهر ڪنهن ٽاڪيا ۽ ڪڏهن ٽاڪيا. عمر سومري جي ڏينهن ۾ لسٻيلي ۾ سمن مان رونجهن ڄامن جي حڪومت هئي. بالڪل ممڪن آهي ته بادشاهه عمر سومرو، لس ٻيلي جي رونجهن ڄامن وٽ لسٻيلي ويو هجي، جتي 'روغان' جي پرين واري آستان جو سير ڪيائين ۽ پڻ ٻيلي مان 'نيرل' نالي ڪنهن صاحبزاديءَ سان شادي ڪيائين. روايت موجب پڻ نيرل بهرحال مانجهي مير جي ڌيءَ هئي (ص ۲۸۷). سنڌس موتڻ بعد پرين جي آستان 'روغان' جو سير ۽ 'نيرل' سان عمر جي شادي بابت ملڪ ۾ مقالون هليون، جي پوءِ هن افساني جي صورت ۾ ياد رهيون. هن روايت ۾ هڪ موزون مصرع "ڪٿو شهر روغان جو، اڏيو عمرڪوٽ" معنيٰ خيز آهي، ڇاڪاڻ ته ان مان عمرڪوٽ جي اڏجڻ کان اڳ روغان جي ڦٽڻ جو اهڃاڻ ملي ٿو. بهرحال سنڌ وارا ان سمي پڻ 'روغان جي ڦٽل شهر' کان واقف هئا.

---

† دوست محترم محمد اسماعيل خان نون (ان وقت ڊپٽي ڪمشنر ٿٽو، ۽ ٻي سنگت جي مهرباني اسان) سان لاءِ اهو سفر سٺائو ٿيو.

كلهوڙن جو دور. 'جاڙو ڄيمجي ۽ غلام شاهه كلهوڙي' واري ڳالهه (٣٨) هن دور سان تعلق رکي ٿي. غالباً روايت جي غلطي يا لکندڙ جي سهو سببان، ٻن جدا واقعن سان وابسته بيان هن هڪي ڳالهه ۾ شامل ٿي ويا آهن. شروع کان وٺي ص ٢٦٩ جي اڌ تائين بيان جو تعلق ميان غلام شاهه كلهوڙي جي ڪڇ تي چڙهائي ۽ جاڙي ڄيمجي جي سورهيائي سان آهي. اها هڪ جدا روايت سمجهڻ گهرجي. ٻي روايت ص ٢٦٩ جي اڌ کان شروع ٿئي ٿي، جنهن جو تعلق ڪڇ جي حڪمران گهراڻي جي عداوتن ۽ چار راول جو چارنگر جي گادي قائم ڪرڻ سان آهي. اهو واقعو ميان غلام شاهه جي ڪڇ تي چڙهائي کان گهڻو اڳاٽو آهي ۽ هڪ جدا روايت سمجهڻ گهرجي. هيٺ اسان انهن ٻنهي واقعن جي تاريخي پس منظر تي قدري روشني وجهون ٿا.

ميان غلام شاهه ۽ جاڙو ڄيمجي. هن روايت وارن واقعن جو تعلق ١٨ صدي جي ٻئي اڌ سان آهي، جڏهن سنڌ ۾ ميان غلام شاهه كلهوڙي جي حڪومت هئي ۽ ڪڇ ۾ راءِ گوڙ جي راڄڌاني هئي. 'راءِ لاکي' کان پوءِ سنه ١٧٦٠ع ۾ ڪڇ جي تخت تي 'راءِ گوڙ' ويٺو. سندس وزير 'ديوڪرڻ لوهاڻي' جو پٽ 'پونجو لوهاڻو' هو، جنهن کي راءِ لاکي بيعزتو ڪري ڪڍي ڇڏيو هو. جڏهن راءِ گوڙ تخت تي ويٺو، تڏهن پونجو انهي خيال سان واپس موٽي آيو ته هاڻي ڪيس آب ملندو، پر راءِ گوڙ به ڪيس ڇڱي عزت ڪانه ڏني. راءِ گوڙ طبعاً هڪ ظالم ۽ ضدي حڪمران هو. اهو حال ڏسي پونجو ڪڇ ڇڏي سنڌ ڏانهن آيو، جتي ميان غلام شاهه كلهوڙي جي حڪومت هئي. ميان غلام شاهه، پونجي کي عزت ڏني ۽ ڪائنس سنڌ ۾ اچڻ جو سبب پڇيو، جنهن تي هن ٻڌايو ته: ميان صاحب، راءِ گوڙ نهايت ظالم آهي. هن منهنجي پيءُ ديوڪرڻ کي مارايو ۽ مونکي اڻ بيعزتو ڪري، دربار مان لوڏي ڪڍيو آهي. آءٌ اها دانهن کڻي تو

وٽ آيو آهيان. هاڻي منهنجو ڪو داد ڪر. غلام شاھ سندس دانهن ٻڌي ڪيس ڀاڻ وٽ رهايو، ۽ ڀنهنجو صلاحڪار مقرر ڪيو. هوڏانهن ڪڇ ۾ راءِ گوڙ رعيت کي آزاريو ۽ سنڌ جي سرحد تي ڀڻ وڳوڙ پيدا ڪرڻ لڳو، جنهنڪري آخرڪار ميان غلام شاھ لشڪر سنيرائي ڪڇ تي چڙهائي ڪئي.

راءِ گوڙ کي جڏهن خبر پئي تہ ميان غلام شاھ ڪاهيو پيو اچي، سو اچي سر سان لڳس. نيٺ خيال ڪيائين تہ ڪنهن حيلي ساڻس صلح ڪريان. جڏهن ميان غلام شاھ ڪڇ ۾ پهتو ۽ راءِ گوڙ کي خبر پئي تہ پونجو لوهاڻو بہ ساڻس گڏ آهي، تڏهن پونجي تي خار لڳس، پر پوءِ تڏو تي، پنهنجا ماڻهو موڪلي پونجي کي گهرايائين ۽ کيس چيائين تہ: پونجا! جيڪڏهن تون ميان غلام شاھ کي وٺي آيو آهين تہ موٽائي بہ سگهندين؛ هاڻي جيڪڏهن تون ڪنهن حيلي ساڻ کيس واپس ڪرين تہ آءٌ سندس سڀ شرط مڃڻ لاءِ تيار آهيان. تڏهن پونجي کيس چيو تہ: راءِ، جيڪڏهن تون پنهنجي ڌيءُ جو سڱ غلام شاھ کي ڏين تہ آءٌ کيس موٽائي سگهان ٿو. راءِ گوڙ چيو تہ: ڳالھ آهي تہ ڏکي پر مونکي منظور آهي. اهڙو فيصلو ڪري پونجو لوهاڻو، ميان غلام شاھ وٽ موٽي آيو ۽ اچي کيس منٿون ميڙون ڪرڻ لڳو تہ هاڻي تون موٽي هل، جو راءِ گوڙ جو هٺ ڀڄي چڪو آهي، هن پنهنجي ڌيءُ جو سڱ ڏيڻ منظور ڪيو آهي. ميان صاحب سندس ڳالھ مڃي، ۽ چيائين تہ: جيڪڏهن هن آڻ مڃي آهي ۽ توکي مان ڏنو اٿس تہ مونکي صلح منظور آهي.

ميان غلام شاھ موٽي سنڌ ڏي آيو ۽ اڃا ڳالھ کي ڪجھ وقت گذري ويو، پر راءِ گوڙ پنهنجو انجام نہ پاڙيو ۽ وري سنڌ جي سرحد تي اڪرايون ڪرڻ لڳو. جنهن تي ميان غلام شاھ وري ڪڇ تي ڪاهيو. راءِ گوڙ وري صلح لاءِ ليلايو، ۽ هن پيري پڻ پونجي، ميان صاحب کي منٿون ڪري موٽايو. راءِ پنهنجي ڌيءُ جي سڱ ڏيڻ بدران ڪڇ جي ٻئي نمبر گهراڻي راءِ ڪوڪر ڪان سڱ وٺي ڏنو. ميان غلام شاھ سان

سگابندي گنيدي، مطمئن ٿي، راءِ گوڙ هاڻي وزير پونجي لوهاڻي کي هميشه ختم ڪرڻ جي سٽ سٽي. ڪيس دم دلاسا ڏيئي ڪڇ ۾ رهايائين ۽ ميان غلام شاهه سان گڏ واپس سنڌ وڃڻ نه ڏنائين. ان بعد اجان به وڏيڪ خاطري ڏيڻ خاطر ڪيس پنهنجو وزير مقرر ڪيائين. پوءِ ڪجهه عرصي بعد هڪڙي ڏينهن پونجي وزير کي گهرائي پنهنجي روبرو زوريءَ زهر جو پيالو پياري ڪيس پورو ڪيائين. راءِ گوڙ طبعي طور سرڪش ۽ ظالم هو. هن معمولي ڳالهين تان پنهنجا ٽيهه وزير مارائي ڇڏيا. خود پنهنجي سڳي پياءُ مانسنگهه سان ڪنهن ڳالهه تان سنڌس تڪرار ٿي پيو ته ان کي پڻ مارائي ڇڏيائين. اهڙيءَ طرح ظلم ۽ ڏوهه جي هٿيارن سان ارڙهن اوڻيهه سال ڪن (١٧٦٠-١٧٧٧ع) ڪڇ جي گاديءَ تي قابض رهيو.

جام راول جي سرڪشي ۽ جام نگر جو بنياد. متن ۾ ڏنل روايت موجب (ص ٢٦٩) ڀيمجي ۽ ستوجي، جي ميان غلام شاهه ۽ راءِ گوڙ واري دور ۾ هئا، تن سان 'ستوجي' جي اولاد کي هن واقعي سان ڳنڍيو ويو آهي، جو صحيح نه آهي. هي واقعو ڏيڍ سؤ سال اڳ سورهين صدي عيسوي جي پهرئين اڌ جو آهي. ڪڇ جي روايتن موجب ڪڇ ۽ جام نگر (رياستن) جي راون جو وڏو ڏاڏو 'رتو رائڌڻ' هو، جنهن جي هڪ پٽ 'اوناجي' جي اولاد مان ڀيمجي ٿيو ۽ ٻئي پٽ 'گجڻ' جي اولاد مان لاکو ٿيو. ڀيمجي ڪڇ جو راءِ هو ۽ ڪانئس پوءِ سندس پٽ 'هميرجي' راءِ ٿيو. لاکي جو پٽ راول ٿيو، جو 'هميرجي' جي وقت ۾ هڪ سرڪش سردار هو. راول سنه ١٥٣٧ع ۾ هميرجي کي قتل ڪيو. هميرجي جي ٻن ٻارڙن 'ڪنگهارجي' ۽ 'صاحب جي' کي ڪن خيرخواهن مارجڻ کان بچايو، جنهن جو تفصيلي ذڪر هن روايت ۾ موجود آهي. بالآخر 'ڪنگهارجي' راءِ ٿيو، ۽ جام راول کي ڪڇ ڇڏڻي پئي، جنهن وڃي هالار ۾ پنهنجي جدا رياست قائم ڪئي ۽ جام نگر شهر جو بنياد وڌو.

نتيجو

مٿئين مختصر جائزي مان معلوم ٿيندو ته هن جلد ۾ شامل مواد سنڌ ۾ نن قصہ خواني جي ابتدا ۽ اوسر توڙي سنڌي ٻولي، تمدن ۽ تاريخ جي سرمايي جي لحاظ سان ڪافي مفيد آهي. هن سلسلي جي ٻهرين ڇهن جلدن ۾ ٻه سؤ ڇهانوي ڪهاڻيون ۽ آکاڻيون شامل آهن، ۽ هن ستين جلد جي اشاعت سان جملي ٽي سؤ ڇٽيهہ ڪهاڻيون، آکاڻيون ۽ ڳالهيون، متن جي تحقيق ۽ تصحيح سان پڙهندڙن جي آڏو اچي وينديون، ۽ سنڌي لوڪ ادب جو هي قيمتي ذخيرو هميشه لاءِ محفوظ ٿي ويندو.

ن. ب.

نيو يارڪ
٢٠- جنوري ١٩٦٤ع

متن

ڳاهن سان ڳالهيون

ڏمرڻ سونارو - ۱*

سومرن جي دور ۾، سنڌ جي هڪ حصي تي دلوراءِ نالي راجا راڄ ڪندو هو. ڌن دولت جي وٽس ڪمي ڪانه هئي، پر ڪيس اولاد ٿيندو ئي ڪونه هو. گهڻيئي پير فقير ۽ ساڌو سنت پڇايائين، پر ڪٿان به هن جي اميد پوري نه ٿي. نيٺ آمرو لاهي ماٺ ڪري ويهي رهيو. خدا جي قدرت، هڪڙي ڏينهن هڪ فقير سندس شهر ۾ آيو، ۽ اچڻ سان هن اهڙيون ته ڪرامتون ڏيکاريون جو ٿوري وقت ۾ سڄي شهر ۾ مشهور ٿي ويو. سندس ڪرامتن جي سڌ راجا دلوراءِ کي به پئي، سو به اچي فقير سان مليو ۽ دل جي حقيقت سائس ڪيائين. فقير چوطرف نظر ڦيرائي چيس ته: تو کي نرينو اولاد ته لکيل ئي ڪونهي، باقي هڪڙي نياڻي تنهنجي قسمت ۾ لکيل آهي. راجا فقير جو جواب ٻڌي سرهو ٿيو ۽ چيائين ته: فقير سائين! نياڻي به نور، وانجهئي جو لقب ته لهي پوندو. ائين چئي، فقير کان موڪلائي محلات ۾ آيو. خدا جي فضل سان فقير جو چوڻ ڪونه گسيو ۽ ان سال ئي راجا دلوراءِ کي هڪ سدا ملوڪ ڌيءَ ڄائي، جنهن جو نالو 'سُهائي' رکيائون.

---

* ڏمرڻ سوناري جي هن ڳالهه جو مدار چئن روايتن تي آهي، جي ڙرهارڪر مان محمد عمر 'مور' يوسفاڻي (تعلقو عمرڪوٽ)، منگهارام اوجها (تعلقو ننگرپارڪر) ۽ آتر مان محمد حسن 'مشتاق' (تعلقو هنو عاقل) ۽ فاضل قائمي ڌمرڪاني (تعلقو آپاوڙو) وٽان مليون.

دلوراء وٽ 'ڏمڻ' نالي هڪ سونارو، وڏو وزير هو، جنهن کي پنج پٽ هئا. جن مان ڪي راجا وٽ وڏن عهدن تي مقرر ٿيل هئا. هڪڙي ڏينهن راجا شڪار جو ارادو ظاهر ڪري پنهنجن اميرن وزيرن سان صلاح ڪئي ۽ چيائين ته: اڄ جنهن جي به اڳيان شڪار نڪري، اهوئي ان جي پويان لڳي. اها ڳالهه پڪي ڪري، راجا جهنگ ڏانهن روانو ٿيو. ڏمڻ سوناري سڀني ساٿين کي چيو ته: ڪوشش ڪري شڪار کي راجا جي اڳيان آڻجي، جيئن ان جي پويان پاڻ لڳي ۽ ڪيس جهلي خوش ٿئي. سڀني کي اها صلاح وڻي ۽ هائوڪار ڪيائون. خير، هلندي هلندي هڪڙي گهاٽي جهنگل ۾ هڪ ڪاريهر هرڻ ظاهر ٿيو ۽ نڪتو به راجا جي اڳيان؛ تنهڪري راجا پنهنجو حق سمجهي هرڻ جي پويان گهوڙو ڇڏيو ۽ ٻيا سڀ بيهي رهيا. هرڻ پچندو پچندو وڃي هڪڙي رڻ پٽ ۾ پيو ۽ راجا به ان جي پويان ڪاهيندو ويو. اتي راجا کي اڃ خشڪي لڳي ۽ وري رڻ پٽ جي گرم هوا هن کي هيڪاري ساٿو ڪري وڌو، آخر هڪڙي هنڌ بيهوش ٿي گهوڙي تان ڪري پيو ۽ هرڻ غائب ٿي ويو.

اميرن، وزيرن راجا جو ڪجهه وقت انتظار ڪيو، پر هن جو ڪوبه پتو ڪونه پيو، تڏهن ڏمڻ سونارو پاڻيءَ جي سانداري پري، راجا جي گهوڙي جو پير ڪڻي روانو ٿيو. گهوڙو ڊوڙائيندي ڊوڙائيندي هن جي به حالت خراب ٿي ويئي، سانداري ڦاٽي پيئي، پاڻي سڀ هارجي ويو. نيٺ گهٽي رات ڪان پوءِ ان جاءِ تي پهتو جتي راجا بيهوش ٿيو پيو هو. وزير هيڏانهن هوڏانهن نهاريو، پر ڪيس ڪابه آبادي نظر ڪانه آئي، نيٺ بادشاهه کي ڪڻي اڳتي هليو. اجهان ڪجهه پنڌ اڳيرو ٿيو ته هڪ طرف کيس دونهون ڏسڻ ۾ آيو؛ هن يڪدم گهوڙي کي اوڏانهن ڊوڙايو. اتي پهچي ڏنائين ته هڪڙو جوڳي ڪنڌ جهڪايو مان ڪيو ويٺو آهي. ڏمڻ سوناري اچڻ شرط جوڳي کي سلام ڪيو. جوڳي به ڪنڌ مٿي ڪئي هن کي ڏٺو ۽ ويهڻ جو اشارو ڪيائين. وزير راجا کي

گهوڙي تان لاهي هيٺ ڪيو ۽ جوڳي جي ڀاسي ۾ ويهي رهيو. جوڳي هن ڪان حقيقت پڇي جا هن سچي سربستي ڪري ٻڌائي. ڏمڻ جي خبر ٻڌي، جوڳي زمين ۾ ڪنڌري نوڪي ٿوري دير ۾ زمين ڦاٽي پيئي ۽ صاف پاڻيءَ جو هڪڙو چشمون ظاهر ٿي پيو. وزير يڪدم ان پاڻيءَ مان راجا کي چنبا ڀريا ۽ ڪجهه پاڻيءَ جو ڇٽون پيري وات ۾ ٻه، وڌائينس ڪجهه وقت ڪان پوءِ راجا اکيون کولي اٿي ويٺو. ڪجهه وقت گذرڻ کان پوءِ جڏهن هنن پاڻي پي ڍؤ ڪيو، تڏهن جوڳي کان موڪلائي، ٻئي ڄڻا گهوڙي تي چڙهي واپس روانا ٿيا. ٿورو اڳتي هلي راجا کي خيال ٿيو ته، 'ڇو نه ههڙي ڪامل فقير کان پنهنجي شهزاديءَ جي لڪئي بابت پڇي ڇڏجي'. اهو خيال ڪري ڏمڻ وزير کي چيائين ته: اڄ هتي بيهان ٿو، تون وڃي فقير کان پڇي اچ ته شهزاديءَ جو لڪيو ڪنهن سان آهي؟ ڏمڻ سڌو فقير وٽ آيو ۽ شهزاديءَ جي لڪئي بابت پڇيو. جوڳي فقير هيڏانهن هوڏانهن نظر ڦيرائي، پوءِ وزير ڏي منهن ڪري چيو ته: راجا جي ڌيءَ جي شادي ڏمڻ نالي سوناري جي پٽ سان ٿيندي. جوڳي جا اهي لفظ ٻڌي ڏمڻ کي ڏڪڪي وٺي ويئي ۽ ڏڪندو ڏڪندو راجا وٽ آيو، ۽ اچي چيائينس: سائين! فقير توهان کي روبرو ٻڌائڻ ٿو گهري. راجا جوڳي وٽ آيو ۽ کانئس پنهنجي شهزاديءَ جي لڪئي بابت پڇيائين. ان تي جوڳي ڪنڌ مٿي ڪئي، بيپرواهي سان جواب ڏنو ته: تنهنجي ڌيءَ جي شادي، ڏمڻ سوناري جي پٽ سان ٿيندي. اهو ٻڌي راجا تپي باهه ٿي ويو، پر لاچار دل جو سور دل ۾ سانڍي ڏمڻ وٽ پهتو ۽ ٻئي ڄڻا اچي ڳوٺ پهتا.

ڳوٺ پهچڻ شرط راجا نه ڪنهن سان ڳالهائي نه ٻولهائي، چپ چاپ ويچار ۾ ويٺو هوندو هو. ڏمڻ کي ته ساري معاملي جي خبر هئي، سو به ماٺ ڪيو ويٺو هو. نيٺ اميرن وزيرن راجا کان حقيقت پڇي. جنهن ڪين سموري حقيقت ٻڌائي ۽ کانئن صلاح پڇيائين ته هاڻي ڇا ڪرڻ گهرجي؟ ان تي سيني

صلاح ڏنس تہ: ڏمڻ جي پنجن ئي پٽن کي مارائي، زال مڙس پنهي چٽن کي هتان لڏائي ڇڏڻ گهرجي ۽ شهزاديءَ کي پنهنجي عزازت ۾ مڱائي ڇڏجي. راجا کي اها صلاح پسند آئي ۽ ورندي ڏينهن ڏمڻ جي پنجن ئي پٽن کي مارائي ڇڏيائين. باقي ڏمڻ ۽ سندس زال کي شهر نيڪالي ڏيئي، پنهنجي ڌيءَ سهائي جو مڱڻو پنهنجي پاڻيجي 'بکر' سان ڪرائي ڇڏيائين جو هڪڙيءَ اک کان ڪاڻو هو.

ڏمڻ ويچاري کي پٽن جي مارجڻ جو گهڻوئي ارمان ٿيو، پر سواءِ صبر جي ٻيو ڪو چارو ڪونہ هو، سو راجا دلوراءِ جي شهر "وچڙوٽ" کان هڪ ميل اوپر طرف پنهنجي ماڙي اڏائي اتي رهڻ لڳو. خدا جي قدرت سان اتي ڪيس ٻہ پٽ ٿيا. ڏمڻ انهن جي نپائڻ جو اهڙو تہ بندوبست رکيو، جو ڪنهن بني بشر کي بہ اها خبر ڪانہ پيئي تہ ڪو ڏمڻ کي ٻہ پٽ آهن.

ڇوڪرا اڃ ننڍا سيان وڏا، نيٺ اچي لائق ٿيا. هڪڙي ڏينهن ماڙيءَ تي بال راند ڪندي، سندن ڪنهون وچي ٻاهر پيو ۽ هي ٻئي ڊوڙي ٻاهر نڪتا. ڏمڻ سونارو جو ٻاهر تلهي تي وينو هو، تنهن پنهنجن پٽن کي ٻاهر نڪرندي ڏٺو، سو سندس اکين مان بي اختيار ڳوڙها ڪري پيا. ڇوڪرن جو پنهنجي پيءُ کي روئندي ڏٺو سو رڙهي اچي پير ورتئون ۽ ڪانئس روئڻ جو سبب پڇيو. ڏمڻ پنهنجن مصيبتن جي سموري ڳالهہ پنهي پٽن کي ٻڌائي تہ ڪهڙيءَ طرح سندس پنج پٽ ڪُٺا ۽ ڪيس شهر نيڪالي ملي. ڏمڻ ٻنهي پٽن کي تاڪيد ڪيو تہ هو بہ ڪنهن کي نہ ٻڌائين تہ ڪو هو ڏمڻ جا پٽ آهن ۽ نڪي شهر طرف ئي وڃن. پٽن پيءُ سان انجام ڪيو تہ هو سندس حڪم کان ٻاهر نہ ويندا.

انهيءَ ڳالهہ کي ڪيترا ڏينهن گذري ويا. هڪڙي ڏينهن هي ٻئي پاڻ پيءُ سان ڪيل انجام وساري، گهوڙن تي چڙهي اچي دلوراءِ جي شهر ۾ پهتا. خدا جي قدرت سان انهي ڏينهن دلوراءِ جي ڌيءَ سهائي بہ پنهنجي سهيلين سان گڏ محلات جي پير واري تلاءَ تي وهنجڻ آئي هئي ۽ ان وقت وهنجي ڪپڙا پائي رهي هئي

تہ ٻئي ڇوڪرا گهوڙن تي سوار اتان اچي لانگهائو ٿيا. هنن جي نظر وڃي سهائي تي پيئي، ننڍو ڀاءُ هڪ ئي نظر سان شهزاديءَ تي فدا ٿي ويو ۽ اتان ئي شهزاديءَ کي چيائين تہ:

کر گوري ڪپڙا، ويٺين ڪولي وار،
ڏک پنهنجا انگڙا، سار مَ ڪلهڙا ٻار،
تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي.

اهو ٻڌي شهزادي، ڏسڻ جي ٻٽ ڏانهن ڏٺو ۽ ڪيس جواب ۾ چيائين تہ:

مون ڀانيو تون ننڍڙو، پر تون ڪا وڏي وٿ،
انب ٻچي رس ڪيو، تون چو نہ لائين هٿ؟
تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي.

جڏهن وڏي ڀاءُ، ننڍي ڀاءُ ۽ شهزاديءَ جي وچ ۾ اها گفتگو ٻڌي، تڏهن ڀاءُ کي خبردار ڪيائين تہ:

آڪ نہ ڪجي ڏنڏئو، سَپ نہ ڪائجي ماهہ،
اتي لائجي نينهڙو، جتي ٿئي نہ جيءَ وٿاهہ،
تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي.

ننڍو ڀاءُ، وڏي ڀاءُ جو اشارو سمجهي ويو ۽ جواب ڏنائينس تہ:

آڪ ڪجي ڏنڏئو، مَرُ سَپ ڪائجي ماهہ،
اتي ئي لائجي نينهڙو، جتي ٿئي جيءَ وٿاهہ،
تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي.

ائين چئي گهوڙن کي هڪلي اڳتي روانا ٿيا ۽ اچي بادشاهہ جي محل وٽ پهتا. محلات جي هيٺان شهزاديءَ جو گينڊو ٻڪر رهندو هو، جنهن جو دستور هوندو هو تہ جيڪو بہ محلات اڳيان لنگهندو هو، تنهن سان چوپڙ راند ڪندو هو ۽ راند جو اهو شرط هوندو هوس تہ 'پهرين جيت ۾ مال ملڪيت ۽ ڪپڙا ڦُريندس ۽ ٻيءَ ۾ هارايل ڏرکي ماري ڇڏيندس.' اهو شرط سائس بہ لاڳو هوندو هو. جڏهن هي ٻئي ڀائر اتان لنگهيا، تڏهن ڪاٽي ٻڪر ڪبن

سڏ ڪيو ۽ پنھنجو شرط ٻڌائي، ڪين چوپڙ راند ڪرڻ لاءِ چيو. ھنن ٻنھي شرط قبول ڪيو. ڀھريائين وڏو ڀاءُ راند ڪرڻ ويٺو. شھزادي سھائي کي ته بکر جي چالاڪيءَ جي خبر ھئي؛ تنھن جو ٻڌو ته اڄ بکر ٻن پرديسين سان چوپڙ راند ڪندو، سا به ان وقت اچي محلات تي ويٺي، چوڪرن ته شھزاديءَ کي ڏسي ورتو.

وڏي چوڪري ھڪ راند ھارائي ۽ ٻي رھڻ لڳو. نيو وري صندل تي ليٽي شھزاديءَ کي ڏسڻ لڳو. آخرڪار وڏي چوڪري ٻي به راند ھارائي. بکر سندس ڪپڙا لھرائي پنھنجو قيدي ڪري بيھاريو ۽ وري ننڍي کي راند ڪرڻ لاءِ چيو. راند شروع ٿي، پھرين راند بکر کٽي ويو، اتي سھائي کي آنند ماند وٺي ويٺي ۽ چوڪري کي ھوشيار ڪرڻ لاءِ اتان ٿي چيائين ته:

جاڳ سجاڳا سڌير ٿي، تون سولو ڍارو ڍار!
پنج اڳيئي ماريا، ھي سھائي جو سھاڳا،
تن سونارن سان الا! سون من موھيو وي.

اھو ٻڌي چوڪري جي اک کُلي ۽ خيال سان ڍارو ھنيائين. آخر ھن راند کٽي ۽ بکر راند ھارائي. ھن بکر کان ڀاءُ جا ڪپڙا ورتا ۽ سندس ڪپڙا لھرائي، ڪيس وڏي ڀاءُ جي چوڻ تي ٻيو شرط معاف ڪيائين.

بکر کي معافي ڏيئي، ٻئي ڀائر گھوڙن تي چڙھي واپس موٽيا. اتي شھزاديءَ ٻانھيءَ کي ڊوڙايو ته: وڃ، انھن کان پڇي اچ ته ڪير آھن؟ جيستائين ٻانھي ھنن تائين پھچي تنھن کان اڳ ٻئي ڀائر شھزاديءَ جي محلات جي ھيٺان اچي لنگھيا. شھزادي ھنن کي ويندي ڏٺو سو چپ ڪيائين، جو دريءَ مان ٻيھي ھنن جي مٿان رنگ ھاريائين، جنھنڪري ھنن جا ڪپڙا لال ٿي ويا. ھنن مٿي ڏٺو ته ايتري ۾ ٻانھي به اچي رسي ۽ چيائين ته:

آئين وڃو ٻه چٽا، ماٺھوڪِ مَلڪ!
رنگ رتا ڪپڙا، آئين پنھنجي ڏيو پرڪ!
تن سونارن سان الا! سون من موھيو وي.

ٻانهيءَ جي اها ڳالهه ٻڌي، ننڍي ڇوڪري جواب ڏنو ته:

رنگ رڱين ٻيلي! ڪنيڙا، تنهنجو ته رنگ ڪو واهه!
جي هجئي حب ملڻ جي، ته ڏڻ ڪوٺ ٻچاءَ!
تن سونارن سان الا! سون سن موهيو وي.

ائين چئي هي ٻئي ٻار واپس گهر ڏانهن موٽي ويا. هوڏانهن ٻانهي شهزادي کي ڏمڻ جي پٽ جي ڇيل ڳالهه ٻڌائي.

شهزاديءَ ٻن مردانين پوشاڪن ۽ سواريءَ لاءِ آئن جو بندوبست ڪيو. آڌيءَ رات جو پاڻ ۽ ٻانهي ٻئي مردانيون پوشاڪون پهري، آئن تي چڙهي ڏمڻ جي ڪوٺ ڏانهن روانيون ٿيون. شهر مان لنگهندي هڪ واڻئي هنن کي ڏٺي ورتو، جو پنهنجي وڃايل دمڙي ڳولي رهيو هو. اوچتو هوا جو جهونڻو لڳڻ ڪري ڏيو وسامي ويو ۽ اونده ٿي ويئي. ايتري ۾ شهزادي اچي اتان لنگهي ۽ سندس حسن ۾ ايڏو ته شعاع هو جو واڻئي پنهنجي دمڙي ڏٺي ورتي. دمڙي کڻي هنن کي چيائين ته:

آئين جي وڃو ٻه ڄڻا، ماڻهو ڪر مَلڪ!
رات رهو جهي هيڪڙي، رپيا ڏيان ٻه لک،
تن سونارن سان الا! سون سن موهيو وي.

واڻئي جي واتان اها ڳالهه ٻڌي شهزادي تپي باهه ٿي ويئي ۽ ڪيس دڙڪو ڏيندي چيائين ته:

ٻاٻهي سندا واڻيا! تون ويڻ نه آوَلا آل،
سج ايري سئون ٿئي، تنهنجي ٻُهيراڀان ڪل،
تن سونارن سان الا! سون سن موهيو وي.

اهو ٻڌڻ سان واڻئي جون وايون ٿي بطال ٿي ويون ۽ آزيون ڳيسيون ڪري معافي وٺڻ لڳو. شهزادي چيس ته: تو کي معافي ٻن شرطن سان ملندي، هڪ ته ڪنهن سان ٻه اسان جي خبر نه ڪندين ٻيو اسان کي ڏمڻ سوناري جي جاءِ ڏيکاريندين. واڻئي ٻئي شرط قبول ڪيا ۽ هنن سان گڏجي هلڻ لڳو. جڏهن ڏمڻ جي ماڙي ويجهي آئي، تڏهن موڪلائيندي چيائين ته:

ھُو تان گهر ڏمر جو، هيءَ تان انهن جي وات،
ماھون سڌو رخ رکي، آئين وچو سنئين گهات،
تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي.

ائين چئي واڻئي پويان پير ڪيا ۽ هي ٻئي ڄڻيون اچي ڏمر جي گهر وٽ پهتيون. ان وقت برسات جي ٻُونددار ٻي پئي ھئي در ڪڙڪايو.

ڏمر کي وڏي پٽ ساري حقيقت کان واقف ڪيو ھو تنهن کي ته ننڊ هئي ڪانه، سو دروازي جو ڪڙڪو ٻڌي تڏهن پڪ ٿيس ته راڻا جا ماڻهو اچي ويا، سو ڏپ ۾ اصل ساھ سُڪي ويس، ماڻڙي ڪري سمهي رهيو ۽ جواب نه ڏنائين. ٿوريءَ دير کان پوءِ وري شهزاديءَ در ڪڙڪايو ۽ وڏي واڪي چيائين ته:

مينهن ته ٻُر ٻُر پاڻيان، ڀِنيون ڪوٽ سيرون،
جنهن ۾ وجهون هٿڙا، تيرڪي پوءِ ڪرون،
تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي.

اها ڳالھ ٻڌي، ڏمر جو ڪجھ ڏپ لٿو. ويچار ۾ پئجي ويو ته وري سهاڻي جو آواز ڪنن تي پيس:

ٿَهرا! ستو ننڊون ڪرين، ننهن کي ناھ قرار،
ڦڙ ڦڙ وسن مينهڙا، 'سهاڻي' جو پُسي ٿو هار،
تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي.

اھو ٻڌي، ڏمر امتحان وٺڻ خاطر طعنو ڏنس ته:

ڪاڻي، ڪوجهي، ٻچڙي، تون آئينءَ ڇو هيڏي؟
پنج اڪيئي ماريا، آهن دلوءَ جي ديري،
تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي.

اھو ٻڌي سهاڻي سمجهي ويئي ته ڏمر ڏنو آهي، سو سندس خاطريءَ لاءِ چيائينس ته:

مينهن ٻُر ٻُر پاڻيان، منهنجو ڀنو پٽ پڙو،
اٿي سهرا! هند ڏي، تون لڏي لاھ ڪڙو،
تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي.

تڏهن مس مس وچي ڏمڻ جو ڏيپ لٿو ۽ اٿي دروازو پٽيائين، ۽ چيائين ته: ڪَنڪڙن جي پهرين ڏس سان ئي چٽيون هنان نڪري وڃجو. سهائي اها ڳالهه قبول ڪري، اندر گهڙي ويئي ۽ ٻانهي ٻاهر ويهي رهي. شهزادي وڃي پنهنجي محبوب کي ڪي هند مان اٿاريو. ڇوڪرو سهائي کي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو، ۽ هڪ ٻئي سان حال اورڻ لڳا. ڏمڻ شهزادي کي اندر ته اچڻ ڏنو، پر ڀوءِ اچي سر سان لڳس. جبل جيڏي رات هن لاءِ گذارڻ ڏکي ٿي پئي، آخر مڪر ڪري، ڇَڄَ کڻي کُڏ تي چڙهي ويو ۽ ڇڄن کي ڪڪڙن جي ڪنيڙاٽين وانگر هڻي، ٻانگ ڏنائين. شهزاديءَ اها ڪوڙي ٻانگ ٻڌي چيو ته:

ڪوڙا ڪَنڪڙا! قهر پَوَنئي، اچا جهجهي رات،
اسان پريـن پاڻ ۾، مس وَرايو ڳـاٽ،
تن سونارن سان الا! سون من موهيو وي.

اهو ٻڌي ڏمڻ دل جو سور دل ۾ رکي، ماٺ ڪري هيٺ لهي اچي ويهي رهيو. ننڊ ئي نه پيئي اچيس. ڪجهه دير ترسي وري به کڏ تي چڙهي ويو ۽ ٻانگون ڏيڻ شروع ڪيائين، شهزادي وري به چيو ته:

ڪوڙا ڪڪڙا! قهر پَوَنئي، اچا جهجهي رات،
ڪاتي تنهنجي ڪند تي، ڪنهن ٻاڻي جي وات،
تن سونارن سان الا! سون من موهيو وي.

نيٺ ڏمڻ نا اميد ٿي، ماٺ ڪري وڃي سمهي رهيو.

سهائي ۽ ڇوڪري کي رهاڻ ڪندي ننڊ ڪئي ويئي ۽ متان اچي پرهه ڦٽي، تڏهن هنن کي سجاڳي ٿي. شهزاديءَ ڇوڪري کي چيو ته: هاڻي جدا ٿيڻ جي مهل اچي ويئي آهي. سو هڪ ٻئي کاڌ سوڪلايائون، ۽ ٻئي چٽيون انهن تي چڙهي، واپس سوٽيون. جنهن مهل محلات جي ويجهو پهتيون، تنهن مهل بکر به اچي دروازي وٽ ويٺو هو. هنن کي اچي ڏيپ ورتو پر ڏ چندي ڏچندي

ٻئي ڇٽيون اچي هُن جي پرسان لنگهيون، ٻڪر ڏانهنُ ڏ سندي چيو ته:

آئين جي وچو ٻه ڇٽا، اوندھ پـانيو اچ،
وڏي وڏي ونڻ ٽيا، آنُ ڪي ڏاڙهي نه ڪا مُڇ؟
تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي.

اتي سهائي ورندي ڏنيس ته:

ڏاڙهي ڏات خدا جي، ڪنهن کي اڳي ڪنهن کي پوءِ،
اسان وڃايو آنڙو، تو وڃائي جوءِ،
تن سونارن سان الا! مون من موهيو وي.

بکر سمجهي ويو ته اها شهزادي آهي، ۽ سڄي رات ڪٿي گذاري موٽي آهي. سو ڇا ڪيائين جو آئن جو پيرو ڪڍي انهي پاسي ويو، جتان هو ٻئي آيون. هلندي هلندي، اچي ڏمڻ جي گهر وٽ پهتو. پڇا ڳاڇا تي خبر پيس ته اهو ڏمڻ سوناري جو گهر آهي، بس پوءِ همراه جو هانءُ ٺپي سڙي ويو. ڪاوڙ ۾ تپي باھ ٿي ويو، موٽي اچي بازار مان هڪ گدڙ ونيي، ان مان ٻچ ۽ گهُرُ ڪڍي، ٺلهو ڪوڪو ٿالهي ۾ رکي، ڍڪي راجا جي اڳيان رکي واپس موٽي آيو. دربار برخاست ٿيڻ تي راجا ڪپڙو لاهي ڏٺو ته فقط گدڙي جو ڪوڪو رکيو آهي! اتي ڪيس ڏاڍا خار لڳا ۽ ماڻهو موڪلي بکر کي گهرايائين. راجا هن کان ان ڳالھ جو سبب پڇيو. تڏهن هن سڄي حقيقت ڪري ٻڌايس. راجا اها ڳالھ ٻڌي ڍڪرجي ويو ته ڏمڻ کي ٻه ٻيا پٽ ٻه آهن.

راجا پنهنجن اميرن ۽ وزيرن سان صلاح ڪئي ته: هاڻي ڪهڙي نموني ڏمڻ جو خاتمو ڪجي؟ گهڻين تجويزن کان پوءِ اهو فيصلو بيٺو ته، هڪڙو اونهو کوھ کٽائي، ان ۾ لوھ جا جهنبيارا ڪيل ۽ انبور هڻائي، ان ۾ ڏمڻ، سندس زال ۽ پٽن کي اڇلا رائي ۽ کوھ جو منهن بند ڪرائي ڇڏجي ته پاڻهي آداب ڪائي مري ويندا. راجا کي اها صلاح وڻي ۽ هڪدم کوھ جي کوٽائي جو ڪم شروع ٿي ويو.

سهائي کي جنهن وقت انهي ڳالهه جي خبر پيئي، تنهن ڇا
ڪيو جو ڳجهه ڳوهه ۾ ڪاريگر گهرائي پنهنجي محلات کان
وٺي، ان ڪوهه تائين، هڪ سرنگهه تيار ڪرائي ڇڏي. هڪڙي
ڏينهن ڪوهه به اچي تيار ٿيو ۽ منجهس انبور به لڳي ويا. جي
سهائي ڪڍرائي، انهن جي بدران ڪوهه ۾ ڪپهه پرائي ڇڏي.

ٻئي ڏينهن تي راجا جا ماڻهو، ڏمڻ جي سموري آکهه
کي ٻڪڙي ڪوهه تي وٺي آيا. راجا دلوراءِ به پنهنجن اميرن ۽
وزيرن سان گڏ ان ڪوهه تي آيو، بکر به اتي موجود هو. آخر
راجا فيصلو ڪيو ته پهرين ڏمڻ پوءِ سندس زال پوءِ وڏو پٽ ۽
پڇاڙي ۾ ننڍو پٽ ڪوهه ۾ ڦٽا ڪيا وڃن. نيٺ نمبر وار سڀني کي
ڪوهه ۾ ڦٽو ڪيائون. جڏهن ننڍي ڇوڪري جو وارو آيو تڏهن
ڪاٽي بکر هن ڏي نهاري چيو ته:

آڀ ۾ جو ٿُڪ اڇلي، سو پنهنجي منهن ۾ پاءِ،
جو ڪٽي هٿ وڏن ڏي، تنهن سان ههڙي ٿئي هاءِ،
تن سونارن سان الا! سون سن موهيو وي.

چوڪر اهو طعنو ٻڌي، ڪاٽي ڏانهن منهن ڪري جواب ڏنو:

سَچ ته بينو نچ، ڪاٽا! ڪارو منهن آهي ڪوڙ،
سچن سچ ملندو سڳهو، ڪوڙن پوندي ڏوڙ،
تن سونارن سان الا! سون سن موهيو وي.

بکر جو اندرئي مڙي ويو. نيٺ راجا جي حڪم تي ننڍي
ڇوڪري کي به اڇلي، ڪوهه جو منهن بند ڪري، فقط هڪ ننڍو
سوراخ ڪري ڇڏيائون.

هي سڀ ڪوهه ۾ ڪريا پر هنن کي ڪا به تڪليف
ڪانه ٿي ۽ ڏسن ڪٿي ته به ماڻهو بينا آهن! هي حيران ٿي ويا ۽
انهن کان پڇيائون ته: هي ڪهڙي ماجرا آهي؟ هنن ساري حقيقت
ٻڌاين ۽ رات جو هنن سڀني کي سرنگهه وسيلي محلات ڏي
وٺي آيا. اهڙي ريت هي سڀ ڏينهن جو ڪوهه ۾ رهندا هئا ۽

رات جو محلات ۾ وچي آرامي ٿيندا هئا. ڏينهن گذرندا رهيا، آخر هڪ مهينو پورو ٿيو.

هڪ ڏينهن شهر جي ٻارن ڪوهه جي پرسان راند پئي ڪئي ته اوچتو سندن ڪينهو ان سوراخ مان وڃي ڪوهه ۾ ڪريو. سيئي ڇوڪرا اچي ڪوهه وٽ سوڙها ٿيا. اتي هڪ ڇوڪرو ان سوراخ تي منهن رکي چوڻ لڳو ته: اڙي ڏمڻ سونارا! جيڪڏهن تون سچ تي آهين ته اسان جو بال ٻاهر اڇاي ڏي، اسين تنهنجي نالي پنجن پئسن جي مٺائي ورهائينداسون. اهو آواز ٻڌي هيٺان ڀائرن تير ۾ ڪينهو ڦاسائي، تير ڪٽي ڇڏيو ته ڪينهو اچي ٻاهر پيو. ڪينهو ڏسي ڇوڪرا ڏاڍو خوش ٿيا ۽ آهستي آهستي سڄي شهر ۾ اها ڳالهه پکڙجي ويئي ته، 'ڏمڻ سونارو ولي آهي'. اها خبر بکر به ٻڌي، سو سڌو ڪوهه تي آيو ۽ چيائين ته: آءٌ ٿو ڏسان ته ڪيئن ڏمڻ ولي آهي. ڪوهه ۾ ته سيني اهي ڳالهيون پئي ٻڌيون. ڇوڪرا به تير ڪمان تيار ڪري ويهي رهيا. بکر جو سوراخ مان ڏسڻ، هنن جو تير ڇوڙڻ. تير لڳڻ سان بکر رڙ ڪري وڃي ڪريو ۽ مري ويو. اها خبر جڏهن راجا دلوراءِ ٻڌي تڏهن سڌو ان ڪوهه تي آيو، ماڻهن جا انبوهه اچي گڏ ٿيا، اتي راجا چيو ته: آءٌ تي سڏ ڪريان ٿو. جي ڏمڻ سڏ ڏنو ته سهائي جو سڱ ۽ اڌ راڄ ڏمڻ جي نندي پٽ کي ڏيندس. اهو انجام ڪري هن سوراخ تي منهن رکي سڏ ڪيا. پر سڏن تي ڪوبه جواب ڪونه مليس، پر ليٿن سڏ تي ڏمڻ چيو ته جي مائٻن! سڏ ٻڌڻ سان بادشاهه ڪوهه جو منهن کولايو ۽ نوڙيون اندر ڏياريائين. ۽ ڏمڻ کي آڪهه سميت ڇڪي ٻاهر ڪڍيائون. راجا، امير ۽ وزير هنن کي وڏي حب سان ڀاڪر پائي مليا. جن اميرن ڏمڻ جي حق ۾ اهڙو فيصلو ڏنو هو، اهي تمام پشيمان ٿيا.

ڪجهه ڏينهن ڪان پوءِ راجا دلوراءِ پنهنجو انجام پورو ڪيو. ڏمڻ جي نندي پٽ کي سهائي جو سڱ ۽ اڌ راڄ ڏنئي، باقي عمر جا ڏينهن آرام ۽ امن سان گذاريائين.

—*—

ڏمڻ سونارو-٢*

سومرن جي زماني ۾، سنڌ جي هڪڙي حصي تي، دلوراءِ راجا راڄ ڪندو هو. راجا وٽ ڌن دولت جي ڪمي ڪانه هئي، مگر دل جي سچي خوشي يعني اولاد جي نعمت کان محروم هو. ڪيترائي پير فقير پڇايائين، پر وريو سريو ڪي به ڪونه. هڪڙي ڏينهن راجا جي ملڪ ۾ جوتشين هڪڙو جو ٽولو آيو، جن جو نالو، ٿورن ڏينهن ۾ شهر جي سڀني ماڻهن جي زبان تي اچي ويو. راجا به قسمت جي حال پڇڻ لاءِ انهن نجومين کي گهرائي پڇو ته: اوهان حساب ڪري ٻڌايو ته مونکي اولاد ٿيندو يا نه؟ نجومين، شاهي حڪم ٻڌي پنهنجا ڪتاب اٿلائڻ پٿلائڻ لڳا. ڪجهه وقت کان پوءِ حساب ڪري جواب ڏنائون ته:

ڍ ر ڍارا، چڪ پريـن، چڪيا چاڪ چڪن،
ڏيءِ دلوراءِ بادشاهه جي، جنهن جو لکيو مسلمانن،
مون سن آهي سوهيو، سوهي سونارن الا.

راجا نجومين جي اها ڳالهه ٻڌي تپي باهه ٿي ويو ۽ وري نجومين، کان پڇيائين ته: اهي سونارا ڪٿي آهن؟ جوتشين حساب ڪري ٻڌايو تـه: جيئندا قبلا! اهي هن ئي شهر ۾ رهن ٿا، ڪل ست ڄڻا آهن. هڪ پيءُ آهي جنهن جو نالو ڏمڻ آهي ۽ ڇهه سندس پٽ آهن. راجا نجومين کي اجازت ڏيئي بروقت ڏمڻ ۽

* 'ڏمڻ سوناري' جي هن ڳالهه جي روايت وچولي (تعلقي شهداد پور) مان سيرحسن 'ڪابل' وٽان ملي.

-ندس پٽن کي گرفتار ڪري دربار ۾ آڻڻ جو حڪم ڏنو. بس حڪم جي دير هئي، سپاهي ويا ۽ سيني سونارن کي ٻڌي دربار ۾آڻي پيش ڪيائون. راجا نجومين جي فيصلي کي ڪوڙو ڪرڻ لاءِ ڏمڻ جي ڇهن ئي پٽن کي مارائي ڇڏيو ۽ ڏمڻ کي سزا طور شهر نيڪالي ڏني. ڏمڻ ويچاري کي اوچتي مصيبت ڪان ڏاڍو ڏک ٿيو، پر رضا تي راضي رهي، پنهنجي زال سميت هڪ طرف روانو ٿي ويو. ڪڏهن هڪڙي شهر ۾ ته ڪڏهن ٻئي شهر ۾ ائين ڀٽڪندو ڏکيو سکيو وقت گذاريندو رهيو. هڪڙي ڏينهن خيال ڪيائين ته ڇو نه نالو ۽ ذات بدلائي وڃي ساڳئي ملڪ ۾ رهان، ائين ڪرڻ سان پرديس جي مصيبتن ڪان ته ڇٽي پوندس. اهو خيال ڪري وري اچي پنهنجي اڳئين شهر ۾ رهڻ لڳو.

هوڏانهن نجومين جي ڪيل اڳڪٿي ڪانهَ ڳٽي ۽ ٿورن گهٽين ڏينهن راجا دلوراءِ کي چنڊ جهڙي سهڻي ڌيءُ ڄائي. هيڏانهن وري ڏمڻ کي ٻه سدا ملوڪ جاڙا پٽ ڄاوا. ڏينهن پٺيان راتيون، راتين پٺيان هفتا، مهينا ۽ سال گذرندا ويا، ڇوڪرا اڃي سمجهه ڀريا ٿيا. ڏمڻ کي راجا جو اڳاڻ ڌپ هو، سو هن ٻارڙن کي گهر کان ٻاهر ڪڍندوئي ڪونه هو. هن جي تعليم ۽ تربيت لاءِ هڪ استاد رکيائين جو لڪ ڇپ ۾ پيو پڙهائيندو هون. اهين ائين ڏينهن، ٻئي ڇوڪرا پنهنجي استاد سان گڏجي، شهر گهمڻ ويندا هئا، پر جنهن پاسي راجا جو باغ ۽ محلات هو، ان طرف وڃڻ لاءِ ڏمڻ جي سخت منع ٿيل هئي، ان لاءِ ته متان ڪو نئون ممڻ نه مچي پوي.

هڪڙي ڏينهن، ڇوڪرن گهمندي گهمندي پنهنجي استاد کي چيو ته: هي سڄي پاسا ته اسان گهميا آهن، اڄ هن پاسي هلنداسون، ڏسون ته انهي پاسي آهي ڇا! استاد کين گهڻوئي سمجهايو، پر هي ضد کان نه لٿا. نيٺ لاچار ٿي استاد کين شاهي باغ ڏانهن وٺي ويو. ڇوڪرن ههڙو باغ ڏسي اندر هلڻ لاءِ زور رکيو. هاڻي سندن استاد کي به اچي ڌپ ورايو، پر ٻارن کي

ڪير سمجهائي! ٻ چندي ٻ چندي ٻارن کي شاهي باغ ۾ وٺي ويو. اتفاق سان، انهن ڏينهن شهزادي به پنهنجين ساهيڙين سميت باغ جو سير ڪرڻ آئي هئي. گهمندي گهمندي شهزاديءَ جي نظر به وڃي هنن ڇوڪرن تي پيئي. هوڏانهن وڏي ڀاءُ جي نظر به شهزاديءَ تي پيئي. سندن استاد جو ساهه هيٺ ساهه مٿي.... حيران ٿيو ڪي ڏسندو رهيو، جڏهن ڏٺائين ته، نه ته شهزادي ڇڙي، ۽ نه ئي ٿو ڇوڪرو هلڻ جي ڪري، تڏهن ٻنهي ڀائرن کي ٻانهن کان وٺي زوريءَ گهر ڏانهن موٽڻ لڳو. واٽ تي هنن کي سندن ڇهن ڀائرن جي ڪُسجڻ، مائٽن جي شهر نيڪالي، ۽ وري سوٽي اچڻ جي سچي حقيقت ڪري ٻڌايائين. پر وڏي ڀاءُ تي ڪوبه اثر ڪونه ٿيو.

گهر پهچڻ شرط استاد ڏمڻ کي باغ واري ڳالهه ٻڌائي ۽ ڇوڪرن کي وڌيڪ پڙهائڻ کان انڪار ڪيو ۽ چيائين ته: جيڪڏهن راجا کي خبر پيئي ته مونکي مارائي ڇڏيندو. ڏمڻ هن کي سمجهايو ته: ٻار آهن، ڪجهه تون سمجهائين، ته ڪجهه وري آءٌ تو هدايت ڪريان، ڏٺي ڪندو ته وري اهڙو ارادو نه ڪندا. خير، استاد وري به پڙهائڻ لاءِ انجام ڪري هليو ويو.

ڏمڻ جو وڏو پٽ جو شهزاديءَ تي پهرين نظر ڏسڻ سان اکين ڇڪن تي پيو هو، تنهن نه ٿي ماني کاڌي نه ٽڪي. سنجهه صبح بس شهزادي جي تات هئس. سندس ننڍو ڀاءُ گهڻوئي سمجهائيندو هوس ته: ادا، انهيءَ شهزاديءَ جي پيءُ پنهنجن ڀائرن کي مارائي ڇڏيو ۽ پنهنجن مائٽن کي به ملڪ مان تڙائي ڪڍيو؛ هاڻي وري ڪا مصيبت نه ڪڙي ٿئي، ان ڪري تون انهيءَ ڳالهه تان لهي وڃ. پر وڏو ڀاءُ هن جي هر ڳالهه جي جواب ۾ چوندو هو ته: جيستائين آءٌ هن کي نه ڏسندس تيستائين منهنجي دل کي ڪڏهن به آرام نه ايندو. وڏي ڀاءُ جو اهو جواب ننڍو ڀاءُ پنهنجي پيءُ کي ٻڌائيندو هو، جو وري پنهنجي سر پٽ کي نصيحت ڪندو هو ته:

اڪ نہ ڏجي ڏاندڙو، سپ نہ ڪاڍجي ماس،
ات نہ لائجي دوستي، جتي جيءَ وڏاس،
مون من آهي موهيو، موهي سونارڻ الا.

پر ڇوڪري کي رڳو شهزادي جي يادگيري هئي، پيو مڙوئي ٿيو خير.

هوڏانهن شهزاديءَ سان بہ ساڳيو حال هو. نہ کائڻ نہ پيئڻ، سڄو ڏينهن هن جي يادگيري پر ڪٽ وٺيو پيئي هوندي هئي. نيٺ وڃي طبيبن جي تات پيئي. شاهي حڪيمن، سنياسي فقيرن هزارين حيلا هلايا، مگر شفا نہ ٿيڻي هئي سا نہ ٿي. آخرڪار راجا نجومين کي گهرايو، جن پوٿيون پٽي، ڀارا هٽي ٻڌايو تہ: مهاراج! تنهنجي ڌيءُ ڏمڻ سوناري جي پٽ تي عاشق ٿي پيئي آهي. راجا عجب ۾ پئجي ويو ۽ چيائين تہ ڏمڻ سوناري جا پٽ تہ مون مارائي ڇڏيا. نجومين ڀارا هنيا ۽ حساب ڪري جواب ڏنائون تہ:

ٿپ ٿپيڻي دار هنيو، ٻانيڻ پوٿيدان،
ڌيءَ دلوراءِ بادشاهہ جي، جنهن جو لکيو مسلمان،
مون من آهي موهيو، موهي سونارڻ الا.

مهاراج! ڏمڻ سونارو ملڪ برابر ڇڏي ويو هو، مگر گهڻي وقت کان وري اچي هن شهر ۾ رهيو آهي ۽ اُن کي بہ تمام سهڻا پٽ آهن. بادشاهہ اچرج ۾ پئجي ويو، وري بہ خاطري ڪرڻ لاءِ نجومين کان پڇيائين تہ: ڀلا اهي سونارا رهن ڪٿي ٿا؟ نجومين جواب ڏنو تہ: مهاراج! اهي سيئي هڪ بند جاءِ ۾ رهندا آهن. ڏمڻ جو پٽ پڻ شهزادي جي ساروڻي ۾ بيمار گذاري ٿو. راجا اهو ٻڌي دورانديشي ڪري، شهزاديءَ کي شهر جي هڪ امير ڪلانچ سان مڱائي ڇڏيو، جو شهزادي جي عشق جي حقيقت کان بيخبر هو.

راجا انهي مڱڻي جي موقعي تي عام خاص مائهن لاءِ، شاهي باغ گهمڻ جو اعلان ڪيو ۽ اندروني طرح سان ڏمڻ سوناري جي ڇوڪرن کي گرفتار ڪرڻ لاءِ چاري پڻ مقرر ڪري ڇڏيا.

ڏمڻ جي ڇوڪري ٻہ باغ گهمڻ جي سنبت ڪئي. پيءُ گهڻوئي ڪيس روڪيو پر ڇوڪرو پنهنجي هوڏ تان هيٺ نہ لٿو، نيٺ لاچار ٿي ڏمڻ پاڻ هن کي باغ گهمائڻ لاءِ وٺي آيو. گهمندي گهمندي باغ جي هڪ تلاءُ تي اچي پهتا، جتي شهزادي پنهنجين سرتين سميت طرح طرح جي ڳالهين سان دل وندرائي رهي هئي. اوچتو هوا جي هڪ جهوٽي سان شهزاديءَ جي مٿي تان پوتي لهي ويئي، ڏمڻ اهو ڏسي ٽوڪ سان چيو تہ:

ڪڻ ڳوري، ڪر ڪپڙا، ويٺيءَ ڪولي وار،
ڏيک پنهنجا ڏولڙا، ڪٿهين نہ ڪلهڙا پار،
مون من آهي موهيو، موهي سونارن الا.

پيءُ جي واتان ههڙا لفظ ٻڌي ڇوڪري بہ اوڏانهن نهاريو. سامهون شهزادي کي ڏسي، ٻنهي ڪنهن ڏپ جي وچي سانٽس مليو، پهرين تہ هڪٻئي کي ڏسندا رهيا، پر پوءِ شهزاديءَ اشارن ۾ چيس تہ: هيترا ڏينهن ڪٿي هئين؟ ڇوڪري جواب ڏنو تہ: آءٌ سچو ڏينهن گهر ۾ بند پيو آهيان، مونکي مائٽ ٻاهر نہ ٿا ڇڏين. شهزاديءَ چيس تہ: تون مونکي پنهنجي گهر جو ڏس ڏي، پوءِ آءٌ پاڻهي تو وٽ ايندس. ڇوڪري کان سندس گهر جو ڏس پڇي شهزاديءَ کيس چيو تہ: اڄ رات آءٌ تنهنجي مهمان آهيان، ڇوڪرو اهو ٻڌي سرهو ٿيو. ايتري ۾ ڏمڻ اچي رسيو ۽ پٽ کي ڳيهلي گهر ڏانهن وٺي پڳو، ۽ شهزادي بہ هنن جي وڃڻ بعد جلدئي محلات ڏانهن موٽي ويئي.

رات ٿي، تہ شهزادي هار سينگار ڪري، بازار وارو رستو ڏيئي، ڏمڻ جي گهر ڏانهن وڃڻ لڳي. جڏهن بازار جي اڌ ۾ آئي، تڏهن هڪ دڪاندار، جو پنهنجي دڪان جو حساب ڳاهي رهيو هو، هن حور کي اڌ رات جو اڪيلو بازار مان ويندي ڏٺو، سو پهرين تہ ڏاڍو حيران ٿيو، پر پوءِ همت ڪري چيائينس تہ:

هيڏڙي بازار ۾، تنهنجو هار ٻه چلڪا ڏئي،
جي ٻير پيرين منهنجي هٿ تي ترڏيان لڪ لتائي،
سون سن آهي موهيو، موهي سونارن الا.

شهزاديءَ ڪاوڙجي جواب ڏنس ته:

اي بابي جا واڻيا! تون نه، ايڏو وڃ هل،
ٿئي سياڻي ڏينهڙو، تنهنجي ٻڌه پرايان ڪل،
سون سن آهي موهيو، سوهي سونارن الا.

دڪاندار ڏٺو ته مار، هيءَ ته بادشاهزادي آهي، سو اچي سير سان لڳس، ڌپ وڃان شهزاديءَ جي پيرن تي ڪري پيو ۽ معافيءَ لاءِ آزيون نيزاريون ڪرڻ لڳو. شهزاديءَ چيس ته: آءٌ توکي انهي شرط سان معاف ڪنديس ته تون مونکي ڏمڻ سوناري جي گهر تائين وٺي هلين. انڌ و چيا گهري ٻه اکيون، ٽوري ۾ ٺي جند ڇٽيس، سو حاضر ٿي، شهزاديءَ کي ڏمڻ جي گهر پهچائي آيو. انهي وقت مينهن پئي وٺو، سو شهزاديءَ ڏمڻ جي گهر جو در ڪڙڪائي چيو ته:

جهرمر وسي مينهڙو، منهنجو ڀُسي پٽ پڙو،
مان ته بيٺس بازار ۾، تون اٿي لاهه ڪڙو،
سون سن آهي موهيو، سوهي سونارن لا.

اهو آواز جڏهن ڏمڻ جي ڪن تي پيو تڏهن جواب ڏنائينس ته:

ڪيئن لاهيان مان ڪڙو، منهنجو سڪي ٿو ساهه،
ڇهه اگهيئي ماريا، تون هاڻي هن پنياءُ،
سون سن آهي موهيو، سوهي سونارن الا.

ڏمڻ جي پٽ ڏٺو ته بابو ڪڙو نه ٿو لاهي، سو ڇري ڪڍي پنهنجي پيٽ تي رکي چيائين ته: جي ڪڙو نه لاهيندا ته آءٌ پاڻ کي ماري ڇڏيندس. لاچار ڏمڻ در کوليو، ۽ شهزادي اندر لنگهي آئي. ڏمڻ ڏچندي ڏچندي چيس ته: شهزادي! ڪڙن جي ٻانگ ڪان اڳ، هلي وڃجانءِ. شهزادي اها ڳالهه قبول

ڪري وڃي پنهنجي محبوب سان ملي. انهي وچ ۾ ڏمڻ جو ساهه ئي سڪو پيو هو. نيٺ جڏهن گهڻو وقت گذري ويو ته ڏمڻ ڇا ڪيو جو ڪنڌ تي چڙهي، ميڻ-تڪهو وڃائي ڪڪڙ جي ٻانگ وانگر آواز ڪرڻ لڳو، جنهن تي شهزاديءَ چيو ته:

ڪوڙا ڪڪڙ! ڪوڙ ٻولين، اڃا آڌي رات،
اسان پريـن پـاڻ ۾، ڳالهيون ڪيون وات،
مـون مـن آهـي موهيو، موهـي سونـارن الا.

لاچار ويچارو ڏمڻ ماٺ ڪري ويهي رهيو. ڪجهه وقت ڪان پوءِ وري به ڏمڻ ڪان رهيو ڪون، تيو ۽ ساڳي طرح ڪوڙي ٻانگ ڏنائين، جنهن تي شهزاديءَ وري چيس ته:

ڪوڙا ڪڪڙ ڪوڙ ٻولين، اڃا آڌي رات،
پڇر ڪرئي ڪنڌ تي، تنهنجا ڪنپ ٻلهيءَ جي وات،
مـون مـن آهي موهيو، موهي سونـارن الا.

ڏمڻ نيٺ ڪڪ تي آسرو لاهي سمهي رهيو. هيڏانهن هـن قرب وارن ڪي ڪچهري ڪندي اڄي پرهه ڦٽي، شهزادي چوڪري ڪان موڪلائي واپس محلات ڏانهـن موٽي. اتفاق سان هن ڪي سندس مڱيندي هـن طرح اڪيلو ويندو ڏسي ورتو، هن ڪي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي، سو نه ڪيائين هم نه تم سڌو وڃي راجا سان سموري ڳالهه ڪيائين. راجا ڪاوڙ ۾ تپي باهه تي ويو ۽ يڪدم سونارن جي مارائڻ لاءِ هڪڙو ڪوهه کٽائي، ان ۾ نيزا، ٻرڇيون ۽ ٻيا تکا اوزار آيا کوڙائـي چڏيائين. شهزاديءَ کـي جـو انهي ڳالهه جي خبر پيئي، تنهن هڪ رازدار ٻانهيءَ جـي وسيلي پنهنجي محلات .ان ڳجهي سرنگهه هٿائي، کوهه مان سڀ تـکـا اوزار ڪڍائي، منجهس گاهه ۽ ڪپهه رکائي چڏيائين. تورن ڏينهن ڪان پوءِ بادشاهه، ڏمڻ کي سندس پٽن سميت قيد ڪرائي، ڪٽي

انهيءَ اونداهي کوهه ۾ اڇلارايو. پر جيئن ته شهزاديءَ سندن بچاءُ لاءِ اڳ ۾ ئي بندوبست ڪري ڇڏيو هو، تنهنڪري هنن کي ذرو به ڌڪ نه لڳو.

رات جو شهزادي ڳجهي سرنگهه رستي هنن سان اچي ملي، سيئي پاڻ ۾ ملي ڏاڍا خوش ٿيا. پوءِ ڪين تيار ڪري پاڻ سان ونئي، گهڻو مال متاع کڻي، تيز گهوڙن تي چڙهي دلوراءِ جي نگري ڇڏي وڃي ٻئي ملڪ ۾ رهيا، جتي سڄي عمر امن ۽ آرام سان گذاريائون.

سونل - ۱ *

ڳالهه ٿا ڪن ته آڳاٽي زماني ۾ ڪنهن ننڍي ڳوٺڙي ۾ هڪ سهڻي ڇوڪري پنهنجي ستن ڀائرن سان رهندي هئي. هن جا وار سونا ۽ ڊگها هوندا هئا، تنهنڪري ماڻهو کيس ”سونل“ سڏيندا هئا. سندس ستئي ڀائر ڏاڍا پهلوان هوندا هئا، جي روزانو صبح جو پنهنجي ڪم تي ويندا هئا ۽ شام جو موٽي ايندا هئا. سونل وري گهر جو ڪم ڪار ڪندي هئي.

هڪڙي ڏينهن، هڪڙو وڏو ديو اڏامندو پئي ويو ته سندس نظر وڃي سونل تي پيئي. ديو کيس ڏسڻ شرط عاشق ٿي پيو ۽ لهي وٽس آيو. ديو کي ايندو ڏسي، هن کي ڏاڍو ڊپ ٿيو، پر دل جهلي چيائينس ته: ”مٺا ديو! هتي ڇو آيو آهين؟ هتان هليو وڃ نه ته منهنجا ڀائر ٻوٽي ٻوٽي ڪري ڇڏيندئي“. ديو کلي چيس ته: ڇري، ڪنهن کي به طاقت نه آهي جو منهنجي وار ڇو به ڪو نالو وٺي سگهي. تون اهڙيون ڳالهيون نه ڪر، اچ ته پاڻ ۾ قرب جون ڳالهيون ڪريون. سونل هراسجي ويئي ۽ ڪوبه جواب ڏيئي نه سگهي. آخر ديو چيس ته: مون سان شادي ڪر، آءٌ توکي هرطرح سکيو رکندس. پر سونل کيس صفا انڪاري جواب ڏيئي ڇڏيو. ديو کي سخت ڪاوڙ لڳي ۽ ڇا ڪيائين جو گهر جو ٻاهريون در بند ڪري، سئي ڌاڳي سان سونل جون اکيون سبي، سندس ڊگهن وارن کي ٿنڀ سان ٻڌي ڇڏيائين،

---

* 'سونل' جي هيءَ روايت حيدرآباد شهر مان زبيده بيگم شيخ کان ملي.

۽ پاڻ هن جي گوڏي تي سمهي رهيو. شام جو سونل جا ڀائر ڪم تان موٽيا، تن اچي در کڙڪايو ۽ چيائون ته:

ادي سونل، ادي سونل! در لاهه، ڏيو ٻار.

ڀائرن جو آواز سڃاڻي، سونل اندران جواب ڏنو ته:

ادا ڙي ادا! اکيون سڄيءَ سڀيون،
چوٽو ٽمپ ٻڌو، راڪاس گوڏڙي ستو.

راڪاس جو ٻڌي هنن ويچارن کي ڏاڍو ڊپ لڳو ۽ ڊنا ته جي اندر وينداسين ته راڪاس ماري ڇڏيندوسين، سو انهيءَ ڊپ ڪري واپس هليا ويا ۽ وڃي ٻئي هنڌ رات گذاريائون.

ٻئي ڏينهن به ستئي ڀائر شام جو وري آيا، ۽ ڊڄندي ڊڄندي در تي بيهي ڀيڻ کي سڏ پائون:

ادي سونل، ادي سونل! در لاهه ڏيو ٻار.

ڀائرن جو آواز ٻڌي، سونل وري به ساڳيوئي جواب ڏنو ته:

ادا ڙي ادا! اکيون سڄيءَ سڀيون،
چوٽو ٽمپ ٻڌو، راڪاس گوڏڙي ستو.

اهو ٻڌي ويچارا ڀائر وري به ماٺ ڪري موٽي ويا. اهڙيءَ طرح روزانو ايندي ويندي هنن کي ڇهه مهينا گذري ويا. ديو به ڪو ڇهه مهنا ننڊ ڪندو ۽ ڇهه مهينا جاڳندو هو، تنهن جي ننڊ به اچي پوري ٿيڻ وري هئي.

سونل جي ڀائرن ڏٺو ته ديو ننڊ مان جاڳي سونل کي کڻي هليو ويندو، اهو خيال ڪري ارمان ۾ پئجي ويا ته 'الا! سونل جهڙي ڀيڻ اسان کي وري ڪٿان ملندي؟' سو خيال ڪيائون ته ڪنهن به طرح ديو کي ماري سونل کي ڇڏائجي. پوءِ جي ديو سان وڙهندي مئاسين ته ڀيڻ تان صدقو ٿياسين. اهو خيال ڪري کهاڙيون ۽ ڏنڊا کڻي پنهنجي گهر جي در تي آيا ۽ کڙو کڙڪائي ڀيڻ کي چيائون ته:

ادي سونل، اي سونل! در لاهه ڏيو ٻار.

سونل ويچاري تمام هيٺي آواز ۾ ڪين جواب ڏنو ته:

ادا ڙي ادا! اکيون سڄيءَ سبيون،
چوڻو تنهنجو ٻڌو، راڪاس گوڏڙي سِتو.

سونل جو جواب ٻڌي پڪ ٿين ته ديو اچا ستو پيو آهي، پوءِ در پيچي گهر ۾ گهڙي آيا. ديو کي ستي ٿي اچي ورتائون. هڏي هڏ گڏ پيچي ڇڏيائونس. ديو جي مرڻ کان پوءِ ڀيڻ کي ٿنهي سان ڇوڙي گهر وٺي آيا، اتي هڪٻئي سان ملي باقي حياتي آرام سان گذاريائون.

سونل - ۲ *

ڪنهن زماني ۾، هڪڙي ڳوٺ ۾ هڪ شخص رهندو هو، جنهن کي ست پٽ هئا ۽ هڪڙي ڌيءَ هئي. سونهن ۽ سوڀيا ۾ ان ڇوڪريءَ جهڙي ڪا ورلي هوندي. سندس وار به سچا سونهري هئا، جنهنڪري کيس سڏيندا ئي 'سونل' هئا.

هڪڙي ڏينهن سونل پنهنجي سهيلين سان گڏجي ڀرواري تلاءَ تي وهنجڻ ويئي، اتي وهنجندي سندس مٿي جو هڪ وار تلاءَ ۾ ڪري پيو. جڏهن سانجهيءَ جو سندس وڏو ڀاءُ ان تلاءُ تي گهوڙي کي پاڻي پيارڻ ويو ته کيس پاڻيءَ ۾ اهو وار ترندو نظر آيو. سونو وار ڏسي هو حيران ٿي ويو ۽ خيال ڪرڻ لڳو ته، 'جنهن جا وار ئي سونا آهن سا ڪيتري قدر نه سهڻي هوندي، اها ڳالهه ڳڻي، دل ۾ پڪو پهه ڪيائين ته انهيءَ ڇوڪريءَ سان ضرور شادي ڪندس. سو ڇا ڪيائين جو اهو وار کڻي سڌو گهر آيو ۽ ماءُ کي چيائين ته: اما! جنهن ڇوڪريءَ جي مٿي جو هي وار آهي، ان سان منهنجي شادي ڪراءِ. ماڻس اهو وار سڃاتو ۽ پٽ کي چيائين ته: ابا! چريو ته ڪين ٿيو آهين! هي وار ته سونل جو آهي، تنهنڪري ڀيڻ سان ڪيئن شادي ڪندين؟ اهو ٻڌي هن جا طاق لڳي ويا، پر دل ۾ جيڪو اراد و ڪيو هئائين تنهن کي به ڇڏڻ چڱو نه سمجهائين، سو ضد ڪري ويٺو، چئي: ڇا به هجي، شادي ڪندس ته سونل سان، نه ته سڄي عمر ائين گذاريندس.

---

* 'سونل' جي هن ڳالهه جو مدار ٻن روايتن تي آهي، جي وچولي (حيدرآباد شهر) مان زبيده بيگم ۽ تعلقي ٽنڊي الهيار مان ولي محمد طاهرزادي کان مليون.

ماءُ ويچاري ارمان ۾ پئجي ويئي، پٽ کي ڪيتروئي سمجهايائين، پر هو ضد تان نه لٿو، ۽ چيائين ته: جيستائين مونکي سونل نه پرڻائيندينءَ، تيستائين نه کائيندس نه پيئندس. آخر ائين ڪيترا ڏينهن گذري ويا ۽ ڇوڪرو جيئن پوءِ تيئن ويو تمام ڏٻرو ٿيندو. هڪڙي ڏينهن ماٽس ۽ پٽس پاڻ ۾ صلاح ڪئي ته جيڪڏهن موئي پُٽ جي اها ڳالهه نه مڃبي ته مري ويندو، تنهنڪري ڪٿي هائو ڪجي. اها صلاح ڪري پٽ کي چيائون ته: ابا! هائي تون دلجاءِ ڪر اسين جلدئي تنهنجي شادي سونل سان ڪرائينداسين. ڇوڪرو اها ڳالهه ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ آئي کائڻ پيئڻ ۽ گهمڻ ڦرڻ لڳو.

اها خبر جڏهن سونل ٻڌي، تڏهن سندس پيرن هيٺان زمين نڪري وئي، ڏاڍو ڏک ٿيس. هن گهڻيئي ماءُ پيءُ کي سمجهايو پر هو ويچارا ٻه ڇاڻي ڪري سگهيا. جيئن جيئن شاديءَ جا ڏينهن ويجها ٿيندا ويا تيئن سونل تي ڳڻتين جا گهر چڙهندا ويا. آخر شاديءَ جو ڏينهن اچيپهتو، سونل ڇا ڪيو جو صبح جو مانـ مانـ ڪري گهر جي پٺين پاسيواري وڻ تي چڙهي وڃي ويهي رهي. شاديءَ وقت سيئي سونل کي ڳوليو پر هوءَ گهر ۾ هجي ئي ڪونه آين. نيٺ ڳوليندي ڳوليندي هن کي وڻ تي ويٺل ڏٺائون، سيئي صلاح ڪري پهريائين ماٽس کي موڪليو ته سونل کي پرچائي وٺي اچي. ماٽس جڏهن وڻ جي هيٺان آئي تڏهن سونل چيس ته: اما ڙي اما! ڪيئن آئي آهين؟ ماٽس ورندي ڏني ته:

امـا سونـل، امـا سونـل! لهي آءُ، انهيءَ وڻ تان لهي آءُ،
پنهنجي گهرڏهل وڄن، ڏمر وڄن، ويندن وارا گهوٽ نچن،

لهي آءُ، لهي آءُ.

اهو ٻڌي سونل مٿان جواب ڏنو ته:

اما ڙي اما! ٻيءُ نه تئي صهرو، ماءُ نه تئي سس،
اهڙا جي ٿين ڪيس، ته پوءِ ڏونگر ڪيئن نه ڏري!

اهو ٻڌڻ شرط ماءُ جي دل کي اهڙو ته صدمو آيو جو اتيئي دانهن ڪري ڪِري پيئي ۽ مري ويئي.

هوڏانهن وري جڏهن ماءُ نه موٽي، تڏهن وري پيءُ سونل کي وٺڻ لاءِ آيو، وڻ هيٺان اچي سونل کي سڏ ڪري چيائين ته:

امان سونل، اما سونل! لهي آءُ، انهيءَ وڻ تان لهي آءُ،
پنهنجي گهر دهل وڄن، دمر وڄن، ويندين وارا گهوٽ نچن،
لهي آءُ، لهي آءُ.

تنهن تي سونل پنهنجي پيءُ کي جواب ڏنو ته:

ابا ڙي ابا! ماءُ نه تنهي سس، پيءُ نه تني صهرو،
اهڙو جي تمي ڦهر، پوءِ ڏونگر ڪيئن نه ڏري!

اهو ٻڌي ڀٽس کي اهڙو ڌڪ ٿيو جو دانهن ڪري ڪِري پيو ۽ وري نه اٿيو.

وري جڏهن پيءُ کي دير ٿي تڏهن وڏو ڀاءُ ڪيس وٺڻ آيو، ۽ وڻ هيٺان بيهي ڀيڻ کي چيائين ته:

ادي سونل، ادي سونل! لهي آءُ، انهيءَ وڻ تان لهي آءُ،
پنهنجي گهر دهل وڄن، دمر وڄن، ويندين وارا گهوٽ نچن،
لهي آءُ، لهي آءُ.

سونل مٿان جواب ڏنس ته:

ادا ڙي ادا! ماءُ نه تني سس، پيءُ نه تني صهرو،
جي ڀاءُ تني گهوٽ، ته اچا ڏونگر ڪيئن نه ڏري!

ڀاءُ، ڀيڻ جو اهو ورڻ ٻڌي نه سگهيو ۽ اتي ئي ڪري پيو. وري جڏهن ٻئي ڀاءُ ڏٺو ته ادو نه موٽيو، ته پاڻ ڀيڻ کي وٺڻ لاءِ آيو ۽ وڻ هيٺان بيهي، ڀيڻ کي ساڳيءَ طرح ليلائڻ لڳو. ان کي به ڀيڻس جواب ڏنو ته:

ادا ڙي ادا! ماءُ نه تني سس، پيءُ نه تني صهرو،
جي ڀاءُ تني ڏير، ته ڏونگر ڪيئن نه ڏري!

اهو جواب ٻڌنديئي ڀائس کي به اهڙو ڌڪ ٿيو جو اتي جو اتي

ڪري پيو ۽ مري ويو. اهڙيءَ طرح سڀ ڀائر ايندا ويا ۽ سونل کي لهڻ لاءِ ستائيندا ويا، ۽ سونل هرهڪ کي اهو جواب ڏيندي آئي. جنهن جي ٻڌڻ سان هنن جي دل کي اهڙو ته ڌڪ آيو، جو سڀ آتي هڪڙي پنيان مري ويا. جڏهن باقي ننڍو ڀاءُ وڃي بچيو، تڏهن اهو به ڀيڻ کي وٺڻ لاءِ وڻ هيٺان اچي بيٺو ۽ ڏاڍي ڏک سان ڀيڻ کي چيائين ته:

ادي سونل، ادي سونل! لهي آءُ لهي آءُ،
آءٌ تنهنجو ننڍڙو ڀاءُ، تون لهي آءُ لهي آءُ.

اهو ٻڌي سونل وڻ تان هيٺ لهي آئي، ننڍڙي ڀاءُ کي ڳراٽڙي پائي روئڻ لڳي. وري جو پنهنجي مئل ماٽن تي نظر پيس سو هيڪاري ڏک ٿيس. پوءِ پنهنجي ننڍي ڀاءُ کي چيائين ته: منهنجي ڪاٻي هٿ جي آڱر مان ٿورو رت ڪڍي، هنن سڀني کي انهيءَ جا ڇنڊا هڻ. تنهن تي ڀاڻس سندس ڪاٻي هٿ جي آڱر کي ٿورو چهڪ ڏيئي، ان مان به ٿي ڦڙا رت جا ڪڍي، سڀني کي ڇنڊا هنيا ته سڀ چڱا ڀلا ٿي آٿي وينا. اتي سڀئي هڪڙي کي صحيح سلامت ڏسي، ڏاڍو خوش ٿيا. وڏي ڀاءُ پڻ پنهنجي ڀيڻ سونل کان معافي گهري. پوءِ سڀ خوش ٿي پنهنجي گهر واپس آيا.

سونل – ۳ *

ڪنهن ڳوٺ ۾ سونل نالي هڪڙي ڇوڪري پنهنجي ستن ڀائرن سان گڏ رهندي هئي، سندس وڏو ڀاءُ پرٽيل هو. هڪڙي ڏينهن سونل ڀاڄائي کان ڪُهنبو ريٺو وٺي، ڀاڙي جي ٻارن سان کيڏڻ وئي. راند ڪندي ڪندي ريٺو ڇيٽي ۾ پرجي پيس، سو مار ملڻ جي ڊپ کان وچي تلاءَ تي ڌوئڻ لڳي. ڪهنبي ريٺي جي ڌوئڻ ڪري، سڄي تلاءَ جو پاڻي ڳاڙهو ٿي ويو.

ٿوري وقت گذرڻ کان پوءِ سونل جو وڏو ڀاءُ پنهنجي ڪميت گهوڙي کي وٺي ان تلاءَ تان پاڻي پيارڻ آيو، پر پاڻي ڳاڙهي هئڻ سبب گهوڙي نه پيتو. پڇا ڪرڻ تي معلوم ٿيس ته سونل وچي تلاءَ ۾ ڪهنبو ريٺو ڌوتو هو، جنهنڪري پاڻي ڳاڙهو ٿي ويو آهي. اهو ٻڌي پيڻ تي ڏاڍو ڪاوڙيو، پر ماءُ جي ڊپ کان ماٺ ڪري ويهي رهيو.

ٿورن ڏينهن گذرڻ بعد سونل کي سزا ڏيڻ جي ارادي سان هن سونل ۽ ننڍي ڀاءُ کي چيو ته: هلو ته ناناڻن مان گهمي اچون. ۽ ماءُ کي چيائين ته: اما! ادي سونل ۽ ادا ننڍي کي سنبرائي ته ٻنهي کي ناناڻن مان گهمائي اچان. ماڻس پهريائين ته نٿي ڇڏيو، پر آخر پٽ جي زور ڀرڻ تي موڪل ڏنائين. هي ٻنهي کي ساڻ ڪري ناناڻن جو رستو وٺي هلڻ لڳو. اڌ رستي تي پهچي، سڌو رستو ڇڏي، جهنگ ڏانهن وڃڻ لڳو. تنهن تي سونل چيس ته: ادا! ناناڻن جو ته رستو هي آهي، تون اسان کي ڪيڏانهن ڦو وٺيو هلين؟ اتي ڀائس دڙڪو ڏيئي چيو ته: ماٺ ڪري هل! هتان

---

* 'سونل' جي هيءَ روايت حيدرآباد شهر مان زبيده بيگم شيخ کان ملي.

ويجهو ٻستو آهي. ڊپ ڪري هي ويچارا سات ڪري هلندا رهيا. هلندي هلندي جڏهن گهاٽي جهنگ ۾ پهتا، تڏهن هن چيو ته: هاڻي ٿڪجي پيا آهيون، تنهنڪري هتي ترسي ڪجهه آرام ڪريون، ائين چئي اتي ترسي پيا. پوءِ ننڍي ڀاءُ کي چيائين ته: تون وڃي جهنگ مان ڪانيون ڪري اچ ته مانسي پچايون. ڀائس ڪانيون ڪرڻ ويو پنيان هن ڪپ ڪڍي، سونل کي ڪهي، ڪڏڪٽي، ان ۾ پوري ڇڏيو.

ننڍو ڀاءُ جڏهن ڪانيون ڪري آيو، تڏهن ان کي غمگين ٿي چيائين ته: ادا، سونل کي ته بگهڙ ڪٽي ويو. ننڍو ڀاءُ چالاڪ هو سو ڳالهه کي سمجهي ويو، پر انهيءَ وقت ڀاءُ جي ڊپ کان ڪونه ڪڇيو. گهر واپس اچي، وڏي ڀاءُ پهنجي پوڙهي ماءُ کي روئي ٻڌايو ته: امڙ! اسين جهنگ مان پٺي وياسين ته هڪڙو بگهڙ آيو، اوچتواديءَ سونل کي ڪٽي هليو ويو، اسين ڏاڍي مشڪل سان جند ڇڏائي آيا آهيون، پر ننڍي ڀاءُ، ماءُ کي ٻڌايو ته: امان، ادا اديءَ کي ڪهي، ڪيس جهنگ ۾ پوري آيو آهي. اهو ٻڌي مائس ويچاريءَ ڏاڍيون دانهون ڪيون ۽ آخر ڌيءَ جي ڏک ۾ روئندي روئندي انڌي ٿي پيئي.

انهيءَ ڳالهه کي ڇهه مهينا گذري ويا، سانوڻ جا مينهن وٺا، جنهنڪري گاهه ڦٽا، ميدان ساوا ٿيا ۽ چوڌاري ساوڪ ٿي وئي. خدا جي قدرت! جو جنهن هنڌ سونل پوريل هئي اُتان هڪڙو مرلين جو وڻ ڦٽو، جو آهستي آهستي وڌندو، وڏو ٿيندو ويو. انهيءَ وڻ ۾ پيون سپ ننڍيون وڏيون مرليون ڦڏيون هيون، پروڻ جي چوٽيءَ ۾ هڪڙي سڌي، سنئين مرلي لٽڪيل هئي جو جنهن به هڏڪ پيرو ان کي ڏٺو ٿي، تنهن جي دل هرکجيو ٿي ويئي.

هڪڙي ڏينهن، سامي فقيرن جو هڪ ٽولو اتان اچي لنگهيو. انهن مان هڪڙي فقير جي نظر وڃي انهيءَ سڌي مرليءَ تي پيئي. فقير دل ۾ خيال ڪيو ته: اها مرلي ڪيئن به ڪري هٿ ڪجي. سو بهانو ڪري اتي ئي ترسي پيو. نيٺ سپ جوڳي

هليا ويا ۽ هي وڻ تي چڙهي ويـو. اچا مرليءَ ۾ هٿ وجهي پٽڻ تي هو تہ ان مان نهايت منو ۽ ڏکارو آواز آيو تہ:

سامي تي منگان، جوڳي تي منگان، ڪنيس ڪاڏس وڏي ياءُ،
ڪل نہ لڌڙي نندي ياءُ، ڏيندي ڪا باب بکيا؟

اهو ٻڌي فقير پهرياڻين تہ ڊڄي ويو، پر پوءِ دل جهلي مرليءَ کي لاهي هيٺ ڪٺي آيو، ۽ اچي شهر ۾ پنڻ لڳو. پهرين پهرين وڏي ياءُ جي در تي آيو، اچا مرليءَ کي وات تي رکي وڄايائين تہ مرليءَ مان ساڳيو آواز نڪتو تہ:

سامي تي منگان، جوڳي تي منگان، ڪنيس ڪاڏس وڏي ياءُ،
ڪل نہ لڌڙي نندي ياءُ، ڏيندي ڪا باب بکيا؟

وڏي ياءُ اهو ٻڌي چيو تہ: آواز تہ منهنجي ڀيڻ سونل جو آهي، پر اها ڪٿان آئي! آخر ٻاهر نڪري آيو ۽ ڏٺائين تہ جوڳيءَ جي هٿ ۾ هڪ مرلي هئي، جنهن مان اهو آواز پئي نڪتو. هن جوڳيءَ کي ڏاڍيون منٿون ڪيون ۽ پيسا آڇيا تہ: جيڪي بہ گهرين سو ڏيانءِ پر اها مرلي مونکي ڏي. پر جوڳي مرلي ڏيڻ کان انڪار ڪيو. اتان تي جوڳي وري ٻئي ياءُ جي در تي آيو ۽ اتي بہ مرليءَ ساڳي صدا هڻي تہ:

سامي تي منگان، جوڳي تي منگان، ڪنيس ڪاڏس وڏي ياءُ،
ڪل نہ لڌڙي نندي ياءُ، ڏيندي ڪا باب بکيا؟

صدا ٻڌي ٻيو ياءُ ٻاهر نڪري آيو. آواز سڃاڻي فقير کي چيائين تہ: ڪيترو بہ ملھ انهي مرليءَ جو وٺ ۽ مرلي مونکي ڏي. پر جوڳيءَ هڪ نہ مڃي. نيٺ فقير کي خيرات ڏئي، پاڻس واپس موٽي ويو ۽ جوڳي وري پنڻ لاءِ رمند و رهيو. اهڙيءَ طرح جوڳي ڇهن ڀائن جي درن تي آيو، ڇهن ئي ڄڻن پنهنجي ڀيڻ جو آواز سڃاڻي، جوڳيءَ کان مرلي وٺڻ جي هر طرح ڪوشش ڪئي پر هن ڏيڻ کان بنھ انڪار ڪري ڇڏيو.

نيٺ هلندي اچي سيني کان ننڍي ۽ سٺين ڀاءُ جي در تي صدا هنيائين:

ساميءَ تي منگان، جوڳيءَ تي منگان، ڪٿي ڪاڏس وڏي ڀاءُ،
ڪل نہ لڌڙي ننڍي ڀاءُ، ڏيندي ڪا باب ٻڪيا؟

سونل جي ماءُ بہ ننڍي پٽ سان گڏ رهندي هئي، جا ڌيءُ جي ڏک ۾ روئي روئي انڌي ٿي پئي هئي، سا پنهنجي ڪيلڌي ڌيءُ سونل جو آواز سڃاڻي، ڀڄندي در وٽ آئي، اتي ننڍو ڀاءُ بہ اچي پهتو ۽ فقير کي چيائون تہ: جوڳي! مرلي وري وڄاءِ. جوڳي وري بہ ساڳي صدا ٻڌاين. آخر ٻنهي ماءُ پٽن چيو تہ: جوڳي اها مرلي اسان کي ڏي. پر فقير ڏيڻ جي نہ پيو ڪري. نيٺ گهڻي ستائڻ تي فقير کين مرلي ڏني. ٻڍڙيءَ جوڳيءَ کي ماني ٽڪي کارائي، پيسو ڏوڪڙ ڏيئي روانو ڪيو. رات ٿي تہ ٻڍڙيءَ ڇا ڪيو جو اها مرلي ڪٺي گنديءَ ۾ رکي ڇڏي. صبح جو اٿي ڏسي تہ گنديءَ ۾ سندس ڌيءَ سونل ويٺي آهي! ڪيس ڏسي، ڀاڻس ۽ ماڻس ڏاڍا خوش ٿيا. ماڻس جا روئي روئي انڌي ٿي ويئي هئي، تنهن کي بہ آهستي آهستي اکين ۾ نُور پوڻ لڳو، وڏو ڀاءُ بہ پنهنجي ڪئي تي پشيمان ٿيو، ۽ پوءِ سيئي پاڻ ۾ گڏجي خوش گذارڻ لڳا.

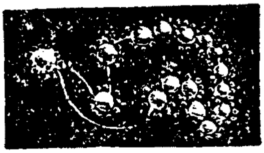

راجڪمار ۽ ساهيڇي *

ڪنهن شهر ۾ هڪڙو سوداگر رهندو هو، جنهن جي راجڪمار سان گهري دوستي هوندي هئي. سوداگر کي ’ساهيڇي‘ نالي هڪ حسين زال هئي. زال مڙس پنهنجي پاڻ ۾ ڏاڍو پيار هوندو هو. هڪڙي ڏينهن سوداگر ڪنهن ڪم سانگي ٻاهر ٿي ويو، تنهنڪري پنهنجي دوست راجڪمار کي گهر جي سنڀال لهڻ جي پارت ڪري ويو. سوداگر جي وڃڻ کان پوءِ راجڪمار روزانو گهوڙي تي چڙهي، سوداگر جي گهر جي ٻاهران هڪ ٻه چڪر هڻي موٽي ايندو هو.

هڪڙي ڏينهن ساهيڇي پنهنجي محلات جي دريءَ وٽ وار ٻيٺي سڪايا ته دستور موجب شهزادو به گهوڙي تي چڙهي انهيءَ وقت اچي اُتان لانگهائو ٿيو. سندس نظر ساهيڇيءَ تي وڃي پيئي. شهزادو، ساهيڇيءَ جو حسن ڏسي حيران ٿي ويو ۽ اکيون ڇنڀي نه سگهيو، پر پوءِ جلدئي پاڻ سنڀالي، متي ماڙيءَ تي چڙهي ويو ۽ وڃي ساهيڇيءَ کي چيائين ته:

نگري! تون آولهي ٿي، ماڙي نهاربوم اڄ،
نڪا ڏيوَن ۾ ڏيوَل ٻٽري، نه راڻين ۾ رڄ.

(اي نينگري! تون لڪل هئينءَ، مون اڄ اوچتو ماڙيءَ ڏانهن نهاريو آهي، ڏسان ٿو ته توجهڙي نه ڪا ديوي آهي ۽ نه وري راڻين ۾ ڪا توجهڙي سونهن آهي.)

راجڪمار جي ڳالهه ٻڌي، ساهيڇي چوڻ لڳي ته:

---

* هن ڳالهه جي روايت ٽرهارڪر (تعلقي ننگرپارڪر) مان سنگهارام اوجها کان ملي.

اڄ آهيلا وٽ ڇــو آيا، ڪهڙو پيو مون ڪامُ؟
مَهنُتو تنهنجو گهر نا، مون شـُـڪل ورٽي رو شامُ.

(اي راجا! تون ڇو اڄ مون آئِلا وٽ اڪيلو آيو آهين، تنهنجو ڪهڙو ڪم آهي؟ جڏهن تنهنجو سنگتي، يعني مون سهڻيءَ صورت واريءَ جو محبوب گهر ۾ نہ آهي.)

اها ڳالهہ ٻڌي راجڪمار جواب ڏنس تہ:

نگري! تــون آولِـڀ ٿئين، ماڙي نهاريــوم اڄ،
هُونُ آيـو اهلو، پـلا پــي ٻولاوڻ ڪڄ!

(اي حسين ڇوڪري! تون لڪل هئينءَ، اڄ اوچتو مون ماڙيءَ ڏانهن نهاريو، تنهنجي سهڻي صورت موهي وڌو اٿم، تنهنڪري اڄ اڪيلو توسان ڳــالــهائڻ آيــو آهيان، پلائي ڪري مون سان ڪجهہ تہ ڳالهاءِ.)

تڏهن ساهيڇي لڄ وچان چوڻ لڳي تہ:

ڏينهن گيو، گهر آ پــري، راجــا گهران جــاءِ،
مون اپلا سان ڪهڙو ٻولڻو، تون ڪيهر مون گاءِ.

(اي راجا! هاڻي ســج لــهــڻ تــي آهي، تــون پنهنجي گــهــر وڃ. تنهنجو مــون ابــلا ســان وري ڪهڙو ڳــالــهــائــڻ ٿيندو؟ ڇو تہ تــون ڪيهر شينهن جي مثل آهين ۽ آءٌ ڳئون جي مثل آهيان).

انهيءَ تي وري راجڪمار جواب ڏنس تہ:

ڪيهر ٻـَڪ ڪوئيلِـي، آجـْيا ٻـَڪ ٻـَگهار،
ڪيهر ڪوئلي ڪي کائيندو، جي حيلا ڪرين هزار.

(ڪوئــو شينهن جــي ور چــڙهــي ۽ ٻڪري ٻــگهــڙ جــي، تــہ پائين تــي تــہ ڇٽي ويندا! تــون ڪٽي هــزار حــيــلا ڪرين تہ بہ شينهن جي ڇنبي کان آزاد نہ ٿيندينءَ.)

ساهيچي وري بہ چيس تہ:

واڙ ڏيان ڪينٽر نان، واڙ ڪيتر' نان' ڪاءِ،
راجا ڏندي رعيت نان، ڪُوڪ ڪنهن وٽ جاءِ؟

(ٻنيءَ کي ٻچائڻ لاءِ لوڙهو ڏٻو آهي، پر جڏهن واڙ خود کيت کي کائڻ شروع ڪري ۽ جڏهن ڪو راجا پاڻ رعيت جو دشمن ٿئي ته پوءِ فرياد ڪنهن کي ڏجي؟)

پر راجڪمار پنهنجي هوڏ تان نہ ٿو ۽ چوڻ لڳو تہ :

ڪوڪ مت ڪر ساھيڇي! ڪُوڪ ڪري ڪِڻ ھوءِ،
کيھر ٻَڪ چڙھي ڪوئلي، ڇٿِيءِ ستھي نہ ڪوءِ؟

(اي ساھيڇي! دانهن ڪوڪ مان ڇا ورندو! ڪڏهن اهو ٻڌو ائي ته شينهن جي ور ڪوئو چڙهي ۽ ٻچي وڃي؟)

اهو ٻڌي ساھيڇي ڏاڍي پريشان ٿي ۽ ليلائي راجڪمار کي چوڻ لڳي تہ :

آڻ ڏيان راجا توکي، مت الوپيا آپ،
مون اہلا سان کھڙو ہولٹو، ھُون پيٽيءِ تون باپ.

(اي راجا! مان توکي قسم ٿي ڏيان، تون آهو قسم ڪوڙو نہ ڪج، مون هيٺيءَ سان تنهنجي کهڙي ڳالهه ٿيندي، جو تون منهنجو پيءُ ۽ آءٌ تنهنجي ڌيءَ آهيان.)

اهي لفظ ٻُڌي راجڪمار جَلي ويو ۽ هٿ مهنيندي، هٿ کي جهڙي اُڇل ڏنائين تہ سندس آڱر ۾ پيل مُنڊي وڃي سوداگر جي پلنگ تي ڪري، جنهن جي راجڪمار توڙي ساھيڇيءَ کي خبر نہ پئي، ۽ راجڪمار ڪاوڙ ڪان پُٽڪندو پُٽڪندو ويندو رهيو.

اُن ڏينهن کان وٺي ساھيڇيءَ جي ننڊ ئي ڦٽي پيئي، ڳنتين ۾ وٺي ڳرندي تہ جيڪڏهن سوداگر کي انهيءَ ڳالهه جي خبر پيئي تہ الائجي کهڙو حشر ٿيندو. سندس اهڙي حالت ڏسي سهيليءَ پڇيس تہ :

پگ، پگ پر گهسي، پايل گهس گهس جاءِ،
هُون پڇان، اي سکي! تني ننڊ ڪيئن نہ آءِ؟

(اي سرتي! توسان ڪهڙي ويڌن آهي جو سڄي رات اُتلندي پتلندي گذارين ٿي ۽ تنهنجي پيرن جي ڇير جو ڇمڪار سڄي رات ٿيندو رهي ٿو، آخر ڪهڙو سبب آهي جو تو ڪي رات جو ننڊ نٿي اچي).
پر هوءَ ڪنهن کي ڪيئن ٻڌائي ته ساڻس ڪهڙي ويڌن آهي.
ٿورن ڪهڻن ڏينهن کان پوءِ، سوداگر به مسافريءَ کان موٽي آيو. گهر ۾ گهمندي ڦرندي هو پنهنجي بستري تي وڃي ويٺو ته اوچتو سندس نظر وڃي راجڪمار جي مُنڊيءَ تي پئي. مڙس جيڏو هو تيڏو دهلجي ويو، اچي وسوسا جاڳيس ته لاشڪ ساهيڙي راجڪمار سان ڦِٽل آهي، ۽ منهنجي غيرحاضري ۾ راجڪمار هتي ايندو رهندو آهي. ڏاڍي ڪاوڙ لڳس پر ووءِ ووءِ ڪرڻ مناسب نه سمجهائين، سو ميٺيءَ به مات مُٺيءَ به مات، دل جو سور دل ۾ رکي ساهيڙيءَ سان ڳالهائڻ ٻولهائڻ ڇڏي ڏنائين. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ ساهيڙي سمجهي ويئي ته سوداگر ڪهڙي آزار ۾ ڦاٿل آهي، سو شڪ دور ڪرڻ لاءِ کيس چيائين ته:

ڌرتي ڏان نه پنجي، تارا مَنڊل هَست هوءِ،
ڏارئين سان پريت ڪَران ته پرتوي پَرلئه هوءِ.

(جيڪڏهن آءٌ ڪنهن ٻئي ڌارئي سان پريت ڪريان ته ڀليءَ ڌرتي اوپڙ نه ڪري ۽ ڀلي سج، چنڊ تارا ناس ٿي وڃن ۽ قيامت ٿي وڃي.)
پر سوداگر جو شڪ نه لٿو ۽ ساڳيءَ طرح مات ۾ رهيو. سوداگر جي گهر ۾ خوشيءَ جي بدران اهڙي مات ڏسي، ساهيڙيءَ کان سندس سهيليءَ پڇيو ته:

لعل پَلنگ لچڪيو نهين پايل جي جهڻڪار!
هَون پيچان، اي سکي! ڪَون چتر، ڪَون گنوار؟

(اي سرتي! سوداگر جي موٽڻ کان پوءِ به نه تنهنجي پلنگ جو آواز ٿو ٻڌجڻ ۾ اچي ۽ نه ئي وري تنهنجي ڇير جو ڇمڪار. ٻڌاءِ ته توهان سان ڪهڙي ويڌن آهي؟)

پر هن پيري بہ ساهيچي مات رهي. نيٺ گهڻي ويچار کان پوءِ، ساهيچيءَ پنهنجي پيءُ کي خط لکيو، جنهن ۾ هن پيرائتي حقيقت لکي، ۽ لکيائينس تہ خط ملڻ شرط هيڏانهن هليو اچ. خط ملڻ شرط سندس پيءُ وٽس آيو، اتي وڏيڪ خبر چار ڪري، سوداگر جي دل مان شڪ دور ڪرڻ جي رٿ رٿيائون.

ٻئي ڏينهن ساهيچيءَ جي پيءُ، سوداگر، راجڪمار ۽ ساهيچيءَ جي ٻاڻ وٽ دعوت ڪئي. ماني ٽڪي کائڻ کان پوءِ، ساهيچي جي پيءُ چوپڙ کولي، ۽ چارئي ڄڻا راند ڪيڏڻ ويٺا. پهرين ساهيچي ڏارو اڇلائي، پيءُ کي چيو تہ:

تو ڏني تلاوڙي پاڻي پيڻ ري ڪڄ،
هنسي چونڇ ٻوڙي نهين، تنهن جو آتر ڏيو اچ.

(تو پاڻي پيڻ لاءِ هڪڙو تلاءُ ڏنو، پر هنس آن ۾ چهنب بہ ڪانہ ٻوڙي، ان جو سبب ڪهڙو؟)

انهين ڇٽي، هن ڏارا پنهنجي پيءُ کي ڏنا. پٽس ڏارو هڻي چيو تہ:

ڏرم ڏني تلاوڙي، پاڻي پيڻ ري ڪڄ،
هنسي چونچ چوڻہ ٻوڙي، تنهن جو آتر ڏيو اچ.

(مون بنا ڪنهن مطلب جي، ڌرم ڪري پاڻي پيڻ لاءِ تلاءُ ڏنو، مونکي جواب ڏيي تہ ڇو نہ هنس پاڻي پيتو؟)

هاڻي سوداگر جو وارو هو، سو تہ اڳي ئي سڙيو ويٺو هو. ڏارا هڻي چيائين تہ:

جي مارگ ڪيهر هليو، رجي لڳي تٺي،
اوڪڙ آيا سڪسين، چِنا نہ هرڻي.

(جنهن رستي تان شينهن لنگهيو آهي، اتان جو جيڪو گاهہ آهي، سو سڪندي سڪي وڃي، پر هرڻ نہ چِنندو.)

اهي سڀ ڳالهيون ٻڌي، راجڪمار سمجهي ويو تہ سنڌ ڄاتي مثل آهي، سو ڏارو هڻي چيائين تہ:

ٻار چڙهي جل تانگهيو، پاڻي پيڻ ري ڪچ،
پڻ هنسي چُونڇ ٻوڙي نهين، نشچيه آئيو اچ.

(برابر، هنس پاڻي تانگهيو هو، پيئڻ جي ڪوشش ٻه ڪئي هئائين، پر ٻي نه سگهيو، منهنجي ڳالهه تي اعتبار ڪريو.)

سوداگر کي اتي ڀڪ ٿي ته ساهيچي جو ڏوهه ڪونهي، ڏوهه راجڪمار جو آهي، سو اُن ڏينهن کان هن سان دوستي ٽوڙيائين، جنهن جي لائق ٻه هو، باقي پاڻ ۽ ساهيچي سڀ شڪ گمان لاهي، خوشيءَ جي زندگي گذارڻ لڳا.

سهڻي صوحب *

ڪنهن شهر ۾ 'صوحب' نالي هڪ سهڻي عورت رهندي هئي. سندس سونهن ملڪان مُلڪ مشهور هئي. ڪيترائي ماڻهو هن تي ساهه صدقو ڪندا هئا، پر هن کي پنهنجي سونهن تي ايڏو تہ ٻانور هو جو ڪنهن ڏانهن نهاريندي بہ ڪانہ هئي. هڪڙي ڏينهن هار سينگار ڪري، پنهنجي گهر جي در تي ويٺي هئي تہ ٻہ دوست اچي اُتان لنگهيا، جن ۾ هڪڙو صوحب جي سونهن جي هاڪ ٻڌي، ٻاهرانهين هنڌ تان هلي سندس ديدار لاءِ آيو هو. انهيءَ کي سندس دوست صوحب جي تعريف ڪندي ٻڌايو تہ:

صوحب سيڻ ڳڻاءِ، هُن چنڊ جي سامهون نہ جاءِ،
متان چنڊن ٿي ڌرهه پئي، ۽ رين اونداري ٿاءِ.

(صوحب وار ڳنڊايا آهن، هاڻي ٿُل چنڊ جي سامهون نہ وڃي، متان چنڊ ٿي ڪري پئي ۽ انڌاري رات ڇانئجي نہ وڃي)

اتفاق سان صوحب اها ڳالهہ سُڻي ورتي ۽ کيس هيڪاري پڪ ٿي تہ آءٌ برابر تمام سهڻي آهيان ۽ منهنجو ڪو مَٽ ثاني نہ آهي. پر اڃان بہ وڌيڪ پڪ ڪرڻ لاءِ، عطر وٺڻ جي بهاني سان، نهي جُڙي هار سينگار ڪري، سُرهيي جي هٽ تي آئي. سرهيو کيس ڏسڻ سان هوش حواس وڃائي ويٺو. اکيون وڃي صوحب ۾ کُتس. ماڻهن جو سندس اها حالت ڏٺي، سو اچي دڪان لٿو

---

* هيءَ روايت اتر تعلقي ٺٽي عاقل مان محمد حسن "مشتاق" کان ملي.

لڳا، ٿوري دير ۾ دڪان ٺلهو ٿي ويو، پر هن يار کي ڪا به خبر ڪانه پيئي. اوڏيءَ مهل هڪڙو هاري به پنهنجي ڏڪي سميت اچي بازار سان لنگهيو. اوچتو سندس نظر به وڃي صوحب تي پيئي، سو جتي هو آتي ئي حيرانيءَ ۾ بيهي رهيو، ۽ کيس خبر ئي ڪانه پيئي ته ڪيڏيءَ مهل ڪانئس ڏڪو ڇڏائي ويو. مطلب ته جن ٿي صوحب کي ڏٺو، سي بت بنجي بيهي ٿي رهيا.

صوحب سيس ڳڏء، ڳڻي ڳانڊي کي هٿ،
وانئي وکر ڳنوايو، ڏڙڏ ڳنوائيو چٽ،
ڏانگ ڳنوائي ڏوڪري، ڦريو هاتو رو هٿ.

ايتري ۾ هڪ ميلاني فقير به اچي اتي پهتو، جو پڻ صوحب جي سونهن جي هاڪ ٻڌي، پري کان پنڌ ڪري کيس ڏسڻ آيو هو. فقير، صوحب کي ڏسي چيو ته: بيشڪ تنهنجو حسن بيمثال آهي، پر پلان پليءَ جو ڇيهه ئي ڪونهي. ائين چئي فقير رمندو رهيو. صوحب هڪڙي فقير جي واتان پنهنجي لاءِ اهي لفظ ٻڌي نراسائيءَ سان گهر موٽي آئي، ۽ ويڳاڻي ٿي کٽ تي ليٽي پيئي. فقير جي چيل ڳالهه تي ويچار ڪري چوڻ لڳي ته: 'پلان پليءَ' جي ڇيهه جي ڳولا ڪرڻ گهرجي. اجهان انهن ئي ٻورن ۾ هئي ته سندس مڙس آيو ۽ کيس ائين ويڳاڻي حالت ۾ ڏسي ان جو سبب پڇيائين. صوحب کيس فقير واري سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائي ۽ ضد ڪري بيٺي ته: ڪيئن به ڪري، پلان پليءَ جو ڇيهه ڏسي اچي مونکي ٻڌاءِ.

ٻئي ڏينهن صوحب جو مڙس سهي سنبري، پلان پليءَ جي ڳولا ۾ روانو ٿيو. وات تي ڳوٺ ڳوٺ، شهر شهر ۾ ترسندو، سونهن جي پلان پليءَ جي ڳولا ڪندو رهيو، پر ڪٿي به کيس پنهنجي زال صوحب کان وڌيڪ سونهن واري نظر نه آئي. آخر هلندي هلندي ڪن ڏينهن جي سفر کان پوءِ اچي هڪڙي ولايت ۾ پهتو. اتي هڪڙي هنڌ ڏسي ته تلاءَ ۾ ڪي جوان ڇوڪريون پيون وهنجن. سونهن ۾ سڀئي هڪبئي کان سرس هيون. هيءَ پريان بيهي ڏسندو

رهيو، جو پرديس ۾ پراين عورتن سان ملڻ کان پئي ڊنو. ڇوڪريون ڏسڻيون بہ ضرور هئس. آخر همت جهلي، گس جي ڏس پڇڻ جو بهانو ڪري اڳتي وڌيو. ڇوڪريون سونهن ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هيون، هيءُ حيراني وچان هنن کي ڏسندو رهيو: سبحان الله، ڪنهن کي ڏسي ڪنهن کي ڏسي! سندن سونهن ڏسي صوحب ڏي وسري ويس. آخر انهن ڇوڪرين کان پڇيائين تہ:

جَر اوڏيو، سَر ڀريو، جَر تي ڪِهس لَڙ هتِ،
ڏس ڏيو ڙي گورڙيان! ڏانڊي ڪٿ چلت؟

(سهڻيون ڇوڪريون! اوهين ڀلي جر اوڏيو ۽ جر ڀريو (يعني وهنجو)، اوهان جا ڪارا وار ڀلي تہ پيا پاڻيءَ ۾ ترن، پر مونکي گهٽي وڃڻ لاءِ واٽ جو ڏس ڏيو.)

تڏهن انهن مان هڪڙي چٽيءَ هن ڏانهن منهن ڪري، ٻانهن سنئين ڪري، اشاري سان جواب ڏنس تہ:

جَر اوڏيون، جَر ڀريون، جَر تي ڪِهس لَڙهت،
ڪٿان آئين ڙي پانڌيا! ڏانڊي اُت چلت.

(اي مسافر! اسين هن تلاءَ ۾ هميشه وهنجنديون آهيون، انهي تلاءُ جي پاڻي ۾ اسان جا وار پيا ترندا آهن، پر تون ڪو ٻئي ملڪ جو ماڻهو ٿو ڏسجين، ٻڌاءِ تہ ڪٿان آيو آهين؟ تنهنجي وڃڻ جي واٽ اجها اها سامهون آهي.)

اها ڇوڪري اهڙي تہ سهڻي هئي جو صوحب جو ٻڙس هن جو منهن ۽ اُگهاڙي ٻانهن ڏسندي غش ٿي ڪِري پيو ۽ ڦٿڪڻ لڳو. ڪنهن شخص هن کي اهڙي طرح ڦٿڪندو ڏسي سموري روئداد وڃي بادشاهہ کي ٻڌائي. جنهن ان ڇوڪريءَ ۽ مسافر کي دربار ۾ حاضر ڪرڻ جو حڪم ڪيو. حڪم جي دير هئي، اڪ ڇنڀ ۾ ڇوڪري ۽ مسافر اچي دربار ۾ حاضر ڪيائون. ڇوڪري پنهنجو سڄو جسم، سواءِ اکين جي، هڪڙي چادر ۾ ڍڪي ڇڏيو

هو. بادشاهہ ڪانئس پڇيو تہ: اي ڇوڪري! ٻڌاءِ تہ تو هن واٽهڙوءَ کي ڇو تڪليف ڏني؟ تڏهن ان جواب ڏنو تہ:

هُونءَ هٿان تہ مان مران، جي مري صوحب جو ٻيرُ،
هٿ ڪٽي ڏانـدي ٻتلا يم، ڦـڙ ڦـڙ ڪري مئو فقير.

(بادشاهہ سلامت! جي صوحب جو مڙس منهنجي ڪري مري ها تہ آءٌ بہ پاڻ کي ماري وجهان ها؛ مون تـہ رڳو هٿ جي اشاري سان هن کي رستو ٻڌايو تہ فقير مٿان تي ڪري پيو ۽ ڦٽڪڻ لڳو).
بادشاهہ وري صوحب جي مڙس کان پڇيو تـہ: اي مسافر! تو ڇا ڏٺو جـو بيهوش ٿـي ڪري پئين؟ مسافـر ڪيس پنهنجي زال جي سونهن، ان جي چوڻ تي پلان ياءَ جي ڇيهہ ڳولڻ بابت سربستي ڳالهہ ڪري ٻڌائي، ۽ چيائين: بادشاهہ سلامت! مون پلان پليءَ جو ڇيهہ هن ڪامڻيءَ ۾ ڏٺو. هـاڻـي منهنجي سوال جـو مونکي جواب ماي ڏيو، ۽ منهنجي الله واهي!

بادشاهہ ڇوڪريءَ جي حسن ۽ پلان پليءَ جي ڇيهہ جي ڳالهہ ٻڌي مات ۾ پئجي ويو، ۽ خيال ڪيائين تہ اهو حسن ڏسجي، جنهن جي ڏسڻ سان هـوش حـواس خـطا ٿـي وڃن ٿـا. پـوءِ ان ڇوڪريءَ کي چيائين تـہ: اي نينگري! تـون پنهنجي جسم تان اِها چادر لاهہ تہ آءٌ تنهنجو حسن پسان. تنهن تي ڇوڪريءَ جواب ڏنس تہ:

چـار اُڏت، چـار چلت، چـار ڦل، ڦـر چار،
ويهي رهن واٽهڙو، جي ڪريان سورنهن سينگار.

ڏيـڪڙا لاوان، دَس مـرن، ڪجل پـاوان ٻيـس،
جي ٿئي ساروئي سينگار، تہ مرن هڪ لک پنجيس.

ڏونگر جـلهي، ڏيري جـلهي، جي آ گهاڙيان ڳات،
سؤ ڪوهہ تي مر گهہ مَري، ماٺهو ڪهڙي بات!

(بادشاهه سلامت! منهنجي مُنهن ڏسڻ جو خيال ئي لاهي
ڇڏ، ڇو ته جيڪڏهن آءٌ سورنهن ئي سينگار ڪريان ته واٺهڙو
منهنجي سونهن ڏسي هوند ويهي رهن، ۽ موٽي نه وڃن؛ جيڪڏهن
پيشانيءَ تي رڳو معمولي تلڪ لڳايان ته ڏهه ماڻهو مرن،
۽ جي ڪجل اکين ۾ پايان ته ويهه ماڻهو مري وڃن؛ پر
جي، سمورو سينگار ڪريان ته هڪ لک پنجويهه ماڻهو مري
وڃن. ۽ جي جبل تي چڙهي، پنهنجي ڳچي اُگهاڙي ڪريان
ته سؤ ڪوهن تي هرڻ مري وڃي، انسان جي ڪهڙي ڳالهه آهي!)

ڪامڻيءَ جي اها ڳالهه ٻڌي، بادشاهه به ڪٿي مات ڪئي،
آخر صوحب جو مڙس پلان پليءَ جو چيهه ڏسي، اچي پنهنجي گهر
پهتو، ۽ صوحب کي سڄي ڳالهه ڪري ٻڌايائين. اها حقيقت ٻڌي
صوحب وري ڪڏهن به پنهنجي حسن تي بانور نه ڪيو.

چانڊو ۽ گنگراج *

ڪنهن ملڪ تي 'سُورج' نالي هڪڙو راجا راڄ ڪندو هو؛ ڪيس 'گنگراج' نالي سدا ملوڪ راڻي هئي. گنگراج جي وري پنهنجي مڙس جي وڏي وزير 'چانڊي' سان محبت ٿي ويئي، جنهن جي خبر فقط سندس وفادار ٻانهي کي هئي. ٻانهي تمام دانا ۽ سياڻي هئي، تنهنڪري چانڊي ۽ گنگراج جي محبت جي خبر راجا ته ٺهيو پر ڪنهن ٻئي بشر کي به نه پئجي سگهي. راجا جي موجودگيءَ ۾ چانڊي ۽ گنگراج جي ملاقات ٿي نٿي سگهي، تنهنڪري ٻئي ڄڻا ملاقات لاءِ وجهه پيا ڳوليندا هئا.

هڪڙي ڏينهن راڻي پنهنجي ٻانهيءَ سان صلاح ڪري، ان جي هٿان چانڊي کي چوائي موڪليو ته ڪنهن به نموني سان راجا کي شڪار تي وٺي وڃ، پوءِ تون اڌ رستي ان پيٽ سور جو بهانو ڪري موٽي اچ ته قرب ونديون. چانڊي کي راڻيءَ جي صلاح وڻي ويئي سو انهيءَ وقت وڃي راجا کي شڪار جو شوق ڏياريائين راجا به هو شڪار جو ڪوڏيو، تنهنڪري يڪدم وزير جي صلاح مڃي شڪار جو ڏينهن مقرر ڪري، تياريءَ جو حڪم ڏنائين.

ٻن ڏينهن ڪان پوءِ راجا، وزير ۽ لشڪر ساڻ ڪري شڪار تي روانو ٿيو. اڃا هڪڙي منزل مس ڪيائون ته چانڊو وزير، پيٽ سور، پيٽ سور ڪري گهوڙي تان ڪري پيو، ۽ لڇڻ لڳو. راجا سندس اها حالت ڏسي چيو ته، هاڻي: چڙهئي شڪار

---

* هيءَ روايت آنر (تعلقي آٻاوڙي) سان فاضل قائمي ڪان ملي.

موت کان ٿيندي، باقي وزير پلي وڃي گهر علاج ڪرائي . انهيءَ کان پوءِ راجا ڪيس واپس شهر وڃڻ جو حڪم ڏنو. ۽ پاڻ اڳتي روانو ٿي ويو. وزير ته اهي ٻامون ٻئي ٻاهيون، سو ڪوڙ سان ڪنجهندو ڪرڪندو شهر ڏانهن موٽيو ۽ اچي محلات ۾ لڪاءُ ڪيائين. ٻانهي اڳ ۾ ئي سندس واٽ پئي نهاري، تنهن ڪيس ساڻهن ڪان لڪائي چور دروازي مان وٺي اچي راڻيءَ سان ملايو. راڻي ۽ چاند ۽ هڪٻئي سان ملي ڏاڍا خوش ٿيا، ۽ گڏ جي هندوري ۾ لڏڻ ۽ پيار ونڊڻ لڳا، تان جو مٿان اچي رات پيئي.

هوڏانهن راجا جڏهن شڪار تان ٿڪجي شام جو ڌنبوءِ ۾ واپس آيو، تڏهن وزير ڪان سواءِ ڏاڍو مونجهو ٿيو. اميرن کي سڏائي چيائين ته: اڄ ته پنهنجي بادشاهي ۾ آهيون، پر جيڪڏهن ڪنهن ٻيءَ بادشاهيءَ ۾ هلي نڪرون ۽ وزير گڏ نه هوندو ته ماڻهو ڪلندا، ۽ چوندا ته راجا جو وزيرئي ڪونهي! تنهنڪري منهنجي مرضي آهي ته هينئر ئي موٽي شهر ڏانهن هلون. راجا جي مرضيءَ خلاف ڪير ڳالهائي، سڀني هائوڪار ڪئي ۽ واپس شهر ڏانهن روانا ٿيا.

محلات ۾ چاند ۽ گنگراج قرب ونڊي رهيا هئا ته ايتري ۾ راجا جي سواري اچي شاهي محل جي دروازي تي بيني. ٻانهيءَ بادشاهه کي ڏٺو، سو حيران ٿي ويئي ۽ خيال ڪيائين ته جيڪڏهن ٻنهي کي هوشيار نه ڪنديس ته سر ويندن، ۽ جي سس پس ٿي ڪريان ته راجا شڪي ٿيندو تنهنڪري اتان ئي بيني، محلات ڏانهن منهن ڪري بيت ڏنائين:

چانڊي ۽ گنگراج، ٻئي ونڊين ٽڪ،
پريت ۽ پيار جا، پيا پيئن پڪ،
چاندا! هائي لڪ، نه ته سورج اٿئي درسامهون.

ٻانهيءَ جو بيت ٻڌي، راڻي ۽ چاندو سمجهي ويا ته راجا اچي ويو. ٻنهي کي اچي ڊپ سان لڳي. تڙ تڪڙ ۾ گنگراج ڇا ڪيو جو چاندي کي پلنگ تي وڇايل هنڌ ۾ ويڙهي ڪٺي هڪڙيءَ ڪنڊ ۾ رکيو، ۽ پاڻ ئي نڪي ويهي رهي.

راجا ٻانهيءَ جو اهو بيت ٻڌو سو اچرج ۾ پئجي ويو ته هي ٻانهي ڇئي ڇا ٿي! کيس شڪ جاڳيو ته شايد چاندو مون کان کسائي، ڪنگراج سان اچي قرب وندڻ لڳو آهي. سو ٻانهيءَ کي سڏي کانئس بيت جو مطلب پڇيائين. ٻانهيءَ چيو ته: راجا! ڪالهه رات شهر جي ٻاهر واري تلاءَ تي پوڄا ڪرڻ ويئي هيس، اتي ڏٺم جي پاڻي ۾ چنڊ جو پاڇو ڏٺم، مونکي سندن اِها ملاقات ڏاڍي وڻي؛ پر پوءِ خيال ڪيم ته هنن جي گڏجاڻي رڳو ڇڻن پهرن جي آهي، صبح جو سج اڀرندو ته ٻئي هڪٻئي کان جدا ٿي ويندا، تڏهن چيم ته:

چاندي ۽ ڪنگراج، ٻئي وندين سيڪ،
پريت ۽ پيار جا، پيا پيئن پيڪ،
چاندا! ھاڻي ليڪ، نه ته سورج اٿئي در سامهون.

راجا کي ٻانهيءَ جو جواب دل سان لڳي آيو ۽ پوءِ اچي راڻيءَ وٽ ويٺو. راجا جي اچڻ جو ٻڌي، چاندي کي اچي ٿڙڪڻي ورتو. ٻانهي سندس انهي حالت کي پروڙي ورتو، ۽ خيال ڪيائين ته جي هند جي چرپر يا کڙڪي تي راجا جو ڌيان ڇڪيو ته ٻه ٻئي ڳالهه کانئي ٿيندي، تنهنڪري چاندي کي هوشيار ڪرڻ لاءِ اتي ئي بيت ڏنائين ته:

کهٽو ٿيءُ نه آداس، ڦٽ ڦٽ ڇو ٿو ڪرين؟
وٺين گلن جي واس، پوءِ موت کان ڇوٿو ڏرين!

ٻانهيءَ جو بيت ٻڌي وزير ته ڏڪڻ ڇڏيو، پر راجا جو شڪ پڪو ٿيندو ويو ته 'کوهه جي تري ۾ ڪجهه مڙئي آهي.' هيڏانهن هوڏانهن ڏٺائين پر ڪجهه به ڏسڻ ۾ نه آيس.

چاندي وزير جي ماءُ کي جڏهن اها خبر پئي ته چاندو، راجا جي محلات ۾ آهي ۽ راجا به شڪار تان موٽي آيو آهي؛ تنهن کي اچي ڏپ ورايو ته اڄ سندس پٽ جو خير ڪونهي، تنهنڪري خبرچار وٺڻ لاءِ راجا جي محلات کي چوڌاري چڪر

هڻڻ لڳي.... ٻانهيءَ جو ڪيس ڏنو سو خيال ڪيائين ته: جيڪڏهن راجا هن کي ڏسي ورتو ته سيئي پونداسين ڪاٺ ۾... اڳئي راجا شڪيو آهي، وري جي هن کي ڏسندو ته هيڪاري پڪ ٿيندس ته چاندو هتي آهي تنهنڪري آتان ئي چيائين ته:

ڦانءُ ڦانءُ ڇو ٿي ڪرين، تو لعل وڃايو رات،
ڦٽي جي پرياٽ، ته تنهنجو ملي توسان.

چاندي جي ماءُ، ٻانهيءَ جو بيت ٻڌي سمجهي ويئي ته مڙيئي خير آهي، تنهنڪري اتان موٽي آئي.

ٻانهيءَ جا عجيب بيت ٻڌي، راجا کي پڪ ٿي ته ٻانهيءَ جي پيٽ ۾ ڪو وڏو راز لڪل آهي، سو سڏي ڪانئس ٻنهي بيتن جو مطلب پڇيائين. ٻانهيءَ وڏي ادب سان هٿ ٻڌي عرض ڪيو ته: راجا! سج لٿي مهل جڏهن آءٌ پوڃا ڪري اوهان جي باغ وٽان لنگهيس، تڏهن ڏٺم ته هڪڙو پوپٽ، سورج مکيءَ گل جو واس پيو وٺي. سج لهڻ ڪري سورج مکي جو گل ٻوٽجي ويو، پوپٽ اُن ۾ ٻورجي ويو. پوپٽ پاڻ ڇڏائڻ لاءِ ڦٿڪڻ لڳو، تڏهن گل ۾ آيم ۽ ڪاوڙ ٻه، تنهنڪري چيومانس ته:

گهڻو ٿي نه اُداس، ڦٽ ڦٽ ڇو ٿو ڪرين؟
وٺين گلن جو واس، پوءِ موت کان ڇو ڏرين!

اڃا آتيئي بيٺي هيس ته هڪڙي مادي پوپٽري اچي گل مٿان ڦانءُ ڦانءُ ڪرڻ لڳي. سمجهيم ته پوپٽ جي ماءُ آهي، تنهنڪري چيومانس ته:

ڦانءُ ڦانءُ ڪرين ڇو، تو لعل وڃايو رات،
ڦٽي جي پرياٽ، ته تنهنجو توسان ملي.

چوڻ پڪ هئم ته سج اڀرڻ تي اهو گل وري ٽڙندو ۽ پوپٽ آزاد ٿي وڃي ماءُ سان ملندو.

راجا، ٻانهيءَ جي سياڻپ ۽ عقل کان ڏاڍو خوش ٿيو ۽

ڇپائينس ته گهڙ جيڪي گهرڻو اٿئي! ٻانهيءَ عرض ڪيو ته: راجا! اوهان جو ڏنو ميوڪجهه آهي، رڳو هڪڙي دل ۾ آس اٿم ته پنهنجو راجائي هنڌ ڏيوم ته وڃي آن تي سمهان. راجا چيو ته: بس ڳالهه به ايتري؛ ڪٿي وڃ! ٻانهي دعائون ڪندي، آهو هنڌ جنهن ۾ چاند و ويڙهيل هو، ڪٽي پنهنجي گهر اچي آن مان وزير کي ڪڍيو. وزير جان بچائڻ تي سندس احسان مڃيندو گهر ويندو رهيو.

هڪڙي ڏينهن راجا، گنگراج کي چوائي موڪليو ته: اڄ رات هار سينگار ڪري مون وٽ حاضر ٿج. راڻي ڏ ڍي خوش ٿي ۽ هار سينگار ڪرڻ لڳي. سينگار ڪري جڏهن چندن هار ڳوليائين تڏهن ياد آيس ته چندن هار آنهيءَ رات چانڊي جي ڳچيءَ ۾ وڌو هئم... هاڻي جي بادشاهه نه ڏسندو ته الائجي ڪهڙو حشر ڪندو. انهن ئي ڳڻتين ۾ ويٺي هئي ته سندس وفادار ٻانهي آتي اچي سهڙي، جنهن گنگراج کي ائين ويڳاڻو ويٺل ڏسي، آن جو سبب پڇيو. راڻيءَ کيس سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائي. ٻانهي کيس دلداري ڏئي پاڻ يڪدم دربار ۾ آئي.

دربار آن وقت پري پئي هئي. چانڊي به اتي موجود هو. ٻانهي سلام ڪري چانڊي وزير کي هيءُ بيت چيو:

سورج جو سينگار، چانڊي چندن هار،
چند مبارڪ چانڊئي، راجا جي دربار.

چاندو ٻانهيءَ جو اشارو سمجهي ويو، سو يڪدم ڏاهپ سان قميص هيٺان لڪل چندن هار لاهي رومال ۾ ويڙهي ٻانهيءَ ڏانهن ڪٽي اڇلائيو ۽ چيائين ته:

ٻانهي! ڪالهه مبارڪ چنڊ جي، تون اڄ آهين آئي،
هي به تنهنجو انعام، وٽ چنڊ جي واڌائي.

آها هئي به چنڊ جي ٻي رات، سو سندن اهو اشارو ڪنهن به ڪونه سمجهيو. اهڙيءَ طرح ٻانهيءَ جي عقل ۽ سياڻپ ڪري، چانڊي

۽ گنگراج جي عشق جي مام لڪي ويئي.

ٿورن گھڻن ڏينھن کان پوءِ راجا مري ويو، چاند و وزير، راڻي گنگراج سان شادي ڪري انھيءَ حڪومت جو راجا ٿي ويھي رھيو ۽ حياتيءَ جا باقي ڏينھن سک سان گذارڻ لڳا.

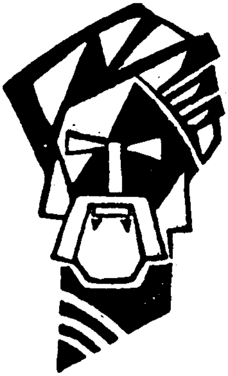

جلال ۽ مارڪ ميرُ *

ڪنهن زماني ۾ سنڌ جي هڪ حصي تي 'مارڪ مير' نالي باد شاهه حڪومت ڪندو هو. ڪيس 'جلال' نالي ڀائٽيو هو، جو سندس همُ عمر هو. ٻنهي جي پاڻ ۾ ڀائرن جهڙي پريت هئي. چاچو ڀائٽيو ٻئي ڄڻا هڪٻئي کان هڪ پل به جدا نہ ٿيندا هئا. خدا جي قدرت جو سندن شادي بہ هڪڙي ئي ڏينهن گڏ ٿي هئي. شوق شڪار کان سواءِ سندن سرندي ڪا نہ هئي.

ڪجهہ عرصي گذرڻ کان پوءِ مارڪ مير جي زال مري وئي، جنهنڪري ٻيهر واري باد شاهيءَ مان 'ٻوبنا' نالي شهزاديءَ سان شادي ڪيائين. ٻوبنا اهڙي تہ سهڻي هئي جو آسپاس جا ڪئين شهزادا ۽ امير سائس شادي ڪرڻ لاءِ آتا هئا، پر قدرت جي لکئي موجب ٻوبنا جي شادي مارڪ مير سان ٿي.

جلال پڻ ٻوبنا جي سونهن جي ساراهہ ٻڌي مٿس پريت عاشق ٿي پيو هو، سا جڏهن پرڻجي مارڪ مير جي محلات ۾ آئي تڏهن جلال محلات ۾ گهڻي اچ وڃ ڪرڻ لڳو. ٻوبنا بہ جڏهن جلال جي پهلواني ۽ سونهن کي ڏٺو، تڏهن اها بہ ڪيس ڀانئڻ لڳي، اهڙيءَ طرح هنن ٻنهي جو پاڻ ۾ عشق ٿي ويو. جلال جي محلات ۾ گهڻي اچ وڃ، ٻوبنا سان ڳجهين ملاقاتن، مارڪ مير کي شڪ ۾ وجهي ڇڏيو. آخر ڪار ٻانهين مان خبر پيس تہ

---

* هيءَ روايت اثر (تعلقي ميرپورماٿيلي) مان محمد عالم ”شور“ خانپوري کان ملي.

بوبنا ۽ جلال جو پاڻ ۾ عشق ٿي ويو آهي. اهو ٻڌي مارڪ مير ڪاوڙ ۾ تپي باهه ٿي ويو. يڪدم پنهنجي ڪوٽ ۽ محلات جي چوڌاري سخت پهرو بيهاري، جلال کي ڪوٽ ۽ قلعي ۾ اچڻ کان منع ڪري ڇڏيائين.

قدرت سان جلال کي هڪڙي اهڙي سرنگهه جي خبر هئي، جنهن جو هڪڙو منهن ڪوٽ کان ٻاهر هو ۽ ٻيو منهن محلات ۾ اندر هو. جلال روز رات جو لڪي سرنگهه مان وڃي 'بوبنا' جي محلات ۾ ساڻس محبت ونڊي، فجر جو هليو ايندو هو. اهڙيءَ طرح ڪو وقت گذري ويو.

چوندا آهن ته خون ۽ ڪتوري ڪڏهن لڪي ڪونه ٿي، سو هڪڙي ڏينهن اتفاق سان مارڪ مير کي، بوبنا ۽ جلال جي ملاقات جي خبر پئجي وئي. پنهنجي پاڻ جلال تي اهڙي ڪاوڙ آيس جو فيصلو ڪيائين ته هن کي جيئري قبر ۾ پورائي ڇڏجي. پوءِ پنهنجا سپاهي موڪلي جلال کي پڪڙائي، حڪم ڏنائين ته: جلال کي ڪوڏر هٿ ۾ ڏيو ته پنهنجي قبر پاڻ کوٽي. وزير، جلال کي هڪڙي سخت زمين تي وٺي ويو، جتي کيس هٿ ۾ ڪوڏر ڏيئي قبر کوٽڻ لاءِ چيائين. مارڪ مير پنهنجي وزير کي هدايت ڏيئي ڇڏيو هو ته قبر کوٽيندي جيڪڏهن جلال ڪو بيت چئي ته ڇڏي ڏجوس.

قبر کوٽيندي کوٽيندي جلال جا هٿ ڦٽجي پيا ۽ رت ريلا ڪري وهڻ لڳو. تڏهن وزير پڇيس ته: سائين! هٿن مان رت ڇو ٿو وهي؟ ان جو جواب جلال بيت ۾ ڏنو:

مارڪ ۽ جلال، ڪڏهن ڪين ڪوڙيون،
يا واڳون ٿيڪ لڳيون، يا ڳوريءَ ڳل ٻانهون.

(مارڪ ۽ مون ڪڏهن به ڪڏهن ڪوڏر نه ڪوڙيون، اسان جي هٿن ۾ يا ته سدائين گهوڙن جون واڳون رهيون، يا ته سهڻين عورتن کي ٻاڪرن ۾ جهليندا هئاسين، انڪري ڪوڏر سان منهنجا هٿ ڦٽجي ويا آهن.)

جلال جي بيت ڏيڻ تي وزير هن کي ڇڏي ڏنو، ڇاڪاڻ
ته مارڪ مير جو حڪم ائين هو. وزير کيس ائين به هدايتو ته آئيندي
بوبنا ساڻ ملڻ جي ڪڏهن به ڪوشش نه ڪري، نه ته مارڪ مير
کيس مارائي ڇڏيندو. جلال پنهنجي گهر موٽي آيو، پر خيال ڪيائين
ته بوبنا ساڻ ملاقات اوس ڪبي، پوء ڪٿي سر ڇونه هليو وڃي؛
سو راتين جو لڪي لڪي، پهريدارن کان پاڻ بچائي، ڪنهن حيلي
سان وڃي بوبنا ساڻ ملندو هو.

هڪڙي ڏينهن مارڪ مير شڪار تي وڃڻ جو ارادو ڪري،
ڪجهه لشڪر پاڻ ساڻ وٺي روانو ٿي ويو. ساڻس گڏ جلال به هو.
مارڪ مير ۽ جلال پنهنجن سامونڊي گهوڙن تي سوار هئا. هلندي
هلندي سج لٿي مهل، پنهنجي بادشاهي ڇڏي وڃي هڪڙي رڻ
پٽ ۾ پهتا. متان اچي رات پيئي، سو خيال ڪيائون تہ هاڻي
موٽڻ ڪهڙو، رات اتيئي گذاري، صبح جو موٽي هلنداسين. پوء
هڪڙو هرڻ شڪار ڪري باهه تي پچائي کائي سمهي رهيا. مڇاڻ
انهيءَ رات جلال جو بوبنا ساڻ ملڻ جو انجام هو ۽ ڪيئن بہ
ڪري جلال کي اتي رسڻو هو. سڄي ڏينهن جي پند ۽ ٿڪ سببان
مارڪ مير توڙي سندس همراهن کي جلد ئي ننڊ اچي ويئي، پر
ويچارو جلال پاسا ورائيندو رهيو. آخر جڏهن پڪ ٿيس تہ سڀ
سمهي رهيا آهن، تڏهن آهستي آهستي اٿي هڪڙي سامونڊي گهوڙي
تي چڙهي وٺي اڏائو. اڌ رات کان اڳ وڃي بوبنا وٽ پهتو.
رهاڻ ڪري وري جو گهوڙي کي پياڪ ڏنائين تہ پرههُ ڦٽيءَ کان
اڳ اچي رڻ پٽ ۾ پهتو ۽ ساٿين ساڻ گڏ سمهي رهيو.

صبح جو پيا سڀ سويل اٿيا، پر جلال اوجاڳي جو ماريل
هو سو نہ اٿيو. آخر گهڻيءَ دير کان پوء مس مس سجاڳ ٿيو.
سيني کي هن جون اکيون ننڊاکڙيون ۽ ڳاڙهيون نظر آيون. ونتر
جو گهوڙي کي لٽ ۾ پريل ڏٺائون سو هيڪاري پڪ ٿين تہ
جلال رات جو ڪيڏانهن ويو هو. مارڪ مير کي يڪدم شڪ پيو
تہ هي شايد بوبنا ساڻ ملاقات ڪرڻ ويو هوندو، پر وري خيال
ڪيائين تہ پنهنجو ملڪ هتان ٿيو سڄي رات جو پنڌ، جلال ڪيئن

هڪڙيءَ رات ۾ وڃي موٽي آيو؟ پر تڏهن به پڪ ڪرڻ لاءِ جلال کان پڇيائين تہ:

اڪيون تنهنجون ڪام ڪهيون، اهي بنان ڪات،
سچ چئو ڙي جلاليا! ڪيسر هئين رات.

(اڙي جلال! تنهنجون اکيون اوجاڳي سبب رت جهڙيون ڳاڙهيون آهن. سچ ٻڌاءِ تہ رات ڪٿي هئين؟)

جلال ٺهه پهه جواب ڏنس تہ: تنهنجي ٻوبنا ماڻي آيس. اهو جواب ٻڌي مارڪ مير ڪاوڙ مان سڄو ڪارائجي ويو. رت جو ڏُڪ پري ڪٿي ماڻ ڪيائين، ۽ ملڪ ڏانهن موٽي آيو.

ملڪ ۾ پهچي مارڪ مير خيال ڪيو تہ، جيستائين جلال جيئرو هوندو، ٻوبنا جي پچر نہ ڇڏيندو ۽ ٻوبنا بہ ساڻس عشق ڪندي رهندي، تنهنڪري چڱو نہ جلال کي مارائي ڇڏي. اهو خيال ڪري وزير کي حڪم ڏنائين تہ ڪهڙي طرح بہ جلال کي ڪڙائي شهر جي ٻاهران وڃي مارائي ڇڏيو. حڪم موجب وزير سپاهين کي ساڻ ڪري وڃي جلال کي جهليو ۽ پوءِ ڪيس شهر کان ٻاهر وٺي ويا. ان مهل مارڪ مير کي جلال جا ٽي پٽ ويندا نظر آيا. جن کي پيءُ جي مارجڻ جي ڪڙڪ پهچي ويئي هئي، سي پيءُ کي ڇڏائڻ لاءِ پنبانس ٿي ويا. مارڪ مير انهن کي سڏي چيو تہ: انهيءَ طرف نہ وڃو جو اوڏانهن ڏاند ٿا ڪُهن. تنهن تي انهن مان هڪڙي جواب ڏنس:

منهنجي پيءُ جلال کي، ڏاڏا! ڇئو م ڏاند،
ڇائو هو تہ پلي مئو، پر هو تنهنجي جوءِ جو ڪانڌ.

ڏاڏا! اسان جي پيءُ کي ڏاند نہ چئو؛ جو ڇائو آهي، سو اوس مرندو، پر ماڻهو ائين چوندا تہ جلال تنهنجي جوءِ ٻوبنا جو مڙس هو.) مارڪ مير اهو طعنو ٻڌي سڙي ويو، ڪاوڙ ۾ اچي ڇوڪرن کي پڪڙڻ جو حڪم ڏنائين. جلال جا پٽ بہ پنهنجو پٽ پاڻ هئا، مارڪ جي سپاهين سان ڏاڍي ويڙهہ ڏنائون، پر آخر وڙهندي وڙهندي اتي ئي مارجي ويا. هوڏانهن جلال کي وزير

ماراڻي، سنڌس ۽ پٽن جا لاشا درياءَ ۾ لوڙهائي ڇڏيا. بوبنا جڏهن محلات جي دريءَ مان اهي لاشا لڙهندا ڏٺا، تڏهن ٻانهيءَ کان پڇا ڪيائين، جنهن سموري حقيقت ٻڌايس. جلال جي مارجڻ جو ٻڌي بوبنا پاڻ به درياءَ ۾ ٽپو ڏيئي ٻڏي مري ويئي.

ٻونارا ۽ ليلا*

ڳالهه ٿا ڪن ته ڪنهن زماني ۾، ٺٽ جي هڪڙي ٽڪري تي هڪڙو راجا راڄ ڪندو هو، جنهن جي انصاف جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي! سندس راڄ ۾ شينهن ۽ ٻڪري هڪ ئي ٽڙ تان پاڻي پيئندا هئا. سندس دستور هو ته روز رات جو ڇمڙاپوش ڪري سڄي شهر جو گشت ڪندو هو ۽ رعيت جي ڏک سور ۾ سنڀال لهندو هو. ڪيس الله جو ڏنو سڀ ڪجهه هو پر ويچاري کي اولاد ڪونه هو. اهوئي هڪڙو ڏک اندر ۾ هئس. ڪيترا پير فقير، ساڌ سنت پڇاپائين، پر اولاد نه ٿيڻو هو سو نه ٿيو. نيٺ رضا تي راضي رهڻ چڱو سمجهي ماٺ ڪري ويهي رهيو، چئي: ڌڻي راضي ٿيو ته پاڻهي اولاد ٿيندو.

هڪڙي ڏينهن انهيءَ شهر ۾ هڪڙو پرديسي فقير آيو، جنهن اچڻ سان اهڙيون ته ڪرامتون ڏيکاريون، جو سڄي شهر ۾ سندس نالو وڃڻ لڳو. هن جي ڪرامتن جي خبر راجا کي به پيئي، سو هڪڙيءَ رات پنهنجي نصيب آزمائڻ لاءِ، ڇمڙاپوش ڪري فقير وٽ ويو. ڇا ڏسي ته فقير دونهين دکايو، بيراڳڻ ٽيڪيو وينو آهي. هيءُ به ماٺڙي ڪري سندس سامهون ويهي رهيو. راجا کي اٿين ويٺي ڪيتري دير گذري ويئي، پر فقير ڏانهس ڏنو به ڪونه. آخر ڪجھ وقت گذرڻ کان پوءِ فقير ڪنڌ مٿي ڪري چيو ته: راجا! توکي اولاد ته ٿيندو، پر سنگتين جي صحبت ۾ رهي پاڻ کي گهٽ ڪندو. راجا ويچارو اولاد جو سڪايل، سو ڪڇي ٿو اهي ڳالهيون ويچاري! هٿ ٻڌي چيائينس ته: فقير سائين! اهو

---

* هيءَ روايت ٿرپارڪر (تعلقي عمر ڪوٽ) ميان محمد عمر "معمور" ٻوڦائي کان ملي.

ٿيندو هندس پاڳـا، وٽيس ته سنئين ڪري، وٽيس ته اونڌي ڪري. اهو جواب ٻڌي فقير وري به ٽپيءَ ۾ پئجي ويو ۽ راجا سلام ورائي اچي گهر پهتو.

فقير جو چوڻ ڪونه گُٿو. ٿورن ڳهڻ ڏينهن ڪان پوءِ پٽ رائيءَ ڪي اميدواري ٿي. پوءِ ته سڄي ملڪ ۾ خير خيراتون ٿي ويون. آوي سوي غريب غربو، سپ ڊاپجي پيا. آخر نون مهنن پڇاڻا هڪڙو سدا ملوڪ پٽڙو ڄائو. راجا خوشيءَ وچان ڪپڙن ۾ ٿي نه پيو ماپي... يڪدم جوتشي اچي وياءِ حساب ڪتاب لڳائي، راجڪمار جو نالو ’پوناراءِ‘ رکيائون.

پوناراءِ اڄ ننڍو سيان وڏو، نيٺ اچي پڙهڻ لائق ٿيو. سندس پڙهائيءَ لاءِ شهر جا وڏا وڏا اُستاد اچي گڏ ٿيا، جن ڪيس نه رڳو عقل ۾ پڙ ڪيو، پر ڪيس پهلوانيءَ جا به سپ ڪرتب سيکاريا. پوناراءِ ساڻ گڏ وزير زادو ’مگدر‘ به پڙهندو هو. گڏ پڙهندي پڙهندي پنهي جي هڪٻئي ۾ اهڙي دوستي ٿي وئي جو هڪٻئي کان سواءِ هڪڙي ساعت نه سرندي هين. مگدر ڏسڻ ۾ ڏاڍو اشراف ٿي آيو، پر اندر جو اڇو ڪونه هو. چوندا آهن ’ڪارو ٻڌ ڪمري ساڻ ته رنگ نه مٽائي، پر اوساڻ ضرور مٽائي‘ سو مگدر جي صحبت ساڻ پوناراءِ کي به ڪجهه ڪٽا ملي ويا.

ڪجهه وقت گذرڻ ڪان پوءِ راجا گذاري ويو، ۽ پوناراءِ تخت تي ويٺو، جنهن وري مگدر کي پنهنجو وڏو وزير مقرر ڪيو. هاڻي ته ملڪ جو سڄو ڪاروبار مگدر جي هٿ ۾ هو، سو جيئن وڻندو هئس تيئن پيو ڪندو هو. نه ڪير پڇڻ وارو نه ڪو ڏسڻ وارو. پوناراءِ جو به منجهس اهڙو اعتبار هو جو ان جي برخلاف ڪابه ڳالهه ٻڌڻ پسند نه ڪندو هو. مطلب ته دنيا هڪ پاسي ۽ مگدر جو ٻول ٻئي پاسي، ته به مگدر جو پاسو سرس هوندو هو.

هڪڙي ڏينهن پوناراءِ پنهنجو لشڪر ساڻ ڪري شڪار تي چڙهيو. سڄو ڏينهن شڪار ڪندي ڪندي اچي ننگر وٽ پهتو. سڄي ڏينهن جي مسافريءَ سبب ٿڪجي پيو هو ۽ اڄ به ڏاڍي

لڳي هيس، آسپاس نهاريائين ته پريان وڻن جو هڪڙو جهنڊ ڏسڻ ۾ آيس، سو گهوڙو ڊوڙائي وڃي اتي نڪتو. وڻن جي جهنڊ ۾ سانگاهه نالي تلاءُ هو. پوناراءِ اتي گهوڙي تان لهي پاڻي پي ڍؤ ڪيو، ۽ وڻن جي ٿڌي ڇانوَ ۾ گهڙي ڪن آرام ڪرڻ ويهي رهيو. اچا گهڙي ڪان گذري ته ننگر شهر جي هڪڙي سهڻي ڇوڪري اچي اتان لانگهائو ٿي. راجا سندس سونهن ڏسي حيران ٿي ويو ۽ اکيون ڪپائي هن کي ڏسندو رهيو. ڇوڪري به اوڻتو ماڻهو کي ڏسي بيهي رهي. ٻنهي ڄڻن نه ڪي پاڻ ۾ ڳالهايو نه ڪي ٻولهايو، رڳو هڪٻئي کي ڏسندا رهيا. ڪجهه دير ڪانپوءِ آخر جڏهن هوءَ هلڻ واري ٿي، تڏهن راجا دل جهلي ڪانئس پڇيو:

ڪير آهين، ڪٿي رهين، ڪهڙو تنهنجو ڏيهه؟
ماريئي مسافرن کي، ڪا گهڙي تان ويهه.

(اي ڇوڪري! مسافرن کي ماري ائين هليو وڃڻ تو کي جڳائي نه ٿو، ڪا گهڙي مون وٽ ويهه، ۽ ٻڌاءِ ته تون ڪير آهين، ڪٿي ويٺي آهين، ۽ تنهنجو ملڪ ڪهڙو آهي؟) ان جي جواب ۾ ڇوڪريءَ کيس ورندي ڏني ته:

نالو ليلا منهنجو، ننگر منهنجو ڏيهه،
ذات ريبارڻ آهيان، گهر شهر ايرنديءَ ڇيهه.

(اي شخص! منهنجو نالو ليلا آهي، ۽ ذات جي ريبارڻ آهيان. ننگر شهر جي ايرندي ڇيڙي تي منهنجو گهر آهي.) ائين چئي اڳتي هلڻ لڳي. راجا کي ڇوڪريءَ جي سهڻي صورت وڻي ويئي هئي، تنهنڪري هن جي وڃڻ تي راضي نه هو، سو وري به ڏاڍي آزيءَ سان چيائينس ته:

ماري مسافرن کي، ائين وڃڻ واجب ناهه،
اچ ڪا گهڙي گڏ گهاريون، رمون مٿي راهه.

(اي ڇوڪري! پنهنجي گهور سان مسافرن کي ماري تو کي وڃڻ واجب ناهي، اچ ته ڪا گهڙي گڏ ويهي رهاڻ ڪريون ۽ پوءِ پنهنجي واٽ وٺون.) پر ڇوڪري ڊپ سان آسپاس نهاريندي جواب ڏنس ته:

چاري مون تي چوطرف، رهڻ نه منهنجي وس،
قسمت هيءُ ڪم ڪيو، جو گڏياسون ٻئي گس.

(اي شخص! منهنجي پنيان چوطرف چاري پيا هلن، تنهنڪري توسان ويهي نٿي سگهان، قسمت سان راهه ويندي گڏيا آهيون، سو رستي تي ڪهڙيون رهاڻيون ٿينديون؟) ائين چئي ليلا پنهنجو گس ورتي هلي ويئي ۽ ٻوناراءِ بينو ڏسندو رهيو. هوءَ جڏهن سندس اکين کان غائب ٿي وئي، تڏهن ڦان ٿي اتي ڪري پيو. اينري ۾ سندس لشڪر به اچي پهتو ۽ راجا جو هيٺو حال ڏسي هنن کي ڪي ڏاڍو عجب لڳو. راجا نڪي ڳالهائي نڪي ٻولهائي، جيئن ٿي چيائونس، تيئن ٿي ڪيائين. آخر لشڪر جا ماڻهو راجا کي سان ڪري شهر ڏانهن موٽيا. واٽ تي ڪيس گهڻوئي وندرايائون، پر وريو ڪي به ڪين. آخر اچي شهر ۾ پهتا، راجا ساڳيءَ طرح ماٺ ڪري وڃي محلات ۾ ويهي رهيو. ڳالهائڻ ٻولهائڻ ته نهيو، پر کائڻ پيئڻ به ڇڏي ڏنائين. نوڪر چاڪر سڀ حيران هئا ته آخر هن کي ٿيو ڇا آهي! راجا ويو ڏينهون ڏينهن پوڻو پوندو. وزير مگڌر کن ڏينهن لاءِ ٻاهر ويل هو، سو به اچي پهتو، ٻڪدم ڪيس راجا جي حالت جي خبر ڏنائون ته راجا کي الاجي ڇا ٿيو آهي. جيڪڏهن ٻئي ڏينهن نه ڪاڏائين پيتائين ته ڳالهه هٿن مان ڇڏائجي ويندي. مگڌر هيا ڪم ڪار ڇڏي راجا ڏي ويو ۽ هن جي حالت ڏسي چيائين ته:

نڪي ڪڇين نڪي پڇين، ڪهڙو ويڌن ٿيوءِ؟
سَل حقيقت حال جي، ڪهڙو ڪانُ لڳوءِ؟

(اي راجا! توکي ڇا ٿيو آهي، جو ڳالهائين ٻولهائين به ڪونه ٿو، هاڻي سموري حقيقت ٻڌاءِ ته توکي ڪهڙو آزار اندر ۾ آهي؟).
وزير جي ڳالهه ٻڌي راجا ورائي ڏني ته:

منهنجو مرض لا دوا، تنهن جي ڪر نه ڇار،
مونکي ڇڏ منهنجي حال تي، وڃي پنهنجو ڪم سنيار.

(دوست! منهنجي مرض جي ڪا دوا ناهي، مونکي منهنجي حال

تي چڙهي ۽ وچي پنهنجو ڪم سنڀال.) مگر ڏاڏو چالاڪ هو، سو راجا جو اهو جواب ٻڌي سمجهي ويو ته لاشڪ ڪٿي اک اٽڪائي اٿس، پر تڏهن به سندس منجهه ڪڍڻ لاءِ چيائين :

ان داتا! تـو بنان آهي، سچو سڀ سنسار،
چڙهي گهٽين کي اتـي، هلـي ڪر دربار.

(اي راجـا! تـوکان سواءِ سچو ملڪ سچو آهي، هـاڻـي گهٽيون چڙهي هلي دربار ڪر ته من تنهنجي دل پرچي). پر راجا تي ڪوبه اثر ڪونه ٿيو، ۽ نيٺ پنهنجي د ل جي ڳالهه دوست کي ٻڌايائين ته :

جن کي هٽي ڪان قرب جـو، ماريو محبوبن،
سي هـلـي دربـار ۾، ڪنهن سان سور سلن؟

(دوست! جن کي محبوبن جي گهور گهايو هجي، سي ڪهڙي دربار ڪندا ۽ ڪنهن سان سور سليندا؟) وزيـر کي پڪ ٿي ويئي ته راجا کي ڪنهن نازنين جي عشق هٽي ڦٽي وڌو آهي، جي ان جو بلو نه ڪبو ته راجا جو الائجي ڪهڙو حال ٿيندو، تنهنڪري ان عورت جي نالي نشان بابت پڇيائينس ته :

جنهن ڏيئي اُگ عشق جي، آنءُ کي راجا! رمايو،
سا ڪير آهي، ڪٿي رهي، تنهن جـو نـالـو ٻڌايو؟

(اي راجا! اُها ڪير آهي، ڪٿي رهي ٿي ۽ سندس نالو ڇا آهي؟ جنهن توکي عشق جي آڙاهه ۾ اُڇلايو آهي.) تنهن تي راجا ورندي ڏني ته :

ٻڇي باهه بـرهـه جي، ڪسيو جنهن آرام،
سا ناري ننگر شهر جـي، لـيـلا سندس نام.

(وزير! جنهن منهنجي دل کي برهه جي باهه ٻڇي، آرام ڪسيو آهي، تنهن جو نالو ليلا هي، ۽ ننگر شهر ۾ رهي ٿي.) وزير کي رڳو پار پتا کپندا هئا، سو اها ڳالهه ٻڌي چيائين : سائين! انهيءَ ۾ گهٽيءَ جي ڪهڙي ڳالهه آهي! هيءَ ته هڪڙي ڇوڪري آهي پر جي چئو ته ننگر جون سموريون ڇوڪريون آڻي حاضر ڪريان.

وزير جي دلداريءَ کان پوءِ راجا ڪجهه سرهو ٿيو ۽ ڪجهه ڪاڏائين پيتائين.

ٻئي ڏينهن وزير مگدر پنهنجا ماڻهو، ليلا جي ڳولا ۾ ننگر ڏانهن موڪليا، جن اچي خبر ڏني ته هوءَ ذات جي ريٻارڻ آهي. وزير، راجا کي انهيءَ حقيقت کان واقف ڪري چيو ته: هن جي مائٽن کان سنئون سڌو سڱ گهرڻ توهان جي شان وٽان نه آهي. منهنجي صلاح آهي ته آءٌ ٻهرين وچي هن جي مائٽن سان سچي خبر ڪري اچان ڳالهه ٺهرائيندس ته پوناراءِ جو هڪڙو وزير، ليلا سان شادي ٿو ڪري. پوءِ هتي وٺي اچي اوهان جي حوالي ڪندس. راجا کي سندس ڳالهه وڻي، سو کيس يڪدم ننگر شهر ڏانهن روانو ڪيائين.

مگدر منزلون هڻندو اچي ننگر شهر ۾ پهتو، ۽ مليل ڏس موجب شهر جي آيرندي ڇيڙي تي وڃي ريٻارڻ جو گهر ڳولي لڌائين. ليلا جي پيءُ سان مليو، حال احوال ڏئي وٺي جڏهن د نڪ ڪيائون، تڏهن اوچتو مگدر جي نظر وڃي ليلا تي پيئي. کيس ڏسڻ سان سندس هوش خطا ٿي ويا. هن به ڪيترين ئي سهڻيون ڏٺيون هيون، پر هتي ڳالهه ئي ٻي هئي. دل ۾ اچي بي ايماني جاڳيس، پر هاڻي ڳالهه هٿان ڇڏائجي ويئي هئي، جو هيءُ ليلا جي مائٽن کي سچي خبر ڏئي ويٺو هو، تنهنڪري خيال ڪيائين ته اهڙي ڪيڏ ڪجي جو راجا کان اڳ ۾ مون سان ميلو ٿئي. آخر وجهه وٺي ليلا سان پنهنجي دل جو حال اوريائين. هوءَ ويچاري ڀالي ڀولي هئي، سا هن جي ڳالهين ۾ اچي وئي ۽ ٻه ٽي ڏينهن ڏاڍا خوشيءَ ۽ قرب ۾ گذاريائون. تنهن کان پوءِ سهي سنيري تيار ٿي، پوناراءِ جي شهر ڏانهن روانا ٿيا ۽ منزلن تي منزلون ڪندا اچي اتي پهتا.

راجا کي جڏهن اها سڌ پئي ته مگدر ڪاميابي سان واپس موٽيو آهي تڏهن ڏاڍو خوش ٿيو. هن کي تمام گهڻا انعام اڪرام

ڏيئي گهر روانو ڪري، پاڻ ليلا کي وٺي اچي محلات ۾ رهاڻ ڪرڻ لڳو. ٿورن ئي ڏينهن جي پيار قرب سان مگدر، ليلا کي موهي ڇڏيو هو، سو هوءَ ظاهري طرح ته راجا سان رهاڻ ڪندي رهي، پر سندس دل وزير کان سواءِ ٻاٽاڙي هئي. ڪجهه ڇئي ٻه ٽي سگهي تنهنڪري مات ڪري راجا سان ويٺي رهي.

ڪن ڏينهن گذرڻ بعد ليلا کي وزير جي ڏاڍي سِڪ ٿي، سو ڇا ڪيائين جو هڪڙي چالاڪ ٻانهيءَ کي پنهنجو ڪري، وزير مگدر کي لڪچوريءَ محلات ۾ گهرائي ورتائين. جو سڄي رات خوب رهاڻيون ڪري صبح جو هليو ويو. پوءِ اهڙيءَ طرح ليلا ۽ مگدر جون ملاقاتون ٿينديون رهيون، جن جي خبر راجا ته نه هئي، پر ٻانهيءَ کان سواءِ ٻئي ڪنهن بني بشر کي ڪانه هئي.

هڪڙي ڏينهن راجا اڪيلو گهمندو گهمندو اچي هڪڙي برهمڻ ڇوڪري جي پرسان لنگهيو، جنهن کي حساب ويٺي ڪيو. راجا به اچي مٿان بيٺس، ۽ هن جي حساب ڪتاب کي ڏسي ڪلڻ لڳو. راجا جي کِل تي ڇوڪري کي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي، سو يڪدم زمين تي ليڪا ڪڍي حساب ڪري چيائينس ته:

ويري پاڻئين واهرو، ڪلر ڪاڏ ئي ڪوٽ،
جونو ڪايو جڪون هٿين، پاڻئين ٿو اپوٽ.

(اي راجا! تون پنهنجي دشمن کي سڄڻ ٿو سمجهين، پر تنهنجي ڪوٽ کي ڪلر کائي ويو آهي. ڪائين ٿو اوباريل ڪاڏو، وري ٻاڪون پيو هٿين آڇِنت ڪاڏي جون!) ڇوڪري جي واتان اهي گجهارت ۾ ڪڙا وڻ ٻڌي، پوناراءِ هڪوٻڪو ٿي ويو. ڇوڪري جي ڳالهه سمجهي ڪانه سگهيو، تنهنڪري چيائينس ته: ڇوڪرا کولي ٻڌاءِ ته ڳالهه ڇا آهي؟ پر ڇوڪري ٻڌائڻ کان صفا انڪار ڪيو، چئي: راجا تيو آهين، پر تو ۾ مون جيترو به عقل ڪونهي، ته پوءِ تنهنجو ڏوهه ڪونهي. راجا ڇوڪري کي گهڻيئي منٿون ڪيون، پر ڇوڪري سچي ڪانه ڪئي. نيٺ راجا ڪاوڙجي چيس ته: جي سچي ننو ڪرين ته مارائي ڇڏيندوسئين. بادشاهه کي

کاوڙ ۾ ڳاڙهو ڏسي ڇوڪرو ٻڌي ويو، دل ۾ چيائين ته، ’آپ سر تي پاپ گهوريو‘، هرويرو پاڻ کي ڇو مارايان؟ تڏهن راجا کي چيائين:

تو کي عشق انڌو ڪيو، تنهنجي سر تي وڃائي سونهن،
هَت ليلا مگڌر پاڻ ۾، ويئا ڪن وروهه.

(اي راجا! تو کي عشق اهڙو انڌو ڪيو آهي، جو ڪابه خبر ڪانه ٿي پوئي، خبر اٿيئي ته تنهنجي زال ليلا، مگڌر سان محلات ۾ قرب ونڊي، پنهنجي اها سونهن وڃائي ڇڏي آهي، جنهن تي تون مست ٿيو گهمين.) ڇوڪري جي واتان اهي لفظ ٻڌي، راجا پوناراء کي باهه وٺي ويئي. ڇوڪر کي چيائين ته: جي برهمڻ نه هجين ها ته اتي جو اتي ماري ڇڏيئن ها، پر هاڻي انهيءَ شرط سان جيئدان ڏيئين ٿو ته ستن ڏينهن اندر جيڪڏهن ليلا ۽ مگڌر جي عشق جي ثابتي مليم ته وهواهه نه ته ڦاسي چاڙهائي ڇڏيندوسئين. ڇوڪر ڏٺو ته هفتي ۾ راجا کي ثابتي ملي يا نه، سو پاڻ ٿي هن کي صلاح ڏنائين ته:

پنڌ اٺانگو، شهر پري، ٻاري ٻهانو،
راجا! اهو انهيءَ ڳالهه جو، چانچ نشانو.

(اي راجا! تون شڪار جو ٻهانو ڪري وزير کي ساڻ وٺي پرانهين پنڌ تي وڃ، فلاڻي رات مگڌر ليلا سان ملڻ جو انجام ڪيو آهي، انهيءَ رات جيڪڏهن هو ڪو ٻهانو ڪري شهر ڏانهن موٽي اچي ته پڪ چانچ ته ليلا سان ملڻ جو انجامي آهي. پوءِ تو کي ثابتي ملي ويندي.) راجا ڇوڪري جي صلاح مڃي محلات ۾ موٽي آيو.

هاڻي راجا جي دل ۾ اچي چورا ڪورا ٿي ته ڪنهن طرح انهيءَ حقيقت جي پرک وٺان. سو ٻئي ڏينهن شڪار جو ٻهانو ڪري، وزير ۽ ڪجهه لشڪر ساڻ ڪري ڪنهن اٺانگي پاسي آسهيو. سڄو ڏينهن هلندي هلندي جڏهن شهر کان هڪڙي ڏينهن جي پنڌ تي نڪري ويا ۽ رات ٽيهڻ واري هئي، تڏهن وزير بادشاهه کي عرض ڪيو ته: راجا! منهنجي دوا گهر رهجي ويئي آهي،

جا اڌ رات جو ڪاٿي ضرور آھي، تنھنڪري موڪل ڏيو تہ گھر وڃي وقت تي دوا ڪائي سگھان، ۽ وري اچي توھان سان ملان. راجا وزير جو بھانو صحيح سمجھي ڪيس موڪل ڏني .

وزير جي وڃڻ کان پوء، راجا ويچاريو تہ ھاڻي خبر لھجي. بس، اھا مھل اھو پنڌ، لشڪر کي اتي ڇڏي، وزير جي ڪٽي پٺ ورتائين. وزير تہ اڌ رات جو وڃي محلات ۾ پھچي ليلا سان قرب وندڻ لڳو ھو، ڪيس راجا جي سونٽي اچڻ جو اصل خيال ئي ڪونہ ھو. سچ اچا ڪني مس ڪيي تہ راجا اچي محلات ۾ پير پاتو. قدرت خدا جي سان ان وقت ليلا جي خاص رازدار ٻانھي نڪتي، سامھون راجا کي ايندو ڏسي ڊڄي وئي، پر پوء يڪدم پاڻ سنڀالي ليلا کي اطلاع ڪرڻ خاطر بيت ڏنائين تہ:

پوناراء پلٽيو، آيو تنھنجي ديس،
مگدر! ليلا ڇڏ ڪٽي، متان ڪاٽڪا ڪٽيس.

(مگدر! پوناراء تنھنجي ملڪ ۾ سونٽي آيو آھي، تنھنڪري ھاڻي ليلا کي ڇڏ، متان مفت ۾ مارجي نہ وڃين.)

مگدر ۽ ليلا، جن ھڪڙي ڪوٺيءَ ۾ رھاڻ پئي ڪئي، سي ٻانھيءَ جي ڳاھ ٻڌي سمجھي ويا تہ راجا موٽي آيو آھي. سو ڊپ ۾ ليلا ڇا ڪيو جو مگدر کي ھڪڙي وڏي صندوق ۾ بند ڪري لڪائي ڇڏيو. ٻانھي اندر پھچي ڏسي تہ صندوق مان مگدر جي ڏڪڻ جو آواز پيو اچي، ويچار ڪيائين تہ جيڪڏھن راجا ٻڌي ورتو تہ پوء خير ڪونھي، سو مگدر کي دلاسو ڏيڻ لاءِ ڳاھ ڏنائين تہ:

توکي ليلا لپٽيو، تون ڪرھل! ڪنبين ڪوھ،
جيڪو ليلا سان لنءُ ڪري، تنھنجي دارون دوا نہ ڪوء.

(اي وزير! توکي ليلا لڪائي ڇڏيو آھي، پوء ڏڪين ڇو ٿو؟ توکي خبر ڪانھي تہ ھٿ وڍيءَ جو ورچ نہ طبيب! ليلا سان عشق ڪيو اٿئي تہ ھاڻي ڏڪڻ بند ڪر، نہ تہ راجا ٻنھي کي مارائي ڇڏيندو.)

ٻانھيءَ جي ڳاھ ٻڌي مگدر ڪجھہ ھوشيار ٿيو ۽ ڏڪڻ بند ڪيائين. ٿوريءَ دير کان پوء راجا بہ اچي محلات ۾ داخل ٿيو، پر ٻانھيءَ

جون چيل ڳاهون ٻڌيون هئائين، تنهنڪري شڪي حالت ۾ هيڏانهن هوڏانهن ڏسڻ لڳو. انهيءَ وچ ۾ مگدر جي زال کي خبر پئجي وئي تہ مگدر محلات ۾ لڪل آهي ۽ متان راجا اچي ويو آهي، سو پنهنجي مڙس جي بچاءُ لاءِ يڪدم محلات ۾ آئي ۽ محلات جي چوگرد چڪر هڻڻ لڳي. ٻانهيءَ ڪيس انهيءَ حالت ۾ ڦرندي ڏٺو سو اچي ڊپ ورايس تہ متان راجا ڏسي وٺيس ۽ ڦڪڙ ڦاٽي پئي، تنهنڪري ڪيس وزير جي سلامتيءَ جي خاطري ڏيڻ لاءِ ڳاهہ ڏنائين تہ:

وڃي ڀوري! آنند ڪر، تنهنجو ڀلو ڪندو ڀڳوان،
صبح ٿيندو، در کلندا، تو کي ملندو اچي مهمان.

(ڳهيلي! وڃي آرام ڪر، ڀڳوان ڪندو تہ سڀ خير ٿيندو، صبح جو جنهن مهل در کلندا، تو کي تنهنجو مهمان ملي ويندو.) راجا محلات ۾ گهڙڻ کان پوءِ هيءَ ٽي ڳاهہ ٻڌي هئي، سو هيڪاري پڪ ٿيس تہ مگدر محلات ۾ ئي آهي، تنهنڪري ڪاوڙ ۾ ڀرجي ٻانهيءَ کي اچي چوٽيءَ کان ورتائين ۽ چيائينس تہ: ڪر خبر، اهو تو ڇا ٿي چيو؟ ٻانهي تمام چالاڪ هئي، تنهن نہ ڀہ، جواب ڏاهي ٻڌايس تہ: سائين: اڄ شام جو آءٌ تلاءُ تي ويس تہ ڏٺم تہ هڪڙو ڀؤنر ڀَڻ جي گل تي ويٺو آهي، انهيءَ وقت سج پئي لٿو، مون خيال ڪيو تہ هاڻي جي ڀؤنر نہ اٿيو تہ گل ۾ پورجي ويندو. اهو ڏسي چيم تہ:

پوناراءِ پلٽيو، آيو تنهنجي ديس،
مگدر ليلا ڇڏ اٿي! متان ڪا ٽڪا ڪٽيس.

پوناراءِ جي معنيٰ سج آهي ۽ ڀؤنر کي مگدر چئبو آهي، اسين ڀڻ جي گل کي ليلا چوندا آهيون. سو مون اهو ڀؤنر کي ٿي چيو. راجا جواب ٻڌي چپ ٿي ويو ۽ ڪانئس ٻيءَ ڳاهہ جو مطلب پڇيو. تنهن تي ٻانهي ٻڌايو تہ: سائين! جڏهن سج لٿو تڏهن گل جو منهن بند ٿي ويو ۽ ڀؤنر اندر رهجي ويو، جو پاڻ ڇڏائڻ لاءِ اندر ئي اندر ڦٿڪڻ لڳو. سندس اها حالت ڏسي مون ڳاهہ ڏني تہ:

توکي ليلا ليٽبو، تون ڪرهل! ڪنبين ڪوهه؟
جيڪو ليلا سان لنءُ ڪري، تنهن جو دارون دوا نہ ڪوءِ.

راجا! انهيءَ ڳالهہ جو مطلب اهو آهي تہ اڙي ڀؤنر! تون ليلا يعني ٻن جي گل تي مست ٿي ويهي رهئين، آخر ليلا توکي پاڻ ۾ لڪائي ڇڏيو، جڏهن تو ليلا سان لنءُ لاتو آهي، تہ پوءِ ڏکين ڇوٿو؟ تنهن تي راجا چيس تہ: ڀلا آخرين ڳاهہ جو ڪهڙو مطلب آهي؟ ٻانهيءَ وري عرض ڪيو تہ: راجا! جڏهن ڀؤنر گل ۾ ٻورجي ويو، تڏهن ڏنم تہ سندس مادي ڀؤنري، اچي گل جي چوڌاري چڪر ڏين ۽ ڀؤن ڀؤن ڪرڻ لڳي، اهو ڏسي ڪيس چيم تہ:

وڃي ڀوري! آنند ڪر، تنهنجي ڀلي ڪندو ڀڳوان،
صبح ٿيندو، در کلندو، توکي ملندو اچي مهمان.

يعني تہ اي ڳهيلي! تون وڃي آرامي ٿي، صبح جو جڏهن گل کلندو تڏهن تنهنجو مهمان توکي اچي ملندو. راجا ٻانهيءَ جا جواب ٻڌي سندس دانائي ۽ سياڻپ ڪان ڏاڍو خوش ٿيو. ليلا ۽ مگڌر ڏانهن جيڪو شڪ هئس سو لهي ويس، پر برهمڻ ڇوڪري تي ڏاڍي ڪاوڙ لڳس تہ اجايو پنهنجي پياري دوست تي شڪ ڪيم. پوءِ ٻانهيءَ کي چيائين تہ: اي ٻانهي! جيڪو گهرنو اٿيئي سو گهر ٻانهيءَ هٿ ٻڌي عرض ڪيو تہ: سائين! مونکي ڏٿيءَ جي دعا سان، اوهان جو ڏنو اڳئي گهڻو آهي، باقي جيڪڏهن اها وڏي پيتي ڏيو تہ مهرباني ٿيندي. راجا چيس تہ: ڀلي کڻي وڃ. ٻانهي اها پيتي کڻائي گهر پهتي، ان سان وزير کي ڪڍي گهر روانو ڪيائين.

ٻئي ڏينهن صبح جو سوير راجا گهوڙي تي چڙهي، اچي اتي پهتو جتي برهمڻ ڇوڪر رهندو هو. ڇوڪري کي سڏي چيائين تہ: تو ڪوڙ ڳالهايو آهي تنهنڪري توکي ماريندس! اتي برهمڻ ڇوڪري جواب ڏنو تہ: راجا! وزير تہ چالاڪيءَ سان

نڪري ويو، پر توهين هينئر ئي وڃي راڻيءَ کي حڪم ڪريو ته هار سينگار ڪري، نولکو هار پائي توهان سان ملاقات ڪري پوءِ پاڻهي خبر پئجي ويندي ته ڪير ڪوڙو ۽ ڪير سچو آهي، چاڪاڻ ته وڃڻ وقت اهو هار تڙ تڪڙ ۾ وزير جي ڪيسي ۾ رهجي ويو آهي. راجا چيو ته: چڱو هي پيرو وري به آءٌ تنهنجي ڳالهه مڃان ٿو، جي ڪوڙ ثابت ٿيو ته پوءِ تنهنجو بچڻ مشڪل آهي.
انهين چئي راجا پوين پيرن تي واپس دربار ۾ آيو ۽ وزير کي اتي ويهاري، هڪڙي نوڪر جي هٿان راڻيءَ کي چوائي موڪليائين ته: هار سينگار ڪري، نولکو هار پائي ويهه ته آءٌ اچان ٿو.

راڻي ليلا کي جڏهن اهو حڪم پهتو، تڏهن اچي آنڌ مانڌ لڳس چو جو هار وٽس ڪونه هو، ۽ مگدر جي ڪوٽ جي ڪيسي ۾ رهجي ويو هو. راڻيءَ جي اها حالت ڏسي ٻانهي ڪانئس سبب پڇيو. جنهن تي هن سموري حقيقت ڪري ٻڌايس. ٻانهيءَ کيس چيو ته فڪر نه ڪر آءٌ پاڻهي ئي تي بندوبست ڪريان، ائين چئي ويس بدلائي فقير بنجي، ڪستو هٿ ۾ کڻي سڌي دربار ۾ آئي ۽ ايندي شرط صدا هنيائين ته:

پهرين سلام راجا جو، ٻيو وزيرن جي وار،
تيون سلام ڪچهريءَ جو، جيون جيوڙي دوار.

ٻانهي جيتوڻيڪ بدليل ويس ۾ هئي پر وزير هن کي سڃاڻي ويو، ۽ اهو به سمجهائين ته هار لاءِ آئي آهي، سو يڪدم چيائين ته:

پيو نه مون وٽ آهه حاضر، روڪڙ نه ڪو نوٽ،
اڄ فقير دعا ڪر، وٺي وڃ خير ۾ ڪوٽ.

ائين چئي ڪوٽ لاهي فقير کي ڏنائين، جنهن جي ڪيسي ۾ هار به پيل هو. ڪوٽ هٿ ڪري، ٻانهي موٽي ويئي ۽ هار وڃي راڻيءَ کي ڏنائين. راڻي ڏاڍي خوش ٿي ۽ هارسينگار ڪري، نولکو هار پائي ويهي رهي.

ڪجهہ وقت ڪان پوءِ راجا محلات ۾ آيو، ڏسي تہ راڻي هارسينگار ڪريو، نولکوهار پاتو ويٺي آهي! راجا اهو ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ سمورا شڪ گمان لاهي ڇڏيائين. ۽ ٻئي ڏينهن صبح جو برهمڻ ڇوڪري کي دربار ۾ گهرائي ماراڻي ڇڏيائين.

سڏيوت ۽ سارنگا*

ڪنهن زماني ۾ 'پاري نگر' تي 'ساليواهن' نالي هڪڙو راجا راڄ ڪندو هو، جنهن کي سڪي پيٽي هڪڙو سدا ملوڪ پٽ ڄائو، جنهن جو نالو 'سڏيوت' رکيائون. راجڪمار اڄ ننڍو سڀاڻ وڏو، جڏهن اچي لائق ٿيو تڏهن ڪيس هڪڙي وڏي پنڊت وٽ پڙهڻ لاءِ ويهاريائون.

انهي پنڊت وٽ ٻين شاهوڪار ماڻهن جا ٻار به پڙهندا هئا، جن ۾ 'سارنگا' نالي هڪڙي چنڊ جهڙي سهڻي ڇوڪري به هئي، جا هڪڙي وڏي سيٺ جي سڪيلڌي ڌيءَ هئي. ٿورن ئي ڏينهن ۾ سڏيوت ۽ سارنگا هڪٻئي ۾ رلي ملي ويا. سڄو ڏينهن پيا گڏ راند ڪندا هئا. اڄ ننڍا سڀاڻي وڏا آخر اچي جوان ٿيا، ۽ ٻئي ڄڻا روزانو شهر جي ٻاهر واري باغ ۾ ملندا ۽ قرب ونڊيندا هئا. چوندا آهن ته خون ۽ ڪٿوري ڪونه لڪي، سو ليٺ هڪڙي ڏينهن هنن جي عشق جي ڳالهه ظاهر ٿي پيئي. سارنگا جي مائٽن کي اچي بدناميءَ جي ڊپ ورايو، تن سندس ٻاهر نڪرڻ بند ڪري ڇڏيو، ۽ ماٺ ميٺ ۾ سندس شاديءَ جا سعيا ڪرڻ لڳا. سارنگا گهڻوئي ليلايو ۽ ٻاڏايو، پر وريو سريو ڪي به ڪين. آخر هڪڙي ڏينهن، 'ڌارانگر' جي هڪڙي سيٺ 'مانڪچند' جي پٽ 'روپي' جي ڄڃ اچي پهتي، ۽ سارنگا جي شادي روپي سان ڪري ڇڏيائون.

ٻن ٽڻن ڏينهن کان پوءِ ڄڃ موٽي وڃڻ واري هئي، پر

---

* هن ڳالهه جون ٻه روايتون، ٿرپارڪر (تعلقي ننگر پارڪر) مان منگهارام اوجها ۽ وچولي (تعلقي حيدرآباد) مان محمد بچل کان مليون.

وچڻ کان اڳي سارنگا هڪڙو ڀيرو سڏيوت سان ملڻ جو خيال ڪيو. ڀيو ته ڪو وميلوئي ڪونه هو، سو ڇا ڪيائين جو پنهنجي هڪڙي خاص سهيليءَ هٿان، ڏانهس نياپو ڏياري موڪليائين ته:

سينگي سيلي هاٿ ليو، تن پر خاڪ لڳاء،
وستر پهرو گيڙئا، وسو پڙي ۾ جاء.

(اي سڏيوت! بدن تي ڀڀوت ملي، گيڙو رتا ڪپڙا پهري، سامين جو سامان ڪٺي هلي مڙهيءَ ۾ ويهه ته آءٌ توسان اتي اچي ملان.) نياپي پهچڻ شرط، سڏيوت بت تي ڀڀوت ملي، گيڙو رتا ڪپڙا پائي وڃي مڙهيءَ ۾ ويٺو.

تن پر ڀسم لڳاء، هاٿ ۾ ليئا ڪيرُ،
سارنگا تيري ڪارڻي، ڪريو ويس فقير.

(بدن تي خاڪ ملي، ڪندري ڪٺي، اچي مڙهيءَ ۾ ويٺو آهيان. اي سارنگا! تنهنجي لاء مون فقيراڻو ويس ڪيو آهي.) مڙهيءَ ۾ ڪي نشئي ويٺا هئا، جن چلم پئي پيتي. واري واري سان سڀني ان مان پئي ڦوڪ پري. جڏهن راجڪمار جو وارو آيو، تنهن پهريائين ڪيايو، پر پوءِ لاچار ڦوڪ پرٽي پيس، ٻن ٽن سوٽن کان پوءِ نشي گهيراٽي وڌس ۽ ويچارو اتيئي سمهي رهيو.

سارنگا جي ڇچ ٻه گهران نڪتي ۽ هلندي هلندي اچي آنهي مڙهيءَ جي ڀرسان پهتي، جتي سڏيوت ويٺل هو. اتي پهچي سارنگا چيو ته:

شيو پوڇا ٻارهن ورس، تن من سان ڏر ڏيان،
ڇچ هت بيهار جو، لٽي آئون وَردان.

(آءٌ شو جي پوڄا سدائين هن مڙهيءَ ۾ ڪندي آهيان. ڪجهه وقت ڇچ هتي بيهاريو ته آخري ڀيرو پوڄا ڪري آسيس وٺي اچان.) ڪيس پوڄا ڪرڻ کان ڪنهن به ڪونه روڪيو. ان وقت سندس هار سينگار اهڙو ڪيل هو، جو جنهن ڪيس ڏٺو تي، سو اتي جو اتي هوش وڃائي تي ويٺو.

ٻيندي ڏني پالَ پر، ويسر دم ڪٽ جات،
ان جهيٽي پهر ۾، يار ملڻ ڪو جات.

(پنهنجي پيشانيءَ تي تلڪ هڻي، ٿو جي ٻوڇا لاءِ پٽي وڃي. سج لٿي مهل هوءَ پنهنجي يار سان ملڻ پيئي وڃي).

اندر مڙهيءَ ۾ گهڙي سارنگا، سڏيوت کي ڳوليو. ڏٺائين ته سڏيوت هڪڙي ڪنڊ ۾ اگهور ننڊ ۾ ستو پيو آهي. ڪيس گهڻوئي جاڳايائين، پر هن کي هئا نشي جا گهيرٽ، سو ڪٿي ٿو سجاڳ ٿئي! آخر جڏ هن هرطرح ڪان نراس ٿي، تڏهن وڻ تي ويٺل هڪڙي طوطي کي پنهنجو شاهد ڪري چيائين ته:

لعل ورڻ تو چونچ آ، سفيد رنگ تو آنڪ،
محبوب همارو جڏ جاڳي، پرجان ويرا! ساڪ.

(تنهنجي چهنب ڳاڙهي ۽ اک سفيد آهي. جڏهن منهنجو محبوب سجاڳ ٿئي، تڏهن منهنجي هتي اچڻ جي شاهدي ضرور ڏج!)

ائين چئي، وري خيال ڪيائين ته پنهنجي ڪا اهڙي نشاني ڇڏي وڃان جيئن سڏيوت ان کي ڏسي. سو چا ڪيائين جو آڱر کي ڇهڪ ڏيئي اُن مان رت ڪڍي، سڏيوت جي ٻنهي هٿن تي لکيائين ته:

تڪو لڳي ليو هاسيو، پورا ڪاٽ پچاس،
جهنگ آڏائو جهوپڙي، آت پڇائون آس.

(تڪو ڏاتو ڪٽي جهنگ مان پنجاهه ڪاٺ جا ٽڪرا ڪپي، اتي جهوپڙي اڏي ويهج ته اتي ملاقات ڪريون.) اهو لکي سارنگا ڇج سان گڏ رواني ٿي ويئي.

صبح جو سجاڳ ٿيڻ سان سڏيوت جي نظر سارنگا جي لکيت تي وڃي پيئي. ڏاڍو ڏک ٿيس ته محبوب آيو، پر گڏجاڻي نه ٿي. ڏٺائين ته ويل ڳالهه وري ڪانه موٽندي، سو يڪدم هڪڙي تڪي گهوڙي تي چڙهي، رستو ڪپي وڃي سندن اڳ ورتائين ۽ هڪڙي جهوپڙي ناهي ان ۾ ويهي رهيو.

ٿوريءَ دير ڪان پوءِ سارنگا جي ڇج به اچي اتي پهتي.

سڏيوت مڪر ڪري روئندي هنن کي چيو تہ: منهنجي زال کي
وير جا سور لڳا آهن، ڏائي جي واسطي منهنجي مدد ڪريو! پر ڇچ
مان ڪابہ عورت هن جي مدد لاءِ تيار نہ ٿي، جنهن تي سارنگا
چيو تہ: هل، آءٌ ٿي هلان. ڪيس گهٽوني ڇپائون، پر هوءَ نہ مڙي
۽ سڏيوت سان گڏجي جهوپڙي ۾ گهڙي ويئي، ۽ ڇچ اتي ترسي
پئي. جهوپڙيءَ ۾ پئي هڪبئي سان ملي ڏاڍا خوش ٿيا. سارنگا
جهوپڙيءَ مان نڪتي تہ سندس ڪپڙا گهنجيا پيا هئا، سندس ڏير، جو
تمام چالاڪ هو، اهو ڏسي پنهنجي ڀاءُ کي چيو تہ:

ڪانچوٺو ڪسميو، ساڙهي پراڻي سري،
ويرا! مر ورجيو، ڀاڀي ناهہ ڪسري.

(ادا! مون توکي اڳ ئي روڪيو پر تو نہ مڃيو. هاڻي ڏس
تہ سارنگا جو نئون وڳو سڄو گهنججي ويو آهي. اڄ سارنگا ساڳي
نہ اٿئي.) سارنگا اهو ٻڌي سمجهي ورتو، تنهن يڪدم
وراڻيو:

بودو ڪپڙو ڀتهو رنگو، سبڻ وارو آڏنگ،
ٽڙ ٽڙ ٽانڪا ٽٽيا، آرس موڙي آنگ.

(مونکي جيڪو وڳو پهريل آهي، ان جو هڪ تہ ڪپڙو سڙيل
آهي، ۽ ٻيو تہ سبڻ وارو ڪاريگر نہ آهي؛ ان ڪري آرس ڀڃڻ سان
ٽوپو ٽٽي پيو ۽ ڪپڙا سڀ خراب ٿي ويا.) خير ڳالهہ آئي وئي ۽
ڇچ اڳتي رواني ٿي. سڏيوت بہ ڇچ جي پٺيان وڃڻ لڳو.

ٻيءَ رات هڪڙي ٻڙ جي وڻ هيٺ وڃي ٽڪيا. سڏيوت بہ
اٽڪل ڪري انهيءَ وڻ تي چڙهي وڃي ويٺو جنهن جي هيٺان
سارنگا ستل هئي. اڌ رات تي تہ سڏيوت محبوب جي جدائيءَ ۾
روئڻ لڳو، ۽ سندس لڙڪ سارنگا جي ڳلن تي اچي پيا. تڏهن سارنگا
چوڻ لڳي تہ:

آنب جهڙي آنبلي، پيڇي ڏنو سر هار،
رس چس تو سڀ چکيا، هاڻ ڇو روئين گينوار؟

(اي انب تنهنجي انبڙي! مان رس وهڻ ڪري منهنجو نو لکو هار

ڀسي پيو، تو تہ سڀ رس چکيا ۽ مزا ماڻيا آهن، هاڻي ڇوٿو روئين؟) سارنگا جو ڏير بہ ان مهل جاڳيو پئي، تنهن اهو ٻڌي سارنگا کي چيو تہ: ڀاڄائي! اهو ڇا تي ڇوين؟ سارنگا ڳالهہ کي بدلائي ٻڌايس تہ:

آنب جهيڙي آنبلي، پڄي نتو ترهار،
ٻڌا ڏٺا بک مري، ڳاڏي هلاء ڳينوار.

(انب جي انبڙيءَ سان رس وهڻ ڪري منهنجو نو لکو هار ڦسي پيو آهي. ڏٺا بہ ٻڌا بک بيٺا مرن، تنهنڪري ڳاڏي هڪلي هلو)

بس ڳالهہ ڪرڻ جي دير هئي، يڪدم قافلو اڳتي روانو ٿيو، ۽ ويچارو سڏيوت جهڙو هو تهڙو اتي رهجي ويو؛ پر سارنگا کي سڏيوت ڪٿي ٿو وسري! سو واٽ تي روئندي ويئي.

هڪڙي ڏينهن سڏيوت ڪنهن تلاءَ مان پاڻي تي پيتو، پر سندس هٿ تي سارنگا جا اکر لکيل هئا، تنهنڪري هرڻ وانگر نيوڙي پاڻي پيڻ لڳو. تلاءَ جي پاسي ۾ ڪي چار عورتون بيٺل هيون. انهن مان هڪڙيءَ سندس اها حالت ڏسي چيو تہ:

هرڻ سمان پاڻي پئي، جل نا هاٿ لڳاء،
هُون پڇان اي سکي! تنهن جو آرٿ ٻتاء؟

(اي سرتي! انهي جو ڪهڙو سبب آهي جو هيءَ شخص هرڻ وانگر پاڻي پيو پئي ۽ ان کي هٿ بنهہ نٿو لڳائي؟) اهو ٻڌي سڏيوت کيس جواب ڏنو تہ:

ٻڌي تي پنهار سان، هلڻ هو تنهن سات،
او روئي ۾ جهليو، ڪجل پراٿو هات.

(محبوب سان گڏ هلڻ جو انجام هو، پر آءٌ اڌ تي ترسي پيس، سو محبوب پنهنجي ڪجل جي نشاني هٿن تي ڇڏي ويئي اٿم.) تنهن تي ٻيءَ عورت چيو تہ:

اي مورک ڪاٺ جا! ڪجل سڀ ڏي ڌوء،
جيئن جيئن ڪجل ٿو ڏسين، تيئن تيئن دڪڙو هوء.

(اڙي چريا! اها نشاني ميساري ڇڏ، ڇو جو انهيءَ جي ڏسڻ سان ويتر ڏک ٿيندءِ.) هي ٻڌي ٽينءَ عورت ورائيو:

اِهو ٻَر نارو ڪوڪل هيو، ڪٿيو آملاڻي سَٿ،
ڏڻ آيا، پرين نه جاڳيا، ڳاهه لکيندا هٿ.

(هيءُ ويچارو ڪو عاشق ٿو ڏسجي، پر ڪن املين جي سنگت ۾ ڪُڏيو هو جو نشي ۾ چُور ٿي سمهي پيو هو. سندس محبوب آيو پر هيءُ نه جاڳيو، تڏهن هٿ تي ڳاهه لکي ويئي اٿس). آخر انهن عورتن ڪانئس سندس حال جي حقيقت پڇي، جا هن سربستي ڪري ٻڌائي. تنهن تي هڪڙيءَ عورت چيس ته:

جهور پيي جهڪور پيي، روڻ پٽي رٺي،
هوءِ ڳٺس ڳنٺي، ته آءُ ملاوٺي.

(ڳولا ڦولهاڪر، تڪليفون سرتي سهه، پوءِ جيڪڏهن تقدير ۾ لکيل هوندءِ ته ملي ويندءِ.)

ائين چئي چارئي عورتون، پنهنجو گس وٺي هليون ويون. سڏيوت ويچارو ڪيترو وقت اتي ويٺو رهيو. سارنگا جي سڪ ۾ هن کي هڪ پل به پهر پئي لڳو، تنهنڪري اتي پنڌ پيو ۽ پارڪر جا پونا ڇڏي، اچي ڌارانگر ۾ پهتو. خيال ڪيائين ته هاڻي سارنگا جو ديدار ڪيئن ڪجي؟ سو هڪڙي تلاءَ جي پر ۾ ويهي رهيو. نيٺ هڪڙي ڳالهه سجهي آيس، سو ڇا ڪيائين جو جوڳين وارو ويس ڪري، شهر ۾ سارنگا کي ڳولڻ شروع ڪيائين. آخرڪار هڪڙي ڏينهن وڃي هن جي درتي سٺن هنيائين. سارنگا جنهن ڪيترن ڏينهن کان سڏيوت سان ملڻ لاءِ ڪانگ پئي اڏاريا، سا هڪدم هن جو آواز سڃاڻي اندران سوني ٿالهه ۾ هيرا جواهر وجهي در تي آئي. ٻنهي ڄڻن هڪٻئي کي ڏٺو ۽ ڏسي اچي روئڻ ۾ چٽڪيا. ايتري قدر جو کين دنيا جي ڪا ڪل نه رهي. سارنگا ٿالهه ۾ جيڪي موتي ڪٽي آئي هئي، سي ڪانگ چڳڻ لڳا، پر هنن ٻنهي کي انهيءَ جي سڌ نه رهي، ۽ اکيون اٽڪايو ڏسندا رهيا.

انهي وقت ڏارا ننگر جو راجا پنهنجي رائيءَ سان گڏ محلات جي دريءَ کان بيٺو هو، تنهن جو هيءُ تماشو ڏٺو، سو عجب سان رائيءَ کي چوڻ لڳو ته:

اِس ننگري ۾ مورک وسي، چتر وسي نه ڪوئي،
ڪانگا موتي چڳ گيا، ڪوڪٽ نا ڪوئي.

(اي رائي! هن شهر ۾ سڀ بيوقوف رهن ٿا، هڪڙو به سيائو نه آهي. ڇاڪاڻ ته ههڙا قيمتي موتي ڪانگ پيا چڳن، ۽ انهن کي هڪلڻ وارو ڪو به ڪونهي!)

رائي به سياڻي هئي، تنهن يڪدم جواب ڏنس ته:

اس ننگري ۾ چتر وسي، مورک وسي نه ڪوئي،
ٻالاپڻ ري پريتڙي، ميٺ ميلا پو هوئي.

(اي راجا! هن شهر ۾ سڀ سياڻا رهن ٿا، ايائو هڪ به نه آهي، پر هي ڪي ٻئي ننڍي هوندي جا عاشق پاڻ ۾ مليا آهن.)

انهيءَ ڳالهه تي راجا ۽ رائيءَ جو اچي ضد ٿيو، سو فيصلي ڪرائڻ لاءِ ٻئي هيٺ لهي آيا ۽ اچي ٻنهي کان خبر پڇيائون. سڏيوت هنن کي سچي حقيقت ڪري ٻڌائي. راجا کي هن جي حال تي ڏاڍو ارمان ٿيو، ۽ يڪدم حڪم ڪيائين ته سارنگا، سڏيوت جي حوالي ڪئي وڃي. بادشاهي حڪم جي آڏو ويچاري ميٺ جي ڪابه هلي نه سگهي. جهڙيءَ طرح مات ميٺ ۾ سارنگا کي وٺي آيو هو، تهڙيءَ طرح سڏيوت جي حوالي ڪيائين. راجا پوءِ کين تمام گهڻو انعام ڏيئي پنهنجي ملڪ ڏانهن روانو ڪيو ۽ هي محبت وارا حياتي جا باقي ڏينهن پيار ۽ پريت سان گذارڻ لڳا.

ڪيمرو ۽ لوڏڻ*

ڪنهن زماني ۾ ڄام ننگر جي "راول ڪوٽ" ۾، آهير قوم گهڻي انداز ۾ رهندي هئي. سندن مُکي کي پنهنجي اولاد مان سڀني کان ننڍي پٽ "ڪيمري" سان تمام گهڻو پيار هو، جو تمام سهڻو هوندو هو. ڪيمرو مائٽن جي پيار سبب تمام البيلو هوندو هو، ۽ سڄو ڏينهن گهوڙي تي چڙهي ڪوٽ جي آسپاس پيو گهمندو هو.

هڪڙي ڏينهن انهي ڪوٽ جي ٻاهران هڪڙو قافلو اچي لٿو، جو گنگا جي تيرٿ تي ويو ٿي. آهيرن انهي قافلي وارن جي ڏاڍي آجيان ڪئي ۽ ٽن ڏينهن لاءِ کين پنهنجو مهمان ڪري ٽڪايو. قافلي جي اڳواڻ کي "لوڏڻ" نالي ڌيءَ هئي، جنهن جي سونهن ملڪان ملڪ مشهور هئي. لوڏڻ پنهنجي سڄي عمر عبادت ۾ گذاري هئي، ۽ قسم کنيل هئس ته 'هوءَ سڄي عمر نه ڪنهن اوپري ماڻهو کي ڏسندي ۽ نه وري سڄي ڄمار شادي ڪندي.' آهيرن جي زالن کي جو اها خبر پيئي سو سڀ سنهري اهڙي عورت کي ڏسڻ لاءِ نڪتيون. ڪيمري کي جڏهن انهيءَ ڳالهه جي خبر پيئي ۽ لوڏڻ جي سونهن جي هاڪ ٻڌائين، تڏهن هن کي ڏسڻ لاءِ پنهنجي ڀاڄاين سان گڏجي هلڻ تي ضد ٻڌي بيهي رهيو. هنن ڪيترو ئي سمجهايس ته لوڏڻ ڪنهن به مرد ماڻهو جي منهن ڏسڻ جو قسم کڻي ڇڏيو آهي، پر هو نه مڙيو. نيٺ جڏهن ڏٺائون ته ڪيمرو ضد تان ڪونه لهندو، تڏهن کيس زنانا ڪپڙا ڍڪائي پاڻ سان وٺي هليون.

---

* هيءَ روايت ٿرپارڪر (تعلقي ننگر پارڪر) منگهارام اوجها کان ملي.

لوڏڻ انهيءَ مهل دريءَ ڪان ويٺي هئي، اوچتو سندس نظر وڃي ڪيمري تي پيئي، جو وڏيون وڏيون ٻرانگهون ڀريندو پئي آيو. ڪيس شڪ جاڳيو ته اها عورت نه پر مرد آهي، جنهن جو هلڻ زالن ڪان ڪڙو تڙو ۽ البيلائي وارو آهي. اڃا انهيءَ ويچار ۾ هئي ته آهيرياڻيون اچي طنبوءَ ۾ گهڙيون. لوڏڻ سڀني سان ڀاڪر پاتي، ڏاڍي آڪير مان مليءَ ۽ ڪين عزت ڏنائين. ڪيمري سان ملڻ ڪان پوءِ ڪيس پڪ ٿي ته اِهو مرد آهي. ڏاڍو ڏک ٿيس ته سڄي عمر جي ڪمائي ڪَٽ تي ويئي، ۽ دل ۾ چيائين ته:

او تڙو آهير، پاڇاين پيڙو مڙي،
ورت اسان جا وير، ڪوتا ڪرايا ڪيمري.

(هڪڙي آهير، پنهنجي پاڇاين سان گڏ اچي منهنجي سڄي عمر جو ورت خراب ڪري ڇڏيو آهي.)

پوءِ ڪيمرو تمام سهڻو جوان نظر آيس، ۽ خيال ڪيائين ته هي پهريون ڏسي مرد آهي، جنهن مونکي ڏٺو آهي، سو هاڻي انهي سان ئي شادي ڪنديس. اهو پڪو پهه ڪري ويهي آهيرياڻين سان رهاڻ ڪرڻ لڳي. ڪجهه وقت ڪان پوءِ هڪبئي ڪان موڪلايائون.

هنن جي وڃڻ ڪان پوءِ لوڏڻ کي اچي آنڌ مانڌ ٿي. سندس اهڙي حالت ڏسي، ساهيڙي ڪانئس پڇيو ته: توسان ڪهڙي ويڌن آهي؟ هن ڪيس سڄي حقيقت ڪري ٻڌائي ۽ چيائينس ته: هاڻي چا ٻه ٿي پوي، شادي انهي سان ڪنديس، پر هاڻي ڪا اٽڪل ڪري هن کي هتي وٺي اچ. ساهيڙيءَ ڪيس آٿت ڏنو ۽ انجام ڪيائينس ته: آءٌ ڪيمري کي رات جو وٺي ايينديس.

رات جو لوڏڻ جي ساهيڙي، ڪيمري کي ساڻ وٺي آئي. ٻئي پاڻ ۾ ملي ڏاڍا خوش ٿيا. ڪافي وقت رهاڻ ڪيائون، تڏهن ڪيمري ڪانئس پڇيو ته: تو مونکي زناني ويس ۾ ڪيئن سڃاتو؟ لوڏڻ ورندي ڏنيس ته:

تون ميڙتي ميڙيان، پنج ٻئي پيڙا ڪري،
تنهنجي نئه نران، ڪنوا نيوڙيا ڪيمرا!

(اي ڪيمرا! تو مان ياڪر پائي ملڻ وقت مون تنهنجون مضبوط
ٻانهون ۽ ڪلها ڏٺي سچائي ورتو ته تون مرد آهين.)
آخر رهاڻ ڪندي اچي پرهه ڦٽي، تڏهن هڪٻئي کان موڪلائڻ
لڳا. لوڏڻ ڪيمري کي چيو ته: ڪيمرا! اسين هائي وڃون ٿا،
تيرت ڪري موٽي اچي پاڻ ۾ شادي ڪنداسين. اهو ٻڌي ڪيمري
کي لوڏڻ جي جدائيءَ جو ڏاڍو ڏک ٿيو، ڇو ته سندس اکين ۾ پاڻي
تري آيو. تنهن تي لوڏڻ چيس ته:
سنگهه سگهيرو جاء، ڪماريو ڪمي نهين،
رو مت راوليا! ڪوٽي م ڪر ڪيمرا!
(ڪيمرا! هائي روئڻ چڱو ناهي، ڪلي موڪل ڏينم ته قافلي سان
گڏجي وڃان، سونڪي هتي گهڻو وقت نه ترساء).
ڪميري جواب ڏنس ته: لوڏڻ! تنهنجي وڇوڙي ۾ ته آءٌ مري
ويندس. جنهن تي لوڏڻ ورندي ڏنيس ته: دلگير نه ٿيءُ، آءٌ
دوارڪا سان ٿي پندرهين ڏينهن وري موٽي ايندس، پوء پاڻ
شادي ڪري آرام سان حياتي گذارينداسين. ڪيمري چيو ته: ڀلي
وڃ، پر جيڪڏهن تون پندرهن ڏينهن ۾ نه ايندينءَ ته آءٌ پاڻ کي
ساڙي ڇڏيندس. لوڏڻ کيس پڪ ڏني ته، دوارڪا هتان ستن جي
ڏينهن جي پنڌ تي آهي، چوڏهن ڏينهن سفر ۾ لڳندا، هڪڙو ڏينهن
تيرت تي رهبو، اهڙيءَ طرح انجام ڪيل ڏينهن تي خاطري
سان پهچي ويندس. پوء ٻنهي ڄڻن هڪٻئي کان روئي موڪلايو.
هن وقت ڪيمري کيس ٻه لوٽا ڏنا ته اهي گنگا جي پاڻيءَ سان
ڀريو اچي. لوڏڻ جي دل خود ڪيمري کي ڇڏي گنگا وڃڻ تي
نه هئي، پر خيال ٿيس ته متان ماڻهو ٺٺول ڪن ته لوڏڻ جهڙي
ميل واري عورت ٻه عشق ۾ ڦاسي، خدا کي وساري ويهي رهي،
تنهنڪري قافلي کي وٺي رواني ٿي ويئي.
اتان رواني ٿيڻ کان پوء لوڏڻ سڄي ڏينهن ۾ پوچا نه
ڪئي، ۽ ڪيمري جي يادگيري ۾ ويڳاڻي رهي. سندس اها حالت
ڏسي ڪانئس ياءُ پڇيو ته: لوڏڻ! تون ويڳاڻي ڇو ٿي آهين؟ ڀرين

ته هن گهٽوئي تتايو، پر جڏهن ڏٺائين ته پاڻس هوڏ تان تتو لهي، تڏهن چيائينس ته:

او تـڙو آهير، پـاڇاين پيڙو ميڙي،
ورتاسان جا وير! ڪوتاڪرايا ڪيمري.

(ادا! ڪيمرو نالي هڪڙو آهير پنهنجن پاڇاين سان گڏجي مون وٽ آيـو، ۽ منهنجو سالن جـو ورت ٽوڙي ڇڏيائين، انهيءَ ڳٽيءَ ۾ ويڳاڻي آهيان).

پاڻس اها ڳـالهه ٻـڌي ڏاڍو ڪاوڙيـو ۽ چيائين ته: ڪيمري دولاب ڪيو آهي، آءٌ ڪيس ماري ڇڏيندس. پاڻ کي ڪاوڙيلڏسي لوڏڻ چيو ته:

آئي آپي ديش، ڳانجو ڪوئي ڳميو نهين،
پڻ روڙو راول ديش، ڪتيو دل ۾ ڪيمرو.

(ادا! آءٌ سچو ملڪ گهمي ڦري آئي آهيان، راول ديس جو مهٽو ڪيمرو منهنجي دل ۾ گهر ڪري ويو آهي. ان تي ڪاوڙ نه ڪر.)

پوءِ پاڻ کي سموري حقيقت ڪري ٻڌايائين. اتي سندس پاڻ کي هيڪاري ڪاوڙ لڳي ۽ چيائينس ته: لوڏڻ! تو کي ائين نه جڳائي جو هڪڙي ڏارئي، ماڻهو کي پنهنجي دل ۾ جاءِ ڏني اٿيئي ۽ ان سان شاديءَ جو انجام ڪيو اٿيئي، هاڻي آءٌ ڪڏهن به اها شادي اَن سان ڪرڻ نه ڏيندس. پوءِ لوڏڻ پاڻ کي ڪيتريون منٿون ڪيون، پر هن ڳالهه نه مڃي.

لوڏڻ جنهن چاهه سان تيرٿ پيتڻ آئي هئي، هاڻي آهو چاهه نـه رهيو هو. پوڇا پاڻ سپ وسري ويـا هئس، سچو وقت ڪيمري جي يادگيري ۾ گذرندو هئس.

لوڏڻ جي پاڻ کي سموري حقيقت جي خبر هئي ته ٻنهي ڄڻن پندرهين ڏينهن موتي ملڻ جو انجام ڪيو آهي، سو دوارڪا جي تيرٿ واري مسافري ۾ سستي ڪرڻ لڳو. پيڻس لوڏڻ سمجهي ويئي تـه پاڻ جي نيت ڪـهڙي آهـي، سا هـن کـي تڪڙي پنڌ ڪرڻ ۽ انجام واري ڏينهن تـي موتـي هاڻ لاءِ منٿون ڪـرڻ

لڳي، پر وريو ڪي بہ ڪين. دوارڪا ۾ پهچي قافلي وارا پوڄا ۾ لڳي ويا، پر لوڏڻ فقط ڪيمري جا ڏنل ٻہ اوڻا گنگا جي پاڻيءَ مان پري موٽڻ جو انتظار ڪرڻ لڳي.

لوڏڻ جو پاءُ هڪ نہ پيو بهانو ڪري هاميڪار ٿئي ڏينهن اتي ترسي پيو. پاءُ جي اها هلت ڏسي، لوڏڻ کي ڏاڍو ارمان ٿيو ۽ ڪيس جلد موٽڻ لاءِ آزيون نيزاريون ڪندي رهي. جڏهن پاڻس ڏٺو تہ لوڏڻ نہ رهندي تڏهن واپس ورڻ جي هام هنيائين. قافلو تيار ٿيو، ۽ واپس روانو ٿيو.

هوڏانهن ڪيمري جي اکين البيلائي ختم ٿي چڪي هئي، لوڏڻ جي عشق اندر کاري چڏيو هئس. سندس اها حالت ڏسي ياچاين ڪانئس پڇا ڳاڇا ڪئي، پر هن ڪين ڪوبہ جواب نہ ڏنو. جيئن جيئن لوڏڻ جي ورڻ جا ڏينهن ويجها ٿيندا ويا، تيئن تيئن ڪيمري جي حالت وڌيڪ خراب ٿيندي وئي. پنهنجو گهر ڇڏي لوڏڻ جي موٽڻ واري رستي تي وڃي ويهي رهيو. نہ کائڻ نہ پيئڻ، بت بنيو وينو رهيو. آخر آهو ڏينهن بہ اچي پهتو، جنهن تي لوڏڻ کي موٽڻو هو. سڄو ڏينهن گذري ويو، پر لوڏڻ جو قافلو ڪيس نظر نہ آيو. ڪيمرو وڌيڪ جدائي جو ڏک سهي نہ سگهيو، اتي جو اتي ساهہ نڪري ويس. سندس مائٽن کي جڏهن انهيءَ ڳالهہ جي سڌ پئي، تڏهن آتيئي سندس سماڌي لهرائي ڇڏيائون.

ٻن ڇئن ڏينهن ڪان پوءِ، لوڏڻ جو قافلو بہ اچي پهتو، پر وقت گذري ويو، جيڪي ٿيڻو هو، سو ٿي چڪو. لوڏڻ آتي نئين سماڌي ڏسي زارو قطار روئڻ لڳي ۽ چوڻ لڳي تہ: ڪيمري جيڪي چيو سو ڪري ڏيکاريو، اهو ڏوهہ منهنجو آهي. وري قافلي وارن کي ورلاپ ڪندي چيائين تہ:

مارگ ڪنني مساڻ، اوجڙ راڻ آهير تڻان،
پوڏيل مارو پراڻ، راوليو ور يسيائي گيو.

(رستي جي ڪپ واري مساڻ ۾، آهيرن منهنجو پرين سماري ڇڏيو آهي. هائي ڪيمرو مون کان رسي ويو آهي.)

ائين چئي، جيڪي به لوٽا پاڻيءَ جا دوارڪا مان آندا هئائين، سي سندس سماڌيءَ تي هاري ڇڏيائين. وري پنهنجي ياءَ کي، جو گهوڙي تي چڙهيل هو، چيائين ته:

گهوڙي سوارا! جائو واٽ، اسين پاراپو گسان،
ديوي، ساري رات، تاري ڪانيي مٿي ڪيمرا!

(اي گهوڙي سوارا! هاڻي پنهنجي واٽ وٺي هليو وڃ، آءٌ جي آيس ته پاڻهي پيرين پيادي ايندي يس. آءٌ اڄوڪي سڄي رات هتي ئي پنهنجي پياري جي سماڌي وٽ گذاريندي يس.)

قافلي وارا سندس اها حالت ڏسي، کيس آتيئي روئندو ڇڏي هليا ويا.

لوڏڻ پوءِ آتيئي رهي پئي، نه ڪانئيندي هئي نه پيئندي هئي. آخر ٿوري وقت کان پوءِ اها به آتي ئي مري ويئي، ۽ آهيرن سندس سماڌي به ڪيمري جي پرسان ناهي ڇڏي.

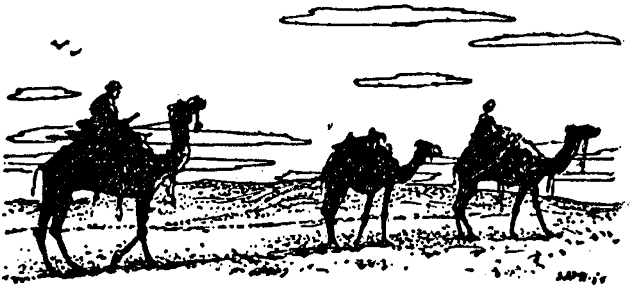

آلـٺـڏي ۽ ڏيـورو *

آڳاٽي زماني ۾، ٿرپارڪر جي ڪنهن ڳوٺ ۾ آهير قوم جا ماڻهو رهندا هئا. سندن مکيءَ جي 'آلٺڏي' نالي هڪڙي تمام سهڻي ڌيءُ هئي. انهيءَ ڳـوٺ ۾ 'ڏيورو' نالي هڪڙو غريب آهير ٻڻ رهندو هو. خدا جي قدرت جو آلٺڏي ۽ ڏيوري جو پاڻ ۾ ننڍي هوندي کان ئي پيار هوندو هو. جڏهن آلٺڏيءَ جي پيءُ کي هنن ٻنهي جي محبت جي خبر پيئي، تڏهن آلـٺڏيءَ کـي ڏيـوري سـان ملڻ کـان منع ڪـري، هن جـو گهر کان ٻاهر نڪرڻ بند ڪـري ڇڏيائين. ڏيـورو تمام مسڪين هـو ۽ آلٺڏيءَ جـو پـيءُ شاهوڪار هو، تنهن هـڪڙي ٻـڪـڻي ڀانـگ سان پنهنجي ڌيءَ جو ملڻ بيعزتي ئي سمجهي. پر هنن ٻنهي کي جا عشق جي لوري لـڳل هـئـي، سي ڪٿي ٿا هڪٻئي سـان ملڻ کـان سواءِ رهي سگهن! لڪچوريءَ پيا پاڻ ۾ ملندا هئا.

چوندا آهن ته خون ۽ ڪٿوري لڪـوئي ڪـونهي، سو هنن ٻنهي جـي عشق جـي خبر سڄي ڳوٺ کـي پئجي ويئي. آلٺڏيءَ جي پيءُ خيال ڪيو ته جيڪڏهن آلٺڏي هن ڳوٺ ۾ هـوندي ته وڌيڪ خواري ٿيندي، تنهن کان سواءِ هنن کي ملڻ کان روڪـي به ڪونه سگهبو، تنهنڪري چونه آلٺ ڏيءَ جي شادي ٻئي ڪنهن ڳوٺ ۾ ڪري ڇڏجي. اهو خيال ڪري هڪڙي پرانهين ڳوٺ

---

* هـيءَ روايت ٿرپارڪر (تعلقي ننگرپـارڪر) مان منگهارام اوجها کان ملي.

٣. 'ڏولري' نالي هڪڙي شاهوڪار شخص سان آلٺڏيءَ کي ڀرٿائڻ جو مانباهو ڪيائين.

اها خبر جڏهن آلٺڏيءَ جي ڪن پيئي، تڏهن لڪي ڇپي وڃي ڏيوري سان مليءَ ۽ سچي حقيقت ڪري ٻڌائينس ته: تون وڃي بابي کان منهنجي مڱڻا جي گهر ڪر. اهو ٻڌي، ڏيورو پنهنجي غريبيءَ تي کلڻ لڳو. آلٺڏيءَ سمجهيو ته ڏيورو ڪنڌ ٿو ڪيرائي، سو روئنهارڪي ٿي ٻڌائينس ته:

ڏيورا! ڪنڌ مَ ڪيراءِ، دشمن ڏسي هيرڪيسي،
تنهنجي هسڻ سان هاءِ! منهنجو جنم زهر ٿيسي.

(ڏيورا! نتاءِ نه، نه ته اسان جا دشمن هرويرو خوش ٿيندا، تون ته کلين پيو، پر منهنجي حياتي زهر ٿي ويندي.)

آلٺڏي جي اهڙي ڏک واري ڳالهه ٻڌي، هن چيو ته: سڙي، آءٌ خوشيءَ مان نٿو کلان، پر آءٌ پنهنجي حال تي کلان ٿو ته، ڪٿي تنهنجو لکاپتي پيءُ، ۽ ڪٿي آءٌ غريب! تنهنجو پيءُ اهڙو آهي، جو مرندي مري ويندو پر مون غريب جي ڳالهه ڪين مڃيندو. باقي تون وڃي چئينس، من تنهنجي ڳالهه مڃي! پر جي نه ته پوءِ جيئڻ لکيو هوندو تيئن اوس ٿيندو. آلٺڏي چيس ته: چڱو، جي ائين آهي ته پوءِ آءٌ بابي کي منٿ ٿي ڪريان. پوءِ ٻئي ڄڻا هڪٻئي کان موڪلائي پنهنجن گهرن ڏانهن موٽي ويا.

آلٺڏي گهر وڃي پنهنجي پيءُ کي گهڻوئي ليلايو ته مونکي ڏيوري سان پرڻاءِ! پر هو پنهنجي ضد تان نه لٿو، ۽ چوڻ لڳو ته: جيڪڏهن آءٌ ائين ڪندس ته نيات وارا مون سان رستو ٽوڙي ڇڏيندا. پوءِ مٿس هيڪاري سختي رکيائين ته جيئن وري ڏيوري سان ملي نه سگهي. آخر هن هڪڙي ڏينهن ڏولري سان آلٺڏي جي شاديءَ جا ڏينهن ٻڌا. مقرر ڏينهن تي ڄڃ آئي. آلٺڏي، ڏولري کي گهوڙي تي ويٺل ڏسي اچي روئڻ ۾ چڙڪي، ۽ پنهنجي سرتين کي روئندي ٻڌائين ته:

تاتا گهوڙا ٿار، اڻ گهٽا آنءُ ڪي چڙهي،
مڪڙي جو هسوار، ڏسجي منهنجو ڏيورو.

(هي گهوڙو منهنجي اکين کان ٿاريو جو اصل ٿنو وٺيم، پر جيڪڏهن انهي مڪڙي گهوڙي تي ڏيورو چڙهيل هجي ها ته مونکي ڏاڍو وڻي ها.)

نيٺ چڇ مٿيهن ۾ آئي، شادي ٿي ۽ ڍولرو ڪنوار وٺي پنهنجي ڳوٺ ڏانهن موٽي ويو.

آلڏي ويچاريءَ کي اهڙو ته ڏک هو، جو نه ڪائي نه پيئي، سچو ڏينهن ويٺي روئندي هئي. سندس اها حالت ڏسي، سس سمجهيو ته شايد ماڻتن کي ياد ڪري روئي ٿي، سو پڇڻ لڳيس ته: اسين به تنهنجا اهڙائي مائٽ آهيون، جهڙا ڇڏي آئي آهين. هائي اٿي ڪاءُ پيءُ! تنهن تي آلڏيءَ جواب ڏنس ته:

انهان مونکي آورا، پوچن پاوي نا،
دل ۾ وارون وار، ڏيورو مونکي سانپري.

(مونکي توهان جا اهي تازا طعام ٿنا وڻن، منهنجي من ۾ ته رڳو ڏيوري جي يادگيري آهي.)

سس ويچاريءَ جو اهو ٻڌو، تنهن جا ٽپ ٽي ۽ ٽري ويا، ۽ ماٺڙي ڪري اٿي هلي ويئي. ٿوريءَ دير کان پوءِ وري سندس مڙس ڍولري کي جڏهن خبر پيئي ته آلڏي ڪائي پيئي اصل ڪانه ٿي، سو ماني ڪارائڻ لاءِ وٽس آيو ۽ کيس اچي ٻانهن کان جهليائين، تڏهن آلڏي ان کي جواب ڏنو ته:

ڍولرا نه ڍار ڍوليو، مَ جهل منهنجي ٻانهن،
منهنجي مَن اٿين تاءِ، دشمن ٿيندو ڏيورو.

(ڍولرا! منهنجي ٻانهن کان نه جهل، ڇاڪاڻ ته جي ڏيوري اٿين ڏسي ورتو ته پوءِ تنهنجو دشمن ٿي پوندو.)

هن جي واتان ڏيوري جو نالو ٻڌي ڍولري کي اچي آڻ تڻ ٿي ته، اهو ڪير آهي، جنهن جي يادگيريءَ ۾ آلڏي ڪائڻ پيئڻ ڇڏي ڏنو آهي. پوءِ هن کان گهڻوئي پڇيائين پر آلڏي نه ٻڌايس. تڏهن

چيائين ته: پلا جي ماني ٽڪي نٽي ڪائين ته گهڙي پل لاءِ آرام ڪري وٺ. پر هن وراڻي ڏنس ته:

ـــهڻ وٽي نـه ڍولـرا! چـتڙو چـڙهيو چڪنڊوڙ،
هـِردي ۾ گهروڙ، دل ۾ ڪـتـڪـي ڏيـوري.

(اي ڍولرا! سونـڪي آرام ڪرڻ نٿو وڻـي، چاڪاڻ جـو هروقت ڏيوري جي يادگيري سبب آنڌ مانـڌ اٿم.)

اتي ڍولـري ڪـي پڪ ٿـي ته هن ڪـي پريت جو پاڻ لـڳل آهي. پوءِ آلڏيءَ کي اتي ئي ڇڏي، اوڏي مهل سهي سنيري، گهوڙي تي چڙهي، سندس ڳوٺ ڏانهن روانو ٿيو.

هوڏانهن ويچاري آلڏي، ڏيوري جي يادگيريءَ ۾ روئندي رهي. جيڪا شيءِ ڏنائين ٿـي، تنهن کـي ٿـي ڏيوري ڏانهن نياپو ڏنائين. سـس صهري ۽ ٻين گهڻو ئي سمجهايس، پر هن جي اکين مان لڙڪ بس ئي نه ڪن. نه اکين کي آرام اچيس ۽ نه هڪ هنڌ قرار، لچندي ڦٿڪندي رهي.

ڍولرو آلڏيءَ جي ڳوٺ پهچي، ڏيوري جي پڇا ڪري وڃي ساڻس مليو. ٿوري دير ۾ ئي کيس ڏيوري ۽ پنهنجيءَ زال آلڏي جي محبت جو داستان معلوم ٿي ويو. سو ڇا ڪيائين جو ڏيـوري کي پاڻهن ڪان وٺـي ڪٺي گهوڙي تـي پيلهه چاڙهيائين، ڳـوٺ پهچڻ شرط آلڏي جـي پانهن ڏيوري جـي هٿ ۾ ڏيئي، سندس وهاڻءَ اتي ئي ڪرائي ڇڏيو. هي ٻئي وڇڙيل پاڻ ۾ ملي ڏاڍا خوش ٿيا، ۽ ٻئي ڍولري کي دعائون ڪندا ڳوٺ موٽي آيا. ٿورن گهڻن ڏينهن کان پوءِ ڏيوري پنهنجون ٻه ڀيڻون ڍولري کي پرڻائي ڏنيون ۽ انهن سيني پنهنجي باقي عمر آرام سان گذاري.

راڻو سوندرو ۽ مانڊل راڻي*

ڪنهن زماني ۾ راڻو 'ميندرو' راجپوتانا ۾ هڪڙي جاگير جو مالڪ هو. ڪيس 'سوندرو' نالي هڪڙو پاٽ هو، جو تمام بهادر ۽ طاقتور هو. ميندري جي به سانس ڏاڍي پريت هئي، ٻئي پاٽر هڪ ٻئي کان پل به جدا نه ٿيندا هئا.

هڪڙي ڀيري اتي مينهن ٻنهه ڪونه آنو، جنهنڪري سڄي جاگير سڃڪي ٿوٽ ٿي وئي، آبادي اصل ڪانه ٿي. ڪائيندي ڪوهه به ڪٿيو وڃن، سو جيڪو گاهه ٻنو ۽ اناج رکيل هوڻ سو ڪائي ڇيهه ڪيائون، آخر اڃي ملڪ ۾ ڏڪار پيو. ماڻهو جاگير ڇڏي گذر لاءِ ٻين پاسن ڏانهن وڃڻ لڳا. جڏهن راڻي ميندري کي اها خبر پئي، تڏهن راڄ جي ماڻهن کي سڏائي چيائين ته: ڏٺيءَ سان اميد نه لاهيو، آءٌ اڄ جوتشي گهرايان ٿو، انهن کان پڇون ٿا ته مينهن وسندو يا نه، جي وٺو ته پوءِ هتان لڏي هلڻ جو ضرور ڪونهي، نه ته پوءِ توهان کي جيڏانهن وڻي تيڏانهن وڃجو، منهنجي توهان کي جهل ڪانهي. ماڻهو هن جي ڳالهه موٽائي نه سگهيا، ۽ مان ڪري ويهي رهيا

ميندري انهيءَ مهل نجومين کي سڏايو ۽ ڪائڻ مينهن بابت پڇيو، جن حساب ڪتاب ڪري، کيس ٻڌايو ته: پنهنجي ملڪ جي اتر واري ٻيلي ۾ هڪڙو ڪارو هرڻ رهي ٿو، جنهن جي سڱن ۾ هڪڙو تعويذ ٻڌل آهي؛ جڏهن هرڻ ماري اهو تعويذ

---

* هيءَ روايت ٿرپارڪر (تعلقي ننگرپارڪر) سان منگهارام اوجها کان ملي.

ڀاڻيءَ ۾ وجهبو ته مينهن اوس وسندو، ۽ ملڪ تان ڏرت لهي ويندو. اها ڳالهه ٻڌي مينڊرو ۽ ٻيا ماڻهو ڏاڍا سرها ٿيا. ڀوءِ نجوميءَ انعام اڪرام وٺي هليا ويا.

ٻئي ڏينهن مينڊرو ۽ ٻيائس سوندرو، ڪجهه ماڻهو ساڻ ڪري، گهوڙن تي چڙهي، نجومين واري ٻڌايل ڏس تي ٻيلي ڏانهن روانا ٿيا. سڄي ڏينهن جي جاکوڙ کان پوءِ، نيٺ وڃي ڪارو هرڻ هٿ ڪيائون. ان کي ماري، سڱ ۾ ٻڌل تعويذ ڪڍي ڀاڻيءَ ۾ وڌائون. بس مهل ئي آها، ڇڻ ته ڪو جادو ٿي ويو. گهڙي ڪن ۾ جهڙ ٿي ويو ۽ مينهن وسڻ لڳو. مينهن وسڻ تي سڄي جا گير ۾ خوشيون ٿي ويون. پکي پکڻ، ماڻهو مرون سڀ خوش ٿيا.

رات جو سيئي ماڻهو گڏجي مينڊري وٽ ويا ۽ کيس چيائون ته: راڻا! اسان کي موڪل ڏي ته تنهنجي زمين تي آبادي ڪريون، پر ايترو ڪونه اٺون جو جيستائين فصل تيار ٿئي، تيستائين ٻچن جو قوت گذر ڪريون. مينڊري کين خوشيءَ سان موڪل ڏني ۽ چيائين ته: فصل لهڻ تائين توهان سيني جي ماني مون تي ٿيندي. پوءِ ته سڀ سوندري سان گڏجي ماڻهو وڃي زمين آباد ڪرڻ کي لڳا. راڻي مينڊري جي زال وري ٻانهيون ساڻ ڪري روزانو وڃي انهن کي ماني ڪارائيندي هئي.

هڪڙي ڏينهن مينڊري جي زال پنهنجي ٻانهي سميت ٻت جي ديڳ کڻائي ٻنيءَ تي آئي، سيئي هاري ناري اچي مڙيا ۽ ٻت کائڻ لڳا، پر سوندري هڪ گرانهه به نه کاڌو. تنهن تي ڀاڄائي کانئس پڇيو ته:

هر ڇوڙي، سنج سانوڻي، ٻسي جيمٽي ٻات،
ايڪنه جيمي راڻو سوندرو، جيري من ۾ کهڙي بات؟

(سيئي هر ڇوڙي اچي ماني کائڻ وينا آهن، پر سوندرو نه ٿو کائي، الائجي سندس من ۾ ڪهڙي ڳالهه آهي؟)

سوندري جواب ڏنس ته:

اڄ ياپڄ ويگو آونيو، گهٽي پيتي چاڄ،
مارو مر ميتل پئيو، منا نهين پياوي پات.

(پاڇائي! هڪڙو تہ آءٌ اڄ ننڊ مان دير سان آٿيو آهيان، ٻيو وري صبح جو تمام گهٽي جهڻ پيتم، جنهنڪري گهر تي پهچي اٿم، هيئر مونکي پٽ اصل ننو وٺي.)

اها ورندي ٻڌي سوندري جي پاڇائي سمجهيو تہ سوندرو سندس رڏل پت تي چڙهون تو ڪري، سو ڪاوڙجي چيائينس تہ:

جُوٺو نہ رکان، آلُوٺو نہ رکان، نہ رکان واسي پات،
مان ري هات رو نہ جيمين، تو جيم ماندل راڻي ري هات.

(مون نہ تہ جُوٺو پت آندو آهي، نہ ڪو آلوٺو آندو اٿم، نہ ڪي وري ڪو پاروٺو پت ڪٽي آئي آهيان، پر تنهن هوندي بہ جي توکي منهنجي هٿ جو رڏل پت ننو وٺي، تہ پوءِ ماندل راڻيءَ جي هٿ جو رڌل وڃي کاءُ.)

پاڇائي جو اهو وڻ ٻڌي سوندري ڪاوڙجي چيس تہ: هائي ماندل راڻي مائي پوءِ هتي ايندس، ۽ ان جي هٿ جو رڌو توکي کائي ڏيکاريندس. رکو ان جي ماڳ، ڏس ڏينم. ميندري جي زال سمجهيو تہ انهي پاسي وڃڻ هن جي وس کان ٻاهر آهي، سو يڪدم ڏس ڏنائينس تہ:

اتر پنث ڏي هئو، 'ويسانگر' آوڻ رو گام،
'منگل' راجا ري ڏيڪري، ماندل آوڻ رو نام.

(اترطرف ڏي ويسانگر آهي، جتي منگل راجا راڄ ڪري ٿو ان جي ڌيءَ جو نالو ماندل آهي.)

ماندل جا پار پتا وٺي، سوندرو اتان ئي سيئي ڪان موڪلائي روانو ٿيو.

سوندري جي وڃڻ کان پوءِ سندس پاڇائي ڪي ڏاڍو ارمان ٿيو، پر ڪمان مان ڇٽل تير وري ڪيئن موٽي! پوءِ غمگين صورت سان هوءَ محلات ۾ موٽي آئي، جتي ميندري ڪانئس ان جو سبب پڇيو. جنهن تي راڻيءَ سچي ڳالهہ ڪري ٻڌايس ۽ چيائينس تہ: سوندرو اهڙي پاسي ويو آهي، جتان سندس موٽڻ مشڪل آهي. ايترو ٻڌي ميندرو ڏاڍي ارمان ۾ پئجي ويو. آخر ڪجهہ دير ويچار

ڪرڻ ڪان پوءِ پنهنجيءَ زال ڪان ڏس وٺي، گهوڙو سنجي، ياءَ جي پٺيان روانو ٿي ويو.

ميندرو هلندي هلندي ڪجهه وقت جي پند ڪان پوءِ، آخر اچي سوندري کي پهتو ۽ کيس واپس ورڻ لاءِ منٿون ڪرڻ لڳو. سوندري ڏٺو ته ياءَ مون کان طاقت ۾ وڌيڪ آهي، متان زوري واپس وٺي هلي، تنهنڪري پريان ئي چيائين ته: منهنجي ويجهو نه اچ، اني بهي ڳالهاءِ، چاڪاڻ ته مون قسم کنيو آهي، سو موٽي ڪونه هلندس. جڏهن ميندري جي منٿن سان به سوندرو نه ترسيو، تڏهن چيائينس ته: چڱو ڀلا، جيڪڏهن واپس ٿئو هلين ته هي گهوڙو ۽ نانڌو پاڻ سان ڪٺي وڃ، متان ڪٿي انهن جي ضرورت ٿينئي. سوندري ياءَ جي اها ڳالهه قبول ڪئي. هڪهڙي ڪان موڪلائڻ مهل سوندري، ياءَ کي هڪڙو تير ڪمان تي ڪشي ڏنو ۽ چيائينس ته: جيستائين هي تير ڪمان تي ڪشيل هوندو، تيستائين سمجهج ته ته آءٌ جيئرو آهيان، پر جي اهو تير ڪمان مان ڪري پئي ته پوءِ خير ڪونهي. پوءِ سوندرو ياءَ ڪان گهوڙو ۽ نانٿو وٺي مانڌل راڻي جي ملڪ ڏانهن روانو ٿيو ۽ ميندرو گهوڙي تي پنهنجي گهرموٽي آيو.

سورهيه سوندرو ڏينهن جا ڏينهن گهوڙي تي سفر ڪندو، ڪشالا ڪيندو، نيٺ اچي مانڌل جي ملڪ ۾ پهتو. شهر جي ٻاهران هڪڙو ماڻهو گڏيس، جنهن ڪان مانڌل راڻيءَ جو حال احوال پڇڻ لڳو. هن شخص پهرين ته ڪجهه ٻڌائڻ ڪان نٽايو، پر پوءِ جڏهن سوندري ڏن جي لالچ ڏنس، تڏهن کيس ٻڌايائين ته، هن شهر جي اترئين پاسي هڪڙي ديويءَ جو مندر آهي، اتي روز صبح جو مانڌل پنهنجي سرتين سميت گل چاڙهڻ لاءِ ويندي آهي. جيڪڏهن تو کي ان سان ملڻو آهي ته وڃي ان مندر جو در جهلي ويهه. ائين چئي اهو ماڻهو هليو ويو ۽ سوندرو گهوڙو وٺي سڌو اچي ان مندر وٽ بيٺو. اچا رات جو ڪجهه حصو باقي هو. سوندري گهوڙي کي مندر جي دروازي سان ٻڌي، پاڻ اندرئين پاسي پٽ کي ٽيڪ ڏيئي ويهي رهيو. همراهه هو ڳهٽو ٿڪل، سو ويٺي ويٺي اتيئي ننڊ ڪئي ويس. تان جو اچي

اڇو صبح ٿيو.

قدرت خدا جي اهڙي ٿي جو اُنهي ڏينهن ماندل جي طبيعت ڪجهه خراب ٿي پئي، جنهنڪري پوڄا لاءِ مندر ۾ نه آئي، رڳو سندس سرتيون، گلن ڪٺي مندر ۾ آيون. سوندرو به مندر جي دروازي تي ستو پيو هو. ماندل جون سرتيون هن جون حُسن ڏسي حيران ٿي بيهي رهيون. ڪجهه دير گذرڻ کان پوءِ، خيال ڪيائون ته پوڄا ڪرڻي آهي، ۽ هي اگهور ننڊ ۾ ستو پيو آهي، جنهن کي جاڳائڻ گناهه آهي ۽ اورانگهڻ به چڱو نه آهي، پر لاچار ماندل جي ڊپ کان هڪڙي هڪڙي ٿي سوندري کي اورانگهي، مندر ۾ ويون ۽ پوڄا ڪري، ساڳيءَ طرح موٽي آيون.

ماندل راڻي، روزانو صبح جو پنجن گلن ۾ تُرندي هئي، پر اُن ڏينهن پنج پٿر ڪيائون، تڏهن به راڻي ڳري ٿي پيئي. تڏهن ماندل سرتين کي چيو ته: لاشڪ توهان کان اڄ ضرور پوڄا ۾ ڪا چڪ ٿي آهي، جو آءٌ ڳري ٿي پيئي آهيان. پهرين ته سڀ مات ۾ رهيون، پر پوءِ ماندل راڻيءَ جي دڙڪن تي هڪڙي ٻانهيءَ سچي ڪئي ۽ چيائين ته: راجڪماري! بي ته ڪا به ڳالهه ڪانهي، البت اڄ اسان مندر جي دروازي تي ستل هڪڙي سهڻي جوان کي اورانگهيو آهي. اتي راجڪماري ڪاڻن پڇيو ته: اهڙو ڪير ماڻهو آهي، جيڪو مندر جي دروازي تي ستو سمهي؟ سونکي هلي ڏيکاريو! پوءِ ڪاوڙجي انهي وقت سهيليون ساڻ ڪري، اچي مندر ۾ نڪتي. دروازي تي ستل سوندري جي سونهن ڏسي، سندس ڪاوڙ لهي ويئي. پوءِ واپس محلات ۾ اچي، هڪڙي ٻانهي کي موڪليائين ته انهي ماڻهوءَ کي وٺي اچ، جو پنهنجو مزمان آهي.

انهيءَ وچ ۾ سوندرو سجاڳ ٿيو، ۽ ديويءَ جي آڏو تازا گل ڏسي افسوس ڪرڻ لڳو ته، ننڊ مون سان ويل ڪيو، جو محبوب جو ديدار نه ڪري سگهيس. اجا انهن ئي پورن ۾ هو ته ايتري ۾ ٻانهي اچي چيس ته: اڄ تنهنجي مزماني ماندل راڻي جهلي آهي، تنهنڪري مون سان گڏجي هل. اهو ٻڌي سوندرو

ڏاڍو خوش ٿيو تہ، واهہ محبوب ساڻ ٿي ملاقات ٿئي! سو ٻانهيءَ جي پنيان هلڻ لڳو. ٻانهي ڪا تمام چالاڪ هئي، تنهن سندس امتحان وٺڻ لاءِ ڦيرين گهيرين ڪيس وٺي وڃي هڪڙي گندي جاءِ ۾ ويهاريو ۽ دل ۾ چيو تہ، ڏسان ڇا ٿو ڪري! سوندرو اهڙي گندي جاءِ ڏسي ڪاوڙ ۾ ٽپي ٻاهر ٿي ويو، ۽ ٻانهيءَ کي لڪڻ هڻي چيائين تہ: مانڊل کي وڃي چئو تہ هن جاءِ ۾ رهڻ منهنجو شان ناهي. جنهن تي ٻانهيءَ ڪانئس معافي ورتي ۽ آتان وٺي ڪيس هڪڙي عاليشان عمارت ۾ چاڙهي، پاڻ واپس هلي وئي.

هوڏانهن مانڊل کي بہ عشق جي لوري لڳي وئي هئي، پر خيال ڪيائين تہ جنهن ساڻ پيچ ٿي پايان، پهرين اُن جي پرک وٺان. سو جڏهن مانيءَ جي مهل ٿي تڏهن ٻانهيءَ هٿان ڪيس چوائي موڪليائين تہ: ماني تيار آهي پر کير ڪونهي، ڇو جو مينهَن ۾ هڪڙو ويڙهو پاڏو وڃي پيو آهي، تنهنڪري کير ڪونہ ڏنو آهي، جيڪڏهن هجيئي مڙسي تہ وڃي ماري اچينس. سوندري چيو تہ: بس ڳالهہ بہ ايتري! يڪدم تلوار کڻي ڪاهي وڃي پاڏي تي پهتو. پاڏو ڏاڍو ويڙهو هو، تنهن جو ماٿو ايندي ڏٺو، سو اتان ئي ٽپ ڏيئي متس ڪاهہ ڪري آيو، پر سوندري ڪيس هٿ جي هڪ ٿريءَ ساڻ روڪي، نڪاءُ جو ڪرائي ترار تہ حري ڌڙ کان ڌار تي وڃي پري پيس. سندس اها بهادري ۽ جوانمڙسي ڏسي، مانڊل رائي ڏاڍي خوش ٿي ۽ ساڻس شادي ڪرڻ جو پڪو خيال ڪيائين.

رات جو مانڊل سوندري کي سڏايو، ۽ هڪٻئي ساڻ ملي ڏاڍا قرب ونديائون. موڪلائڻ وقت سوندري، مانڊل کي چيو تہ: هاڻي مون کان جدائي ڪانہ سني ٿيندي، تنهنڪري مون ساڻ گڏجي هل. مانڊل ورائي ڏنس تہ: سوندرا! اڄ نہ، پر سڀاڻي رات جو تون، بہ پيلا گهوڙا ۽ هڪڙو پنڊت وٺي اچج، تہ پوءِ شادي ڪري هليا هلنداسين. سوندري سندس اها ڳالهہ مڃي، ۽ کانئس موڪلائي موٽي آيو.

ٻيءَ رات مانڊل چاڪيو جو پنهنجا شاهي ويس وڳا لاهي

پنهنجي هڪڙي دل گهري ۽ رازدار ٻانهي کي ٻهرايا ۽ ٻارنهن ٻانهيءَ جا ڪپڙا پائي محلات کان ٻاهر نڪتي، جتي سوندرو اڳيئي ٻه گهوڙا ۽ پنڊت ونيو هڪيو بيٺو هو. پوءِ ٻئي هڪٻئي سان ملي ڏاڍا خوش ٿيا. ٿوري دير کان پوءِ پنڊت سندن شادي ڪرائي جنهن کي هن انعام اڪرام ڏيئي واپس روانو ڪيو ۽ پاڻ گهوڙن تي چڙهي روانا ٿي ٿيا ته ماندل کي اچي پنهنجو چندن هار ياد پيو، سو سوندري کي چيائين ته: تون ٿوري دير ترس ته آءٌ چندن هار کڻي اچان. ائين چئي، پاڻ محلات ۾ هلي ويئي.

انهي وچ ۾ سوندري کي جهنگ جو خيال ٿيو. قدرت سان آن وقت هڪڙو ريٻاري اچي اتان لا نگهائو ٿيو، سوندري ان کي گهوڙا ڄهلڻ لاءِ ڏيئي، پاڻ ڪجهه پريرو وڃي ويهي رهيو. ايتري ۾ ماندل راڻي ٻه اچي ويئي، تنهن يڪدم ريٻاري کي هلڻ لاءِ چيو. ريٻاري سمجهيو ته مونکي چڙهڻ لاءِ چيو اٿس، سو هڪڙي گهوڙي تي پاڻ چڙهيو، ٻئي تي راجڪماري ماندل چڙهي. گهوڙن تي چڙهڻ سان گهوڙا وٺي آڏاٺا. سوندرو جو اتي اچي ڏسي ته ڪاريءَ وارا ڪک لڳا پيا آهن، ۽ نڪي گهوڙا ۽ نڪا راجڪماري! هاڻي ته ٻه ٻه ويس ڇهه ٻه ويس، گهوڙن پنيان رمڻ جي اميد ڪانه هئس ۽ ڳالهه ٻه ظاهر ڪرڻي ڪانه هئس، سو ميڻي ٻه ماٺ مُٺي ٻه ماٺ ڪري ويهي رهيو.

هوڏانهن راجڪماري ماندل ۽ ريٻاري هڪڙي ڏينهن جو پنڌ ڪري ويا، پر انهيءَ وچ ۾ ريٻاري هڪڙو اکر ٻه ڪونه ڳالهايو. راجڪماريءَ کي انهي تي ڏاڍو اچرج لڳو، ته سوندرو سون سان ڳالهائي چو نٿو! نيٺ پاڻ هن سان ڳالهائڻ لڳي. جنهن وقت ريٻاري ڳالهايو، تنهن وقت راجڪماري سڃاتو ته هي سوندرو نه آهي، پر ڪا ٻي بلا آهي. ڏسي ڪٿي ته اِهو 'اوگو' ريٻاري هو. ماندل کانئس پڇيو ته: اوگا! تون ڪيڏانهن ٿو وڃين؟ تنهن تي هن ورائيو ته: مون کي ڪابه خبر ڪانهي، هڪڙو نوجوان جهنگ جي خيال سان ويل هو، سو آءٌ ان جا گهوڙ اجهليو بيٺو هوس ته تو

هلڻ جو حڪم ڪيو. اتي راجڪماري کي ڏاڍو ارمان ٿيو. وري خيال ڪيائين ته ڪنهن به نموني هن اوڳي کان جند ڇڏايان. آخر ٿوري آچار ويچار کان پوءِ هڪڙي رٿ رٿي، اتي ئي ترسي پئي.

ٻئي ڏينهن صبح جو هن اوڳي کي هڪڙي پني ٽڪر تي ڪجهه لکي ڏنو ته وڃي بازار مان هي وٺي اچ! هو ويچارو حڪم جو ٻڌو، سو انهي مهل وٺي پنڌ پيو. هن جي وڃڻ کان پوءِ ساڻدل پاڻ مردانو ويس ڪري، ’ڪاشيءَ‘ ڏانهن رواني ٿي ويئي. هلندي هلندي هڪڙي خوفناڪ جهنگل ۾ رات پئجي ويس. جهنگلي جانورن جي خوف کان هڪڙي وڻ سان گهوڙو ٻڌي، ترار ڪڍي سڄي رات پهرو ڏيڻ لڳي. قدرت خدا جي سان جنهن وڻ هيٺان هوءَ ويٺي هئي، انهيءَ وڻ تي ڪي ٻه پکي ويٺا هئا، جن پاڻ ۾ خبرچار پئي ڪئي. هڪڙي پکيءَ چيو ته: جيڪڏهن ڪو ماڻهو هن وڻ جون پاڙون ڪپي، پاڻيءَ ۾ وجهي وهنجي ته ڪهڙي به ڪوڙهه جي بيماري هوندي ته لهي ويندي. وري ٻئي پکيءَ چيو ته: هن وقت جيڪڏهن ڪو ماڻهن منهنجون وِٺيون گڏ ڪري، پيهي سرسو ناهي اکين ۾ وجهي، ته ڪهڙو به اکين کان انڌو هجي ته سڄو ٿي پوندو. راجڪماري اهي ٻئي ڳالهيون ٻڌي، يڪدم انهي وڻ جون پاڙون ۽ پکيءَ جون وِٺيون هٿ ڪري ڪٺي رومال ۾ ٻڌيون ۽ باقي رات گذاري صبح جو اتان اڳتي رواني ٿي.

ڪجهه ڏينهن کان پوءِ ڪاشيءَ جي شهر ۾ پهتي، بازار جي وچ ۾ هڪڙي جاءِ مسواڙ تي وٺي، پاڻ کي حڪيم مشهور ڪري ويهي رهي. قدرت الاهيءَ سان، ڪاشيءَ جي راجا کي ڪوڙهه هئي. سڄي ملڪ جا حڪيم طبيب دوا دارون ڪري بيٺا، پر وريو سريو ڪجهه به ڪونه، لاچار راجا مانٺ ڪري ويهي رهيو. جڏهن راجڪماري ساڻدل کي انهيءَ جي سڌ پيئي، تڏهن يڪدم مرداني ويس ۾ سڌي سنئين محلات ۾ آئي ۽ اچي چيائين ته: آءٌ راجا جو علاج ڪندس. پهرين ته حڪيم طبيب هن تان کلڻ لڳا، پر پوءِ وزير

جي چوڻ تي هن ڪي پنهنجي دوا آزمائڻ جي موڪل ملي. راجا، ماندل کي ڏسي چيو ته: اي نوجوان! منهنجي مرض جو ڪو علاج ڪونهي، اجائي تڪليف نه ڪر ۽ موٽي وڃ. پر ماندل چيس ته: راجا! سڀڪي ڌڻي جي وس آهي... علاج آءٌ ٿو ڪريان، ڇڏائيندو آهو. راجا سندس اهڙو ضد ڏسي کيس چيو ته: چڱو، جي آءٌ هن مرض مان نه ڇٽس ته پوءِ توکي ڪاٽ ۾ وجهائيندس، ۽ جي ڇٽس ته پنهنجي ڌيءُ ۽ اڌ راڄ پيا ڳپ ڏيندوسانءِ. ماندل اهي شرط قبول ڪيا. جڏهن راجا جله اهي شرط شروط ٿي چڪا، تڏهن پاڻ چيائين ته: اي راجا! ۾ شرط منهنجا ٻه آهن. راجا چيو ته: چئو، تنهنجا ڪهڙا شرط آهن؟ ماندل چيس ته: پهريون شرط هيءُ آهي ته، موٽڪي شهر جي وچ ۾ هڪڙي خلاصي جاءِ کپي، جنهن ۾ ڪوبه بني آدم منهنجي موڪل کان سواءِ اندر نه اچي. پيو، جيڪي ماڻهو ڪاشي جي تلاءُ ۾ ٻڏي مرڻ ٿا گهرن، سي سڀ منهنجي موڪل وٺڻ کان پوءِ ٻڏڻ وڃن. راجا ٻه سندس ٻئي شرط قبول ڪيا.

انهن ڏينهن ۾ دستور هوندو هو ته ڪوبه ماڻهو جيڪڏهن ڪو ڪڏو ڪم ڪندو هو، ته پنهنجي روح کي آرام ڏيڻ لاءِ، اچي پاڻ کي ڪاشيءَ واري تلاءُ ۾ ٻوڙيندو هو.

ٻئي ڏينهن صبح جو راجڪماري ماندل دوا تيار ڪئي ۽ راجا کي اُن دوا جي پاڻيءَ سان وهنجاريو. مالڪ جي مهرباني ٿي جو راجا چاق چڱو ڀلو ٿي پيو. راجا ڏاڍو خوش ٿيو ۽ پنهنجو ڪيل واعدي پارڻ واسطي حڪيم کي چيو. پر ماندل هئي زال، سا ڪيئن ٿي شادي ڪري سگهي! تنهنڪري راجا کي چيائين ته: آءٌ مهيني کان پوءِ شادي ڪندس.

ڪجهه ڏينهن کان پوءِ هڪڙي ڏينهن سوندرو حيران پريشان دانهون ڪندو اچي اتي ڪاشيءَ ۾ پهتو ۽ راجا کي چيائين ته: موٽڪي موڪل ڏي ته ٻڏي مران. راجا کيس حڪيم ڏانهن موڪليو. ماندل، سوندري کي ڏسڻ سان

سجائي وئي، پر هن نہ سڃاتس. جڏهن سوندري مانڊل کان ٻڌڻ جي اجازت گهريائين، تڏهن مانڊل پڇيس تہ: ٻڌاءِ تہ ڇوٿو ٻڌين؟ چيائين تہ: حياتيءَ کان ڪٿو ٿيو آهيان. جنهن تي مانڊل چيس تہ: ٻہ - ٽي ڏينهن ترس، پوءِ تنهنجو وارو بہ ايندو.

ٻئي ڏينهن صبح جو او گوربهاري بہ ٻڌڻ لاءِ پهچو آيو. ان کي ست ڏينهن ترسڻ جو حڪم ڏنائين. ٽي ڏينهن وري سندس دل گهري ٻانهي، جنهن کي پنهنجا ڪپڙا پارائي آئي هئي، سا اچي سهڙي. مانڊل، ٻانهيءَ کان پڇيو تہ: ڪر خبر تون ڇو ٿي ٻڌين؟ ٻانهيءَ ورائيو تہ: اي حڪيم! اسان جي راجڪماري سانڊل جو وهانءُ ڪنهن راجا سان رٿيل هو، آهو راجا شادي ڪرڻ لاءِ آيو. رسم موجب جڏهن هٿيالو هڪبئي سان ٻڌڻ جو وقت ٿيو، تڏهن منهنجا هٿ ڏسي راجا کي شڪ پيو تہ اهي راجڪماري جا هٿ ڪونهن. انهيءَ شڪ ۾ راجا مون سان چونڊريءَ ۾ ڦيرا کائڻ کان پوءِ مونکي چتائي ڏٺو، تڏهن بنهہ پڪ ٿيس تہ آءٌ راجڪماري مانڊل نہ آهيان. سو يڪدم ترار سان پلاند ڪپي مونکي ڇڏي هليو ويو. هاڻي منهنجي عمر برباد ٿي، تنهنڪري جيئڻ کان چڱو آهي تہ هتي پاڪ پاڻي ۾ ٻڏي پنهنجي روح کي آرام ڏيان. تنهن تي مانڊل چيس تہ: جيڪڏهن آءٌ تنهنجي شادي ڪرايان، پوءِ تہ ڪانہ ٻڏنديءَ؟ ٻانهي اهو ٻڌي ڪجهہ سرهي ٿي. پوءِ مانڊل ريهاري ۽ ٻانهيءَ جي شادي ڪرائي، ريهاريءَ کي بادشاهي باغ کي پاڻي ڏيڻ لاءِ مقرر ڪرائي ڇڏيو.

چوٿين ڏينهن صبح جو راجڪماريءَ جو مڱيندو راجا بہ ٻڏڻ لاءِ اچي سهڙيو تنهن کان پڻ مانڊل سچو احوال پڇيو تہ: تون ڇوٿو ٻڏين؟ جنهن تي هن سموري ڳالهہ ڪري ٻڌايس تہ: هھڙيءَ طرح مانڊل راجڪماريءَ سان منهنجو مڱڻو ٿيل هو، سا الائجي ڪهڙي ٻاسي گم ٿي وئي ۽ هوءَ پنهنجي گوليءَ کي پنهنجو ويس ڍڪائي، پنهنجيءَ جاءِ تي ويهاري ويئي هئي، تنهن کي مون چونڊري ۾ ڦيرا پائيندي سڃاڻي ورتو، تہ هيءَ راجڪماري نہ آهي،

تنهنڪري ان سان شادي ڪرڻ ۾ پنهنجي بيعزتي ڄاڻي. هاڻي ان خواريءَ کان مرڻ چڱو سمجهي هتي آيو آهيان، هاڻي موڪل ڏيو ته وڃان. راڄڪاريءَ هن کي چيو ته: جي تون مرڻ تان هٿ ڪڍين ته آءٌ ڪاشيءَ جي راجا جي ڌيءَ سان تنهنجي شادي ڪرايان. اهو ٻڌي راڄا خوش ٿيو ۽ اها ڳالهه قبول ڪيائين. ٻئي ڏينهن، ڪاشيءَ جي راجا کان به ماندل اها ڳالهه قبول ڪرائي. شاديءَ جي تياري ٿي ۽ ٿن ڇهن ڏينهن کان پوءِ ٻنهي جي شادي خير سان ٿي گذري، راجا هنن کي تمام گهڻو ڏيج ڏاوڻ ڏيئي، روانو ڪيو.

هاڻي باقي وڃي سوندرو رهيو، سو روز اچي ماندل کي ستائيندو هو ته، مونکي به جلد موڪل ملي! آخر هڪڙي ڏينهن ماندل هن کي چيو ته: توکي ٽن ڏينهن کان پوءِ موڪل ملندي. اڄ رات مون وٽ اچجانءِ، پاڻ ٻئي پرديسي آهيون، ويهي وندر ڪنداسون. ماندل جي چوڻ موجب، سوندرو رات جو حڪيم جي جاءِ تي آيو، جتي راڄڪماري مردانو ويس لاهي، پنهنجو اصلوڪو زنانو ويس ڍڪي، اڳيان چوپڙ رکي ويهي رهي. سوندرو جو آيو ۽ ڪنهن زال کي آتي ويٺل ڏٺي سمجهيائين ته شايد حڪيم جي زال ويٺي آهي، ۽ پاڻ ڪونهي. تنهنڪري واپس موٽي ويو.

ٻئي ڏينهن صبح جو حڪيم هن کي نه اچڻ جي ميار ڏني. سوندري جواب ڏنس ته: اوهان جي ميار اکين تي، آءٌ رات آيو هئس، پر توهين ڪونه هئو، هڪڙي زال ويٺي هئي تنهنڪري مناسب ڄاتم ته موٽي وڃان؛ پر اڄ رات آءٌ ضرور ايندس. انجام موجب سوندرو وري ٻيءَ رات جو آيو، ته به ساڳي ڪار ڏٺائين، اهو ڏسي وري واپس هليو ويو.

ٽئي ڏينهن صبح جو مرڻ لاءِ تيار ٿي اجازت وٺڻ لاءِ اچي حڪيم وٽ پهتو، تڏهن ماندل چيس ته: تون سياڻي اچج. اڄ تنهنجو وارو ڪونهي. سانجهيءَ پاڻ چوپڙ راند ڪنداسون پوءِ

توکي مرڻ جي موڪل ڏيندس. وري به سوندرو بيوس ٿي واپس هليو آيو. رات جو وري اچي ڏسي ته ماڳي زال منهن ڍڪيو چوپٽ رکيو ويٺي آهي. سوندرو به دل جهلي وڃي سامهون ويٺس.

ماندل ڍارو هنيو، جڏهن سوندري جو وارو آيو تڏهن ڍارو هٿ ۾ کڻي اڇلڻ تي هو ته سندس نظر راجڪماريءَ جي هٿ تي وڃي پيئي، جنهن ۾ سوندري جي ڏنل منڊي پيل هئي. منڊي ڏسي اکين ۾ پاڻي ڀرجي آيس، ان تي راجڪماري ڏسي پڇيس ته: ڪر خبر روئين ڇو ٿو؟ جنهن تي سوندري ڪيس ورندي ڏني ته: هن منڊيءَ جهڙي منهنجي به منڊي هئي، جا مون ماندل راجڪماري کي ڏني هئي، پر هينئر هوءَ مون کان جدا ۽ الائجي ڪٿي آهي. تنهن تي راجڪماريءَ چيس ته: ڏس متان هيءَ ئي اها منڊي هجي سوندري جواب ڏنس ته: آءٌ ڇئي نٿو سگهان، پر هيءَ منڊي آهي ساڳي ان جهڙي. جنهن تي راجڪماري پنهنجي منهن تان ڪپڙو لاهي چيو ته: مونکي سڃاڻ ته ڪير آهيان. سوندري ڪيس ڏسڻ سان سڃاڻي ورتو. پوءِ ته وڇڙيل هڪٻئي سان ملي ڏاڍا خوش ٿيا، ۽ ويهي رهاڻيون ڪرڻ لڳا. هڪٻئي کي سارو حال احوال ڏنائون ورتائون. اهڙيءَ طرح رهاڻيون ڪندي سڄي رات بسر ڪيائون. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ سوندرو ۽ ماندل راجا کان رخصت وٺي واپس ڳوٺ روانا ٿيا. راجا هنن کي تمام اٺ، سوغاتون ۽ سو گهڙيون ڏيئي روانو ڪيو.

سوندرو ۽ ماندل منزلون هڻندا هڻندا اچي پنهنجي شهر جي ويجهو پهتا، ۽ شهر جي ٻاهران ترسي هڪڙو ماڻهو ٻاءُ ميندري ڏانهن موڪلي، پنهنجي اچڻ جي خبر ڏنائون. ٻاءُ اها خبر ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ هڪدم ڪي ماڻهو ساڻ ڪري سوندري کي گهر وٺي آيو. جڏهن سوندرو گهر پهتو تڏهن ٻاچائيءَ کي سڏ ي چيائين ته: ٻاچائي! تو مونکي مٺو ڏنو هو، سو تنهنجو مٺو ڏٿي جي فضل سان پورو ڪري آيو آهيان. اجها ماندل رائي ويٺي

اٿئي. ٻاچاڻس ٻڌي ڏاڍي ڦڪي ٿي، ۽ ڪانئس معافي ورتائين. پوءِ ٻيئي پاڻ ۾ خوش ٿي ملي جُلي هڪ ٿي ويا. اهڙيءَ **طرح شل** ڏٿي پاڪ ٻڪنهن وچڙيل کي پنهنجي وڳر سان ملائي!

لاليءَ سدوري*

ڪنهن زماني ۾، ڪوٽ ڏيجيءَ ۾ ”عبدالله“ نالي هڪڙو غريب شخص پنهنجي ٻن پٽن ”متل“ ۽ ”سدوري“ سان گڏ رهندو هو. متل وڏو ۽ سدورو ننڍو هو. ٻئي ڀائر طاقت ۽ زور ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هئا، جهڙو تهڙو ماڻهو هنن سان هٿ ڳنڍڻ جو ست ساري ڪونه سگهندو هو.

هڪڙي ڀيري ڪنهن ڪچهريءَ ۾، هي ٻئي ڀائر ويٺا هئا، ڳالهين مٿان ڳالهيون ڪندي، هڪڙي ماڻهو ٻڌايو ته، ڪنهن شهر ۾ ”لالي“ نالي هڪڙي تمام حسين شهزادي رهي ٿي، جنهن جا ٽي شرط آهن، جيڪو به اهي شرط پورا ڪندو تنهن سان لاليءَ جي شادي ٿيندي. لاليءَ جي حسن جي هاڪ ٻڌي، هنن ٻنهي ڀائرن فيصلو ڪيو ته انهي لاليءَ کي ضرور ڏسنداسين. سو ماڻهن کان لاليءَ جي ماڳ مڪان جي خبر چار پڇڻ لڳا، سندن اها ڳالهه ٻڌي ماڻهو کلڻ لڳا، ۽ چوڻ لڳا ته: ڪٿي لالي، ڪٿي هي! جتي ڪئين بادشاهه ۽ شهزادا نٿا پهچي سگهن، اتي هنن جو ڪٿي ٿو زور هلي. سگهي پر هي ٻئي ڀائر ڳالهه تي پختا ٿي بيٺا، چي: ڇا به ٿي پوي، هڪ دفعو کيس ڏسنداسون ضرور.

آخر هڪڙي ڏينهن ٻئي ڀائر سهي سنبري، ڪجهه ٿمر سان ڪري اُٿي هنڌ پيا. هلندي هلندي کين ڪي ڏينهن گذري ويا. رستي تي کين لاليءَ جا ڪيترائي عاشق مليا، جي فقير بڻيا پئي

ٿيا. ٽنهي ڀائرن ساڳي ڳالهه ڪئي ته: يارو! انهيءَ ڳالهه کي ڇڏي ڏيو، موٽي وڃي گهر سکيا ٿيو. لالي ڪنهن ڀاڳ واريءَ کي نصيب ٿيندي. پر هي ٽئي ڀائر، ٽيئي جوان ڳالهيون ٻڌندا سڌندا توڪل تي اڳتي وڌندا پئي ويا. نيٺ هڪڙي ڏينهن اچي هڪ رڻ پٽ ۾ پهتا، جتي ڪين هڪڙي جهوپڙي نظر آئي. ٽئي ڄڻا جهوپڙي تي ڪاهي آيا. ڏٺائون ته هڪڙو درويش، جنهن جا پيرون اڇا هئا ۽ ڏاڙهي ڊن ناڀين ڊگهي هئس، ڪنڌ جهڪايو مراقبي ۾ ويٺو آهي. ٽئي ڀائر سلام ورائي، هڪڙي ڪنڌ وٺي ويهي رهيا. آخرڪار گهڙي کن ڪان پوء، درويش ڪنڌ مٿي ڪئي، ڪانئن اچڻ جو سبب پڇيو. مٿان ڪيس سڄي حقيقت ڪري ٻڌائي. درويش ڳالهه ٻڌي ٿڌيءَ ۾ پئجي ويو. ڪجهه وقت ڪان پوء چيائين ته: جوان! لاليءَ جو سون ۽ رڳو نالو ٻڌو آهي، پر اها خبر ڪانه اٿم ته اها ڪٿي ۽ ڪهڙي پاسي آهي. باقي اڳيان منهنجو وڏو ڀاءُ ويٺو اٿو ڪيس منهنجا سلام ۽ هيءَ نشاني ڏجو، شايد توهان کي لاليءَ جو ڏس ڏئي سگهي. ٽنهي ڀائرن درويش جي مهرباني مڃي، ۽ ڏنل نشاني کڻي اٿي پنڌ پيا.

ڇهن پنجن ڏينهن جي پنڌ کان پوء، اچي انهيءَ جاء تي پهتا، جتي درويش جو وڏو ڀاءُ ويٺو هو. ٽئي ڀائر هٿ ٻڌي اڳيان وڃي ويٺس. هن به کانئن اچڻ جو مقصد پڇيو. مٿن ڪيس اڳئين درويش جي ڏنل نشاني ۽ سلام ڏيئي ڪانئس لاليءَ جو ڏس پڇيو. درويش چيس ته: ابا، مونکي پڪي سڌ ته ڪانهي، پر ٻڌو اٿم ته هتان اٽڪل سؤ ڪوهن جي پنڌ تي، هن رڻ جي ڇيڙي تي هڪڙو "رڻ پنوهار" رهندو آهي، اُن جون اٺيون لاليءَ جي باغ مان چري ايندیون آهن. توهين اُن وٽ وڃو، شايد اهو توهان جي مدد ڪري. مٿن ۽ سدورو درويش جا احسان مڃي اڳتي روانا ٿيا.

ڪن ڏينهن جي مسافريءَ کان پوء اچي رڻ جي ڪڏي پهتا ٿيا. آتي ڏٺائون ته هڪڙو ڪرڙوڏ شخص ڪچ ۾ مٿان ڏاس جي ونڊهي، ۽ اڏ من جي ڏيري لڙڪائيندو، ڪتيندو پيو اچي.

ٻنهي کي ڀڪ ٿـي تہ اِهوئي رڻ پنوهـار آهـي، جنهن جو درويش ڏس ڏنو هو. هڪلي وٽس آيا. سلام ڪلام کان پوءِ رڻ پنوهار کي چيائون تہ: تنهنجا مهمان آهيون. رڻ پنوهـار چيـن تہ: ڀلي آيا جيءُ آيا.. منهنجون اکيون ٺريون، مونکي بہ هن رڻ ۾ رهندي سال ٿي ويا آهن، پر ڪنهن آدمزاد جي شڪل ڪانہ ڏٺي اٿم، پر اهو تہ ٻڌايو تہ هن رڻ ۾ ڪهڙي ڪم سان آيا آهيو؟ مٺل ڪيس سڄي ڳالهہ ڪري ٻڌائي، جنهن تي رڻ پنوهار چيـن تہ: هائو ادا! لاليءَ جي هاڪ ٻڌي مون بہ آهـي، پر خبر ڪانہ اٿم تہ آهي آهـي ڪهڙي پاسي. باقي منهنجون اُٺيون چرڻ وينديون آهن، جي لاليءَ جي باغ سان چري اينديون آهن، انهن کي ڳس جي خبر آهي، پر اهو وڳ اڄ ئي چرڻ ويو آهي، جو ٽن ڏينهن کان پوءِ موٽندو. اُن جي موٽڻ تـي ئـي آءٌ اوهـان جـي ڪا مدد ڪري سگهندس، تيستائين توهين منهنجا مهمان آهيو. ائين چئي ٻنهي کي وٺي اچي هڪڙيءَ جاءِ ۾ ويهاريائين.

رڻ پنوهار جنهن هنڌ رهندو هـو، اتي ڀلجي بہ ڪو انسان ڪونہ ايندو هو. ڇاڪاڻ تہ رڳو رڻئي رڻ هو. هن کي ”سدوري“ نالي هڪڙي تمام سهڻي ڌيءُ هئي، جا اڃـي جـوان ٿي هئي. سو رڻ پنوهار دل ۾ خيال ڪيو تہ، حياتيءَ تي ڀروسو ڪونهي، الائجي اڄ مران يا سڀاڻي، تہ پوءِ هن جوان نياڻيءَ جو ڇا ٿيندو! هينئر بہ سالن کان پوءِ هي ٻہ جوان ڏٺا اٿم، جي گهر ويٺي هلي آيا آهن، ڇو نہ نياڻي انهن مان هڪڙي سان پرڻائي اِهو بار سر تان لاهي ڇڏيان، وري الائجي ڪو هتي اچي يا نہ اچي. هي مڙس بہ پهلوان ٽا ڏسجن، جو هيڏا ڪشالا ڪري هن رڻ ۾ اچي پهتا آهن.

هوڏانهن وري سدوري جو رڻ پنوهار جي ڌيءُ سدوريءَ کي ڏٺو، سو مٺس مـوهت ٿي پيو. مٺل کـي انهيءَ ڳالهہ جـي ڪڙڪ پئجي وئي، سو اچي ڊپ ورايس تہ رڻپنوهار کي جي انهيءَ ڳالهہ جـي خبر پئي تـہ مفت ۾ مارجي ويندا سين، تنهنڪري ڀاءُ کي چيائين تہ: ادا! پاڻ ٻہ ڏينهن هن شخص جو نمڪ کاڌو آهي،

اهو پنهنجو وڙ ڪونهي جو ان جي ننگ ۾ اک وجهون، تنهنڪري اِهو خيال ئي دل مان ڪڍي ڇڏ. جو ماڻهو ڀلائي ڪري، ان سان برائي نه ڪبي آهي. سدوري کي پاڻ جي ڳالهه دل سان لڳي، ۽ دل جو سور دل ۾ رکي ماٺڙي ڪري ويهي رهيو.

ٻئي ڏينهن شام جو اوپر طرف کان ٻه وڏا اڏامندي نظر آيا. رڻ پنوهار هنن کي ٻڌايو ته: انهن جو وڳ چري موٽيو آهي. ٻئي ڀائر خوشيءَ مان اٿي کڙا ٿيا. ايتري ۾ انهن واءُ مينهن ڪنديون اچي سهڙيون. رڻ پنوهار ڏهاڙيءَ لاءِ اڳ ۾ ئي وڏيون ڳها ڳهرون تاهي رکيون هيون، سو ڏهاڙيءَ لاءِ سنبريو، پر منتل ڪيس چيو ته: ڀهرين اسان کي لاليءَ جي ملڪ جو ڏس ڏي، پوءِ پيو ڪم. رڻ پنوهار ته من ۾ ڪا ٻي سٽي هئي، تنهن ڀهرين ته ڪجهه نٿايو ۽ هنن کي ٻه چار ڏينهن ٽڪڻ لاءِ زور ڀريو، پر هي مڙس ڪٿي ٿا ترسن! تن ڪيس ٻڌايو ته: اسين تو وٽ ٿي ڏينهن ٻه الائجي ڪيئن ترسيا آهيون. ڀلائي ڪري اسان جي مدد ڪر ته جلدي وڃي اتي رسون. لاچار ٿي رڻ پنوهار کين چيو ته: جوانو! آءٌ توهان تي اهو احسان ڪريان ٿو، پر اوهين ٻه مون تي هڪڙو احسان ڪريو. منتل جواب ڏنس ته: اي شخص! تون اسان کان سر گهرندين ته اهو ٻه حاضر آهي. اسين تنهنجي احسان جو عيوض ڏيئي ڏاڍا خوش ٿينداسين. اتي رڻ پنوهار کيس ٻڌايو ته: آءٌ مرڻ ڪنديءَ تي ويٺو آهيان، مرضي اٿم ته جيئري ئي پنهنجي سر تان نياڻيءَ جو بار لاهيان. اوهان کان وڌيڪ ڀيو ماڻهو، هن رڻ پٽ ۾ مونکي مشڪل سان هٿ ايندو، تنهنڪري اوهان ٻنهي ڀائرن سان هڪڙو، منهنجو ناٺي ٿيڻ قبول ڪري ته ڏاڍو چڱو.

ٻئي ڀائر ڀهرين ته ڏاڍي ويچار ۾ پنجي ويا هئا، پر جڏهن ڳالهه جو پتو پين، تڏهن ٻئي هٿ ڪٽي اکين تي رکيائون. منتل کي پنهنجي ڀاءُ سدوري ۽ رڻ پنوهار جي ڌيءَ سدوريءَ جي عشق جي خبر هئي، تنهن يڪدم هن کي چيو ته:

ادا! اهو ته اسان تي تنهنجو ٻيو احسان ٿيندو، ڇو جو تنهنجي ڌيءَ سان منهنجي پٽ جي پريت ٿي ويئي آهي، ڇوته انهن ٻنهي کي ڪٺي پرڙايون. بس پوءِ ته اتي جو اتي قبولا قبولي ڪرائي، ٻنهي جي ڪٺي شادي ڪرائيئون. تنهن کان پوءِ مٺل چيس ته: هاڻي اسان کي ڏس ڏي ته اڳتي وڃون، ۽ ورندي ستين ڏينهن حياتي هوندي ته اسين تنهنجا مهمان آهيون، اچي ڪنوار وٺي وينداسين. پوءِ رڻ ڀنوهار کين خوشيءَ سان موڪل ڏيئي، ٻنهي پاڻرن کي ساڻ وٺي وڳي ۾ ويو ۽ وچ ۾ ٻيهي ڇپائين ته: اي رزق مال منهنجا! خالقيل پاڪ خدا جا، جواب ڏيو ته اوهان مان ڪهڙيون ڪهڙيون آئيون لاليءَ جي باغ مان چري ايندون آهن؟ انهيءَ سوال تي هڪڙي پوڙهي ڏاچي، جا تنگ کان منبدي ۽ ڪنن کان ڏٻي هئي، سا رڙهي اچي سندس ويجهو بيٺي. سندس ڳوڻرو به اچي ڳنڍ ٻينس. رڻ ڀنوهار، مٺل کي ٻڌايو ته: ادا! هيءَ ڏاچي لاليءَ جي باغ ۾ چرڻ ويندي آهي، هاڻي وٺيو ته ڏاچيءَ تي وڃو، وٺيو ته ڳوڻري تي چڙهي وڃو. مٺل ڏاچيءَ کي پسند ڪيو. تڏهن رڻ ڀنوهار پنهنجي ڌيءَ کي پاڪڙي آڻڻ لاءِ چيو. ٿوريءَ دير ۾ سدوري پاڪڙو کڻي آئي. مٺل کانئس پاڪڙو وٺي، ڏاچيءَ تي ڪشي ٺاهي چڙهي وينو، ۽ پاءُ کي سڏ ڪيائين، پر هو ٻئي زال مڙس پاڻ ۾ اڪيون اٽڪائي ٻيهي رهيا. اشارن ئي اشارن ۾ انجام اڪرام ڪري، هڪ ٻئي کان موڪلايائون. مٺل ۽ سدورو، لاليءَ جي باغ ڏانهن روانا ٿيا.

ڏاچي هئي تنگ کان منبدي، پر هلڻ سان هاڃا ڪري ڇڏيئين. منيهن واءُ ڪندي، انهن پهرن جي پند کان پوءِ شام ڌاري اچي لاليءَ جي باغ ۾ پهتي، جو ميلن ۾ پکڙيل هو. هنن به ڏاچيءَ کي هڪڙي وڻ سان ٻڌي واءُ سواءُ لهڻ لاءِ باغ ۾ چڪر هنيا. نيٺ هڪڙو مالهي ڳڏجي ويـن، جنهن سان حالي احوالي ٿيا. مالهيءَ کين ٻڌايو ته: لاليءَ جا ٿي شرط رکيل آهن، جيڪو ماڻهو اهي شرط پورا ڪندو، تنهن سان هوءَ شادي ڪندي. هاڻي توهين هيئن ڪريو، جو سندس محلات جي ٻاهران جيڪا پير

رکيل آهي، ان تي ڏؤنڪو هڻو. اندران ٻانهي نڪري ايندي جا توهان کي لاليءَ جا شرط ٻڌائيندي. پر منهنجي صلاح مڃو ته پوئتي موٽي وڃو، ڇو ته انهن شرطن جي پوري ڪرڻ لاءِ هنني ڪئين پهلوان آيا، پر خوار خراب ٿي مارجي ويا، تنهنڪري چڱائي انهيءَ ۾ آهي ته موٽي وڃو. پر هنن ٻنهي ڀائرن سندس انهيءَ ڳالهه تي خيال ئي ڪونه ڏنو، ۽ ڪانئس موڪلائي باغ کان ٻاهر نڪتا. اتي منهن ميرُ به اچي ٿي هئي، تنهنڪري خيال ڪيائون ته هلي ڪنهن سراءِ ۾ رات گذارجي، ۽ صبح جو هلي شرط پڇنداسين. اهو فيصلو ڪري هڪڙيءَ سراءِ ۾ اچي ٽڪيا.

صبح جو سويل متل ۽ سدورو ٻئي ڄڻا اچي لاليءَ جي محلات پهتا ٿيا. پير تي ڏؤنڪو هڻي، پنهنجي اچڻ جو اطلاع ڏنائون. ٿوريءَ دير ۾ هڪڙي ٻانهي نڪتي، جنهن ڪانئن اچڻ جو مطلب پڇيو. متل ورائي ڏنس ته: اسين لاليءَ جا شرط پورا پورا ڪرڻ آيا آهيون، هاڻي سگهيءَ تي پنهنجي سائڻ کان شرط پڇي اچ! ٻانهي ڏاڍي ناز نخري سان جواب ڏنو ته: توهين پيلي ڪري آيا، جيءَ ڪري آيا. اڄ ته هلي مهمانخاني ۾ رهو، باقي سڀائي توهان کي شرط ٻڌائينداسين. پر متل چيس ته: مائي! اسين ماني ڪونه کائڻ آيا آهيون. اسان کي اڄ ئي شرط پڇي اچي ٻڌاءِ، جو دير ٿي ٿئي. ٻانهي سندن ضد ڏسي، سڌي لاليءَ وٽ آئي، ۽ کيس هنن جي اچڻ جو مطلب ٻڌايائين. لاليءَ کيس چيو ته: ٻانهي! کين وڃي چئو ته اسان جي اتر طرف واري پيلي ۾ هڪڙو ڪيهر شينهن رهي ٿو، جنهن اسان جي مال ۽ ماڻهن کي ڏاڍو نقصان رسايو آهي. هاڻي پهريون شرط اهو آهي ته منهنجي شاديءَ وقت اهو شينهن جيئرو حاضر هجي. ٻانهيءَ اهو شرط اچي هنن کي ٻڌايو. ٻئي ڀائر يڪدم پوئين پيرين موٽيا. ڇا ڪيائون جو اچي هڪڙي ٻڪري مُلهه ورتائون، پوءِ ڏاچيءَ تي چڙهي، پيلي ڏانهن روانا ٿيا. ٿوريءَ دير کان پوءِ اچي پيلي ۾ پهتا. ٻنهي ڀائرن صلاح ڪري ٻڪريءَ کي هڪڙي وڻ سان ۽ ڏاچيءَ کي ٻئي وڻ سان

ٻڌو، ۽ پوءِ متل پاڻ ٻڪريءَ جي پرسان ۽ ڌدورو ڏاچيءَ جي پرسان ڏندا ڪٽي ٻيهي رهيا، ۽ زور سان هوڪريا ڪرڻ لڳا. ٿوريءَ دير ڪان پوءِ هڪڙي پاسي ڪان ڪيهر شينهن گجندو ٻيلي مان ظاهر ٿيو، ۽ ٻڪريءَ کي ڏسي ان ڏانهن وڌيو. تنهن تي متل هڪل ڪيس ته: ڪٿلا ٿئي ٻليءَ جا پٽ! متان ويو آهين. شينهن متل جي هڪل ٻڌي، ٻڪريءَ کي ڇڏي ان ڏانهن وريو، ته پنيان ڌدوري ڦيرو ڏيئي مغز ۾ اهڙو ته ڏنڊو هنيس جو ڦيراٽيون پائي وچي پٽ تي ڪريو. هنن ٻه ورائي ڪٽي ٻڌس، ۽ ٽنگوٽالي ڪري آڻي، لاليءَ جي محلات آڏو اڇلايائون. پوءِ پير تي ڏونڪو هڻي، پنهنجي اچڻ جي خبر ڏنائون. ٻانهي نڪري آئي، جا دروازي جي اڳيان ڪيهر شينهن کي پيل ڏسي، ۽ ٻنهي ڀائرن کي سلامت ڏسي، حيران ٿي وئي. هنن هڪل ڪري چيس ته: ٻانهي! هي شينهن ٻڌو پيو اٿئي، هاڻي پنهنجي سائڻ ڪان ٻيو شرط پڇي اچ ته وري ان جي ڳڻ ڪريون. ٻانهي ڌدن ٻهادري ڏسي ڏاڍي خوش ٿي، ڇوجو هن ڪان اڳ، جيڪي به ماڻهو ان شينهن کي جهلڻ لاءِ ويا هئا، تن مان هڪڙو به ڪونه موٽيو هو، سو يڪدم ڊوڙي وڃي لاليءَ کي ٻڌايائين. لاليءَ ٻانهيءَ کي چيو ته: ڪين اچوڪو ڏينهن پنهنجي مهمانخاني ۾ ترساءِ، ٻيو شرط سڀاڻي ٻڌائبو. ٻانهيءَ ٻاهر نڪري ڪين اهو ٻڌايو، پر هنن چيو ته: ٻانهي! پنهنجي سائڻ کي وڃي چئو ته سڀاڻي جو ڇوڻ آهي ته اڄ جو ڪم سڀاڻي تي نه وجهجي، تنهنڪري جلدي ٻيو شرط ٻڌاءِ، جو اسان کي وري پوئتي ورڻو آهي. ٻانهيءَ سڄي ڳالهه وڃي لاليءَ کي ٻڌائي، جنهن چيو ته: جيڪڏهن ائين مڃين، ته پوءِ ٻيو شرط هي آهي ته اتر طرف واري ٻيلي ۾ هڪڙو سانُ رهي ٿو جنهن اڄ تائين سوين شينهن ماريا آهن، ان کي جيئرو جهلي اچو، جو منهنجي ڪاج ۾ ڪم ايندو.

اهو شرط ٻڌي ٻئي ڀائر سهي ڄنبري، وري انهيءَ ٻيلي ڏانهن روانا ٿيا. اتي وڃي ڏسن ته برابر هڪڙو متارو سانُ ويٺو

ڦوڪون ڏئي. ٻنهي ڀائرن پاڻ ۾ صلاح ڪئي ته سامهون هن سان پوري ڪونه پونداسين، باقي پنهنجي جهليونس. سو ٻئي ڄڻا لڪي لڪي اچي پنهنجي ڪڙڪيس. سٽ ڏيئي مٿان هڪڙي ٻئي پور ڪان ورتس ۽ سدوري وري ٻئي ڪان، ورائي ڪٺي ڳٽ ڳچيءَ ۾ وڌئونس. هن گهٽئي پاڻ ڇڏايو پر ڇڙٻون هٿي ساڻو ٿي پنجي رهيو. پوءِ سان کي ٽڪ ڪري هڪلي آئي لاليءَ جي محلات جي آڏو ٻڌائونس. لاليءَ پنهنجي ٻنهي شرطن جي پورائي ڏسي ڏاڍي خوش ٿي، ۽ ٻانهيءَ کان هنن بابت پڇڻ لڳي. ٻانهي چيس ته: سائڻ! اهڙو خيال اٿيئي ته ڌريءَ سان هلي ڪين ڏس. سو لالي اچي دريءَ ۾ بيٺي، ۽ مٿن کي ڏسي مٿس موهت ٿي پيئي. دل ۾ خيال ڪيائين ته، ٻه سوال ته هنن پورا ڪيا، پر ٽيو سوال تمام ڏکيو آهي، سو هنن کان پوروئي ڪونه ٿيندو. اهو ويچار ڪري، ڪيس ڏاڍو ارمان ٿيو ته، ههڙا سهڻا ۽ پهلوان جوان مري ائين ئي ويندا؛ تنهنڪري چونه ٻني ڏينهن ڪس رهائي سندن مهماني ڪريان ۽ سائن رهاڻ ڪريان. سو ٻانهيءَ کي نياپو ڏيئي اماڻيائين، پر هنن سندس ڳالهه ٺي ڪانه ٻڌي. چي: اسان جو رڻ پنوهار سان ستن ڏينهن جو واعدو ٿيل آهي، تنهنڪري آرام ڪونه ڪنداسين. اسان کي شرط ٻڌايو ته اوڏانهن وڃون. جڏهن ٻانهيءَ ڏٺو ته هو ڪنهن به حيلي نٿا رهن، تڏهن ٽيون شرط ٻڌايائين ته: هتان ڏکڻ طرف رڻ پٽ ۾ هڪڙو اجگر رهندو آهي، جنهن جي وات مان ٻاهه جا آلا نڪرن ٿا، هن ڪيترائي ڳوٺ ساڙي رک ڪري ڇڏيا آهن، تنهن کي جيئرو جهلي اچو. اهو شرط ٻڌي ٻئي جوان ڪجهه هٻڪيا، چوته اڳي ته هئي زور آزمائي جي ڳالهه، هاڻي ٽيو نانگن سان منهن ڏيڻو. پر خيال ڪيائون ته آخرين ۾ مٿو وڃي، مُهرين پير ڪونه ڏبو، جيڪي الله کي منظور هوندو سو آوس ٿيندو. ڪوشش ته پاڻ به ڪريون ٿا، پوءِ ڪٿڻ ۽ هارائڻ آهي ربّ جي وس. اهو ٻهه پچائي انهيءَ رڻ پٽ ڏانهن روانا ٿيا. هفتي کن کان پوءِ اچي انهيءَ اجگر جي حد ۾ پهتا. اول ڇا ڪيائون جو چيٽا

چونبڙي ، انهن جا ٽي وڏا ڏيڳ، ٺاهيائون ، ۽ پوءِ ويهي نانگ جي اچڻ جو انتظار ڪرڻ لڳا . آخر هئي ڏينهن نانگ به ساهواري جي ڏپ تي اچي منهن ڪڍيو . اينديءَ شرط وٺي جو ڦوڪ ڏنائين ته ڇيٽڻ جو ڀهريون ڏيڳ، سڙي رک ٿي ويو . وري اڳتي وڌيو ته ڇيٽڻ جو ٻيو ڏيڳ سامهون آيس . ان کي ڦوڪ ڏنائين ته مهڙ وارا ڇيٽا سڙي ويا ، ۽ هئي پاسي وارا رڳو لهسيا . آخر اچي ٽئي ڏيڳ، کي ڦوڪ ڏنائين ، جنهن کي ڪجهه به ڪونه ٿيو . اتي مٿل ۽ سدوري کي پڪ ٿي ته هاڻي نانگ جو زهر ختم ٿي چڪو آهي ، سو ٻوڙي وجي ان جي ڪنڌ ۾ رسو وجهي ڪٺي سو گهو ڪيائونس . پوءِ هئي پاڻ ڪلها ڏئي اجگر کي گهلي اچي لاليءَ جي محلات وٽ پهتا . جڏهن لاليءَ کي سندن صحيح سلامت موٽي اچڻ جي خبر پيئي تڏهن ڏاڍي خوش ٿي ، ۽ يڪدم پانهيءَ جي هٿان چوائي موڪليائين ته توهان منهنجا شرط پورا ڪيا ، هاڻي آءٌ انجام موجب شاديءَ لاءِ تيار آهيان . آخر شادي جي تاريخ مقرر ٿي ، جنهن تي لاليءَ جا عزيز قريب اچي گڏ ٿيا ، ۽ سندس شادي مٿل سان ڪرايائون . لاليءَ جي پيءُ کين ڪافي مال ملڪيت ڏيئي ، لاليءَ کي پنهنجي مڙس سان گڏ وڃڻ جي اجازت ڏني . هنن کي به رڻ پنوهار سان انجام پاڙڻو هو ، سو مينهن واءُ ڪندا اچي رڻ پنوهار وٽ پهتا . جو کين سلامت ۽ ڪامياب ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو ، ۽ ٽن ڏينهن تائين هنن جي مهماني جهلي ، چوٿين ڏينهن سدوريءَ کي تمام گهڻو ڏاج ڏيئي ، هنن کي موڪل ڏنائين .

هئي پاڻ شاديون ڪري ، پنهنجي ڳوٺ ڏانهن وريا . هلندي هلندي اچي وڏي درويش وٽ پهتا ، جو پڻ هنن کي سلامت ڏسي خوش ٿيو ، ۽ لاليءَ ۽ سدوريءَ کي پنهنجون نياڻيون ڪري ، کين تمام گهڻيون سوکڙيون پاکڙيون ڏيئي اڳتي وڃڻ جي موڪل ڏنائين . اهڙيءَ ريت منزلون ڪندا وري اچي ننڍي درويش وٽ پهتا ، جنهن به هنن جي چڱي خاطري ڪئي ، ۽ کين سوکڙيون پاکڙيون

ڏنيون. آخرڪار منزلون ڪندا اچي ڳوٺ پهتا، جتي پنهنجن مائٽن سان گڏجي آرام ۽ امن سان رهڻ لڳا. جهڙو ميلو انهن جو ٿيو تهڙو شل جڳ جهان جو ٿئي- آمين!

ڄام ٻُونڊرو *

عيسوي ڏهين صديءَ ڌاري ڪڇ ۾ ”ڄام ٻونڊرو“ راڄ ڪندو هو. وٽس مال متاع جي ڪمي ڪانہ هئي، پر اولاد جي خوشي نصيب نہ ٿي هئس، جنهنڪري رات ڏينهن ڳڻتين ۾ پيو ڳرندو هو. اولاد جي لاءِ هن ڪيترائي پير فقير پوڄيا، پر پيو ٿيو خير. سندس شهر ”ٻدر ڳڙهہ“ کان ڪجهہ مفاصلي تي، هڪڙي ندي هئي، جنهن جي ڪپ تي، ڪي ست ڇٽا ساڌو فقير، رات ڏينهن پوڄا پاٺ ۾ مشغول هوندا هئا؛ جن جي ڪنهن بني بشر کي بہ خبر ڪانہ هئي.

هڪڙي ڏينهن ڪو مهاڻو اتي مڇيون مارڻ آيو، جنهن هنن کي ڏسي ورتو. اهو ويچارو بہ ڪو اولاد جو سڪايل هو. خيال ڪيائين تہ من انهن فقيرن جي دعا سان ڪو اولاد ٿئيم، سو چار نديءَ جي ڪپ تي رکي، هڪلي ساڌن جي آستان تي ويو ۽ هٿ ٻڌي هڪڙي ڪنڊ وٽي ويهي رهيو. ساڌو پنهنجن ئي خيالن ۾، ڪنڌ هيٺ ڪيو ويٺا هئا. مهاڻي دل ۾ خيال ڪيو تہ آستان ۾ ڍاڍو ڳند ڪچرو لڳو پيو آهي، سو ڇو نہ انهي جي صفائي ڪري وٺان! پوءِ تہ يڪدم صفائي ڪي لڳي ويو. مٽ سہ ڪي ويا هئا، سي بہ نديءَ تان ڍوئي ڀري آڻي رکيائين. آخر هڪڙي پير سن ساڌو ڪنڌ مٿي ڪري ڏٺو ۽ ڇيائينس تہ: اي شخص! تون ڪهڙي خيال سان هتي آيو آهين؟ مهاڻي هٿ ٻڌي عرض ڪيو تہ: سائين، ڏٺي جو ۽ توهان جو ڏنو سڀ ڪجهہ اٿم، پر اولاد ڪونہ

* هيءَ ڳالهہ ڙرپارڪر (تعلقي ننگرپارڪر) مان منگهارام اوجها کان ملي.

اٿم، ان لاءِ توهان جي دعا گهرجي. تنهن تي ساڌوءَ چيس ته:

جي تون مڇيون نه مارين، ميلو رکين نه من،
ٻـيءَ ٿئين پـٽن جـو، اڱـڻ جهجهو آن“.

(اي شخص! جي تون مڇيون نه مارين ۽ دل ڪي ميرو نه رکين ته تون پٽن جو پيءُ ٿيندين، ۽ تنهنجي گهر ۾ گهڻي برڪت پوندي.)
مهاڻي ان ڏينهن کان پوءِ مڇين مارڻ کان توبهه ڪئي ۽ ساڌن جو چوڻ به پورو ٿيو. مالڪ جي مهر سان ڪيس نائين مهيني هڪڙو چنڊ جهڙو پٽ ڄائو. بس پوءِ ته سڄي ملڪ ۾ ساڌن جي درويشيءَ جو هُل هَلي ويو. نيٺ هڪڙي ڏينهن ڄام پونڌري کي به اها خبر پئجي وئي. هو به هر هنڌان نااميد ٿي چڪو هو، تنهن جو اها خبر ٻڌي، سو هڪ دفعو وري به اميد ٿيس. ڇا ڪيائين جو پنهنجي پٽ راڻي ”راڄڌيڻ“ کي مهاڻي سنيرائي، ساڌن جي آستان تي وٺي آيو. ساڌو ته پنهنجيءَ عبادت ۾ مشغول هئا، پر راڻيءَ انهيءَ ڳالهه جو خيال ئي ڪونه ڪيو، ۽ وڏي آواز سان چيائين ته:

راڻـيءَ رڙ جـوڙيـو، آئـي درويشن وٽ،
’وياءَ وڏايون مون ڏيو، ته مالڪ ڏيانوَ مٽ‘.

(راڻيءَ چيو: آءٌ رڙ تي چڙهي درويشن وٽ آئي آهيان. اي ساڌو! توهين جيڪڏهن مونکي اولاد ڏياريو، ته ان جي عوض آءٌ توهان کي هيرن جواهرن جا مٽ ڏيندس).
فقيرن کي ڀلا هيرن جواهرن جي ڪهڙي پرواهه! ويتر راڻيءَ جو هنن جي عبادت ۾ خلل وڌو هو، سو رکو جواب ڏنائونس ته:

اسين نه اهڙا اولياءَ، جي ڏيون ٻين کي ٻار،
هيءَ نياءُ ات ٿئي، جت صاحب جي دربار.

(اي ماڻي! اسين اهڙا درويش ڪونه آهيون جو ٻين کي اولاد ڏيندا وتون. اهو ته سڀڪجهه مالڪ جي هٿ وس آهي.)
ساڌن جو اهو جواب ٻڌي راڻيءَ کي ڏاڍو ڏک ٿيو، پروري به ڪين ستائڻ لڳي ته: اي ساڌو! توهان هڪڙي مهاڻي کي پٽ ڏنو آهي

پر ھن ملڪ جي راجا کي ننتا ڏيو، ڇا اسين ان مھائي کان بہ گھٽ آھيون؟ تنھن تي وري بہ فقيرن کيس سمجھائيندي چيو تہ:

بائي! ڏاھي ٿي، اسين نہ ٿوڙھا ننگ،
ھڪڙو ھينئر جھلي ڏيون، جي ھجن اسان وٽ وڳ.

(اي مائي! ڏاھي ٿيءُ، اسين ننگ ڪونہ آھيو جو توکي ڪوڙو دلاسو ڏيون. اسان جي وس ۾ جي ڳالھ ھجي تہ ھينئر ئي ڪٿي توکي پٽ ڏيون.)

ساڏن جو رکو جواب ٻڌي، راڻي اولاد جي آس اندر ۾ ئي ساڙي مايوس ٿي محلات ڏي موٽي آئي، ۽ سموري حقيقت چام پونئري کي ٻڌايائين.

راڻين ۽ پونئري چام کي، چيون ڳالھيون چار،
مھائي تي مھر ٿي، اسان لئي انڪار.

(راڻي راڻين، پونئري چام کي سڄي حقيقت ٻڌائي تہ، ساڏن مھائي تي مھرباني ڪري ان کي اولاد ڏنو، پر اسان لاءِ انڪار ڪيائون.)

ساڏن جو اھڙو رکو جواب ٻڌي، چام پونئري کي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي، سو ڇا ڪيائين جو مٿن ئي ساڏن کي ڪٿي تھخاني ۾ بند ڪيائين، سمجھائين تہ پاڻھي ٻڪ اچ ۾ لاچار ٿي مون لاءِ دعا گھرندا. ڏينھن گذري ويا پر ساڏن ڪجھ بہ ڪين ڪڇيو. تنھن تي راجا ھيڪاري باھ ٿي ويو ۽ حڪم ڏنائين تہ: ھن ساڏن کي تھخاني مان ڪڍي، ھڪڙي کلئي ميدان تي گھاڻي ۾ ٻڌي وھايو. حڪم جي دير ھئي ٻڪدم ھن ويچارن کي تھخاني مان ڪڍي گھاڻي ۾ ٻڌائون، پر ھو ڪٿي ٿا ظلم کان ڊڄي، راجا لاءِ دعا گھرن! صبر سان سڀ مصيبتون سھندا رھيا. ساڏو ويچارا رات ڏينھن گھاڻي ۾ وھندا رھيا ۽ ساڻھو وري مٿن چٿرون ۽ مسخريون ڪرڻ لڳا. ڪوبہ ھن کي ساني ٽڪي ڪونہ ڏيندو ھو. آخر ھن کي ھيڏي مصيبت ۾ ڏسي ھڪڙي غريب حجام کي مٿن قياس اچي ويو. تنھن ماڻھن کان لڪچوري اچي ھن کي چيو تہ:

توهان جو ڪو ڏٺي ڏوٺي آهي يا نه. جو توهان کي هن آزار مان آجو ڪري؟ تنهن تي هڪڙي ساڏو چيس ته: اسان جا سارا لهڻ وارا ته گهٽي آهن، پر انهن کي اطلاع ڪير ڏئي؟ اسين سڀئي هتي گهاٽي ۾ ڦاٿا پيا آهيون. باقي جي ڪو ماڻهو اسان مان هڪڙي جي ٻدران هن گهاٽي ۾ وهي ته جيڪر آهو وڃي مدد ڪارڻ کي سڏي اچي. حجام کين چيو ته: جيڪڏهن توهان جي اٿين جند ڇٽندي ته آءٌ توهان مان هڪڙي جي پاران هن گهاٽي ۾ وهڻ لاءِ تيار آهيان. اٿين ڇٽي هڪڙي ساڏو کي کولي، پاڻ ان جي پاران گهاٽي ۾ وهڻ لڳو.

گهاٽي مان ڇٽل ساڏو تورو پند ڪري اچي هڪڙي ٽڪريءَ تي چڙهيو ۽ پنهنجي ديوتا کي سڏڻ لڳو ته:

ڪڻن پائي ڪوڪرا، ڏرس ٻرايم ڏان،
رٺيا راڄ اگهان، اڄان ڪونه آيو!

(ڏرس چوڻ لڳو ته، اسين هتي مصيبت ۾ ڦاٿا پيا آهيون، پر توهان مان اڄان تائين اسان جي مدد لاءِ ڪوبه ڪونه آيو آهي.)

ساڏوءَ جي پڪار تي تورڙي ئي وقت کان پوءِ هنن جي مدد لاءِ باهتر 'جک' اچي ڪڇ جي بندر "جکوئي" تي لٿا. هنن سان گڏ هنن جي هڪ پيڙ "سانيري" پڻ آئي هئي. سانيري تمام چالاڪ هئي، تنهنڪري جکن هن کي چام پونٽري جي طاقت ۽ محلاتن جي ڳجهن رستن جي حقيقت لهڻ لاءِ محلات ۾ موڪليو. سانيري پنهنجي هوشياري ۽ چالاڪيءَ سان، راڻي راجئين ۽ چام پونٽري جي گهر جي اٿڻ ويهڻ جي سموري حقيقت هٿ ڪري، جلد ئي موٽي آئي، ۽ جکن کي اچي ٻڌايائين ته، چام پونٽرو روز صبح جو وڏي ماڙيءَ جي اڱڻ ۾ وهنجندو آهي، اهو وقت ۽ هنڌ پونٽري کي مارڻ لاءِ ٺيڪ ٿيندو. سانيري جي اها اٽڪل سڀني کي وڻي ۽ ٻئي ڏينهن جو انتظار ڪرڻ لڳا.

ٻئي ڏينهن هميشه وانگر جيئن چام پونٽرو وهنجڻخاني ۾ ويو، تيئن "ڪڪڙ" نالي هڪڙي جک، ٽڪريءَ تان چڙهي

نشانُ چٽي، اهڙو تہ تير هنيس جو چار پونئرو اتيئي ڦٿڪي مري ويو.

ڪَڪَڙ ڪاني هڻين، ڪانيءَ ڪيو نڪاءُ،
پُونئرو ويندي پاٽ، تيڻن چڇر پٽي مٿان.

(ڪَڪَڙ، چار پونئري کي اهڙو تہ تير هنيو، جو هو اتيئي مري ويو.)

اهڙيءَ طرح هن، ساڻن کي چار پونئري جي مصيبتن مان آزاد ڪرايو. جنهن ٽڪريءَ تان ڪڪڙ جڪ تير هنيو هو، ان کي اڄ ڏينهن تائين بہ 'ڪَڪَڙ پٽ' چوندا آهن.

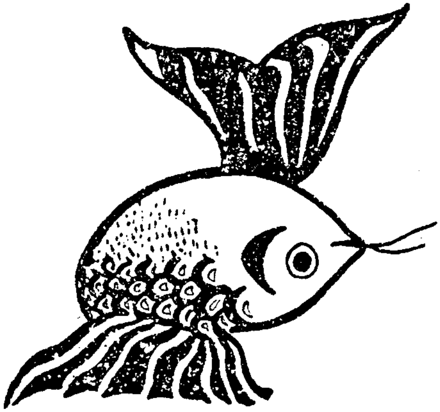

حمير سومرو *

هيءَ ان وقت جي ڳالهه آهي، جڏهن حمير سومرو سنڌ جو بادشاهه هو. ان وقت ”چام ڀونڙرو“ لوڙهيون هڻندو هو. آسپاس جي علائقن مان چوپايو مال هٿي پنهنجي ملڪ ۾ موٽي ايندو هو. وڏو ظالم هو، جنهنڪري آسپاس جا راجا هن کان ڏڪندا هئا. ڪنهن کي به هن سان هٿ اٽڪائڻ جي همت نه هوندي هئي، پر ڀونڙرو سڀني راجائن کي پيو ستائيندو هو.

انهيءَ زماني ۾ ڪاٺياواڙ جي ڍنگ تي ”وير گوجر“ نالي هڪڙو تمام عادل ۽ سخي راجا راڄ ڪندو هو. هڪڙي ڀيري ڀونڙري ان جي مال هٿڻ لاءِ پنهنجا ماڻهو موڪليا:

ڀونڙري ڪيا ڀريان، ٻرڙي تي ٻرَ ٻيا،
تنين وچي واريون، لوڏون لَڪ مٿان.

(ڀونڙري، وير گوجر جي ملڪ ۾ ٻرڙا پهاڙ ڏانهن لشڪر آماڻيو جنهن وچي لڪن مان مال هنيو).

وير گوجر کي جڏهن انهيءَ ڳالهه جي خبر پئي، تڏهن يڪدم ٻر ڀامي وارن راجائن ۽ سردارن کي گڏ ڪيائين، جي پڻ ڀونڙري جا دشمن هئا، ڀوءِ هڪڙو وڏو لشڪر ناهي، ڪڇ ملڪ تي ڪاهي آيو:

چانئوت ڪري چڙهيو، گجر گڏو مليا،
ٻ واڙا ڀونڙري ڀيلئين، گهٽا وڃ ڪيٺا.

---

* هن ڳالهه جي روايت ٿرپارڪر (تعلقي ننگرپارڪر) مان منگهارام اوجها کان ملي.

(ويرگوجر، گهو ملي ننگر کان فوج وٺي، ڏاڍي ڪاوڙ سان چڙهائي ڪري آيو. پر ٻونٽري جي سردارن به ساڻس چڱي جنگ ڏني.)

نيٺ هو لُٽ مار ڪندو ٻونٽري جي ڪوٽ ٻڌر ڳڙهه وٽ اچي پهتو، ۽ ڪوٽ کي گهيرو ڪري ويهي رهيو. لڳاتار ٻه مهينا گهيرو هليو، پر هو ٻڌرڳڙهه جو هڪ پٿر به هٽائي نه سگهيو. انهن ٻن مهينن جي عرصي ۾، ٻنهي ڌرين مان جڏهن به ڪنهن کي موقعو ملندو هو ته ٻيءَ ڌر تي حملو ڪري ان جا ڪجهه ماڻهو ماري ڇڏيندا هئا. اهڙيءَ طرح ڪيترائي ماڻهو مري ويا پر جنگ جو فيصلو نه ٿيو. جيئن جيئن وقت گذرندو ويو، تيئن تيئن ٻئي طرف ڪمزور ٿيندا ويا. آخر ٻنهي ڌرين گڏجي فيصلو ڪيو ته، ٻنهي پاسن کان هڪ هڪ پهلوان ميدان ۾ اچي، ۽ پوءِ جنهن به ڌر جو پهلوان ماري، تنهن کٽيو. انهيءَ فيصلي ٿيڻ سان ٻئي راجا، ٻونٽرو ۽ ويرگوجر، ميدان ۾ آيا ۽ پهرين پهرين زور آزمائي لاءِ ملهه وڙهيا.

سنيري سامَنت آئيا، ڪينٽيا اچي خان،
وير موڙي مان، ٻَل ۾ ٻونٽري چام جو.

(ٻئي پهلوان تيار ٿي، ميدان ۾ آيا ۽ وڙهڻ لڳا، آخر ويرگوجر، ٻونٽري جو هٿ ڀڳو.)

ٻونٽري جڏهن ملهه ۾ هارايو، تڏهن هٿيارن سان جنگ ڪيائين، هٿيارن جي جنگ ۾به ويرگوجر ڪانئس سرسيءَ ۾ رهيو. ٻونٽري هارايو ۽ ويرگوجر کٽيو. هارائڻ کان پوءِ چام ٻونٽري ڏن طور ڪيترو مال، ويرگوجر کي ڏنو، آئينديءَ سال بسال ڏن ڏيڻ جو انجام ڪيائين. ويرگوجر جي موٽي وڃڻ تي، چام ٻونٽري جي حڪومت جو اڳيون زور ڪونه رهيو، ۽ سيٺي سردار کيس ڏن ڀرو راجا سمجهي سندس حڪم مڃڻ کان انڪار ڪرڻ لڳا. اها حالت ڏسي، ٻونٽري خيال ڪيو ته اهو خواريءَ جو ٽڪر ٽارڻ لاءِ جي، سو سنڌ جي بادشاهه حمير سومري کي دعوت موڪليائين ته هو اچي ويرگوجر

سان جنگ ڪري، ۽ انهيءَ جي عيوض ڏن طور ڏيءَ جو سڱ ڏيڻ جو انجام ڪيائين.

ساڙو هلائين متر، ڪونئين سنڌ حمير،
سڱ ڏيان سومرا، پيا پڌر ڏيانءَ وير!

(پونئري، حمير سومري ڏانهن ماڻهو موڪليو ۽ چوائي موڪليائينس ته: جي منهنجي مدد لاءِ ايندين ته توکي سڱ به ڏيندس ۽ ان کان سواءِ منهنجي ملڪ جو ڪجهه حصو پڻ ڏيندوسئن.)

پياڻي پياڻي لک ڏيان، گهوڙا ڏيان ڳچ،
سمي ڪارڻ سومرا! تون تان وهلو اچ.

(آءٌ توکي تنهنجي هر منزل تي لک رپيا ۽ بيشمار گهوڙا ڏيندس، پر اي سومرا! سمي چام جي مدد لاءِ جهٽ اچ)

حمير سومري کي جڏهن اهو نياپو پهتو، تڏهن هڪڙو وڏو لشڪر تيار ڪري پونئري جي مدد لاءِ ڪڇ ڏانهن روانو ٿيو.

جيئن ڏونگر تيئن ها ٿيا، جيئن ڪيريون تيئن چٽر،
حميراڻي فوج ڪئي، اڳيان آپ نڪتر.

(حمير سومري جي فوج ۾ جبلن جيڏا بي‌انداز هاٿي،جن جي هنبارين جا چٽ ڪيرين جي ٻوٽن وانگر ڏسڻ ۾ ٿي آيا، ۽ حمير جي فوج به ائين ٿي لڳي جيئن آسمان ۾ تارا.)

ٿوري ئي وقت ۾ سڄي ملڪ ۾ اها خبر باهه وانگر پکڙجي ويئي ته سنڌ جو حاڪم حمير سومرو، پونئري جي مدد لاءِ پيو اچي، سو سڀني کي اچي سر سان لڳي.

اچي ساڻ آلنيا، اڏاڻي پٽيي،
راجئين نهاري ڳوک تان، آيو سنڌ ڌڻي.

(حمير سومري جا جوڏا جوان ڌوڙ اڏائيندا اڳيي ڌوڪيندا پئي آيا، ۽ پونئري جي زال راڻي راجئين پنهنجي محلات جي دريءَ مان نهاري چيو ته، سنڌ جو ڌڻي اچي ويو.)

حمير سومري جي پهچڻ تي پونئرو ڏاڍو خوش ٿيو، ۽ پنهنجا ماڻهو وٺي سندس آڌر ڀاءَ لاءِ اڳڀرو وڃي ساڻس مليو. ٻئي راجا پاڻ ۾

پياڪر پاڻي ڏاڍي اُڪير مان مليا. پوءِ پونئري ڪيس قلعي ۾ رهڻ لاءِ عرض، ڪيو پر حمير سومري سندس اها ڳالهه نه مڃي، ۽ چيائينس ته:

وَاڙِي وَڃون پُورجن، ٻاڏا نه پُورجن پار،
آسين پدر جا بادشاهه ڍچون نه ڪنهن جي ڍاءِ.

(اي پونئرا! واڙي ۾ وَڃون پوربيون آهن ۽ نه ٻاڏا، اسين ميدان جا مرد آهيون، اسان کي ڪنهن جو ڍپ ڍاءُ ڪونهي.)

پونئري، حمير سومري جي اها ڳالهه ٻڌي ڪٽي مات ڪئي، ۽ حمير سومري، پدر ڳڙهه جي قلعي اڏو پنهنجو ديرو دمايو. ٻن ٽن ڏينهن جي آرام کان پوءِ لڙائيءَ جي تياري شروع ٿي. آخر هڪڙي ڏينهن ٻئي ڌريون اچي آمهون سامهون ٿيون. وري به ساڳيو فيصلو ٿيو ته ٻنهي ڀاڃن کان پهلوان، ميدان تي نڪري وڙهن، تنهنڪري حمير سومرو ۽ وير گوجر هٿيار پنوهار ٻهري ميدان ۾ آيا. وير گوجر هاٿيءَ تي ۽ حمير سومرو گهوڙي تي سوار هو. ٻئي جوڌا جوان جڏهن هڪٻئي جي ويجهو ٿيا، تڏهن هڪٻئي کان اڳرا ٿي ڏسجڻ ۾ آيا. حمير چئي ته، پهرين تونِ وار ڪر، پر وير گوجر چئي ته پهرين تون وار ڪر. نيٺ گهڻي ريڙهه پيڙهه کان پوءِ وير گوجر، حمير سومري تي گرز سان وار ڪيو، جو سندس منهن ۾ لڳو. ڌڪ لڳڻ سان رت ريلا ڪري وهڻ لڳو. حمير سومري جا ڪيترا ڏند ڀڄي پيا ۽ گهوماٽي کائي گهوڙي تان ڪري پيو. پونئري پنهنجي محلات جي دريءَ مان سارو لقاءُ ويٺي ڏٺو، تنهن حمير سومري کي گهوڙي تان ڪرندو ڏسي چيو ته:

گهاءُ لڳو گهڻج جو، ڇڏيو ڇتر مٿان،
راڻي ائين پڪاريو، حمير ويو هٿان.

(حمير سومري کي گرز لڳڻ ڪري گهاءُ ٿي پيو ۽ هو گهوڙي تان ڪري پيو. اتي پونئري رڙ ڪري چيو ته حمير هٿن مان ويو.)

حمير سومرو تمام طاقتور شخص هو، سو اهو ڏک پچائي اٿي ڪڙو ٿيو، ۽ وير گوجر کي هوشيار رهڻ لاءِ للڪاريائين. سندس للڪار سان لڙائيءَ جو سارو ميدان گونجڻ لڳو. وير گوجر، حمير جي وار لاءِ تيار ٿيو ۽ حمير سومري مٿس ڀالي سان وار ڪيو. ڀالو سوٽ ڪندو وڃي وير گوجر جي ڇاتيءَ ۾ لڳو، جو بولاٽي کائي ڪري پيو، ۽ اتي ئي مري ويو. وير گوجر جي مرڻ ڪري سندس لشڪر ۾ اچي ڀاڄ پيئي ۽ حمير جي لشڪر جي سوڀ ٿي. پوءِ چوطرف خوشيون ٿي ويون.

پونئري انجا ۽ موجب، پنهنجي ڏيءَ جو سڱ حمير سومري کي ڏنو، جا راڻي راجئين سان هئس. انهيءَ خوشيءَ ۾ سڄي پدر ڳڙهه کي خوب سينگاريو ويو. حمير سومرو سوڙ ٻڌي ڇني ۾ آيو. سندس آڌر ڀاءُ لاءِ راڻي راجئين به هار سينگار ڪري اچي حاضر ٿي. حمير سومري جو ڪنڌ هيٺ هو، ڇو جو وير گوجر سان مقابلو ڪندي سندس ڏند ڀڃي پيا هئا، اهو ڏسي هڪڙي لنگهي چرچي طور چيو تہ:

جهڙو آڻ هرَ ڦٽرو، تهڙو وَرَ جي هوءِ،
تہ ڪچو نہ ڪري ڪوءِ، سَسُ ڀلين سترَ ڪري.

(جهڙي ڪنوار مٺي آهي، اهڙوئي جيڪڏهن گهوٽ سهڻو هجي ها تہ ڪوبہ عيب جوئي نہ ڪري ها، ۽ سَسَ کي بہ سينگار ڪرڻ سونهي ها.)

لنگهي جو چرچو حمير سومري کي ڏاڍو ڏکيو لڳو، ڪاوڙ ۾ تپي ڳاڙهو ٿي ويو، ۽ انهيءَ مهل چنو ڇڏي پنهنجي ڇانوڻيءَ ڏي موٽي آيو. حمير جي رسڻ تي، سيني کي اچي ڏپ ورايو تہ هاڻي الائجي ڪهڙو ڪيس ٿيندو. آخر وڏا وڏا امير گڏجي کيس پرچائڻ لاءِ ويا، پر حمير سومري هڪ بہ نہ ٻڌن. نيٺ گهڻي منت سماجت ڪان پوءِ حمير چيين تہ: انهيءَ شرط سان شادي قبول ڪندس تہ ڪڇ ۾ سدائين منهنجو نالو قائم رهي. هنن اها ڳالهہ بہ قبول

ڪئي ۽ ڪيس ڇني ۾ آندائون، جتي شاديءَ جي رسم پوري ٿي.

ان ڏينهن کان وٺي ڪڇ ۾ سندس نالو قائم رکڻ لاءِ زمين جا دستاويز لکڻ وقت ”اگهاٽ حمير وارا“ لکڻ جو رواج پيو.

آهو ڪوري هاڙهو

آڳاٽي زماني ۾، 'آهو' نالي هڪڙو مشهور هاڙهو ٿي گذريو آهي، جو ذات جو ڪوري هو. اڪيلي سر مال هڪلندو هو، ۽ نهايت چالاڪيءَ سان وڳن جا وڳ ڪاهي ويندو هو. پهلوان به اهڙو هو جو ڪير به ساڻس مقابلو ڪري نه سگهندو هو. ڀاڳيا ۽ مالوند ماڻهو رات جو جڏهن پنهنجو مال ڀرائيندا هئا، تڏهن اها خبر ڪنهن کي به نه ڏيندا هئا ته مال ڪهڙي پاسي ڀرايل آهي، جيئن آهي ڪوريءَ جي ڪن نه پوي، ۽ جي ڪيس جهنگ ۾ مال جي سُنڌ پئي ته مال ويو.

هڪڙي ڀيري ڪنهن پاسي مال هڪلي ويو. سج لٿي مهل ڳوٺ جي ٻاهران جهنگ ۾ وڃي ويٺو، انهيءَ انتظار ۾ ته ڪڏهن ٿو مال ڀرجي. اتي هڪڙي لنگهي رهندي هئي، جنهن وٽ به هڪڙي ڏاچي هئي. سندس ڏاچي اچي ڦنڊ تي بيٺي، پر ڪو ڏهڻ وارو ڪونه هو. مائيءَ خيال ڪيو ته متان ڏاچي وڃي نه ٿي وڃي، سو هيڏانهن هوڏانهن نهارڻ لڳي ته من ڪو ماڻهو نظر اچي. اوچتو سندس نظر وڃي آهي ڪوريءَ تي پئي، جو انتظار ۾ بيٺو هو. مائيءَ سڏ ڪري چيس ته: ابا! مونکي ڏاچي ته ڏهي ڏي! پر آهي جواب ڏنس ته: مائي، آءٌ ڏاچي ڏهي ڪونه ڄاڻان. تنهن تي مائيءَ ٺٺول طور چيس ته: ابا، ڏاڙهيءَ سان مڙس اچي ٿيو آهين، اجا ڏاچي ڏهڻ ئي ڪانه ٿي اچئي! آهو، مائيءَ جو ويڻ سهي ڪونه سگهيو، ۽ يڪدم چونري کڻي ڏاچي ڏهڻ بيٺو.

ڏاڙهيءَ نالي ڏمريو، عمر چوءِ آهانءُ،
ڪير ڏڏائين ڪنهن کنهو، ڏمر ڏاچيءَ مان.

(سچي عمر ٻڪريون ڏڏيون هئائين، سو ڏاڙهيءَ جو ويڻ ٻڌي آهو ڏمريو، ۽ ڪاڙو سان ڏاچي زور ڏهڻ لڳو.)

اڳي هن ڪڏهن به ڏاچي ڪانه ڏڏي هئي، تنهنڪري سندس هٿ ڦٽجي پيا، ۽ انهن مان رت ريلا ڪري وهڻ لڳو. مائيءَ سندس هٿن جو اهو حال ڏسي کانئس پڇيو ته: تون آهين ڪير؟ تنهن تي هن جواب ڏنس ته: مائي! آءٌ ڪوري آهيان. اتي مائيءَ نهه پهه چيس ته:

هڪڙو رُڪ پچنبڻ وڃرئين، پوچاڻ واڳڙيا،
هنين رتنهنجي هٿڙين، آڏاڻا نه هئا.

(ابا، مونکي خدا نه پلائي ته آهو ڪوري تون آهين. ڏاچي ڏهندي تنهنجا هٿ رتو رت ٿي پيا آهن، انهيءَ ڀر تنهنجو ڏوهه ڪونهي، چوته تون رڳو نالي جو ڪوري آهين. تنهنجي هٿن ڪڏهن به آڏاڻا ڪونه هلايا آهن، پر تنهنجو ڪم آهي هڪڙو ترار هڻڻ ۽ پيو وڳ ڪاهڻ.)

آهي چيو ته: مائي! برابر. آهو آهوآءٌ آهيان، ۽ هن ڳوٺ مان مال هڻڻ لاءِ آيو آهيان. اها ڳالهه ڪنهن کي به نه ٻڌائج. رڳو اهو ٻڌائينم ته ڳوٺ وارا اڄ ڪهڙي طرف مال پهرائيندا؟ مائي کي اچي پنهنجي ڏاچيءَ جي ڏپ ورتو، ته متان اها به نه ڪاهي وڃي، سوچيائينس ته: هن وقت مونکي اها خبر ڪانهي ته اڄ رات مال ڪهڙي پاسي پهرائيندا، باقي رات جو هڪڙي هنڌ پنڊ آهي، تون اتي اچي لڪي ويهجئين. اتي ضرور اها خبر نڪرندي، پوءِ اوساري ٻڌائيندي سانءِ ته مال فلاڻي طرف پهريل آهي. رات جو لنگهي اوڏانهن ويئي جتي پنڊ هو. آهو به سندس پٺ وٺي، جاءِ جي پاهران لڪي ويهي رهيو. لنگهيءَ وڃي ماڻهن جو منجهه ڪيدي پڪ ڪئي ته مال ڪهڙي پاسي پهريل آهي. پوءِ پين زالن سان ڳڏ ويهي اوساريندي اوساريندي آهي کي ڳاهه ڏنائين ته:

تيسين تون نہ آئيو، جيسين 'تڳو' هو ڪيٽان،
هاڻي 'مٽيرو' سيٽان، وڃي واڳھ آ ڪٽيون.

(تڏهن تون نہ آئين جڏهن تڳو ساڻن هو. هاڻي مٽيرو ساڻن آهي، جي واڳھ اڪري ويون.)

آهو انهيءَ ڳاله مان سمجهي ويو تہ: اڳ ۾ آئين سان 'تڳو' ڀهريل هو، هينئر انهن سان مٽيرو ڀهريل آهي. اهي آئيون هن وقت واڳھ جو ڏورو بہ اڪري ويون آهن. آهي ڪي ڀڪ ٿي تہ آئين سان هڪڙو همراهہ 'مٽيرو' ڀهريل آهي، ۽ واڳھ جي ڏوري جي بہ خبر هئس، تنهنڪري ماڻي لنگهيءَ جو ڏس ٻڌي، ان مهل ئي آئي آئين پٺيان روانو ٿيو.

هوڏانهن هڪڙي پيرسن جو اها ڳاله ٻڌي، سو ڏاچين سان ڀهريل جتن، ۽ واڳھ جي ڏوري جا نالا ٻڌي سمجهي ويو تہ، لنگهي مڙئي ڪنهن ڪي اهڃاڻ پئي ڏئي:

پرئي مڙس پروڙيو، لنگهيءَ لانڙين،
اڄ ٻن آهو آئيو، سيان وڳ هٽجن.

(پير مرد لنگهيءَ جي ڳاله مان سمجهي ورتو تہ آهو اڄ آيو آهي، ۽ سياڻي سيني جو مال هٽي ويندو.)

سو انهي ويٺلن ڪي چيائين تہ:

هيءَ لنگهي پراڻي پٿهن، ڪي جو ويٺي چوءِ،
سور پنهنجو روءِ، ٿي ٻڌائي ٻين ڪي!

(ٻڌو ٿا تہ هيءَ لنگهي پراڻي پٿر ٿي چا ٿي چئي؟ سور پنهنجا پئي روئي اهڃاڻ ٻين کي پئي ڏئي.)

پر پير مرد جي ڳالھ ڏانهن ڪنهن خيال ئي ڪونہ ڏنو. ويچاري همراهن ڪي گهٽئي دانهون ڪيون تہ: لاشڪ اڄ آهو ڪوري اچي ويو آهي، سياڻي سيني جو مال هٽي ويندو، تنهنڪري مال انهي پاسي نہ ڀرايو؛ اٿلائي ڪنهن ٻيءَ جوءِ تي موڪليو؛ پر سيني مٿس ٺٺولي ڪري چيو تہ:

آهير اوٺاري ڪچيو، وجهو ڏ ڙ ڪ مٿانس.

(آهير کي اوتارو ٿيو آهي، شايد فقير آيو اٿس، تنهنڪري مٿان
رلي وجهي ڇڏيوس.)
ويچاري پير مرد جي ڪنهن به دانهن ڪانه ٻڌي. هوڏانهن آهو
لنگهيءَ جي ڏس تي، واڳٽهه جو ڊورو آڪري، سندن سمورو سال
هٽي پنهنجي ملڪ موٽي ويو.

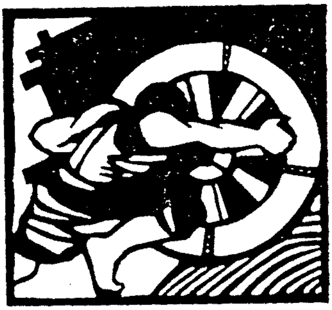

بداماڻي پنرو

سمن جي آخري دور ۾ ڪيتريون، يعني سنڌ ۽ ڪڇ جي سرحد وٽ 'ڪاڇي' واري حصي ۾ 'پنرو' نالي هڪ سورهيه سردار رهندو هو. جنهن پيٽيءَ ۾ هو رهندو هو ان جو نالو 'بدام' هو، ۽ ڪي چون ٿا ته ذات جو 'بدام' هو، جنهنڪري 'بداماڻي پنرو، جي نالي سان مشهور هو. هيءُ وڏو هاڻو هو. ڏورانهن هنڌن تان مال هڪي ايندو هو. سندس ماڻي به وڏا سورهيه هئا، پر پنرو سڀني ۾ سرس هو. چون ٿا ته مال هڪيي همراهن جي حواليڪري، انهن کي اڳواٽ روانو ڪري ڇڏيندو هو، ۽ پاڻ پوئتان اڪيلي سر واهر پليندو هو. يا وري پاڻ اڪيلو مال ڪاهي روانو ٿيندو هو، ۽ پويان سندس سڀئي همراهه گڏجي واهر پليندا هئا.

پنري ڪنهن به ڪاهه ۾ ڪڏهن به هار ڪانه کاڌي، هو سدائين سوڀارو ٿي موٽندو هو. آسپاس جي سردارن ۾ سندس اهڙو ته ڌاڪو ويٺل هو، جو جڏهن خبر پوندي هئي ته پنرو لوڙهه هڻڻ لاءِ چڙهيو آهي، تڏهن ماڻهو پنهنجا ماڳ ئي ڇڏي ويندا هئا.

ڪنڌيءَ سور ڪيٽڪيو، وڳن واجهايو،
بداماڻي پنرو، جو پڄهي سو آيو.

(هوڏانهن بداماڻي پنرو لوڙهه هڻڻ لاءِ ڪنڌيءَ مان نڪتو، هيڏانهن مالوند ماڻهن ۾ ڦڙ ڦوٽ پئي، ته جيڪو بداماڻي پنرو بڌوسين پئي، سو اچي ويو.)

پنرو به تمام پري پري تائين وڃي لوڙهيون هڻندو هو. سندس غير حاضري ۾ پڻ ٻئي ڪنهن کي همت نه ٿيندي هئي ته ڪاڇي تي ڪاهي. اچي پنري هڪڙو ڪوٽ اڏائي ڇڏيو هو، جنهن ۾ سندس

ڪٽنب ۽ مٽ مائٽ رهندا هئا. اهو ڪوٽ سنڌس ڏاڏي ۽ ڏاڪي جو نشان هو.

هڪڙي ڀيري سنڌس پرپٽ ڪو مغل سردار ڪاڇي تي ڪاهي آيو. پنرو ان وقت پنهنجي سيني ساٿين سان گڏ ڪنهن پرانهين هنڌ تي مال هڻڻ ويو هو. چون ٿا ته ڪن ڀالارين، مغل جي سونهپ ڪئي هئي. رات جي وڳڙي ۾ مغل جي لشڪر اچي پنري جي ڪوٽ کي گهيرو ڪيو. پنري جي ڪٽنب جون ڪي زالون ڪوٽ تي چڙهيون، جن دشمن جي لشڪر کي ڏسي پنهنجن مردن کي ڄاڻ ڪيو.

ان وقت ڪوٽ ۾ گهڻو ڪري رڳو پيرمرد هئا، ۽ فقط پنري جو هڪڙو ڀاءُ سو موجود هو. هيءُ جوان مغل جي ڪاهي اچڻ جو ٻڌي تلوار سنباهي ڪوٽ جي دروازي جي اندران ٿي بيٺو. مغل جا ماڻهو دروازي سان لوڪهو ڪري، هڪڙو هڪڙو ٿي اندر ٿي گهڙيا. بس جيڪو ٿي اندر گهڙيو، تنهن کي ٿي قتل ڪيائين. اهڙيءَ طرح دشمن جا گهڻا ماڻهو مارجي ويا. تڏهن مغل پنهنجي لشڪر کي حڪم ڪيو ته: ڪوٽ جي پٺ پچي اندر گهڙو! مغل جي لشڪر پوءِ سمورو زور ڪوٽ جي پٺ پچڻ تي لاتو. پنري جو ڀاءُ دروازي واري لوڪهي وٽ ٻين ماڻهن کي بيهاري پاڻ ان هنڌان وڃي بيٺو، جتان مغل جي لشڪر ڪوٽ جي ٻانهين ٽي پڳي. پر اڪيلي سر ڪئي ته سيني سان مقابلو ڪري سگهي؟ آخر ڪار ڪوٽ جي ٻانهين پچي، مغل جو لشڪر ڪوٽ اندر ڪاهي پيو. اتي پنري جي ڀاءُ، پنهنجي سورهيه ڀاءُ کي ياد ڪندي چيو ته:

اڄ گهرجين هٿ، بدامائي پنرا!
متان پڳي پٽ، ويرين واٽون لاٿيون.

(اي بدامائي پنرا! اڄ هن موقعي تي تون هٿ گهرجين، جو دشمن ڪوٽ جي پٽ پچي، ان سان اندر ڪاهي پيو آهي.)

پر پنرو سؤ ڪوهه پنڌ تي ڪيئن ٿو ڀاءُ جو سڏ ٻڌي سگهي! نيٺ

دشمن اچي سر تي ڪڙڪيس، تڏهن تلوار کڻي ڪٽڪ ۾ ڪاهي پيو ۽ بهادريءَ سان مقابلو ڪرڻ لڳو، پر ڪٿي سمورو لشڪر ۽ ڪٿي اڪيلو سر! تڏهن وري به ياءُ کي سڏيائين ته:

اڄ گهرجين تـون، بڍاماڻـي پنرا!
مٿان اچي مون، ويرين واٽون لاٿيون.

(اي بڍاماڻي پنرا! اڄ هتي تون گهرجين، جو دشمن مون اڪيلي مٿان اچي ڪڙڪيو آهي.)

آخرڪار سورهيائيءَ سان دشمن جـو مقابلو ڪندي اتيئي مارجي ويو، پر پڇاڙيءَ تـائين پنهنجي سورهيه يـاءُ پنري کـي سڏيندو، سندس مدد لاءِ واڌهائيندو رهيو:

اڄ گهرجين يار، بـڍاماڻـي پنرا!
ڪاڇي پٺيءِ پار، اچي ويرين ويڙهيا.

(اي يار! اڄ تون هتي هجين ها ته چڱو هو، ڇو ته ڪاڇي کي پٺيءَ طرفن کان ويري وڪوڙي ويا آهن.)

بڍاماڻي پنري جي ياءُ ڪاڇي ۽ ڪڙم تان سرقربان ڪري ڪَرَ کي آجاريو. ان جي مارجڻ کان پوءِ مغل جو لشڪر ڪوٽ ۾ ڪاهي پيو ۽ نالي کي هڪڙو ڪک به نه ڇڏيائون. ان سان گڏ سڀ زالون پڻ اول ڪري پاڻ سان نياڻون. انهن زالن ۾ پنري جي 'سگي ماءُ'، 'ماتيجي ماءُ'، 'امڙهه' نالي سندس پيڻ ۽ هڪڙي سوناري عورت، جنهن تي پنرو عاشق هو، سي به شامل هيون. پنرو انهي رات پنهنجن يارن سميت، ڪاڇي کان سؤ ڪوهه پنڌ تي ستو پيو هو. انين جو وڳـا ۽ پيو مال هٽي اچـي آتي آرامي ٿيا هئا. ڪيس آڌيءَ رات جو اچي کي پسڻ پيا، سو ستي اوچتوئي اوچتو ڇرڪ پري آئي ويٺي رهيو. سندس همراهه به سڀ آئي ويٺا، جن ڇرڪ پرڻ جو سبب پڇيس، تڏهن ڇيائين ته: منهنجي هنئين ۾ گهوڙن جا سنب پيا لڳن. دوستن ڪيس اوري پـري جون ڳالهيون ڀڏائي سندس دل تان اؤتنار لاهي ڇڏيو. پر وري پنري کـي پسڻ پيـو ۽ ساٿين سان گڏ سڌو پنهنجي ڪـوٽ ڏانهن رخ رکيائين.

هيڏانهن پنري جون مائرون ڪاڇي جو ڪوٽ ڇڏي، مغل جي لشڪر سان گڏ ٻيان طور هلڻ لڳيون، ۽ پنهنجي ملڪ جي بربادي ڏسي پنري کي ياد ڪيائون. ماتيجي ماءُ ٻڻ آهه پري پنري کي وقت سر پهچڻ لاءِ سڏيو ته:

بداماڻي پنرا! اڄ گهرجين آءُ،
ماتيجي ۽ ماءُ، ٻيئي وڃن ٻانهن ۾.

(بداماڻي پنرا! تو کي اڄ هتي پهچڻ گهرجي، جو تنهنجي ماتيجي ۽ سڳي ماءُ، ٻئي ڇٽيون قيد ٿي، ضامن طور پيون وڃن.)
ان وقت ڪاڇي جو هڪڙو ماڻهو، جو ٻڻ مغل جو قيدي هو، تنهن اهو ورلاپ ٻڌو، ۽ خيال ڪيائين ته، ڪنهن طريقي سان پنري کي انهي واقعي جي خبر ڪجي. سو اٽڪل سان لشڪر مان کسڪي ويو. ڀڳل قيدي پنري کي ڳولي اچي هٿ ڪيو ۽ سامهون بيهي چيائين ته:

بداماڻي پنرا! پٽ ٻانهن و ناگٽيان،
وڙهي ورچي ڇڏيو، اهڙين گهٽين گهلٽيان.

وري چيائين ته:

ڪهون واتا ورسي، ڪهون واتا ڏار،
بداماڻي پنرا! هٽ ڪاڇي جا ڳهار.

ائين چئي پنري کي مغل جي ڪاهه، سندس پاءُ جي مارجڻ، مائرن، پيڻ ۽ سوناريءَ جي گرفتار ٿيڻ جي سموري حقيقت ٻڌايائين ۽ ٻڻ سندس ماتيجي جو ورلاپ ڪيس سڻايائين. پنرو سڄي ڳالهه ٻڌي جوش ۾ اچي ويو، ۽ چيائين ته:

ماتيجي! تو مهٽو مونکي، پلي ڪري ڏنو،
آءٌ ڪاهي مغل ماريان، وئي جو هليو.

(ماتيجي ماءُ! تو پلي مونکي طعنو ڏنو، هاڻي آءٌ قسم ٿو کڻان ته ته جيسين مغل کي نه ماريندس تيسين ڪاڻ پيڻ وهه اٿم.)
پوءِ انهيءَ مهل ئي ساٿين کي ساڻ ڪري واءُ ميڻهن ڪندو، انهيءَ پاسي روانو ٿيو، جيڏانهن مغل کي وڃٽو هو. سڄي ڏينهن جي

پنڌ ڪان پوءِ، نيٺ اڇي جبل جي لڪ وٽ پهتو، جتان مغل جو لشڪر پئي لنگهيو. لڪ سوڙهو هو جنهنڪري لشڪر ٽورو ٽورو ٿي پئي اڪريو؛ مغل جي لشڪر جو ڪجهه حصو لڪ مان آڪري ويو هو، باقي لشڪر پنري ۽ سندس ساٿين لڪ ۾ پورو ڪري ڇڏيو.

بدامائي پنرو، جهلي بيٺو لڪ،
ماري مغل متا ڪرا، ٿن جو پورو ڪيائين لک.

خود مغل سردار، جو پنهنجي لشڪر جي حفاظت لاءِ پويان بيٺل هو، سو به جيئن لڪ مان لنگهيو ته پنري پنهنجي سر حملو ڪري، کيس ۽ سندس گهوڙي کي اتي پورو ڪري ڇڏيو.)

بدامائي پنرو، جهلي بيٺو سنڌ،
وڍي مغل گهوڙي سوڌو، ڪري اڌو اڌ.

پنري جون مائرون ۽ ڀينون اهي عورتون جي مغل گرفتار ڪري ساڻ وٺي ٿي ويا، سي آزاد ٿيون. حملي کان پوءِ جانچ ڪن ته پنري جي پڻ آسلهه ۽ سندس محبوبه سوناري آهن ئي ڪين. پوءِ سمجهيائون ته املهه ۽ سوناري مغل جي لشڪر جي اڳئين حصي ۾ هيون، جو لڪ آڪري چڪو هو. پنري پنهنجي ساٿين سميت ڏاڍي ڳولا ڪئي، پر اهو لشڪر هٿ ئي ڪونه آيس. آس پاس به گهڻئي ماڻهو ڊوڙايائين پر پتو ڪو نه پيو.

هوڏانهن وري مغل جا ماڻهو سوناريءَ کي ڪنهن شهر ڏانهن اماڻي، آسلهه کي ڪٺي پنهنجي شهر ۾ آيا، جتي ويچاري رات ڏينهن پياءُ کي، ياد ڪندي هئي. هڪڙي ڏينهن اتفاق سان اتي ڪاڇي جي پاسي جو ڪو فقير اچي نڪتو، آسلهه کيس سمجهائي پياءُ پنري ڏانهن سنيهو موڪليو ته:

”نالو جنهن املهه،
تنهن سڱا سئيون هٿ ۾، ويني تڳي جهل.“

فقير املهه جو نياپو آڻي پنري کي ڏنو. پنرو پڻ ڏانهن وڃڻ لاءِ يڪدم تيار ٿي فقير کان ڏس پتو پڇڻ لڳو. سندس ساٿين گهڻو

چيو ته: اسين به گڏجي هلون. پر هي انڪار ڪري اڪيلي سر پنهنجي 'نيلوفري' گهوڙيءَ تي چڙهي روانو ٿي ويو. هلندي هلندي وڃي انهيءَ شهر ۾ رسيو. مخفي طور پڇا ڳاڇا ڪري وڃي انهيءَ جاءِ هيڏانهن بيٺو، جتي سندس ڀيڻ قيد هئي. املهہ، جنهن ان وقت به دريءَ ڪان پٺي پنهنجي ملڪ جي وات ڏني، تنهن جي نظر جڏهن پنري تي پئي ته بي اختيار لهي اچي پاءُ کي ڀاڪر پاتائين. املهہ جي پنيان ٻانهان، ٻانهيون ۽ پهريدار ڊوڙندا آيا، پر پنري ڀيڻ کي ٻانهن کان جهلي يڪدم کڻي پاڻ سان گڏ نيلوفريءَ تي پيلهہ ويهاريو، ۽ گهوڙيءَ کي اڙي هنيائين ته اڏاي آئي هلي، ۽ پنرو سلامتيءَ سان اچي ڪاڇي ۾ پهتو. پنري جي موٽي اچڻ تي سڄي ڪاڇي خوشي ملهائي. ٻناماڻي پنري مغل کي ماري، ڪاڇي ۾ ٽيل ڪيس جو بدلو ورتو، ماڻرن کي موٽايو ۽ ڀيڻ به آڻي وڳر پيڙي ڪئي، پر سندس دل کي اڃا آرام نه آيو هو، ڇاڪاڻ ته سندس ساهہ سدا سهڻي سوناريءَ ۾ هو، جنهن جو اڃا ڪيس پتو نه پئجي سگهيو هو ته ڪهڙي پاسي قيد آهي ۽ ڪهڙي حال ۾ آهي. هڪڙي ڏينهن ڪيس ڪنهن ماڻهو هٿان سوناريءَ جو نياپو اچي پهتو ته:

ٻـناماڻي پـنـرا! پـلـيـون سـڀ ڪـيـاءِ،
پيون تان سڀ وٺي ويون، هڪ ڳونيي وسرياءِ.

(ٻناماڻي پنرا! تو سڀ پلي ڪئي ۽ پاڻ ملهائيءِ، پر هڪڙي ڳالهہ جو ارمان اٿم ته پيون (عورتون) سڀ ڇڏائي وٺي وئين، ۽ رڳو هڪڙي ڳوڻائي (محبوبہ) وسري ويئي.)

سوناريءَ جو اهو نياپو ٻڌي پنرو انهيءَ مهل ٽپ ڏيئي اٿي ڪڙو ٿيو ۽ نياپي آڻيندڙ کان پار پنڌ پڇي نيلوفري گهوڙيءَ تي چڙهي وڃي آئي رسيو. سپاهين سان وڏي ويڙهہ ڪري سوناري ڇڏايائين، جنهن کي پاڻ سان گڏ نيلو فريءَ تي پيلهہ کڻي اچي ڪاڇي ۾ پهتو. ان کان پوءِ پنري جي حياتيءَ ۾ وري ڪنهن کي به ڪاڇي تي ڪاهڻ جي همت نه ٿي.

بدامائي ٻنري جي مرڻ کان گهڻو پوءِ مشهور لوڙائو "لاکو ڦلاڻي" ساماڻو، جنهن کاڇي ۾ به لوڙهيون هنيون. تڏهن اتي جي ماڻهن پنهنجي سورهيه سردار کي ياد ڪيو، ۽ ڪنهن سگهڙ چيو ته:

"ٻيٽي ناهه بدام، تڏهن لاکو ٿو لوڙهيون هڻي."

بدام جو ڪوٽ پوءِ ڦٽي ويو، پر جنهن ٻيٽي تي اهو اڏيل هو، اتي هڪ دڙي جا آثار رهجي ويا، جنهن کي پوءِ "بدامائي ٻٽ" ڪري سڏيندا هئا. ڪونجون هميشه اتي ولر ڪري اچي لهنديون هيون ۽ عام ماڻهو ائين ڀائيندا هئا ته ڪونجون اتي بدي ڏيڻ پيون چڳن جو ڀائين ٿيون ته هو سورهيه ٻنري جي سام ۾ آهن. شڪاري به ساڃاهه وارا هئا جو سورهيه ٻنري جي ماڳ مڪان جو خيال رکي اتي ڪونجن کي ڪين ماريندا هئا. پر وقت گذرڻ بعد جڏهن ٻاهرين طرفن جا ماڻهو ۽ ماري انهي جوءِ ۾ اچڻ لڳا ته ويچارين ڪونجڙين لاءِ به خطررو پيدا ٿي پيو. انهي پوئين دور واري حالت ۾ ڀٽائي صاحب پڻ ڪونج کي خبردار ڪيو ته:

چيتا ڪيو چٽيج، بدامائي ٻٽ ۾،
نيٽين ننڊ م ڏيج، ڇيڙون ڇپر آئيون.

ڪپريو ڪاھوڙي ۽ راڻي ڪاڍاري*

ڪنھن زماني ۾، 'جهرڪن' ۾ 'ماجيراءَ' نالي ھڪڙو سردار رھندو ھو. وٽس ٻي تہ ڪنھن ڳالھہ جي ڪمي ڪانہ ھئي، پر اولاد ڪونہ ھئس. ڪئين پير فقير، ساڌو سنت پڇاياڻين پر سندس مراد پوري ڪانہ ٿي. ھڪڙي ڏينھن ڪيس ڏس مليو تہ اولھہ طرف واريَن ٽڪرين ۾ ھڪڙي چُر آھي، جنھن ۾ ھڪڙو فقير رھي ٿو، تنھن وٽ وڃ. شايد تنھنجي من جي مراد پوري ٿئي. ويچارو نااميد تہ ٿي چڪو ھو، پر وري بہ اميد ڪري، ڏس مليل ٽڪرين ڏانھن روانو ٿيو. ٿوري پنڌ ڪان پوءِ، اچي انھيءَ غار وٽ پھتو. اندر گھڙي ڏسي تہ برابر ھڪڙو پيرسن فقير ڪنڌ ھيٺ ڪيو مراقبي ۾ ويٺو آھي، جنھن جا پيرون بہ اچا ٿي ويا ھئا. ھيءُ بہ سلام ورائي ھڪڙي ڪنڊ وٺي ويھي رھيو. ڪجھہ وقت گذرڻ کان پوءِ فقير ڪنڌ مٿي کنيو ۽ کيس ڏسي چياڻين تہ: ماجيراءَ، توکي ھڪڙي ڌيءَ ڄمندي. ائين چئي فقير وري ڪنڌ ھيٺ ڪيو، ۽ ماجيراءَ سلام ورائي پوئين پيرين موٽي آيو.

فقير جو چوڻ سچو ٿيو، سندس زال کي اميد واري ٿي، ۽ نائين مھيني ھڪڙي سدا ملوڪ ڌيءَ ڄايس، جنھن جو نالو "ڪاڍاري" رکيائين. جنھن جي معنيٰ آھي "غار مان ڪيڙل." ڪاڍاريءَ جي ڄمڻ تي چوطرف خوشيون ٿي ويون. ماجيراءَ جي خيرات مان غريب غربو ڍاپجي ويو.

---

* ھيءَ ڳالھہ لاڙ (تعلقي ٺٽي) مان عبدالله گندري کان ملي.

ڇٺيءَ جي رات، دستور موجب ڪيترائي پنڊت ۽ نجومي گهرايا ويا، جي پوٿيون ۽ ٽپڻا کولي، ڪاڏاريءَ جو ڀاڳ ڏسي مان ڪري ويهي رهيا، ۽ ماجيراءَ کي ڪجهه به نه ٻڌايائون. تنهن تي هن سمجهيو ته ڳالهه ۾ مڙئي ڪو رولو آهي، سو نجومين کي چيائين ته: نياڻيءَ جي ڀاڳ ۾ جيڪي لکيل هجي اهو ٻڌايو. آخر هڪڙي نجوميءَ ڏڪندي ڏڪندي هٿ ٻڌي عرض ڪيو ته: سردار! جيئدان ملي ته ڪجهه ٻڌايان. ماجيراءَ چيس ته: توکي جيڪي چوڻو آهي، سو جلدي چئو. جنهن تي نجوميءَ ٻڌايس ته: اي سردار، ڪاڏاري تمام سلڇڻي ۽ ڀاڳ واري آهي، سدائين سکي رهندي، پر سندس لکيو توسان آهي. اهو ٻڌي ماجيراءَ جي منهن جو رنگ لهي ويو، ڏاڍو ڏک ٿيس، پر ڌيءَ جي رضا جي آڏو انسان جو ڪهڙو وس آهي. سو چيائين ته: چڱو جڏهن اهو وقت ايندو تڏهن ڏٺو ويندو.

ڪاڏاري ڏاڍي لاڏ ڪوڏ سان پلجڻ لڳي، اڄ ننڍي سڀان وڏي، اچي جوان ٿي. سندس سونهن جي هاڪ مُلڪان ملڪ مشهور ٿي ويئي. ڪيئي راجا ۽ شهزادا سندس سڱ وٺڻ لاءِ اچڻ لڳا، پر ماجيراءَ سڀني کي ٽاريندو آيو.

انهن ڏينهن ۾ جهرڪن جي پربان هڪڙو پهتل فقير رهندو هو. جنهن کي ”ڪپڙيو ڪاهوڙي“ ڪري سڏيندا هئا. هن وٽ هڪڙو ڪرامتي ’ڪنو‘ هو، جنهن جي وسيلي هو جتي به چاهيندو هو اتي وڃي پهچندو هو. ڪني ۾ اها به حڪمت رکيل هئي جو ’جيڪڏهن عورت ذات انهي کي هٿ لائيندي ته سندس ڪرامت ختم ٿي ويندي.‘ جڏهن انهي فقير ڪاڏاري جي حسن جي هاڪ ٻڌي ۽ اهو به پتو پيو ته سندس لکيو، پنڊتن جي چوڻ موجب پيءُ سان ٿيندو، تڏهن ڀڪو ڀهه ڪيائين ته، ڪنهن حيلي ڪاڏاري کي محلات مان ڪڍي اچجي ۽ کيس انهي گناهه کان بچائجي. سو ڀهرين واءُ سواءُ وٺي اچڻ جي خيال کان

ڪِستو ڪٿي صدائون هڻندو اچي ماجيراء جي در تي سٺين هنيائين. ٻانهي نڪري آئي جنهن کيس خيرات ڏني، پر هن وٽڻ کان انڪار ڪيو ۽ چيائين ته: اسين ٻانهين جي هٿان خيرات ڪونه وٺون. وڃي سائڻ کي چئو ته اها پاڻ اچي خيرات ڏئي. ٻانهيءَ وڃي ڪاڏاريءَ سان ڳالهه ڪئي ته، فقير هيئن ٿو چئي. ڪاڏاري خيال ڪيو ته فقير تيندا آهن اللهه لوڪ، آنهن جي ڳالهه موٽائڻ چڱي ناهي، سو هڪڙي ٿالهيءَ ۾ خيرات ڪڍي ٻاهر نڪتي.... سبحان اللهه ڪهڙي ڳالهه ڪجي! فقير سندس حسن جي جيڪا هاڪ ٻڌي، تنهن کان ٻار رتيون سرس ڏٺائين. ڪپريو ڪاهوڙي هو نه فقير، پر شڪل صورت ۾ شهزادن کي به شهه ڏيو بيٺو هو، سو ڪاڏاري به ڏسڻ موهت ٿي پئي. ٻئي هڪٻئي ۾ اکيون اٽڪائي بيهي رهيا. ڪجهه دير گذرڻ کان پوءِ ڪپريي پاڻ سنڀالي، هن کان خيرات ورتي ۽ موٽي وڃڻ لڳو، تنهن تي ڪاڏاري چيس ته: فقيرا! ڀيرو نه ڀڃج. ڪپريي جواب ڏنس ته: راڻي! ايندس، پر هاڻي فقير ٿي نه ايندس. ائين چئي ڪپريو ڪاهوڙي رمندو رهيو.

ڪاڏاريءَ کي اچي عشق لڳو هو، سو سڄو ڏينهن وياڪل ۽ ويڳاڻي ٿي وتي هوندي هئي، نه ڏينهن جو سک نه رات جو آرام، بس رڳو فقير جي يادگيري هوندي هئس.

هوڏانهن ڪپريي جي به ساڳي حالت هئي. آخر خيال ڪيائين ته زور زبردستي منهنجي ڪانه هلندي، ۽ نڪي وري ماجيراء، پنهنجي ڌيءَ ڪاڏاري جي شادي مون سان ڪندو، تنهنڪري اهڙي ڪا اٽڪل ڪجي جو ڪاڏاريءَ کي محلات مان ڪڍي اچجي. گهڻئي خيال ڊوڙايائين پر ڳالهه سمجهه ۾ ئي نه پئي اچيس. انهن ڏينهن ۾ ويٺو هو ته سندس نظر هڪڙي ڪانيءَ تي وڃي پيئي، جنهن مان ڪي ماڪوڙا آر پار پئي آيا ويا. اتي خيال آيس ته ڇو نه هن غار کان وٺي سرنگهه هڻجي، جا وڃي ڪاڏاريءَ جي محل سان لڳي. پوءِ ڊڪي سر بيٺو

سرنگھ کوٽي. رات ڏينهن هڪ ڪري ڇڏيائين پر محلات تائين پهچي نہ سگهيو. ڇهن ڀيرن جي ناڪاميءَ کان پوءِ، ستين دفعي سڌو ڪاڍاريءَ جي ڪمري ۾ وڃي نڪتو. پوءِ تہ ٻئي پاڻ ۾ مليا، ڏاڍو خوش ٿيا. ڪپري چيس تہ: هاڻي مون سان گڏجي هل. ڪاڍاريءَ بہ ڪٿي هائوڪار ڪئي، سو يڪدم کيس اتان ڪڍي سرنگھ جي محلات واري در کي لٽي، اچي پنهنجي آستان پيڙو ٿيو.

هوڏانهن محلات ۾ ڪاڍاريءَ جي گم ٿي وڃڻ جي خبر باھ وانگر پکڙجي ويئي. ماجيراءِ سڄي مُلڪ ۾ ماڻهو ڊوڙايا، پر ڪٿان بہ ڪاڍاريءَ جو پتو پئجي نہ سگهيو. آخر روئي پٽي ماٺ ڪري ويهي رهيا.

ڪاڍاري سڪن جي ٻلبل سا ڪٿي ٿي هڪڙيءَ چُر ۾ رهي سگهي! جيتوڻيڪ هن کي ڪپري سان عشق هو، پر تنهن هوندي بہ هوءَ ماءُ پيءُ ۽ مٽن مائٽن کان سواءِ ويڳاڻي رهڻ لڳي. ڪاڍاريءَ جي اهڙي حالت ڏسي، ڪپريو هڪڙيءَ رات ماجيراءَ جي ڪوٽ ۾ ويو، ۽ پنهنجي ڪرامتي ڪني جي مدد سان، ڪاڍاري جي خاص ٻانهيءَ جون اکيون بند ڪري ڪڻي آيو ۽ اچي ڪاڍاريءَ جي حوالي ڪيائين. اتي ڪاڍاري جي دل ڪجھ ٺريي. پوءِ روز رات جو ڪپريو ٻانهيءَ کي چر ۾ کڻي ايندو هو، جتي ڪاڍاري ۽ ٻانهي ٻئي پاڻ ۾ رهاڻيون ڪنديون هيون، وري صبح ٿيڻ تي ٻانهي کي ڪوٽ ۾ ڇڏي ايندو هو. ڪپري ٻانهيءَ کي دپ ڏئي ڇڏيو هو تہ، جيڪڏهن اها ڳالھ ڪٿي ٻاهر ڪيندينءَ تہ تنهنجو خير نہ ٿيندو.

هوڏانهن ماجيراءِ پنهنجي سڪيلڌي ڌيءَ جي ڏک ۾ روئي روئي بيحال ٿي پيو هو، نہ کائڻ نہ پيئڻ، رڳو ويٺو ڌيءَ کي ياد ڪندو هو. ٻانهيءَ کان سندس اهو حال ڏٺو ڪونہ ٿيو، سو هڪڙي ڏينهن وجھ وٺي کيس دلداري ڏنائين تہ: سائين! تون دلجاءِ ڪر! ڪاڍاري مون ڏٺي آهي. هوءَ جتي بہ آهي اتي سلامت

۽ خوش آهي. اهو ٻڌي ماجيراءَ کيس ڪٺي قابو ڪيو، چيائين: سچي ڪر، ڪاڏاري کي ڪٿي ڏنو اٿئي؟ اتي ٻانهيءَ کي اچي سر سان لڳي، سو ڳالهه ٻڌائڻ لڳي. پر ماجيراءَ کيس دڙڪا دهمان ڏيئي سچي ڪرائي. هن ٻڌايس ته: ٻي ته مون کي خبر ڪانهي، پر روز رات جو هڪڙو سانڊهو ايندو آهي، جو منهنجون اکيون ٻڌي ڪٽ تي سمهاري، رات وچ ۾ ڪاڏاري وٺ ڪٺي ويندو آهي، ۽ وري صبح ٿيڻ کان اڳ هتي ڇڏي ويندو آهي.

ماجيراءَ يڪدم پنهنجا صلاحڪار گهرايا. ڪنهن ڪهڙي صلاح ڏني ڪنهن ڪهڙي. نيٺ اهو رايو بيٺو ته ٻي ته ڪابه واهه ڪانهي، باقي ساونيءَ جي شروعات ۾ ڪٽ جي پيراندي‌ءَ کان سرنهه جون ڳوٿريون ٻڌي انهن کي سوراخ ڪري ڇڏجن، جيئن ٻانهي ڪٽ تي ڪچي پئي ويندي، تيئن انهن ڳوٿرين سان سرنهه ڪرندي وڃي، پوءِ مينهن پوڻ تي جڏهن سرنهه ڦٽندي تڏهن انهي نشان وسيلي چور جهلي سگهبو.

قصو ڪوتاهه، ساڻون به آيو، خيرن سان مينهن وٺا، ۽ سرنهه جو ٻج به ڦٽي ظاهر ٿيو. ماجيراءَ ڇا ڪيو جو پنهنجي لشڪر سميت سرنهن وارو گس ورتي، ڪاهيندي اچي ڪات ڪپڙي جي مڪان کي گهيرو ڪيو. ڪپڙيو ڪاهوڙي انهيءَ وقت عبادت ۾ مشغول هو، جنهنڪري کيس ڪابه خبر نه پئجي سگهي، باقي سندس ڪرامتي ڪنو انهيءَ گهڙي، پاڻمرادو مياڻ مان نڪتو. اتفاق سان ڪپڙي ڪاهوڙي ڪاڏاريءَ کي ڪني جي ڪرامت واري ڳالهه ڪانه ٻڌائي هئي، سو هن جو مياڻ مان ڪنو نڪرندو ڏٺو، تيئن سٽ ڏيئي ڪٺي جهليائينس. پوءِ ته گهڙيءَ ڪن ۾ ڪني جي ڪرامت پوري ٿي وئي. اينتري ۾ ماجيراءَ جو لشڪر به چئُر ۾ ڪاهي آيو، جنهن يڪدم ڪپڙي کي عبادت ڪندي ماري وڌو. اهو حال ڏسي ڪاڏاري سهي نه سگهي، تنهن به اتي جو اتي پاڻ کي ماري ڇڏيو. ماجيراءَ کي انهي جو ڏاڍو ڏک ٿيو.

پوءِ راجا ماجيراءَ، ڪاڏاري ۽ ڪپڙي ڪاهوڙيءَ کي

دفن ڪرائي ڇڏيو. ٿورن گهڻن ڏينهن ڪان پوء ڏسن ته اهي قبرون گڏجي هڪ ٿي ويون. اڄ ڏينهن تائين هنن جي اها قبر موجود آهي.

ڀُراڻ درياءَ جو سوداگر*

سومرن جي حڪومت جي آخري دور ۾، سنڌ جي لاڙ واري حصي مان سنڌو درياءَ وهندو هو، جنهن کي "ڀراڻ" ڪري چوندا هئا، جنهنڪري لاڙ تمام سائو ۽ سڀاڀو حصو ليکيو ويندو هو. ڀراڻ جي ٻنهي ڪنڌين تي وڏا ۽ عاليشان بندر هئا، جن تي پري پري جا غوراب ۽ ٻيڙا اچي لنگر هڻندا هئا. انهن بندرن ۾ "علي بندر" سڀني کان مشهور هو.

هڪڙي ڀيري هڪڙو ڪشميري سوداگر، جنهن جو واپار ڪشمير کان ڪڇ تائين هلندو هو، مال اسباب جا غوراب ڀرائي پنهنجي زال ۽ ٻئي وڏي ساٿ سميت واپار ڪرڻ لاءِ سفر جو سانباهو ڪيو. رواني ٿيڻ کان اڳ سوداگر پنهنجي سموري ساٿ کان انجام ورتو ته، جيڪڏهن ڪنهن به ماڻهو منهنجي حڪم جي عدولي ڪئي، ته ان کي اتي جو اتي ساٿ کان جدا ڪيو ويندو. اهو شرط سڀني قبول ڪيو. نيٺ هڪڙي ڏينهن ٻاويهه ٻيڙا سامان سان ڀري ڪٺي الله توهار ڪيائين. واٽ تي واپار ڪندو، منزلون هڻندو، ڪيترن مهينن کان پوءِ اچي "علي بندر" تي لنگرانداز ٿيو. سوداگر وٽ مال جهجهو هو، سو ڪجهه ڏينهن آتيئي ترسي واپار ڪرڻ لڳو. ڪجهه وڪيائين، ڪجهه خريد ڪيائين، جنهن مان ڪيس گهڻوئي فائدو ٿيو.

هڪڙي ڏينهن شام جو، سوداگر ۽ سندس زال سير ڪرڻ

---

* هن ڳالهه جون ٻه روايتون مليون، هڪ وچولي (تعلقي ننڊي الهيار) مان الله بچائي جروار کان، ۽ ٻي لاڙ (تعلقي ننڊي باگي) مان محمد طالب لوهار کان ملي.

لاءِ درياءَ جي ڪپ تي ويا، گهمندي گهمندي سندن نظر هڪڙي ٻڪرار تي وڃي پيئي، جنهن ٻڪرين کي پاڻي پئي پياريو. ٻڪرار پاڻ به ٻڪرين وانگر گوڏا کوڙي پاڻيءَ ۾ ٻوٿ وجهي پئي پاڻي پيتو. اهو لقاءُ ڏسي، سوداگر پنهنجي زال کي چيو ته: اهو سڀ تخم جو تاثير آهي، جو ٻڪرار به ٻڪرين وانگر پاڻي پيو پيئي. ان مان سمجهجي ٿو ته هيءَ ڪو گهٽ ذات جو آهي. جيڪڏهن ڪو خاندان ۽ اصل نسل وارو هجي ها، ته هوند ائين نه ڪري ها. انهيءَ تي سوداگرياڻيءَ جواب ڏنو ته: نه سائين! ائين ڪونهي، اهو سڀ صحبت جو اثر آهي، جو ٻڪرين سان گڏ رهندي، ٻڪرار کي به انهن وانگر پاڻي پيئڻ جي عادت پئجي ويئي آهي. سوداگر زال جو اهو جواب ٻڌي چيو ته: تو کي اها اها ڳالهه قبول ڪرڻي پوندي، نه ته منهنجي حڪم جي عدوليءَ سبب توکي سات ڪان جدا ڪيو ويندو. جوٽس وراڻي ڏني ته: سائين! تون چا به چئين، پر سچ نيٺ سچ آهي. سوداگر هڪڙيءَ تي، زال ٻيءَ تي؛ نيٺ جڏهن جوٽس سندس ڳالهه ڪانه مڃي؛ تڏهن چيائينس ته: تو منهنجي ڳالهه کان انڪار ڪيو آهي، تنهنڪري آءٌ توکي پاڻ سان ڪونه وٺي هلندس. اج کان تنهنجو رستو جدا ۽ منهنجو رستو جدا؛ پوءِ ڀلي پئي انهيءَ کي صحبت جو اثر سمجهه. اهو ٻڌي سوداگرياڻيءَ کي ڏاڍو ارمان ٿيو. ۽ مڙس کي چيائين ته: ميان! آءٌ انهيءَ سزا سهڻ لاءِ تيار آهيان، پر توکي ٻڌائي ٿي ڇڏيان ته، تنهنجو اهو ضد اجايو آهي، هاڻي ڪن کولي ٻڌي ڇڏ ته، هڪڙي ڏينهن توکان انهيءَ ساڳئي ٻڪرار جي جتي چنڊائي، سمجهائيندس ته اهو صحبت جو اثر هو ۽ نه ڪي تخم جو تاثير. سوداگر سندس ڳالهه اڻٻڌي ڪري پنهنجي سات ڏانهن موٽي ويو، ۽ يڪدم ٻيڙا سنبرائي علي بندر تان روانو ٿي ويو.

سوداگرياڻي ڪا وڏي داناءُ عورت هئي، تنهن ڏل ئي دل ۾ پڪو پهه ڪيو ته ڪنهن نه ڪنهن ڏينهن انهي هٺيلي سوداگر

کان ساڳئي ٻڪرار جي جُتي ڪٽائيندي. اهو ٻڌي پڇاڻي يڪدم ٻڪرار وٽ آئي ۽ چيائينس تہ: ميان ٻڪرار! سون سان شادي ڪندين؟ غريب ٻڪرار جنهن سڄي عمر ڪنهن زال سان ڳالهايو بہ ڪين هو، تنهن کي جو مفت ۾ زال ٿي ملي، سو يڪدم ڪٽي هائوڪار ڪيائين. پوءِ تہ ٻڪرار ڪيس پنهنجي گهر وٺي آيو ۽ ٻڪريون واڙي ڪانئس خبرون چارون پڇڻ لڳو، جنهن تي هن ٻڌايس تہ: آءٌ فلاڻي سوداگر جي زال آهيان، جو ڪنهن ڳالهہ تان ناراض ٿي، مونکي تنهنجي حوالي ڪري ويو آهي. ٻڪرار اهو ٻڌي ڪجهہ وقت تہ ماٺ ۾ رهيو، پر پوءِ هن کي چيائين تہ: آءٌ هڪ غريب ٻڪرار آهيان، جيڪڏهن غريباڻي جهوپڙيءَ ۾ رهڻ مناسب سمجهين تہ رهہ، نہ تہ منهنجي توتي ڪابہ روڪ ڪانهي. پر سوداگرياڻيءَ چيس تہ: مون کي رهڻو ئي هت آهي، ٻئي هنڌ آءٌ ڪين ويندس. لاچار ٻڪرار ڪٽي ماٺ ڪئي، ۽ ٻن ٽن ڏينهن کان پوءِ پاڻ ۾ شادي ڪري وبهي رهيا.

ڪجهہ ڏينهن کان پوءِ سوداگرياڻي پنهنجو موتين جو هار ٻڪرار کي ڏنو تہ وڃي بازار ۾ وڪڻي اچ. ٻڪرار اهو هار شهر ۾ وڪڻي، پيسا آڻي سوداگرياڻيءَ کي ڏنا. هن چيو ڪيو جو ٻهرين ڪجهہ پئسن مان تمام اچو ڪپڙو گهرائي ٻڪرار لاءِ بہ ٽي وڳا تيار ڪرايا. ٻڪرار جڏهن ڦاٽل ڪپڙا لاهي، وهنجي سهنجي نوان ڪپڙا پاتا، تڏهن وڃڻ ڪجهہ ڏسي جهڙو ٿيو پوءِ کيس چيائين تہ: اڄ کان تون ٻڪريون نہ چاربندين. ٻڪرار تي زال جو ايترو اثر هو، جو جيئن ئي چيائينس تي تيئن ڪيائين. پوءِ ٻڪرار کي چيائين تہ: هاڻي شهر مان ڪنهن مولوي کي وٺي اچ. ٻڪرار يڪدم وڃي هڪڙي پيرسن مولوي کي وٺي آيو. سوداگرياڻيءَ ٻڪرار جي ٻانهن مولوي جي حوالي ڪري چيو تہ: مولوي صاحب! هن کي علم سان گڏ اخلاق بہ سيکاريو. جنهن لاءِ اوهان کي سٺو اجورو ڏينديس. ٻئي ڏينهن کان وٺي ٻڪرار وٽس پڙهڻ لڳو.

ٿوري گهڻي عرصي کان پوءِ ٻڪرار هڪڙو علم ۽ فضيلت

وارو بنجي پيو. انهيءَ ڪان پوءِ سوداگرياڻيءَ مولوي سان صلاح ڪري ٻڪرار کي شهر جي هڪڙي عقلمند امير جي صحبت ۾ موڪليو. اهو امير روز هن کي بادشاه جي دربار ۾ وٺي ويندو هو. جتي آهستي آهستي بادشاهي اٿي ويهڻي ۽ ڳالهه ٻولهه سان ٻڻ واقف ٿيڻ لڳو. اهڙيءَ طرح ڪجهه عرصي گذرڻ بعد، اهو ساڳيو ٻڪرار، هڪ جهنگلي ماڻهوءَ سان ڦري هڪڙو هوشيار ۽ عقلمند انسان بنجي پيو، ۽ ٿوري ئي عرصي ۾ سڄي شهر ۾ ”شيخ معروف جيئاڻي“ جي نالي سان مشهور ٿي ويو.

انهي زماني ۾ علي بندر جهڙي سڪڻي ستابي ۽ آباد شهر تي جنت قوم جو سردار وڏو لشڪر وٺي ڪاهي آيو. علي بندر جو بادشاه جنگ جي لاءِ تياري ڪونه هو، پر تڏهن به ٿورو گهڻو لشڪر گڏ ڪري شهر جو بچاءُ ڪري ويهي رهيو ۽ پنهنجي ملڪ جي دستور موجب هڪڙو ڪنو ميدان ۾ ڪوڙائي ڇڏيائين. جنهن جو مطلب هو ته جيڪڏهن ڪو جوڌو جوان هجي ته وڃي دشمن سان مقابلو ڪري. اهو ڪنو ساندهه ٽي ڏينهن ميدان ۾ ڪنو پيو هو، پر ڪنهن به جوان ان کي ڪڍڻ جي پاڻ ۾ همت ڪانه ساري. اها حالت ڏسي بادشاه کي اچي سير سان لڳي ته شايد اسان جي ملڪ ۾ هاڻي بهادري نه رهي آهي، تنهنڪري ٻڪ ملڪ ڪسجي ويندو. سو نڪي ڪاڻي نڪي پيئي، ۽ انهيءَ ڳڻتيءَ ۾ ڳرندو ويو. آخر اها خبر سوداگرياڻيءَ جي ڪنن تائين پهتي، تنهن ٻڪدم شيخ معروف کي چيو ته: تون وڃي ڪنو ڪڍي، ڇمي اڪين تي رک ته بادشاه کي ڪجهه دلجاءِ ٿئي. پوءِ اچ ته وڏيڪ صلاح ڪريون.

ٻئي ڏينهن صبح ٿيڻ سان شيخ معروف ميدان تي آيو ۽ ڪنو ڪڍي ڇمي پنهنجي اکين تي رکيائين. ماڻهن جو اهو ڏٺو سو ڇوڏاري واهه واهه ڪرڻ ويئي. شيخ ڪنو ڪڍي سڌو پنهنجي گهر آيو ۽ پوءِ ٻئي زال مڙس صلاح ڪري، زرهون پائي بادشاه وٽ آيا ۽ دشمن سان مقابلي ڪرڻ جي اجازت ملڻ لاءِ عرض ڪيائون.

بادشاهه هنن کي بهادرن جو وڏو لشڪر ڏئي روانو ڪيو. هي
ٻئي زال مڙس لشڪر وٺي، اوچتو وڃي دشمن تي ڪڙڪيا ۽
سخت لڙائيءَ کان پوءِ دشمن جي لشڪر کي ماري ڀڄائي ڪڍيائون.

جڏهن بادشاهه کي خبر پهتي ته شيخ معروف دشمن کي
ڀڄائي ڪڍيو آهي، تڏهن ڏاڍو خوش ٿيو ۽ شيخ کي انعام اڪرام
ڏيڻ لاءِ پنهنجي دربار ۾ گهرايائين. شيخ دربار ۾ حاضر ٿيڻ لاءِ
تيار ٿيو، ته زال کيس سمجهايو ته: بادشاهه ڪجهه به انعام ڏيئي
ته نه وٺجانءِ ۽ ان جي عيوض عرض ڪج ته مونکي علي بندر
تي ايندڙ غورابن کان ڏن اڳاڙڻ جي اجازت ملي. زال جي اها
ڳالهه خيال ۾ رکي دربار ڏانهن روانو ٿيو.

دربار اڳ ۾ ئي وزيرن ۽ اميرن سان ڀري پئي هئي.
شيخ معروف جي پهچڻ تي سڀني درٻارين اٿي هن جي آجيان ڪئي
۽ کيس هڪڙي عاليشان جاءِ تي ويهاريو. اتي بادشاهه شيخ جي
بهادري جي تعريف ڪئي ۽ چيائين ته: تنهنجي بهادريءَ جو ته
ڪو عوض آهي ئي ڪونه، پر جيڪي منهنجي وس ۾ آهي ان مان
جيڪي گهرندين سو ملندءِ. شيخ ادب سان هٿ ٻڌي عرض ڪيو
ته: بادشاهه سلامت! مونکي ڌڻيءَ جو ڏنو ۽ اوهان جو ڏنو
سڀوڪجهه آهي، جيڪڏهن سائينجن جي اها مرضي آهي ته پوءِ
مونکي علي بندر مان لنگهندڙ واپاري غورابن کان محصول
اڳاڙڻ جي اجازت ملي. انهيءَ تي بادشاهه پنهنجي اميرن ڏانهن
منهن ڪري حڪم ڪيو ته: جيئن شيخ معروف چئي ٿو تيئن
ڪيو وڃي. حڪم ملڻ جي دير هئي، گهڙيءَ کن ۾ هڪڙي
سوني پٽڙيءَ تي علي بندر جي آمدنيءَ جو پروانو لکجي هن کي مليو.

انهيءَ ڏينهن کان وٺي علي بندر جو مالڪ شيخ معروف
هو. هن بندر جي ويجهو هڪ عاليشان جاءِ ٺهرائي، ان ۾ پاڻ
پنهنجي زال سميت ڏاڍو خوش گذارڻ لڳو. هو روز شام جو
بندر تي آيل غورابن جي فهرست ناهي، پنهنجيءَ زال جي اڳيان
آڻي رکندو هو ۽ صبح جو انهن ٻيڙن جي مالڪن کان محصول

وصول ڪري، ڪين لنگر ڪڻڻ جي اجازت ڏيندو ھو. اھڙيءَ طرح ڪيترو ئي عرصو گذري ويو.

هڪڙي ڏينھن ڪشميري سوداگر جي غورابن جو مال به وڻج واپار ڪندي، اچي علي بندر تي لنگر ھنيو. شيخ معروف شام جو غورابن جي فھرست تيار ڪري زال کي ڏني، جنھن چڪاس ڪندي جڏھن ڪشميري سوداگر جو نالو پڙھيو، تڏھن شيخ کي چيائين ته: ٻين سوداگرن کي وڃڻ جي اجازت ڏي، باقي ھن ڪشميري سوداگر کي ترسائي ڇڏ؛ ھن جي محصول جو فيصلو پوءِ ڪنداسين. ٻئي ڏينھن ٻين سوداگرن کي وڃڻ جي اجازت ملي، پر ڪشميري سوداگر جي ڪابه شنوائي ڪانه ٿي. ائين ڪيترائي ڏينھن گذري ويا. اتي سوداگر به اچي حيران ٿيو. نيٺ ٻيو ڪو چارو نه ڏسي، لنگر ڪڻڻ جي اجازت وٺڻ لاءِ شيخ جي گھر آيو. ان وقت شيخ معروف به گھر ۾ ئي ھو، ته نوڪر سوداگر جي اچڻ جو اطلاع ڏنس. سوداگر‌يائيءَ اھو ٻڌي، شيخ کي ڪجھه سمجھائي غسلخاني ۾ تڙ ڪرڻ لاءِ اماڻي ڇڏيو ۽ نوڪر کي چيائين ته: سوداگر کي آئي پر واري ڪمري ۾ ويھار. پوءِ پاڻ مٿي ماڙيءَ تي چڙھي دري کولي ويھي ھيٺ ڏسڻ لڳي. نوڪر حڪم موجب سوداگر کي آڻي انھيءَ ڪمري ۾ ويھاريو.

جڏھن شيخ معروف وھنجي غسلخاني مان نڪتو ئي نه ڏسي نه سندس جُتي اوڏي ئي پئي آھي. انھيءَ تي نوڪر کي سڏ ڪيائين ته، اچي جتي ڪڍي ڏي. ڪيترن سڏن تي به ڪو جواب ڪونه مليس، لاچار سوداگر کي سڏ ڪري چيائين ته: ادا! معاف ڪجِ. مھرباني ڪري اھا جتي چنبي اڪتي ڪري ڏي! سوداگر دل ۾ چيو ته، جت نه چڱي ٿي، پر پنھنجي ڪتيءَ خاطر اھو ڪم به ڪرڻو پوندو، سو مال ميٽ ماڻ جتي ڪڍي اچي غسلخاني جي در وٽ رکيائين. اتي سوداگريائي، جنھن مٿان دريءَ مان اھو لقاءُ پئي ڏٺو، رڙ ڪري چيو ته: ھنيلا سوداگر! اھو تخم جو تاثير آھي يا صحبت جو اثر؟ تو جھڙو سوداگر ھڪ اھڙي ٻڪرار کي

جتي چندي ڀيو ڏٺي، جنهن ڀڪرين سان ڳڏ ڳوڏا ڪوڙي پاڻي پيتو هو! اتي سوداگر جون اکيون کليون ۽ پنهنجي ڪيل غلط فيصلي تي ڏاڍو شرمندو ٿيو. ڀر وري ٻه پنهنجي هٿ ڪي قائم رکڻ لاءِ جواب ڏنائين ته: تو برابر پنهنجو قول پاڙيو، پر هاڻي علي بندر جو محصول ٻه تو جيڪي ورتو سو ورتو، هاڻي انهيءَ لاءِ تون ٻه سڪندين. ائين چئي سوداگر ٻيڙا ڇوڙائي روانو ٿي ويو.

جون ٿا ته انهيءَ واقعي کان پوءِ سوداگر پنهنجي خرچ سان پراڻ درياءَ جو منهن بند ڪرائي ڇڏيو، جنهنڪري درياءَ علي بندر کي ڇڏي ٻئي هنڌان وهڻ لڳو. آهستي آهستي اهو شهر ڦٽي برباد ٿي ويو.

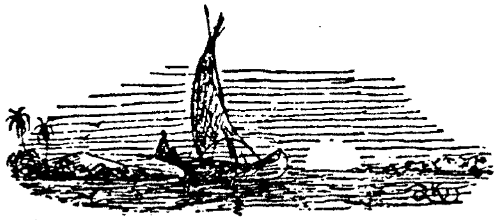

سارو سَنگهار*

چون ٿا ته ڪنهن سمي سنڌ ۽ ڪڇ جي سرحدي ڀاڱي ۾ ”سارو سنگهار“ نالي هڪڙو ڀاڳيو رهندو هو. وٽس بي اندازِ چوپايو مال هو. ڏڳيون، مينهون، رِڍون، ٻڪريون، ۽ اٺن ڪان سواءِ، وٽس ڪڪڙين جا به ولر هوندا هئا. سندس چوپايو مال ٻهرجي هلندو هو، ته ڪوهن ۾ رڳو مال ئي مال نظر ايندو هو. ايترو چوپايو مال ڪنهن به ٻئي ڀاڳئي وٽ ڪونه هو. خود بادشاهه وٽ به ايترو چوپايو مال ڪونه هو.

ساري سنگهار کي هڪڙي هنڌ ٽڪاءُ ڪونه هوندو هو: مال جي سڃ سان ڪڏهن ڪٿي ته ڪڏهن ڪٿي. جنهن به هنڌ ڏاهو ڪندو هو، اتي پنهنجو ڪو نه ڪو يادگار ضرور ڇڏيندو هو. جنهن تلاءُ يا ٽوڀي تي اچي مال وهاريندو هو، ته اهو سندس نالي سان سڏجڻ ۾ ايندو هو؛ يا جنهن هنڌ وٿاڻ ڪري اچي رهيو ته اهو سندس ئي نالي سڏجڻ ۾ آيو. سندس اهڙا آستان سنڌ ۽ ڪڇ توڙي گجرات، ۾ موجود آهن. تعلقي عمرڪوٽ ۾ نبي سر جي ويجهو چار تلاءُ پيماسر، صاحب ٽڙ، ليٽڪو، ۽ ڏهتو هن وقت به سالم حالت ۾ آهن جي ساري سنگهار جا تلاءُ ڪري سڏبا آهن. اهي تلاءُ ساوڻ جي مند ۾ ڀربا آهن ته ڀاڳيا ماڻهو مال ڪاهي انهن جي آس پاس رهندا آهن. جوڌپور علائقي ۾ به ڇهوٽڻ جبل تي ساري سنگهار جا آستان آهن جتي وڏا حوض ٺهيل آهن. انهن سان ڪي ته اڪثر ٻارهوئي ڀريل رهن ٿا؛ اهي به ساري سنگهار جي نالي سان مشهور آهن. تعلقي ننگرپارڪر ۾

---

* هن ڳالهه جو مدار مختلف روايتن تي آهي، جي سنڌ جي جدا جدا ڀاڱن مان مليون

ويرا واهه جي ويجهو هڪ وڏو تلاءُ آهي، جنهن کي ”سانگاهه“ ڪري سڏيندا آهن، چون ٿا ته اتي به سارا سنگهار جا وٿاڻ هئا. مطلب ته ناري، ٿر، سنڌ ۽ ڪڇ جي سرحد، توڙي ڪڇ ۾ اهڙا ڪافي هنڌ ليندا جيڪي سنڌس ناليءَ سان سڏجن ٿا.

ساري سنگهار کي چوپائي مال جي سڃاڻپ، ۽ انهن جي خاصيتن ۽ بيمارين وغيره سمجهڻ جي قدرت ڪان ڏات مليل هئي. سنڌس انهيءَ دانائيءَ جي ڪري ڪيس پاڳين جو بادشاهه ليکيو ويندو هو. چون ٿا ته هُن کي سڀ مال جي خاصيت جي خبر پوندي هئس، پر ڪيتري عرصي تائين ماهي مال کي سمجهي نه سگهيو. ڇوته مينهون گرميءَ ۽ سرديءَ کي هڪجهڙو ڪري پائيندڻون آهن. هڪڙي ڏينهن افسوس ڪندي چيائين ته: مونکي خبر نٿي پوي ته مينهون ڏاهه جي پيدائش آهن يا پاڻيءَ جي! وس جي مند ۾ هڪڙي ڏينهن اوڳهم اهڙو اچي ٿيو جو ماڻهو ڇيڙو سڀ ڀڳهر ۾ شل ٿي ويا. هرڪو ساهوارو حيران پريشان هو. سارو سنگهار انهيءَ هنڌ موجود هو، سو ڏسي ته مينهون ڪاڙهي جي سامهون بيٺيون آهن. اتي ساري سنگهار کي هڪڙي اٽڪل سُجهي آئي سو ڏنارن کي يڪدم ڇيڻن گڏ ڪرڻ لاءِ چيائين. ٿوري دير ۾ ڇيڻن جو ڍڳ، لڳي ويو. هن انهيءَ ڍڳ کي باهه ڏياري، ته مينهون به اچي باهه تي ڳاهٽ ٿيون. سارو سنگهار منجهي پيو، پر پوءِ ڏنائين ته مينهون پيشاب ڪنديون، پوءِ مل تي ويهنديون وڃن. تڏهن چوڻ لڳو ته: مون سمجهيو، مينهون پاڻيءَ جي پيدائش آهن، ۽ نه باهه جي.

هڪ دفعي سارو سنگهار ڪنهن ڪم سانگي ٻئي ملڪ ڏانهن ويو، جتي ڪيس ڳهٽا ڏينهن لڳي ويا. ان سال ملڪ ۾ سخت ڏڪار پيو. ساهه وارا بک مرڻ لڳا. آخر ماڻهن مينهن وسڻ لاءِ الله کي سڏايو. خدا جي قدرت سان اهڙو ته مينهن وٺو، جو ان ۾ ساري سنگهار جون ست ويهون ڳانيري ڳئون سري ويون. سارو سنگهار به پاهوران ٿي وريو ته وات تي پنهنجو ماڻهو مليس

جنهن ڪان خبر چار پڇيائين. هن ٻڌايس ته: سخت مينهن وٺا ۽ تنهنجون سڀ ويهون ڳانيري ڳئون مري ويون. پڇي چيائين "مر ته مينهن وسن". ان سال مينهن وسندا رهيا ۽ ساري سنگهار جو مال پٽي مئو ته به پٽي چيائين ته "مر ته مينهن وسن."

ساري سنگهار کي ٻه ڌيئون ۽ چار پٽ هئا. مرڻ کان اڳ، هن جڏهن چوپايو مال وغيره ورهايو تي، تڏهن وڏي کان پڇيائين ته: تو کي هن مان کهڙو مال گهرجي؟ پٽ چيس ته: مونکي اٺ ۽ گهوڙا کپن. وري ٻئي پٽ کان پڇيائين جنهن وري ڍڳيون جي گهر ڪئي. ٽئي پٽ رڍون ۽ ٻڪريون گهريون، ۽ چوٿين پٽ چيس ته: بابا! تو وٽ جيڪا محبت آهي، سا مونکي ملي. چون ٿا ته سمورو مال پنهنجي ٽن پٽن کي ورهائي ڏنائين ۽ چوٿون پٽ پاڻ سان رهايائين. خدا جي قدرت جو محبت واري وٽ مال جا ڪينجهر لڳي ويا. هڪڙي ڏينهن هڪڙو غريب ساري سنگهار کان ڏس پڇڻ آيو ته: آئون کهڙو چوپايو مال ڏاريان جنهن ۾ برڪت پئي؟ سارو سنگهار ان وقت ننڊ ۾ ستو پيو هو. سندس ڌيءُ ان شخص کان خبر چار پڇي، صلاح ڏنيس ته: وڃي رڍون ڏار. اهو پڙلاءُ ساري سنگهار جي ڪن تي پيو، يڪدم اٿي ڌيءُ کي چيائين ته: امان! اهو ڏس ان کي ڏجي، جنهن کي پنهنجي نياڻي ڏجي.

ان زماني ۾ گجرات علائقي مان مهر ندي وهندي هئي. هڪ سال سارو سنگهار به گجرات طرف مال ڪاهي ويو ۽ وڃي انهيءَ نديءَ جي هڪڙي وڏي پيٽ تي ڏايو ڪيائين جتي هو هميشه ايندو هو، ڪيس نديءَ جي لاهن ۽ چاڙهن جو چڱيءَ طرح تجربو هوندو هو، تنهنڪري بيفڪر ٿي اُتي ويٺو رهيو. هڪڙيءَ رات اتفاق سان نديءَ ۾ پاڻي تمام تيزيءَ سان چڙهيو، ۽ ساري سنگهار سميت ڪافي مال ٻوڙي هليو ويو. باقي ڪو اهڙو ماڻهو ڪونه بچيو، جيڪو رهيل مال کي ڪاهي، نديءَ مان نڪري اچي. تنهنڪري باقي جيڪو چوپايو مال سلامت بچيو، مو

جهنگ ۾ رهي جهنگلي ٿي ويو. چون ٿا ته اڄ به انهيءَ مهر نديءَ جي پيٽ ۾ جهنگلي ڳئون، مينهون ۽ ڪُڪڙ وغيره نظر اچن ٿا، جي ماڻهو کي ڏسيو پڄهو وڃن.

مالدار ۽ ٻاڳيا ماڻهو، اڄ به ڪتر ڳئون يا مينهن کي ساري سنگهار جو قسم ڏيندا آهن. ٻن حالتن ۾ به مال کي ساري سنگهار جو قسم ڏيندا آهن. ڌنارن جو يقين هوندو آهي ته چوپائي مال کي ساري سنگهار جو قسم وجهبو ته مستي ڇڏي ڏيندو.

ساري سنگهار جو 'نهيرو' مشهور آهي جو هيرل واهه جي ٽيرهين ميل کان الهندي طرف، مير محمّد هاليپوٽي جي ڳوٺ ۽ شهلي ڏهري ڳوٺ جي ٻرسان، ڏاڏي آدم جي ٻنيءَ ۾ ڪٽل آهي. حقيقت ۾ اهو هڪ ڏکهو تاريخي پٿر آهي، پر تر جا ماڻهو ان کي ساري سنگهار جو نهيرو سڏين.

ڪارائڙيو سمون*

"ڪارائڙيو" سمون ڀينگهر ڇام جو پٽ هو ۽ ڪڇ ۾ ڳرڙيي ابڙاسيءَ جو رهاڪو هو. هو هڪ وڏو سورهيه شخص هو. گهڻو ڪري راجائن ۽ سردارن جي محلاتن مان موتين جي چوري ڪندو هو، ۽ محلات جي رائين ۽ ٻاين کي اوڍائيون ڦهرائي موتي ۽ زيور ڪٽي ويندو هو. چوريءَ تي هميشه اڪيلي سر ويندو هو ۽ ڪوبه سنگتي ساٿي ساڻ نه کڻندو هو. آسپاس جي علائقن ۾ سندس چوريءَ جو ڌاڪو ويٺل هو. اڪثر سيٺي سردار ڪانئس ڪن هڻندا هئا.

هڪڙي ڀيري ڪارائڙيو سمون پڇم واري ڪاري جبل ڏانهن ڪاهي ويو، جنهن جي اتر واري پيٽ ۾ 'نيئر واري واءِ' مشهور آهي، جا "ساري سنگهار" جي واءِ سڏجي ٿي. سارو سنگهار به انهن ڏينهن اتي ڏاهو ڪيو ويٺو هو. هن کي "مچاچڱل" ۽ "ڪپورئين" ٻه ڌيئون هيون، جي تمام سهڻيون هيون. ڪپورئين ننڍي هئي، جا وڏي پهلوان به هئي. اڪيلي سر واءِ مان کوس ڇڪي ويندي هئي، جو هوند سانهه به مشڪل سان ڇڪي. ڪارائڙيو به گهمندي ڦرندي اچي واءِ تي پهتو. اڌهيءَ مهل ڪپورئين، واءِ مان ڀريل کوس ڇڪي ٻاهر ڪڍيو. ڪارائڙيو هڪڙي خوبصورت نازنين جي سگهه ۽ سونهن ڏسي مٿس عاشق ٿي پيو. پوءِ ڪپورئين کان خبرچار وٺي، اچي ساري سنگهار جو مهمان ٿيو. ڪارائڙيو ملڪان ملڪ مشهور هو، سو ڪپورئين به مٿس عاشق ٿي پيئي. آخرڪار ساري سنگهار کان ڪپورين

---

* هن ڳالهه جي روايت خليفي صابر درس ويٺل "ابن جو تڙ" (تعلقي مٺي) کان ملي.

جو سڳ گهريائين، جو هن قبول ڪيو. ٿورن ئي ڏينهن ۾ سندس شادي ٿي ويئي، ۽ ٻئي ڇڙا عيش آرام سان گذارڻ لڳا.

شاديءَ کان پوءِ به ڪارائڙيءَ چوريءَ جي عادت نه ڇڏي؛ جڏهن وجهه لڳندو هوس، رات جو هليو ويندو هو ۽ صبح جو موتي ايندو هو. ڪَپُورنئين تمام گهڻو سمجهايس ته پاڻ وٽ هينئر ميوڪجهه آهي، جيڪڏهن سڄي عمر ويهي کائينداسين ته به ملڪيت پاڻ کان ڪائي کٽائي ڪانه ٿيندي، تنهنڪري هاڻي چوري ڪرڻ ڇڏي ڏي. پر ”هارهيارڙي جي هير“ وانگر ڪارائڙيءَ اها عادت نه ڇڏي.

هڪڙيءَ رات ڪارائڙيو، ڪچ جي راجا جي محلات مان چوري ڪرڻ لاءِ سهي سنيري نڪتو. راجا جي موتين جي ڏاڍي هاڪ هئي هئائين، پر اتي رهڻ جو وجهه ڪڏهن به ڪونه لڳو هئس. راجا کي به هر وقت ڪارائڙيءَ مان ڊپ رهندو هو، تنهن پنهنجي وزير ”ڪامل“ کان صلاح پڇي ته ڪهڙيءَ طرح ڪارائڙيءَ کان بچاءُ ڪجي. ڪامل تمام داناءُ وزير هو، تنهن راجا کي چيو ته: اي راجا! جيڪڏهن ڪارائڙيو محلات ۾ ٽپي آيو ته پوءِ اسان جا پهريدار سانس پڇي ڪين سگهندا، ڇاڪاڻ ته هو تمام بهادر شخص آهي. باقي هڪڙي اٽڪل سجهيم ٿي ته سڄي محلات جي چوڌاري ڪاهي کٽائي ان ۾ پالا ڪوڙائي ڇڏجن، پوءِ جڏهن ڪارائڙيو محلات ۾ ٽپي اچي، تڏهن يڪدم محلات جي چوڌاري چيٽن جو ڍڪ ڪري انهي کي کٽي ٻاهر ڏجي. دونهين ۾ ساهه منجهي پوندس، پوءِ پاڻهي نڪري ٿيندو ٻاهر، ۽ پاڻ حملو ڪري کٽي جهليندا سينس.

راجا ۽ وزير ڪامل ڪجهه ڪوهه ۾ اهو سمورو بندوبست ڪري ڇڏيو، جنهن جي خبر ٻئي ڪنهن ماڻهوءَ کي ڪانه هئي. ڪارائڙيو به رات جي وڳڙي به لڪي ڇپي اچي محلات وٽ پهتو، ۽ ڪمند رستي محلات تي چڙهي، هڪڙي دري ٽپي وڃي اندر رهيو. پهريدار جانچيو بيٺا هئا، تن ڊوڙي وڃي ڪامل وزير سان خبر ڪئي، جنهن حڪم ڏنو ته ڪاهي چيٽن سان ڀري ٻاهر ڏيو. چيٽا

اڳئي گڏ ٿيا رکيا هئا، جنهن پاسي ڪان هوا پئي لڳي، انهيءَ پاسي چيٽن جو ڍڳ ڪري وٽي باهه ڏنائون. گهڙيءَ ڪن ۾ سڄو محلات دونهين سان ڀرجي ويو. ڪارائڙيءَ جو ساهه اچي منجهڻ لڳو، ۽ دونهين ۾ ڏسجڻ ۾ ڪجهه به نٿي آيس. دونهين ۽ ماڻهن جي هلڻ مان سمجهي ورتائين ته ڀڙيدارن ڏسي ورتو آهي، تنهنڪري پڇڻ جي واهه گهوليائين. محلات جي دروازي تي لشڪر اچي گڏ ٿيو هو، تنهنڪري محلات جي هڪڙي دريءَ مان ڪڏي ٽپ ڏنائين. ڪارائڙيو هيٺ ڪاهي ۾ ڪتل ڀالن تي اچي ڪريو، ۽ اتيئي ساهه ڏنائين. سندس مرڻ تي ڪنهن شاعر چيو ته:

'ڪارائڙيءَ' نينڪ ڏنو، متان گيلڙي،
'ڪامل' ڪير پڙيا، رهيو آت آڙي،
آءُ وينجهارل وري، اسان اچڻ ايترو.

ڪارائڙيءَ سمي جو اولاد "ماريي وارا مياڻا" جي نالي سان سڏجن ٿا، جي ڪڇ جي رياست جي حد ڪان ٻاهر 'ماريءَ' ۾ رهن ٿا، جتي ڪڇ جي ڪونئر جي حڪمراني آهي.

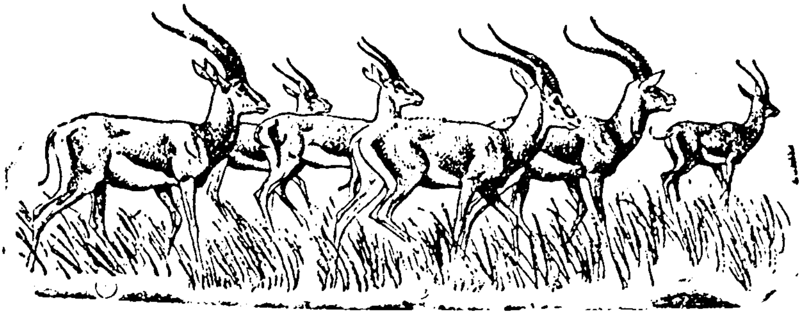

راجا ڪِنئرو*

ڪنهن زماني ۾ جيسلمير رياست تي "ڪِنئرو" نالي هڪڙو بهادر ۽ انصاف پسند راجا راڄ ڪندو هو. ڪيس "ڪامل" نالي سهڻي ۽ سلڇڻي راڻي هئي. راجا جو پنهنجي راڻيءَ سان اهڙو ته پيار هوندو هو جو هڪ گهڙي به هن کان جدا نه ٿيندو هو ۽ سڄو ڏينهن محلات ۾ هن سان گڏ وينو رهائيون ڪندو هو.

هڪڙي ڏينهن ڪِنئري جا ڪي دنگئي راجا شڪار ڪرڻ لاءِ نڪتا. انهن پاڻ ۾ صلاح ڪئي ته ڪيترن ڏينهن کان ڪنئري سان رهاڻ ڪانه ڪئي اٿئون، سو آن سان به ملاقات ڪندا هلون ۽ ڪيس شڪار تي به وٺي هلون. اها ڳالهه ڪئي جيسلمير ڏانهن پنڌ پيا ۽ ٿورن ئي ڏينهن ۾ اچي ڪنئري جي راڄ ۾ رسيا. ڪنئري پنهنجي يارن جي آجيان ۾ وسون ڪين گهٽايو. ٻن چئن ڏينهن جي مهمانيءَ کان پوءِ، يارن هن کي شڪار تي هلڻ جي دعوت ڏني. ڪنئرو، جنهن پنهنجي راڻيءَ کان گهڙيءَ لاءِ به جدا ٿيڻ نه ٿي گهريو، سو پهرين ته ٽٽائڻ لڳو، پر جڏهن جيند نه ڇڏنس، تڏهن اندر محلات ۾ وڃي راڻيءَ سان انهيءَ جو ذڪر ڪيائين. راڻيءَ کلي چيس ته: راجا! تون ڀلي پنهنجن دوستن سان شڪار تي وڃ، انهيءَ ۾ ڇا آهي. تڏهن لاچار ٿي ڪنئرو سنگتين سان گڏجي شڪار تي روانو ٿيو.

هلندي هلندي، هڪڙي اهڙي جهنگ ۾ اچي پهتا، جتي سها تمام گهڻا هئا. راجائن هڪدم پنهنجا شڪاري ڪتا ڪٽي انهن تي ڇڏيا، جن وڃي سها پڪڙيا. راجا ڪنئري کي مهن جي

---

* هيءَ ڳالهه اتر (تعلقي ميرپور ماٿيلي) مان محمد عالم "شور" خانپوري کان ملي.

ڪل تمام نرم لڳي، سو دل ۾ خيال ڪيائين ته ڇونه راڻيءَ لاءِ ڪٺي سهڻي جي ڪلن جو بسترو نهرايان، سو ڪجهه جيترا سها ڦاسارائي، اڳتي شڪار تي وڃڻ جو خيال لاهي، پنهنجي ملڪ موٽي آيو.

راجائي حڪم تي ويو، هڪڙيئي ڏينهن ۾ سهڻ جو ڪلون لٿيون، جن مان بسترو نهي تيار ٿيو ۽ راڻيءَ کي سو ڪڙي تي مليو، پر راڻيءَ اهو هند ڏسي ڪنئري کي چيو ته: راجا! آءٌ هن بستري تي نه سمهنديس. راجا حيران ٿي ويو ۽ راڻيءَ کان ان جو سبب پڇيائين. راڻيءَ ٻڌايس ته: راجا! هتان ڪان مهيني پنڌ تي منهنجي ساهيڙي ”آپل“ رهندي آهي. هڪڙي پيري اتفاق سان آن جي بدن تي سهي جو وار لڳي ويو. ڪيس اهڙو زخم ٿيو، جو ڪيترا ڏينهن پئي علاج هليو، تڏهن مس مس وڃي زخم ڇٽو. سو مونکي هن بستري تي سمهڻ ڪان ڊپ ٿو ٿئي. راجا عجب ۾ پئجي ويو ۽ ويچارڻ لڳو ته، مار! اهڙو نازڪ بدن، جنهن کي سهي جي وار لڳڻ سان زخم ٿي پوي! اهڙي حور پري ته ضرور ڏسڻ گهرجي. مطلب ته راجا ڪنئرو بنان ڏني آپل تي عاشق ٿي پيو. سو نه هئس رات جي ننڊ، نه ڏينهن جو آرام؛ سڄو وقت دل ئي دل ۾ آپل جا خيال پيو پچائيندو هو. آخر ڪجهه ڏينهن رکي آپل کي ڏسڻ جو پڪو پهه ڪري، راڻيءَ وٽ آيو ۽ هن کان شڪار جي بهاني سان موڪل وٺي گهوڙن جي ڪُڙهه ۾ آيو ۽ خيال ڪرڻ لڳو ته ڪهڙي گهوڙي تي چڙهي وڃان. هرهڪ گهوڙي کي ڏسندو ڏسندو اچي هڪڙي نيري رنگ جي ساوندي گهوڙي وٽ بيٺو ۽ گهوڙي کي چيائين ته:

نيلا! تُنهِ ڊِيلو ڦِرين، پَڪا پهن تي ڏور،
آپل سندي ڪامٺي، تمنا ميل ضرور،
او يبا! مَنا ميل ضرور!

(اي نيرا! تون آهستي نه هلجئين، ڇو جو پنڌ تمام پري آهي ۽ مونکي سهٽي آپل سان ملڻو آهي، تنهنڪري جيترو جلد ٿي سگهي مونکي اتي رساءِ!)

تنهن تي گهوڙي وراڻي ڏني ته:

مٿنا تو سردي لاڳي، ڪارڪ تي پڇوء،
آيل سندي ڪاڻي، جهٽ پلڪ ۾ جوء.
او يئي! جهٽ پلڪ ۾ جوء.

(اي راجا! مونکي سيءُ ٿو لڳي، پر جي ٻنان ڪڪڙين ڪارڪون ڪارائين، ته پوء آيل جي ملڪ ڪين پلڪ ۾ پهچائين.)

اها ڳالهه ٻڌي راجا، ميس کي حڪم ڏنو ته: هن گهوڙي کي ٻنان ڪڪڙين ڪارڪون ڪارائي ۽ سنج وجهي آڻي حاضر ڪريو. هڪدم حڪم جي تعميل ٿي ويئي. ٿوريءَ دير کان پوء راجا ڪنڙو ساموندي گهوڙي تي چڙهي آئي هليو.

گهوڙو راجا کي ڪٺي وني آڏائو ۽ سج لٿي کان اڳ ـــ اچي آيل جي ملڪ ۾ پهتو. راجا گهوڙي کي هڪ هنڌ ٻيهاري، پاڻ شهر ۾ چڪر هڻڻ لڳو. شهر ۾ هڪ‌ٻئي کان وڌيڪ سهڻا محلات هئا. هن آيل جي محلات جي ڏاڍي ڳولا ڪئي پر پتو نه پيس ۽ نه وري ڪو ڏس مليس. تنهنڪري ٻي ڪا صورت نه ڏسي، سڌو انهيءَ تلاءُ تي آيو، جنان شهر جا ماڻهو پاڻي ڀريندا هئا. اوڏيءَ مهل تلاءُ تان ڪن زالن پاڻي پئي ڀريو. ڇا ڏسي ته هڪجهڙي پوشاڪ ۾، هڪ‌ٻئي کان وڌيڪ سهڻيون ڇوڪريون پاڻي پيون ڀرين. سندن سونهن ۽ لوڏ ڏسي ڪنئري جو عقل چرخ تي ويو ۽ خيال ڪرڻ لڳو ته هي سهڻيون ڇوڪريون لاشڪ آيل جون سهيليون آهن يا ٻانهيون. ٿي سگهي ٿو ته هنن ۾ آيل به هجي. سو انهن کي چيائين ته:

گهاٽي گهاٽي جل ڀرِيو، آهيو به هڪي نهار،
ڪهڙي آيل ڪي ٻانهڪي، ڪهڙي لعل ڪنوار؟
او يئي! ڪهڙي لعل ڪنوار؟

(اي ڇوڪريون! اوهين وڏي چاهه ۽ چوج سان پاڻي پيون ڀريو، ۽ آهيو به هڪجهڙيون سهڻيون، مونکي شڪ ٿو پوي ته اوهين آيل جو ٻانهيون آهيو. تنهنڪري ٻڌايو ته اوهان ۾ ڪهڙي سائڻ آهي ۽ ڪهڙيون ٻانهيون؟)

آهي ڇوڪريون هيون ۽ آيل جون ٻانهيون، سي اچي راڄا
ني ڪاوڙيون، ڇي: هي وري ڪير آهي جو آيل جو نالو ٿو وٺي.
ڪا چئي ته: هن کي ڪاٺ ۾ وجهايو. ته ڪا وري چوڻ
لڳي ته: هن کي گهاڻي ۾ پيڙايو. پر انهن ۾ ڪا رحمدل به
هئي، تنهن ٻين کي چيو ته: اديون! هي ويچارو ڪو
آيل جو عاشق ٿو ڏسجي، تنهن کي پورو ڏس ڏجي ته چڱو.
ٻه ٻيون ٻانهيون چون ته: اسان کي پاڻ مارائڻو ڪونهي، باقي
تون ڏس ڏينس ته يلي. آني آن ٻانهيءَ به ڏس ڏيڻ ڪان نتاڻي،
ڪنهري کي چيو ته:

گهاٽي گهاٽي جَل پريون، آهيون ته هڪ نهارَ،
اسين سڀ آيل ڪيون ٻالڪيون، محلين لعل ڪنوار،
او ٻيٺي! محلين لعل ڪنوار.

(اي مسافر! تون سچ ٿو چئين، اسين سڀ آيل جون نوڪرياڻيون
آهيون، پر آها ڳاڙهي ڪنوار، جنهن جي تون پڇا ٿو ڪرين،
سا پنهنجي محل ۾ اٿئي).

اٺين چٺي ٻانهيون دلا ڪٺي هليون ويون. اتي به راڄا کي پورو
ڏس ڪونه مليو، سو وري هڪ پاسي آٿي هليو. اڃا ٿورو پنڌ
ڪيائين ته هڪڙو رونقدار باغ نظر آيس. ساهي پٽڻ لاءِ باغ
۾ گهڙي ويو ۽ هڪ ڪوهه جي پڳهه تي ويهي رهيو. خيال
ڪيائين ته هتي ڪنهن ماڻهو کان ڏس نٿو ملي، من ڪوهه کان
پتو پئي، سو ڪوهه کي چوڻ لڳو ته:

ڪَنُوٽا! تون سپاجهيو، سپاجهي توتي ٻات،
آيل گهڙا ٻرندي، ڏي اگها ڳات.

(اي ڪوهه! تون سپاجهڙو ٿو ڏسجين، ۽ توتي ٻهل واڻ به ڏاڍي
نفيس ۽ سهڻي ٿي ڏسجي، پاڻيجي ٿو ته آيل تو مان پاڻي پريندي
آهي، جي اٺين آهي ته ٻوءِ پلاڻي ڪري سونڪي سندس
ڏس ڏي.)

اتفاق سان اهو ڪوهه ۽ باغ به ڪو آيل جو هو، سو

ڪوهه اهو ٻڌي ڊڄي ويو، خيال ڪيائين ته جي سچي ڳالهه ٻڌائيندس ۽ آيل کي خبر پئجي ويئي ته منهنجي سِر سِر ڪري پٽرائي ڇڏيندي. تنهنڪري ماڳهين جواب ڏنائين ته:

هُون ڪي سباجهيو، سباجهوته چمن، سباجهي جنهن تي بات،
آيــل گــهــڙا پــِرنــدي، ڏي اگــهــا ڳــات.

(آءٌ ڪهڙو سباجهو آهيان، سباجهو ته باغيچو آهي، جنهن ۾ سهڻي واٽ ٺهيل آهي. آيل گهڙا ٻيڙڻ لاءِ انهيءَ تان هلندي آهي، تنهنڪري ان کان وڃي پڇ.)

ڪنڌري، ڪوهه جو اهو جواب ٻڌي دل ۾ چيو ته، هتان ته خبر ڪانه پئي. هاڻي ڀلا باغ کان پڇان ته من اهو ڪا خبر ٻڌائي. سو سڌو باغ وٽ آيو ۽ چيائين:

چمن! تون سباجهيو، سباجهي توتي بات،
آيــل گـهـڙا پـِرنـدي، ڏي اگها ڳات.

(اي باغ! تون سباجهو ۽ سباجهي تنهنجي واٽڙي، جنهن تان آيل گهڙو کڻي ناز سان هلندي آهي. تنهنڪري هاڻي مونکي سندس ڏس ڏي.)

چمن کي اچي پنهنجي خوف ورايو ته جيڪڏهن آيل کي خبر پئي ته مونکي اجاڙ ڪرائي ڇڏيندي، تنهنڪري چيو ته آءٌ ته نٿائي ڇڏيان. اهو خيال ڪري ڪنڌري کي ٻڌايائين ته:

پنڌيي! هُون ڪي سباجهيو، سباجهيو ته گهـڙو،
هٿ چمي، لهريون ڏي، سر تي جنهن ري بات.

(يار! آءٌ وري ڪهڙو چڱو آهيان، چڱو ته گهڙو آهي، جيڪو سندس هٿ ۾ لوڏا کائي ۽ سندس هٿن کي چمي.)

آخر اتان به نااميد ٿي، راجا گهوڙو هڪلي سڌو شهر ۾ آيو. هڪ هڪ گهٽيءَ جو چڪر هڻڻ لڳو ته من ڪٿان ڪو آيل جو پتو پئي. نيٺ هلندي هلندي هڪ گهٽيءَ ۾ هن کي عاليشان محلات ڏسڻ ۾ آيو. ڪنڌرو اُتي بيهي رهيو ۽ دل ۾ چوڻ لڳو ته، ههڙو سهڻو محلات ضرور ڪنهن وڏي ماڻهو جو هوندو، يا ٿي

سگهي ٿو ته آيل جو هجي! ائين ويچاري محلات جي هڪڙي دري، جا رستي واري پاسي کليل هئي، انهيءَ جي سامهون ماٺ ڪري ويهي رهيو ۽ خدا کي سوال ڪرڻ لڳو ته، محبوب جو ديدار ڪراءِ، جنهن جي سِڪ هت آندو اٿم.

قدرت خدا جي اهڙي ٿي جو ٿوريءَ دير کان پوءِ ڏکڻ کان مينهن پيرجي آيو، ۽ ويرم ئي ڪانه گذري ته مينهن به وسڻ شروع ڪيو. اهڙو سخت مينهن پيو جو ٿوريءَ دير ۾ ڪنٺري جي رکيين تائين پاڻي اچي ويو ۽ جتي ڪنٺرو بيٺل هو، اُن جي بلڪل مٿان ڇپت ۾ ڪو نارو هو، جنهن جو پاڻي هن جي مٿان پئي ڪريو. هڪڙو سخت مينهن، ٻيو مٿان پاڻيءَ جو ڪيرڻ، اتي ڪنٺرو منجهي پيو. چوڻ جيڪڏهن دريءَ کان ٿو هٽي نه دل جي مراد نٿي پوري ٿئيس. نيسٺ هڪڙي اٽڪل سُجهي آيس، سو ڇا ڪيائين جو پنهنجي ڍال پنيءَ تان ڇوڙي ڪٺي مٿي تي رکيائين. ناري جي پاڻيءَ جو ڍال تي زور سان ڪرڻ ڪري اهڙو ته آواز ٿيو جو ڄڻ ته آسمان تي ڦاٽو. اهو محلات واقعي آيل جو هو. تنهن جو هيڏو آواز ٻڌو، سو هڪدم هراسجي ويئي ۽ ٻانهيءَ کي سڏ ڪري چيائين ته: ڏس ته هيءُ آواز ڇا جو آهي؟ ٻانهيءَ دريءَ مان جو ٻاهر ليئو پاتو ته سندس نظر وڃي ڪنٺري راجا تي پئي. ٻانهي اُن جي سونهن جي جهلڪ ڏسي هڪ دانهن ڪَري ڪِري پئي. دانهن ٻُڌي آيل شهزادي به ڊوڙندي آئي. اچي ڏٺائين ته ٻانهي بيهوش ٿي پئي آهي. دل ۾ خيال ڪيائين ته شايد ڪڪرن جي گجگوڙ جي آواز کان بيهوش ٿي ويئي آهي، سو گلاب جو پاڻي ڪٺي اچي ٻانهيءَ جي منهن تي ڇٽڪاريائين. ڪجهه ٻهل کان پوءِ ٻانهي سجاڳ ٿي، شهزاديءَ پڇيس ته: ٻڌاءِ خبر، بيهوش ڇو ٿي وئين؟ ٻڌهن ٻانهيءَ جواب ڏنو ته:

دري ڪنارو ڏور ڪري، جاري منجهان ته جوءِ.

آيل شهزاديءَ جيئن اتي دريءَ مان نهاريو ته سندس نظر وڃي ڪنٺري راجا تي پيئي. راجا جي نظر ته اڳيئي دريءَ ۾ ڪتل

هئي، تنهن شهزاديءَ کي ڏنو. ڏسڻ شرط هُئي جِٽا هڪبئي تي عاشق ٿي پيا. اتي ڪنئرو ب ڏاڍو سرهو ٿيو. آيل ههڙو سهڻو جوان ڏسي دل ۾ خيال ڪيو ته هي ضرور ڪو راجائي ٻار ٿو ڏسجي. پر وري ب پڪ ڪرڻ لاءِ ڪانئس پڇيائين ته:

ڪيِنُ راجا ڪو ٻيٽو، ڪِيِي هَنّي تارو نانءُ؟

(ڪهڙي راجا جو پٽ آهين ۽ تنهنجو نالو ڇا آهي؟) ڪنئري ورائي ڏنيس ته:

'پرتمسنگ' رو ڏيڪرو، گرچوٿيلو گانءُ،
آيل ڏيکڻ آئيو، ڪنئرو هون رو نانءُ.
او ٻئي! ڪنئرو هون رو نانءُ.

(آءٌ پرتمسنگ جو پٽ آهيان ۽ گرچوٿيلو منهنجو ڳوٺ آهي. هتي آيل کي ڏسڻ آيو آهيان ۽ ڪنئرو منهنجو نالو آهي.)

اهو ٻڌي آيل ڏاڍي خوش ٿي، ڇاڪاڻ جو هن خود ڪنئري جي سونهن ۽ ٻهادريءَ جي هاڪ ٻڌي هئي ۽ ڪيترن ڏينهن کان هن جي ڏسڻ جو شوق هئس؛ پر ڪنئري ته خود اچي ڳولي لڌو هئس. تنهنڪري چيائينس ته:

ڀلين ڀلين آئين، هوُن ب نهاري تاري ٻاٽ،
ڪنواري ڪرشون ڳالهڙيون، پرڻي ڪرشون ناٽ.
ٻئي! پرڻي ڪرشون ناٽ.

(اي ڪنئرا! ڀلي ڀلي آئين، جو مون ب تنهنجي واٽ ويٺي نهاري، ڪنواري هوندي ته رڳو ڳالهيون ڪنداسين ۽ شاديءَ کان پوءِ ڏاڍا عيش ڪنداسين).

پوءِ اڌ رات تائين اتان ويٺي ويٺي هڪبئي سان رهاڻ ڪيائون. ڪنئري ب دل ۾ پڪو ارادو ڪيو ته ڪنهن ب حيلي، آيل سان شادي ضرور ڪندس، سو ساڻس اهڙو واعدو ڪري، واپس پنهنجي ملڪ ني موٽي آيو.

پنهنجي ملڪ موٽي اچڻ کان پوءِ ڪنئرو راجائي ڪمن ڪارين ۾ لڳي ويو، هن کي آيل جي يادگيري دل تان لهي ويئي. هوڏانهن

آيل ويچاريءَ جو تہ سمهڻ ئي وهہ ٿي ويو. ڏينهن رات ڪنڌري جي تات لڳي پئي هئس. هوءَ هروقت محلات جي دريءَ مان ويٺي ڪنڌري جي واٽ نهاريندي هئي، پر هو نہ اچڻو هو سو نہ آيو. نيٺ هڪڙي ڏينهن دل ۾ خيال ڪيائين تہ ڪنڌرو تہ بيوفا ٿي ويو، پر آءٌ تہ بيوفا ڪانہ ٿينديس، هاڻي مونکي پاڻ ڪنڌري جي پنيان وڃڻ گهرجي. اهو خيال ڪيائين تہ سهي، پر وري پيءُ جي ڊپ ۽ ماڻهن جي خواريءَ کان لاچار ٿي ماٺ ڪري ويهي رهي.

اهي پور پچائيندي آيل وڃي کٽ داخل ٿي. گهڻئي ويڄ طبيب آيا پر ڪابہ سُٽي ڦڪي هن تي اثر نہ پيئي ڪري. سندس هڪ جيڏين، سهيلين ڪيترو ئي کانئس پڇيو تہ: ڪهڙي بيماري اٿئي جنهن کان ڳرندي نجهرندي وڃين؟ پر هيءَ پنهنجي اندر جو حال ڪنهن سان ئي ڪانہ پئي اوري، چي: مونکي تہ ڪجهہ بہ ڪونہ ٿيو آهي. نيٺ سندس حالت ڏينهون ڏينهن خراب ڏسي 'جوري' نالي سندس هڪڙي دل گهُري سَرتي، جا تمام چالاڪ ۽ هوشيار هئي، تنهن آيل کان سر جو قسم ڏئي سچي حقيقت پڇي؛ جنهن تي هن سچي ڳالهہ ڪري ٻڌايس. جوري، ڳالهہ ٻڌي پهرين تہ ٺپيءَ ۾ پئجي ويئي، پر آخر ڪجهہ دير کان پوءِ هڪڙي اٽڪل سجهي آيس، سو آيل کي چيائين تہ: پيءُ کي وڃي چئو تہ فلاڻي شهر ۾ هڪڙو پهتل بزرگ آهي، جنهن ڪيترن مريضن کي مرض کان ڇڏايو آهي، مونکي بہ موڪل ڏيو تہ وڃي ان کان علاج ڪرايان. آيل کي بہ جوري جي اها صلاح وڻي. سو رات جو پيءَ کان مسافريءَ جي موڪل گهريائين. پهرين تہ بادشاهہ انڪار ڪيو، پر جڏهن ڏٺائين تہ هوءَ ضد تان ٽَري لهي، تڏهن لاچار موڪل ڏنائينس. بس پوءِ تہ يڪدم سفر جون تياريون شروع ٿي ويون ۽ ٻئي ڏينهن هڪڙو قافلو تيار ڪرائي، آيل پنهنجي سهيلي سميت، ڪنڌري جي ڳولا ۾ نڪتي. جنهن وقت قافلو روانو ٿيو،

تنهن وقت سندس ياچاڻيءَ جي پاڻ ۾ صلاح ڪيو وينيون هيون ـ تن چيو ته متان آيل سمجهي ته سندس عشق جي ڪنهن کي سڌ ڪانهي، تنهنڪري هاڻي پڇاڙيءَ ۾ چو نه ٻڌائي ڇڏيونس. سو جنهن وقت آيل سندن پرسان اچي لنگهي، تنهن وقت هڪڙي ياچاڻي ٻيءَ کي چيو ته:

ڪنول سنگ ري ڏيڪري، لڳي ڪنئري بالوچاڻي سات،
او يڻي! لڳي ڪنئري بالوچاڻي سات.

(ڪنول سنگ جي ڏيءَ جي پريت وچي ڪنئري بالوچاڻي سان ٿي آهي.) آيل، ياچاڻن کي جواب ڏنو ته:

يايي! هئون لنگهڻ گهڻا ڪديا، لنگهڻ ڪديو نه جائي،
مکڻ ماکي چوڙکي، پهڻ کير کائي؟
او يڻي! لنگهڻ ڪديو نه جائي.

(ياچاڻي، سون عشق ۾ گهڻئي بکون ڪاٽيون. هاڻي ڪنئري جو عشق ويهڻ ٿتو ڏيم، نه ته هتي جا سڪ ۽ مکڻ ماکيون ڇڏي کير وچي جبل جا پنڌ ڪاٽي.)

خير، ميني ڪان موڪلائي تو ڪلائي آيل رواني ٿي. پڇا ڳاڇا ڪندي اچي ڪنئري جي شهر وٽ پهتي. شهر جي ٻاهران هڪڙو عاليشان باغ ڏٺي، سڄي سات کي اتي ترساياڻين ۽ پوءِ پنهنجي سهيلي جوري کي ساڻ ڪري باغ ڏسڻ ويئي. باغ ۾ مالهي وينل هو، جنهن ٻڌاين ته: هيءُ باغ خاص راجا ڪنئري جو آهي. آيل هئي تمام چالاڪ، تنهن جو اهو ٻڌو سو پنهنجي ماڻهن کي حڪم ڏنائين ته: هن مالهيءَ کي ٻڌي ڏاڍي مار ڪدي ڇڏي ڏيوس؛ ۽ پوءِ باغ ۾ منزل ڪري جيڪي به ميويدار وڻ آهن، سي ڪپي پنهنجي آئن کي ڪارايو. حڪم ملڻ شرط قافاي جي ماڻهن مالهيءَ کي ڪٽي ٻڌو ۽ ڏاڍي مار ڪديائونس. پوءِ سڀ ميويدار وڻ ڪپي آئن کي ڪارائي ڇڏيائون. مالهي ويچارو روئندو پٽيندو سڌو راجا جي دربار ڏي ويو ۽ وچي ڪيس دانهن ڏنائين ته: اي راجا! اهڙو ڪو

جبرو غنيم چڙهي آيو آهي، جنهن تنهنجو باغ ناس ڪري ڇڏيو آهي ۽ مونکي به ڏاڍي مار ڪئي اٿن. ڪنئري جو اها خبر ٻڌي، سو ڪاوڙ ۾ ڳاڙهو ٿي ويو ۽ چيائين ته: اڇهو ٿو سندس بندوبست ڪريان. ائين چئي پنهنجن ماڻهن کي تيار ٿيڻ جو حڪم ڏئي پاڻ زره پائي لاءِ محلات ڏانهن روانو ٿيو.

هن کي اهڙي تڪڙ ۽ جوش ۾ ڏسي راڻيءَ پڇيس ته: راجا! خير ته آهي جو اڄ اهڙي سنبت پيو ڪرين؟ تڏهن ڪنئري کيس ماليءَ واري سچي حقيقت ڪري ٻڌائي. راڻيءَ اهو سڀڪجهه ٻڌي کيس چيو ته: راجا! سياڻن چيو آهي ته تڪڙ ڪم شيطان جو. ڀهرين پڪ ڪر ته اهو ڪير آهي، دشمن آهي ڪي دوست، فيصلو پوءِ ٿيندو. ڪنئري کي به اها ڳالهه دل سان لڳي، سو سڌ سماءُ وٺڻ لاءِ سپاهي ڊوڙايائين. جنهن اچي خبر ڏني ته: سائين! برابر هڪڙي شهزادي آهي، جا چئي ٿي ته اسين سير تي نڪتا آهيون، اسان کي خبر ڪانه هئي ته ڪو هي باغ راجا جو آهي. اسان جي ملڪ ۾ اهڙا جهنگ، آهن، جي وڏي آئن کي ڪارائيندا آهيون. ڪنئرو اهو ٻڌي عجب ۾ پئجي ويو، تنهن تي راڻيءَ چيس ته: آءٌ ٿي ڏسي اچان ته اها ڪير آهي. اتي ڪنئري چيس ته مونکي به پاڻ سان وٺي هل ته اها شهزادي ڏسان. راڻيءَ چيس ته: ائين ڪين ٿي سگهندو، باقي جيڪڏهن تون زنانا ڪپڙا پائي هلين ته شايد تنهنجي من جي مراد پوري ٿئي. راجا ته انهيءَ چوڪريءَ جي همت تي پرپٺ ئي عاشق ٿي پيو هو، تنهنڪري هن ڪنهن به طرح سان اُن کي ڏسڻ تي گهريو، سو پنهنجيءَ پيڻ کان ڪپڙن جو هڪ وڳو وٺي آيو. زال کان انهيءَ ڪري ڪپڙا نٿي ورتائين ته متان ڪڏهن مهڻو نه ڏي.

قصو ڪوتاهه راجا ۽ راڻي ٻئي ڄڻا سنيري باغ ڏانهن روانا ٿيا. اُتي پهچي ڏسن ته هڪڙو ڏٿو منٿو ڀانهو طنبوءَ جي دروازي تي ستو پيو آهي. راڻي ته ٻانهي جي پيٽ تي لت رکي اندر گهڙي وئي؛ پر جڏهن راجا وڃڻ جي ڪئي ته ٻانهي هڪدم ڪٽي ٽنگ،

ساڻ جهليس ۽ چيائينس ته: تون ڪيڏانهن ٿو وڃين؟ راجا کي اچي سر ساڻ لڳي ته اجها ٿي خواري ٿئي، سو يڪدم هٿ ساڻ پنهنجو سونو ويندو لاهي ڪڍي ٻانهيءَ کي ڏنائين. ٻانهي کي جو لب مليو، تنهن يڪدم ٽنگ ساڻ ڪڍي هٿ ڪيس ۽ هو به اندر گهڙي ويو. اندر طنبوءَ ۾ وڃي ڏسي ته، مار! آيل ويٺي آهي. اِتي ڪنئري کي پنهنجيءَ ويسر تي ڏاڍو ڏک ٿيو. آخر هيءُ به ڪنڌ ولي ويهي رهيو. ڪيس سڃاتو ڪنهن به ڪونه، جو زنانو ويس پهريل هئس. ٿوري دير رهڻ ڪرڻ کان پوءِ رائي ڪامل ڪنئري ساڻ گڏجي محلات ۾ موٽي آئي. راجا محلات ۾ آيو ته سهي پر آرام ڪٿي؟ آخر خدا خدا ڪري صبح لٿو. پيڻ جا اهي ئي زنانا ڪپڙا پائي اچي آيل جي طنبوءَ ۾ نڪاءَ ڪيائين ۽ ڪيس پنهنجا اهڃاڻ ڏنائين. اتي آيل به ڪيس سڃاتو، بس پوءِ ته ٻئي وڇڙيل پاڻ ۾ ملي ڏاڍا خوش ٿيا ۽ هڪبئي ۾ ڳجهيون ڳالهيون ڪرڻ لڳا. تان جو اڌ رات اچي ٿي. انهيءَ مهل ڪنئري محلات ۾ وڃڻ جو ارادو لاهي اها رات اتي ئي ترسي پيو. جڏهن پلنگ تي ستا تڏهن ڇا ڪيائين جو آيل ۽ پنهنجي وچ ۾ ترار اگهاڙي ڪري رکي ڇڏيائين، ۽ چيائينس ته: مون ڪڏهن به ڪنهن عورت جو سواءِ حق جي انگ نه ڏٺو آهي.

صبح جو راجا آيل کان موڪلائي پنهنجي محلات ۾ آيو ۽ ڪپڙا پيڻ کي واپس ڏنائين، جنهن ٿوري دير کان پوءِ آهوئي وڃو ڪڍي پاتو. مڃاڻ انهيءَ ڏينهن پيٽس جو مڙس به ڪو شڪار تان موٽيو هو. سو محل ۾ پهچڻ ساڻ وهنجي سهنجي ڪپڙا بدلائي جڏهن زال جي پير ۾ اچي ويٺو، تڏهن ڪيس زال جي ڪپڙن ساڻ ڪنهن مرد جي پگهر جي بوءِ آئي، سو اچي شڪ جاڳيس ته لاشڪ هيءَ ڪنهن ٻئي ساٿهو ساڻ قتل آهي. تڏهن زال کان پڇيائين ته: ڪر خبر، اڄ تنهنجي ڪپڙن ساڻ غير مرد جي بوءِ پئي اچي؟ زال جواب ڏنس ته: سائين! محلات ۾ نر چڙي ڪي به حڪم نه آهي سو هتي اوهان کان سواءِ پيو ڪير ٿو اچي سگهي؟

پر مڙس کي انهيءَ ڳالهه تي اعتبار ڪونه آيو ۽ چيائين ته: ضرور ڪير آيو آهي. محلات ۾ ڪو آيو هجي نه زال به ڪٿي ٻڌائي. نيٺ قسم کڻي چيائين ته: ڪير به ڪونه آيو آهي. جڏهن مڙس ڏنو ته هيءَ سچي نٿي ڪري، تڏهن يڪدم کيس ٻڌي اگهاڙو ڪري پٽ تي سمهاري، سندس هٿن تي ڪٽ جا پاوا رکي، اُن تي چڙهي سمهي رهيو. محلات ۾ هڪڙو پيرسن فقير روز خيرات وٺڻ ايندو هو، سو به اُنهي مهل اچي اُتي سهڙيو؛ ڪنڙي جي پيڻ جي اها حالت ڏسي کيس ڏاڍو ڏک ٿيو ۽ يڪدم ڪنڙي سان اچي حقيقت ڪيائين. اهو ٻڌي، ڪنڙو ڪاوڙ ۾ ٽپي ٻاهه تي وٺو، يڪدم ترار ڪڍي ويهي رهيو، چي:

فقير! تم هٽ جانومنا، اچي تي ريس،
ڪڍي ڪنو جهڙپس، سر ڌڙ کان ڌار ڪريس.

(فقير! تون پري ٿي وڃ. آءٌ هينئر ئي تلوار کڻي سندس سر ڌڙ کان ڌار ڪري ڇڏيندس.)

ائين چئي نه ڪيائين هَم نه تَم، تلوار ڪڍي سڌو اچي پيڻ جي محلات ۾ پهتو. پنهنجي اکين سان پيڻ جي اهڙي حالت ڏسي، هن کي اهڙو ته جوش آيو جو ڪڍنديئي تلوار، هڪڙي ڌڪ سان هٽي مڙس جي سِسي ڌڙ کان ڌار ڪري ڇڏيائين. پوءِ اکيون پوري پيڻ جي هٿن تان ڪٽ پري ڪري، کيس پنهنجي چادر اچلائي ڏنائين، جنهن اها مٿان ڪئي. جڏهن پيڻ کي خبر پيئي ته ڪنڙي سندس مڙس کي قتل ڪري ڇڏيو آهي، تڏهن اچي پاءُ تي ڪاوڙي. چي: منهنجي مڙس تنهنجو ڪهڙو ڏوهه ڪيو هو، جو تو ان کي ماري مونکي رنڊ ڪري ڇڏيو؟ هاڻي تون منهنجو وڏو دشمن آهين. ڪنڙي جو پنهنجي پيڻ جا اهي لفظ ٻڌا، سو ڏاڍو ڏک ٿيس ۽ مانڙي ڪري محلات ڏانهن رخ ڪيائين.

هيڏانهن وري پيٽس پنهنجي صهري کي، مڙس جي رت سان خط لکي موڪليو ته، ڪنڙي تنهنجي پٽ کي قتل ڪري، مونکي رنڊ ڪري ڇڏيو آهي، هاڻي جي توهين پلاند نه وٺندا ته

آءٌ پاڻ پنهنجو سر وڍي ڇڏيندس. سندس صورت خط ڏسڻ شرط
ڪاوڙجي ڪٽي جنگ جو اعلان ڪيو ۽ ڪنئري ڏانهن قاصد
موڪليائين ته: تيار رهج، انين ڏينهن توسان لڙائي آهي. ڪنئري کي
جڏهن لڙائي جو اطلاع مليو، تڏهن هن کي به ڏاڍو ڏک ٿيو، پر
هاڻي چارو ڪري سگهيو. نيٺ خيال ڪيائين ته ڏوهه به مون
ڪيو آهي سو منهن به آءٌ ڏيان، رعيت کي ڇو هروڀرو مصيبت ۾
وجهان. اهو فيصلو ڪري پاڻ پنهنجي سر لڙائي جي تياري
ڪرڻ لڳو.

نيٺ آٺ ڏينهن پورا ٿيا. سانجهيءَ جو دشمن جو لشڪر
به اچي ڪنئري جي ملڪ جي ٻاهران لٿو. ڪنئرو به تلوار ٻڌي
تيار ٿي پنهنجي ساموندي گهوڙي تي سوار ٿي، سڌو دشمن جي
لشڪر ۾ آيو ۽ انهن کي چيائين ته: اوهان کي مون سان جنگ
ڪرڻي آهي؛ ۽ نه منهنجي رعيت سان، تنهنڪري آءٌ آيو آهيان،
هاڻي مون سان جنگ ڪريو. انهيءَ ٻڌڻ سان جنگ جو طبل وڄي
ويو، گهڙيءَ کن ۾ سڄو لشڪر جنگ لاءِ صفون ٻڌي تيار ٿي
ويو. ڪنئرو به دشمن جي لشڪر ۾ ڪاهي پيو ۽ جيڏانهن ٿي رخ
رکيائين، تيڏانهن صفن جون صفون ٿي چٽ ڪيائين. ٿوري ئي
وقت ۾ پنهنجي بهادريءَ سان دشمن جي لشڪر جا حواس خطا
ڪري ڇڏيائين. اها حالت ڏسي دشمن جي لشڪر ۾ اچي
هراس پيو، سو وٺي ڀوئين ڀيرين ڀڳا ۽ ٿوريءَ دير ۾ ميدان خالي
ٿي ويو. اهو ڏسي ڪنئرو ڏاڍو خوش ٿيو ۽ پڙ چوندڻ لاءِ گهوڙي
تان لهي پيو. ايتري ۾ ڏٺائين ته هڪڙو مڪنو هاٿي بيٺو آهي.
خيال ڪيائين ته انهي کي به پورو ڪري، پوءِ اڳو پوءِ پڙ چونڊيان.
سو تلوار ڪڍي هاٿي ڏانهن وڌيو، ۽ جهڙو ڏي مٿس وار ٿي
ڪيائين، تهڙو هاٿي يڪدم سونڊ سندس ڳچيءَ ۾ ڪٽي وڌي ۽
اتي ئي گهٽو ڏيئي ماري ڇڏيائينس.

جڏهن ڪامل ۽ آپل کي انهيءَ ڳالهه جي خبر پئي تڏهن
ٻئي ڇٽيون منهن مٿو پٽينديون آيون. ڪامل روئي، آپل کي

چيو ته: منهنجي مڙس ڪنڙي کي توئي ماريو آهي، نه تون اڄين ها ۽ نه ڪا جنگ ٿئي ها! پنهنجي ساهيڙي واتان اهڙا لفظ ٻڌي آيل کي ڏاڍو ڏک ٿيو ۽ روئندي چيائين ته: جيڪڏهن تنهنجو اهو خيال آهي ته آءٌ به پاڻ کي ڪنڙي سان گڏ ساڙيان ٿي. ائين چئي يڪدم پنهنجي ماڻهن کي حڪم ڏنائين ته: آءٌ ڪنڙي سان ستي ٿيان، تنهنڪري مچ ٻاريو. ٿوريءَ دير ۾ سمورو بندوبست ٿي ويو. آيل به سهي سنهري ڪنوار ٿي اچي اتي پهتي. ستي ٿيڻ کان اڳ ڌڻي پاڪ کان دعا گهريائين ته: اي ٻاجهارا مالڪ! مون تي ٻاجهه ڪر ۽ ڪنڙي کي نئين حياتي ڏي! قدرت خدا جي، آيل جي اها دعا قبول پئي ۽ ٿوري دير ۾ ڪنڙي کي ساهه پيو، اهو ڏسي سڀ ڏاڍا خوش ٿيا. پوءِ ته چوطرف ڏاڍيون خوشيون ٿي ويون. راڻي ڪامل جي دل مان به آها ڳالهه نڪري وئي. ٻن ٽن ڏينهن کان پوءِ آيل، ڪامل راڻي کان موڪل وٺي ڪنڙي سان شادي ڪئي، ۽ پوءِ سڄي عمر ٻئي ساهيڙيون پنهنجي گهوٽ سان، تمام پيار ۽ قرب سان گذارڻ لڳيون.

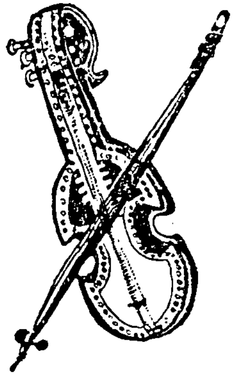

ٻيڙهه ڳاروڙي *

ڳالهه ٿا ڪن ته جيسلمير جي ڀاٽين جي پنجين پيڙهي ۾ "ڀاڻ" نالي هڪڙو راجا راڄ ڪندو هو. ڀاڻ جو ڀيڪو هنڌين ماڳين مشهور هو. کيس "سيرو" ۽ "مورو" نالي ٻه پٽ هئا. قدرت سان سيرو ننڍي هوندي ئي گذاري ويو، تنهنڪري ڀاڻ جي مرڻ کان پوءِ ملڪ جو والي مورو ٿيو. سندس راڄ ۾ امير وزير غريب غربو، سڀ خوش هئا، جو هو تمام نيڪ ۽ عادل راجا هو. وٽانئس عدل ۽ انصاف هرڪنهن کي پلئي پوندو هو. رعايا ته گهڻوئي خوش هئي، پر ويچارو مورو سدائين ملول ۽ اداس رهندو هو، جو کيس ڪو اولاد ڪونه هو. ڪيترائي ساڌ سنت پوڄيائين، خير خيراتون ڪيائين، پر ڏئي کي کيس اولاد ڏيڻ منظور نه هو. سو سدائين انهيءَ ڳڻتيءَ ۾ پيو ڳرندو هو، ته مون کان پوءِ تخت ۽ تاج جو الائي ڪير مالڪ ٿيندو!

هڪڙي ڏينهن خبر پيس ته هڪڙو سامي فقير شهر جي ٻاهران دونهين دکايو ويٺو آهي، ۽ هرڪنهن جون مرادون پوريون پيو ڪري. مورو به اولاد جو اڃايو، دل ۾ مراد رکي راجائن وارو ٺٽ ٺانگر ڇڏي سڌو فقير وٽ آيو، ۽ ساميءَ جي پيرن تي هٿ رکي کيس پنهنجي دل جي مراد ٻڌائي. سامي پهرين ته سندس ڳالهه ٻڌي ٽپيءَ ۾ ٽنجي ويو، پر پوءِ دونهين مان ڇار جي چپٽي ڀري هن کي ڏيئي چيائين ته: تنهنجي مراد پوري ٿيندي، تو کي پٽ ڄمندو پر وڏي هوندي ڳاروڙي (فقير) ٿيندو.

سامي ڏني چپٽي، ڀيوت مان ڀري،
پٽ ايندو مورا! پڻ ڳاروڙي گهري.

* هيءَ ڳالهه ڏڀارڪر (تعلقي ننگر پارڪر) مان منگهارام اوجها کان ملي.

(سامي، راجا کي چار ماڻ چڻٽي ٻيري ڏيئي چيو ته: اي مورو! توکي پٽ ڄمندو جو ڳاروڙي ٿيندو.)

راجا اولاد جو سڪايل هو، تنهن چيس ته: سائين! جي موري کي موالي پٽ ٿيو ته به چڱو، وانجهڻي جو ٽڪو ته لهي ويندو. تڏهن فقير دونهينءَ مان چار جي ٻي چڻٽي به ٻيري ڏنس ۽ چيائينس ته: راجا! توکي ٻيو پٽ به ٿيندو، اهوئي تنهنجي مرڻ پڄاڻا حڪومت جو وارث ٿيندو. راجا چار وٺي ساميءَ کي نمسڪار ڪري موٽي آيو ۽ اها رک پاڻيءَ ۾ ملائي، راڻيءَ کي پياري ڇڏيائين.

ساميءَ جو چيو پورو ٿيو، ۽ نون مهينن پڄاڻا موري کي ٻه پٽ ڄاوا. پٽن جي ڄمڻ جو ٻڌي مورو ڏاڍو خوش ٿيو ۽ دل کولي خيرات ڪيائين.

پاڻوي ڪنور 'ٻيريو'، 'ڪيهر' ٿيو ٻيو،
هي جيسلمير جو راڄيو، هُو ڳاروڙي ٿيو.

(ساميءَ جي دعا سان، موري کي ٻه راجڪمار ڄاوا، هڪڙي جو نالو ٻيريو ۽ ٻئي جو ڪيهر رکيائين. هڪڙو وڃي فقير ٿيو ۽ ٻيو جيسلمير جو راجا بڻيو.)

سامي جي چوڻ موجب ٻيريو ننڍي هوندي کان ئي دنيا جي ڳالهين کان پري رهيو. سڄو ڏينهن پاڻ به وڻو مرليون وڄائيندو هو ۽ پنهنجن سنگتين کي به مرليون وڄائڻ سيکاريندو هو. اهڙيءَ طرح پندرهن سال گذري ويا. انهيءَ عرصي ۾ ٻيري پنهنجي سنگتين کي، جي اڍائي سؤ کن هئا ۽ هروقت ٻيري سان گڏ گذاريندا هئا، تن کي مرلين وڄائڻ ۾ هوشيار ڪري ڇڏيو.

موري پٽ جي اها حالت ڏسي ڪيس گهڻوئي سمجهايو ته: پٽ! تون هاڻ وڏو ٿيو آهين، سياڻي راڄ هلائيندين، تنهنڪري فقيرائيون ڳالهيون ڇڏي ڏي. پر ٻيري تي انهن سمجهاڻين جو ڪوبه اثر ڪونه ٿيو. نيٺ هڪڙي ڏينهن پٽس ڪاوڙجي چيس ته: توکي ستن ڏينهن جي مهلت ٿو ڏيان، انهيءَ وچ ۾ تون انهن سيني ڳالهين کي ڇڏي ڏي، نه ته توکي جوکي سزا ڏني ويندي. پر ٻيريو ساڳئي

حال کي ڪٿي تو ڇڏي سگھي. نيٺ موري کي ٻه جا آئي ڪاوڙ سو حڪم ڪيائين ته سج اڀرڻي کان اڳ پريو ۽ مندس سنگتي ملڪ ڇڏي هليا وڃن. پريو ٻه ڪو آتو ويٺو هو، سو ٻيءَ جو حڪم ٻڌي پنهنجو سات سنيرائي، سنڌ ڏانهن روانو ٿيو. ڪن ڏينهن جي پنڌ کان پوءِ سنڌ جي اڀرندين سرحدوٽ ”پڇمائي ڏونگر“ تي اچي ديرو دمايئون. سفر به گھڻو ڪيو هئائون، سو فيصلو ڪيائون ته ڪجھ ڏينهن اتي آرام ڪري، پوءِ ڪنهن ٻئي پاسي هلبو.

هڪڙي ڏينهن پريو پنهنجن پورن ۾ هڪڙي پٿر کي ٽيڪ ڏيو ويٺو هو ته اوچتو مندس ڪن تي ڪو آواز پيو. توري خيال ڏيڻ تي خبر پيس ته ڪو گرو پنهنجن چيلن کي ويٺو پڙهائي. پريو به خيال ڏيئي گروءَ جي ڳالھ سمجھڻ لڳو. تان جو پورو هفتو ڪيس ائين گذري ويو. انين ڏينهن گرو پنهنجن چيلن کي سبق پڙهائي دنگ ڪيو ۽ ڪانئن سوال پڇڻ لڳو؛ پر چيلا منجھي بيهي رهيا ۽ ڪوبہ جواب نه ڏيئي نه سگھيو. اتي پريو رڙهي ويجھو ٿيو ۽ گروءَ کي سوالن جا صحيح جواب ڏيڻ لڳو. گرو اوڻتو ماڻهوءَ جي واتان مندس سوالن جا جواب ٻڌي ڏاڍو عجب لڳو. سو پڇيائينس ته: اي ڳاروڙي! تو کي هي علم ڪنهن سيکاريو؟ پريي همت ٻڌي سچي ڳالھ ڪري ٻڌايس، جنهن تي گرو ڏاڍو خوش ٿيو ۽ هن کي پنهنجو چيلو بنائي وڏيڪ سکيا ڏيڻ لڳو.

اچي آسڻ آت رکيو، جت گرو لعلئون لعل،
رچيو جيئن ڳلال، ڳاروڙي ڪر گھوٽ ٿيو.

(پريي اتي اچي ڊابو ڪيو جتي پهتل گرو ويٺو هو، هو گروءَ جي صحبت ۾ سمورو علم سکي رچي لعل ٿيو.)

نيٺ هڪڙي ڏينهن پريي سمورو علم حاصل ڪري پنهنجي گرو کان موڪلايو. گرو چيس ته: ڳاروڙي! هائي کهڙو به خوفناڪ نانگ هجي، پر ان جي طاقت تنهنجي اکيان تيج برابر آهي. نانگ جي چڪ تي رکو تنهنجي نظر پوندي ته نانگ اڦٽ مري ويندو

۾ ان جي زهر جو اثر ختم ٿي ويندو، پر جيڪڏهن نانگ توکي اهڙي هنڌ چڪ هنيو، جتي تنهنجي نظر نہ پهچي سگهي، تہ پوءِ تون مري ويندين. ٻي هيءَ ڳالهہ بہ نہ وسارج تہ جيڪڏهن تو درياءَ اورانگهيو تہ تنهنجو سڄو علم ختم ٿي ويندو. ائين چئي گرو کيس موڪل ڏني. پوءِ پريو ۾ سندس دوست منزلون ڪندا واپس ڪڇ روانا ٿيا.

ڪن ڏينهن جي مسافريءَ ڪان پوءِ پارڪر جا پهاڙ لتاڙي، ڪڇ جي اتر واري هڪڙي پيٽ تي اچي ڏاپو ڪيائون. پوءِ پريي پنهنجن سنگتين کي پنجن پنجن جي ٽولين ۾ ورهائي نانگن جهاڻ لاءِ سڄي ملڪ ۾ موڪلي ڏنو.

پريي بيلي ڏار ڪيا، ٽولي ٽولي پنج،
ڪلنگيون جن ڪپار ۾، ڪر 'ماٿا سر' جا هنج.

(پريي پنهنجن سنگتين کي پنجن پنجن جي ٽولين ۾ ورهائي ملڪ ۾ روانو ڪيو، جن کي ڪلنگيون مٿي ۾ هيون، اهي ائين ٿي ڏسجن ۾ آيا جيئن 'ماٿا سر' جا هنج هجن.) گاروڙين جا ٽولا، نانگ ڪلهن ۾ وجهي سڄي ڪڇ ۾ پکڙجي ويا.

هڪڙي ڏينهن انهن گاروڙين جي هڪڙي ٽولي 'شيشا پٽڻ' جي ميدان ۾ اچي لٿي. انهيءَ شهر تي "سنگهار" قوم جي هڪڙي راڻي "سڳڻي سنگهار" نالي راڄ ڪندي هئي. راڻي سڳڻي جهڙي هئي صورت ۾ سرس، تهڙي هئي علم ۾ برک. هن پنهنجي علم جي زور تي سڀني نانگن کي پنهنجي وس ۾ ڪري ڇڏيو هو. انهن کي سڳڻي جيئن حڪم ڪندي هئي تيئن ڪندا هئا. مارواڙ ۾ "ٻيجنگراج" نالي نانگن جو راجا رهندو هو، جنهن کي نماڻن لاءِ هن جو علم بيڪار ثابت ٿيو هو. هوءَ سدائين انهيءَ خيال ۾ رهندي هئي تہ ڪنهن بہ حيلي سان انهيءَ نانگ کي هٿ ڪريان. کيس جڏهن اها سڌ پيئي تہ اڄ ڪي گاروڙي هن شهر ۾ آيا آهن، تڏهن پنهنجي سرئين کي ساڻ ڪري، آديسين وٽ آئي ۽ ڪانئن خبر چار پڇيائين تہ:

ڪٿان اچو ڳاروڙيا، ڪيهو اوهان جو ڏيهه؟
سڳئي پڇي سي، ناڻگ ڏيکاريو ناڻگڙا.

(اي ڳاروڙي! خبر ڏيو ته ڪٿان ٿا اچو ۽ توهان جو ملڪ ڪهڙو آهي؟ ۽ اوهان وٽ ڪهڙا نانگ آهن، سي ڏيکاريو.)

سڳئي جي سوال تي هڪ آديسيءَ جواب ڏنس:

اسين ڳاروڙيا آئي جا، جتي جيسلمير،
ڳرو اسان جو پيريو، پورو چيل چڱير.

(اسين جيسلمير جا ڳاروڙي آهيون، ۽ اسان جو ڳرو پيريو آهي.)

اهو جواب ڏيئي سامين جيئن ئي پنهنجي ڪارين جا ڍڪ مٿي ڪنيا، تيئن سمورا نانگ ڳم ٿي ويا. ڇاڪاڻ ته سڳئي پنهنجي علم سان نانگن کي ڳم ڪري ڇڏيو هو. ڪاريڻ ۾ وڏن نانگن بدران فقط ٻه - منهين جا ننڍڙا ٻچا وڃي بچيا هئا. ڳاروڙين پنهنجا منتر جنتر هلايا، پر سڳئي جي اڳيان هنن جا منتر صفا ڪونه هلي سگهيا.

نانگ ويا نڪري، جن جي مٿي سٽي،
ٻه منهين سندا ٻچڙا، رهيا ڪَرَ ڪٽي.

(جن نانگن جي مٿي ۾ مڻ هئي سي ڳم ٿي ويا، انهن جي جاءِ تي ٻه - منهين جا ٻچڙا پئي چُريا.)

ڳاروڙيءَ نيٺ سڳئي ڳان هار ڪائي، اهي ڏنڀا ۽ ڪاريون اتي ڇڏي پريي وٽ موٽي آيا. هن جو ڪين ائين‌هئين ٺلهو ايندو ڏنو سو، پڇيائين:

ڪا، ڪو ڳڏيو پيٽ، ڪا، ڪو ڳڏيو شينهن؟
ڪٿ وڃايا ڪاريا، ويس وڃايا ڪيئن؟

(توهان کي ڪو ڦورو ڳڏيو يا ڪو شينهن ڳڏيو، جنهن جي دپ ڳان سامان ڇڏيو، هئين ٺلها پيا اچو، ٻڌايو ته اوهان ڪارا ۽ ويس ڪٿي ڇڏيا؟)

جوڳين جواب ڏنس ته:

نه ڪو ڳڏيو ڪو پيٽ، نه ڪو ڳڏيو شينهن،
سگهڙ نار سڳئي، جنهن لُٽيا ڏوري ڏينهن.

(اسان کي نه ڪو شينهن ڳڏيو، نه ڪا ٻي آفت، پر اسان کي

سگڻي نالي هڪڙي سگهڙ زال ڏينهن ڏني جو ڦري ويئي آهي.)
جوڳين جو جواب ٻڌي پريو ڪاوڙجي باھ ٿي ويو ۽ سگڻي جي سگهڙ پائي ٻرڪڻ لاءِ ساڻين کي ساڻ ڪري اوڏانهن روانو ٿيو. سگڻي ته پربي جي تعريف اڳئي ٻڌي هئي، تنهن جو ٻڌو ته پريو خود اچي ويو آهي، سا ڏاڍي سرهي ٿي ۽ پنهنجيون ٺوٺ ورڻيون، ست سؤ سهيليون ساڻ ڪري پربي سان ملڻ لاءِ، ڇم ڇم ڪندي اچي اٽي نڪتي، جتي پريو اچي رهيو هو. پربي ۽ سندس ساٿين سگڻي جي آجيان ڪئي ۽ کين مانيءَ جي دعوت ڏني، پر سگڻي کلندي ورائيو ته: فقيرا تنهنجي اوتاري ۾ ست سؤ ماڻهن جو ڪاڏو ڪٿان آيو؟ پربي چيس ته: راڻي! تون ويھ. تہ سڀ پوءِ جيڪا رکي سگهي هوندي سا حاضر ڪنداسين. پربي جو راض ڏسي سگڻي پنهنجي سرتين سميت اتي ترسي پيئي ۽ پربي به ٿوري ئي وقت ۾ پنهنجي علم جي زور سان سڀني لاءِ ماني تيار ڪري ورتي. پريو هو ته فقيرائي ويس ۾ پر اصل راجائي ٻار هو، سو سونهن ۾ اڻمٽي ويهڻي ڏسي سگڻي منس عاشق ٿي پيئي. هوڏانهن پريو به سندس سونهن ۽ علم تي موهت ٿي پيو هو. مطلب تہ ٻئي هڪٻئي تي هرک هاري ويٺا. پربي کي اها ڳالھ ئي وسري ويئي ته هو ڪو سگڻي کان پنهنجي سڱنين جو وير وٺڻ آيو آهي. نيٺ پربي کيس شاديءَ لاءِ چيو. سگڻي چيس تہ: پريا! مون انجام ڪيو آهي تہ جيڪو بہ ماڻهو پچنگ نانگ کي وس ڪري ايندو، آءٌ ان سان شادي ڪنديس. پربي چيس ته: انهي نانگ کي آءٌ وس ڪري ايندس. ائين چئي هيءُ سڱنين ساٿين کان موڪلائي، مرلي کڻي مارواڙ ڏانهن روانو ٿيو.

مارواڙ ۾ اچي هن ڏونگر جو هڪ هڪ پٿر ڪري نهاريو، پر ڪٿان بہ نانگ جو ڳس نہ مليس. نيٺ هڪڙي ڏينهن نااميد ٿي جيئن هڪ وڏي پٿر تي ويٺو، تيئن هن کي هڪڙو ٻڙ نظر آيو. هي خوشيءَ وچان ٽپ ڏيئي ان ٻر وٽ آيو. پڪ ٿيس تہ اهوئي پچنگ جو ٻڙ آهي، سو مرلي ڪڍي وڄائڻ لڳو. ٿوريءَ دير

گذرڻ کان پوءِ پڇنگ ناٿ پرماڻ ٻاهر نڪتو، پر پيريءَ کي ڏسڻ شرط وٺي ڀڳو. پيريو به سندس پٺيان ڪاهي پيو. ناٿ ڀڄندو ڀڄندو اچي ننگر پارڪر جي ڪارونجهر جبل ۾ لڪو. ڳاروڙي به سندس پٺ وٺي اني وچي نڪتو. ناٿ وري به اتان وٺي ڀڳو ۽ ڪڇ جو درياءُ ٽپي ڀڄ ڏانهن رخ رکيائين. پيريو جوش ۾ ناٿ جي پويان درياءَ ۾ ٽپي پيو ۽ پار پهچڻ تي هن کي پنهنجي گرو جو قول ياد پيو. اتي هن ڏٺو ته سندس اڌ علم ختم ٿي ويو، پر سڳنٺي جي عشق ۾ ان جي ڪا پرواهه نه ڪري ناٿ جي پويان هلندو ويو.

رات جو ناٿ اٽڪل ڪري سهٽي لٺ ٻنجي واٽ تي پٺجي رهيو، جيئن ئي پيريو اتان لانگهائو ٿيو، تيئن نگاهه وچي لٺ تي پيس. ههڙي سهٽي لٺ ڏسي هن کڻي ڪلهي تي رکي ۽ اڳتي هلڻ لڳو. ناٿ اهو موقعو ڏسي هڪدم ڪيس پٺن ۾ چڪ هنيو. جيئن ته پيريءَ جي نظر ان جاءِ تي نه پهچي سگهي، تنهنڪري زهر جي اثر کان انيٺي بيهوش ٿي ڪري پيو.

هوڏانهن پيريءَ جي شاگردن کي پسڻ پيا ته اڄ پيريءَ جو خير ڪونهي. سو پيرو ڳنڍا ڳوليندا ڳوليندا اچي پيريءَ وٽ پهتا، پر هو فقط چند گهڙين جو مهمان هو. چيلن کي آئيل ڏسي ايترو چيائين ته: منهنجي مرڻ کان پوءِ منهنجو ماس اٿين نه وڃائجو، توهين سڀ گڏ ٿي اهو کائي ڇڏجو، ته توهان جو علم وڌندو.

پيريءَ جي مرڻ کان پوءِ سندس چيلن هن جي جسم کي وڍي، ٽڪرا ٽڪرا ڪري کٽي ڪنيءَ ۾ چاڙهيو. ان وقت اوچتوئي اوچتو هڪڙو برهمڻ گهمندو ڦرندو اچي اتان نڪتو، تنهن کين ڏسي چيو ته: فقير! هتي ڪهڙو ڇا پيا ڪريو؟ ڳاروڙين ورائيو ته: مهراج! اسان جو گرو پيريو گذاري ويو آهي، ان جي حڪم پٺاندر سندس جسم کي کائڻ لاءِ پيا رڌيون. اها ڳالهه ٻڌي برهمڻ چين ته: اڙي! گرو جو ماس چيلا ٿا کائو! انهيءَ کان ته ٻڏي وڃي مرو. برهمڻ جي ڳالهه تي سڀني ڳاروڙين کي ويساهه اچي ويو ۽ هڪدم رڌل ڪنو کڻي درياءَ ۾ ڦٽو ڪيئون. انهي جو

واس ڪن ڇيلن کي آيو جي علم ۾ تمام قابل ٿي ويا، ۽ اڳڪٿيون ڪندا ڦرندا هئا. ڇون ٿا ته اهو ڪنو اُنان ترندو ترندو ڪامروپ ديس ۾ آيو، جتي جي عورتن کي هٿ لڳو، تن اهو گوشت کائي ڇڏيو، جنهنڪري اتي جون زالون علم ۾ اهڙيون قابل ٿي ويون جو مردن کان به گوءِ کڻي ويون.

هوڏانهن جڏهن مڱڻي کي پريي جي مرڻ جي خبر پيئي، تڏهن ڏاڍو ڏک ٿيس ۽ يڪدم سهي سنهري لال ڪنوار ٿي، اتي ويئي جتي پريو مئو هو ۽ ان جاءِ تي باهه جو مچ ٻارائي پاڻ کي ساڙي ڇڏيائين.

سونل پري*

ڪنهن زماني ۾ ٿر پارڪر ۾، وڪيو سنگهار ۽ ڪرڙر نالي رباري ٻه گهرا دوست رهندا هئا. هڪڙي ڏينهن ٻئي يارن ٻيلي ۾ پنهنجا ڏور پئي چاريا ته اوچتو ڪنهن عورت جي روئڻ جو آواز ڪنين پيائون. ٻئي ڇرڪي اچرج ۾ پئجي ويا ته هھڙي ٻيلي ۾ جتي مرد ماڻهو به اچڻ جو ست ساري نه سگهندا آهن، اتي عورت ڪٿان آئي! آخر ٻئي ڇرڪي عورت کي هيڏانهن هوڏانهن ڳولڻ لڳا. ڳولا ڪندي اچي هڪڙيءَ سڙهيءَ وٽ پهتا، جتان اهو آواز پئي آيو. اندر وڃي ڏسن ته هڪڙي تمام سهڻي عورت ويٺي آهي. وڪيو ۽ ڪرڙر سندس اهڙو حسن ڏسي بيهوش ٿي ويا. ڪجهه دير کان پوءِ جڏهن سامت ۾ آيا، تڏهن ويجهو اچي پڇيائون، ته معلوم ٿين ته اها "سونل پري" هئي. جنهن چيس ته: مونکي گهر وٺي هلو. هاڻي ٻنهي ڄڻن جي وچ ۾ اچي جهيڙو هليو، ته سونل کي ڪير پنهنجي گهر وٺي وڃي! وڪئي نيٺ ڪرڙر کي پنهنجو سمورو مال ڏيئي ڪانئس سونل جي جند ڇڏائي.

جڏهن وڪيو سونل وٽ آيو، تڏهن هوءَ پنهنجو روپ مٽائي شينهڻ بڻجي ويهي رهي، اهو ڏسي وڪيي کي اچي ڊپ ورايو، سو وٺي ڀڳو ۽ ڪرڙر کان پنهنجو مال وٺي سونل جي پچر ڇڏيائين. پوءِ ڪرڙر سونل وٽ آيو ۽ اچي چيائيس ته: تون منهنجي ڌيءَ جي برابر آهين. هاڻي هي جهنگ ڇڏ ۽ هلي مون وٽ رهه، پوءِ جيڪا رکي سگهي قسمت ۾ لکيل هوندي سا ڪائي

---

* هيءَ روايت ٿرپارڪر (تعلقي ننگرپارڪر) مان منگهارام اوجها کان ملي.

گذر ڪنداسين. اهو ٻڌي سونل ساڻس گڏجي اٿي هلي. انهيءَ ڏينهن کان سونل ڪرڏر جي مال جي سنڀال ڪرڻ لڳي. قدرت خدا جي اهڙي ٿي جو جيئن پوءِ تيئن ڪرڏر جي مال ۾ برڪت پوندي ويئي. نيٺ سال وڌندو وڌندو وڃي چام ڦول جي سرحد سان لڳو.

هڪڙي ڏينهن سونل مٿي تي مٽ کڻي، هٽ ۾ ڏهن مينهن جا رسا جهلي، انهن کي ڪاهيندي چام ڦول جي محل وٽان اچي لانگهائو ٿي. انهيءَ محل رستي تي ٻه پاڏا پاڻ ۾ پيئي وڙهيا، جنهنڪري اچ وڃ جو رستو بنهه بند ٿي ويو هو. پاڏن جي وچ مان لنگهڻ جي ڪنهن کي ٻه همت نٿي ٿي. رستي جي ٻنهي پاسن کان ماڻهن جو ميڙو لڳي ويو هو، سونل کي ٻه دير ٿي ويئي هئي، سا ماڻهن کي هٽائيندي پئي ويئي. اهو تماشو چام ڦول پنهنجي ماڙيءَ جي دريءَ مان پئي ڏٺو. ماڻهن جي ٺٺ مان سونل کي وڌندو ڏسي ڏاڍو عجب لڳس، ته هيءَ ڇوڪري پاڏن جي وچان ڪيئن لنگهندي!

پر سونل مينهن کي بي ڊپائي سان ڪاهيندي جڏهن پاڏن کي ويجهو آئي، تڏهن مينهن جا رسا پير هيٺان ڏيئي، پاڏن کي ڪنن کان جهلي، هڪڙي هڪڙي چماٽ ٻنهي کي وهائي ڪڍيائين. چماٽ لڳڻ سان پاڏا وٺي ڀڳا. اهو ڏسي سڀ ماڻهو حيران ٿي ويا. پر سونل ڪنهن ڏانهن ٻه خيال نه ڏنو ۽ تڪڙي تڪڙي پنهنجو رستو وٺي هلي ويئي. چام ڦول اهو سمورو لقاءُ ڏسي حيران ٿي ويو. اهڙي پهلوان ۽ سهڻي زال هن ڪڏهن ٻه ڪانه ڏٺي هئي؛ تنهنڪري هن سان شادي ڪرڻ جو ارادو ڪيائين ۽ يڪدم حڪم ڪيائين ته: وڃي ڏسي اچو ته اها عورت ڪٿي ٿي رهي ۽ سندس نالو ڇا آهي. حڪم جي دير هئي، يڪدم ماڻهو انهيءَ پاسي ڊوڙيا ۽ ٿوريءَ دير کان پوءِ سڄي خبرچار آڻي چام ڦول کي ٻڌايائون ته: سائين! اها سهڻي ۽ پهلوان زال ڪرڏر ريباريءَ کي جي ڌيءَ آهي ۽ سندس نالو سونل آهي. اهو ٻڌي چام ڦول ڪرڏر کي پاڻ

وٽ گهرائي ڪانئس سونل جو سڱ گهريو. ڪرڙر هن ڪان انڪار ڪري نه سگهيو ۽ نه ڪي وري سونل پريءَ، چام ڦول سان پرڻجڻ ڪان انڪار ڪيو؛ تنهنڪري ڪرڙر وڏيءَ خوشيءَ سان راجا جي اها آڇ قبول ڪئي. پوءِ ٿورن ئي ڏينهن ۾ سونل جي شادي چام ڦول سان ٿي:

وڪيي ڪرڙر بن ۾، لڏي اندر پري،
سا سوغات ساري، اچي پرڻائي ڦول کي.

(وڪيي ۽ ڪرڙر جهنگ مان چڻ هڪ اندر ڇاڻي حسين عورت لڏي، ۽ اها سوکڙي سمجهي ڦول سان پرڻائي.)

شاديءَ ڪان پوءِ سونل ۽ چام ڦول ٻئي ڏاڍا خوش گذارڻ لڳا.

هاڻي سونل روز صبح جو سج اڀرڻ ڪان اڳ، سرتين ساهيڙين سان گڏ تلاءَ تي وهنجڻ ويندي هئي. هڪڙي ڏينهن دستور موجب هوءَ تلاءَ ۾ پئي وهنتي ته الائجي ڪٿان هڪڙو گل تري اچي سندس سامهون بينو. هوءَ اهو گل ڪڍي سونگهڻ لڳي.

مٿو ڌوئي ميٽ، اڀي سورج سامهين،
سمو اچريو پيٽ، سونل ڦل سونگهيو.

(ميٽ سان مٿو ڌوئي سونل سج سامهون بيهي گل سونگهڻ لڳي ان ڏينهن سمون سندس پيٽ ۾ سرجيو.)

گل سونگهڻ ڪان پوءِ، سونل اهو گل پنهنجي دل گهري ساهيڙي لاليءَ کي ڏنو، جنهن پڻ اهو گل سونگهيو.

سونل ڦل سونگهيو، پوءِ لاليءَ سونگهيو،
ڏٺي ڪٺي هٿ ڪيو، پوءِ ڪوامڻ ڪنيو.

(سونل اهو گل سونگهيو، پوءِ سندس خاص ٻانهي جنهن جو نالو لالي هو، تنهن سونگهيو. ان ڪان پوءِ رامسري نالي ڏومڻ سونگهيو ۽ پوءِ وري ٿي سهيلي لکيءَ سونگهيو.)

ڏٿيءَ جي مهر ٿي، سونل ۽ سندس تنهي سهيلين کي اميدواري ٿي، ۽ نائين مهيني سونل کي پٽ ڄائو.

سنبت نو سو چاهتر، ٻيج ٿيٺيي ڪارتڪ ماس،
تنهن ڏينهن لاکو جنميو، سورج جوت پرڪاس.

(منبت نو سو چاهتر، ڪتي مهيني جي ٻي تاريخ لاکو جام ڄائو.)

سونل لاکو ڄڻيو، لکيءَ ڏاڻ ڄائي،
لاليءَ ڪوري ڪِلُ تيو، رامسري گهر ڏائي.

(سونل کي ”لاکو“ ڄائو، لکيءَ کي ”ڏاڻ“ نالي پٽ ڄائو، لاليءَ کي ”ڪل“ پٽ تيو ۽ رامسريءَ کي ”ڏائي“ نالي ڌيءَ ڄائي.)

اهڙي طرح سونل جي ٽن سرتين کي جن ۾ گل سونگهيو هو، ٻار ڄاوا. جنهن ڏينهن جام لاکو ڄائو، تنهن ڏينهن جام ڦول ڪنهن راجا سان لڙائي تي سنبريو هو، پر انهيءَ هوندي به ننڍڙي جام لاکي جي ڄمڻ تي سڄي ملڪ ۾ خوشي ٿيڻ لڳي. خزاني جا دروازا کلي ويا ۽ غريب غربو ڍاپجي ويو. هاڻي لاکو ڏاڏي لاڏڪوڏ سان نپجڻ لڳو:

هٿين هٿيريون، لاکي ڪن لوريون،
اندر آپسريون، لاکو لوڏڻ آئيون.

(دايون ٻانهيون لاکي کي هٿن تي کڻي ڪوڏائڻ ۽ لوليون ڏيئي نپائڻ لڳيون، جڏهن ته پريون اندر لاکي جو پينگهو لوڏڻ آيون.)

جام ڦول جون ٻيون رائيون اڳيئي سونل کان سڙنديون هيون، وري جو کيس پٽ ڄائو سو هيڪاري حسد ڪرڻ لڳيون. آخر سيني رائين گڏجي صلاح ڪئي ته: اسين اڳيئي جام ڦول جي دل تان لٿيون پيون آهيون، هاڻي وري جو پٽ ڄائو اٿس سو ته ماڳهين ڏسندو به ڪونه. تنهنڪري ڇو نه اهڙي ڪا حرفت ڪجي جيئن جام ڦول، سونل ۽ لاکي کي ماري ڇڏي. نيٺ گهڻي سوچ ويچار کان پوءِ هڪڙي رٿ رٿي جام جي انتظار ۾ ويهي رهيون.

ٻن ٽن هفتن کان پوءِ جام ڦول سوڀارو ٿي موٽي آيو. ٻين رائين حرفت ڪري وچي سندس اڳ ورتو ۽ کيس ٻڌايائون ته: لاکو تنهنجو پٽ ڪونهي. انسان ويچارو ڪانه. ڀلا ڪنهن جهڙي، سو جام کي مٿن ويساهه اچي ويو، تنهن يڪدم سونل کي

چوائي موڪليو تہ: مونکي خبر پيئي آهي تہ لاکو منهنجو پٽ ڪونهي، تنهنڪري جيڪڏهن تون سچي آهين تہ لاکي سميت باهہ مان لنگهي، سلامت نڪتينءَ تہ تون سچي آهين، نہ تہ توکي تنهنجي ڪئي جي سزا ملندي. ڄام جو اهو حڪم ٻڌي سونل کي ڏاڍو ڏک ٿيو، پر هائي ڪري ڇا ٿي سگهي. سو چوائي موڪليائينس تہ: آءٌ انهيءَ لاءِ تيار آهيان. شهر جي وچ ۾ آڙاهہ تيار ٿي ويو ۽ سڄي شهر ۾ پڙهو گهمي ويو تہ سونل اڄ پنهنجي ست جو امتحان ڏيندي. اها ڳالهہ ٻڌي ماڻهن جا حشام اچي گڏ ٿيا، ايتري ۾ سونل بہ پنهنجي پٽ لاکي سميت اچي پهتي ۽ آڙاهہ جي مٿان بيهي چوڻ لڳي:

ڪوري ساڙهي م پري، انگ م لڳي داڳ،
لاکو هوئي ڦل جو، تہ سورج پرجان ساک.

(منهنجي ڪوري ساڙهي اصل نہ سڙي، ۽ جسم کي باهہ جو ذرو بہ اثر نہ ڪري: جيڪڏهن لاکو ڄام ڦول جو هجي، تہ اي سج! تون ساک ڏجئين.)

ائين چئي هوءَ پٽ سميت آڙاهہ ۾ ٽپي پئي. ڪجهہ دير کان پوءِ وري جهڙي هئي تهڙي سلامت ٻاهر نڪري آئي. اهو ڏسي ڄام ڦول کي ڏاڍو ارمان ٿيو تہ ڇو بنا ڪنهن سوچ ويچار جي پنهنجي دل واري زال تي شڪ ڪيم. اهو ڏسي ساڙ سڙيون پاڇون سڙي ويون ۽ اچي ساهہ سان لڳن تہ هائي الاجي ڇا ٿيندو. ٿوريءَ دير کان پوءِ ڄام ڦول انهن سڀني رائين کي گهرائي چيو تہ: سونل پنهنجي ست جو ثبوت ڏنو، هائي اوهين سچيون آهيو تہ هن باهہ مان اُڪرو. پوءِ تہ سڀني کي اچي سر سان لڳي. نيٺ مرندي جهرندي باهہ ۾ گهڙيون ۽ اتيئي سڙي مري ويون. انهيءَ کان پوءِ رائي سونل ڄام ڦول سان سڄي عمر قرب ۽ آرام سان گذاريو.

وڏيو ڏاتار*

جام لاکو ڦلاڻي سنڌ جي مشهور ڏاتارن ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو. سندس سخاوت ۽ سورهيائيءَ جي سڄي ملڪ ۾ ڌاڪو ڄميل هو. سندس دستور هو ته مهيني جي ڪن مقرر تاريخن تي پنهنجي محل ۾ سموريون راتيون سڄائي محفل ڪندو هو، جنهن ۾ سڄي ملڪ ۽ ٻاهر جون ڳالهيون ٻولهيون ٿينديون هيون. لاکي جام کي پنهنجي سخاوت تي ڪو ڏاڍو ٻانور هوندو هو، سمجهندو هو ته جهڙس ڪو سخي ملڪ ۾ نه ٿيو نه ٿيندو. تنهنڪري هڪڙي ڀيري انهيءَ محفل ۾ پنهنجي راڻين سان رهاڻ ڪندي کانئن پڇيائين ته: توهان کي هن ملڪ ۾ مون جهڙو ڪو ٻيو سخي سڄهي.

لاکي راڻيون پڇيون، وهاري هار وهار،
مون پڏرو سجهيو تو، ڏيهه ۾ ڪو ڏاتار؟

راڻيون جام لاکي جو اهڙو سوال ٻڌي ماٺ ۾ ڀڄي ويون. دل ۾ خيال ڪيائون ته جيڪڏهن نالو ٿيون ٻڌايون، ته ٻونديون نسين آزار ۾، تنهنڪري اهڙي ڪا اٽڪل ڪجي جو لعل به ليي ۽ پريت رهجي اچي. سو ڄاوڙي نالي راڻيءَ چيس ته:

لاکا! راڻيون نه پڇجن، پڇجن مڱڻهار،
جن کي سڄهن گهڻن ۾، ڏيهن جا ڏاتار.

(لاکا! اها ڳالهه راڻين کان نه پڇ، وڃي مڱڻهارن کان پڇ، جن کي ملڪ جي ڏاتارن جي سڌ آهي.)

لاکي کي راڻيءَ ڄاوڙي جي اها ڳالهه دل سان لڳي،

---

* هن ڳالهه جي روايت ٺرپارڪر (تعلقي ننگر پارڪر) مان منگهارام اوجها کان ملي.

سو انهيءَ مهل حڪم ڪيائين ته: سڄي ملڪ ۾ پڙهو ڏياريو ته جيڪي به مڱڻهار جتي به هجن، تن جي چام لاکي دعوت ڪئي آهي. حڪم ملڻ شرط ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ اهو پڙهيو گهمي ويو. نيٺ مقرر ڏينهن تي ڪٿان ڪٿان جا مڱڻهار اچي لاکي جي دعوت تي ڪٺا ٿيا. لاکي انهن سمورن مڱڻهارن کي دربار ۾ گهرائي پڇيو ته: هن ملڪ ۾ مون جهڙو سخي ڪو ٻيو ڏنو؟

لاکي چام پڇايا، سيڙي مڱڻهار،
ٻيليڙا! ٻيو ڏٺو، ڏيهه ۾ ڪو ڏاتار؟

چام لاکي جو اهو سوال ٻڌي ڪيترا فقير ته سندس ساراهه ڪرڻ لڳا ته: تو جهڙو سخي مرد اسان نه ڏٺو نه ٻڌو. باقي هڪڙو ”سومنگ“ نالي چارڻ ماٺ ڪيو ويٺو هو. لاکي کيس چپ ڏسي پڇيو ته: اي ٻارٽ! تون ماٺ ڪيو ويٺو آهين، توکي به جيڪي چوڻو هجي سو بنا ڊپ جي چئي ڏي. انهي سومنگ به دل جهلي چوڻ لڳو ته: اي لاکا! ملڪ ۾ ٻيلان ٻليءَ جو چيهه ئي ڪونهي، ۽ نه ڪي هن ڏيهه ۾ ڏاتارن جو ڏڪار آهي. اسان جي ملڪ ۾ ڏهه ڏاتار ڳڻيا آهن. جن مان هڪڙو تون به آهين. اهو ٻڌي لاکي جو منهن ڳاڙهو ٿي ويو. پر وري به ٻاهريون ٻنو رکي چيائينس ته: چارڻ! باقي نَوَن جا نالا ته ٻڌاءِ! تنهن تي سومنگ هٿ ٻڌي چيو ته: هائو سائين! پهريون سخي سپڙ چوٽاڻي آهي، جيڪو گهر وڃي خيرات ڏيندو آهي:

گهر آئي منگڻي، دان سيڪو ڏئي،
سپڙ سو ساري، جيڪو جهوپڙين ۾ جهپڪا.

(گهر آئي فقير کي ته هرڪو خيرات ڏي، پر ”سپڙ چوٽاڻي“ جي ڳالهه ئي ٻي آهي، جو هڪ هڪ جهوپڙيءَ ۾ وڃي خيرات ڏئي ٿو.)

ٻيو ڏاتارن ۾ ”چام اوٺو“ جکراڻي آهي، جنهن خيرات ۾ ايترا ته گهوڙا، آٺ، ڏاند ۽ ڍڳيون مينهون ڏنيون، جو انهن جي هلڻ سان جيڪا دز آڏامي سا سڄي زمين آسمان تي ڇانئجي ويئي، جنهن

۾ جهان جا سڀئي ڏاتار ڍڪجي ويا:

اوٺي جي دانن، ڪيهون ابر لڪيون،
رج پيئي رائين، ڏاتار تيت ڏڪجي ويا.

وينجهو، وڪيو ۽ جکرو اهي ٽي ڏاتار بہ پنهنجو مٽ پاڻ آهن، جي قلعي جيڏا ڍڳ ڪپڙي جا خيرات ۾ ڏين ٿا:

چڱا ڀلا اوٺري، وينجهو، وڪيو ۽ جکرو،
ڪپڙي جا ڪوٽ ڪري، ڏين ٿا ڏڏن کي.

ڇهون ڏاتار سمون 'هٿنڊ تڏياڻي' آهي، جو سخاوت جي ڪري ڏيهن ۾ مشهور آهي:

ٿڏي تيج ڏناس، سمون ساهڙ جي پٽ ۾،
پڏرو پڙ ڪنداس، هٿنڊ تڏياڻي ٿيو.

ستون ڏاتار چام اوڍاڻي جکرو آهي، جنهن ماڙيءَ تان ويهي سخاوت جو مينهن وسايو. ان جو مقابلو بہ ڪوبہ ڪونہ ٿو ڪري سگهي:

چڙهي ميڙي ماڳ، اوچو اڏرڪي وٺو.
تارا ڪڍين نہ تاڳ، چام اوڍاڻي جکرو.

انهون سخي چام ڪرڻ آهي، تون لک تو بخشين تہ هو ڪروڙ ٿو بخشي ڇڏي. هرڪو پيو چوي تہ: لاکي لک بخشيا، ڪرڻ بخشي ڪروڙ.

نائون ڏاتار راءِ ڏياچ ٿيو، جنهن جهڙو سورهيہ بہ نہ ڪو ٿيو نہ ڪو ٿيندو، جنهن چارڻ جي سوال تي پنهنجو سر ويڍي ڏنو:

پيٺو ويرم راءِ، پوڻو رانگڙ جکري،
ڏنو "راءِ ڏياچ" مٿو مڱڻهار کي.

۽ ڏهون ڏاتار تون آهين.

سومنگ چارڻ جا اهي ٻول ٻڌي، چام لاکي کيس ڪاوڙ مان چيو تہ: اڙي ٻارڻ! جڏهن سخي سردار خيرات ۾ پنهنجو سر ڏيندا هئا، تنهن وقت ۾ چارڻ بہ اهڙا هوندا هئا، جو پنهنجي ڏاتارن سان گڏ مرندا هئا. چام لاکي جو اهو مهڻو ٻڌي سومنگ چيو تہ: مونکي بہ جي پنهنجو مٿو ڏئين تہ آءٌ بہ مرڻ لاءِ تيار آهيان.

ڪاوڙيو، پر وري به ڪاوڙ جهلي سومنگ کي چيائين ته: تو ڏاتارن جا نالا ڳڻايا آهن، هاڻي انهن جو امتحان به ته وٺي ڏي ته پوءِ خبر پوي. سومنگ چيس ته: حاضر، حڪم ڪر. لاکي چيس ته: وڪئي جي ملڪ ۾ چيناڻي ٻيلي ۾ تمام گهڻا ٻيرون ٿيندا آهن. سونکي ان کان رکو هڪڙي لپ ٻيرن جي آڻي ڏي ته پوءِ خبر پوي. اهو ٻڌي سومنگ وراڻيو ته: چام! لپ ته ڇا پر آءٌ تو کي مٽين ٻيرون آڻي ڏيان، پر هينئر ته ٻيرن جي موسم نه آهي ڪانهي تنهنڪري وڪيو ڪٿان ڏيئي سگهندو؟ تنهن تي لاکي چيس ته: بس، ڳالهه به ايتري، وڪئي جهڙو ڏاتار جيڪو پاڻ کي ٻيلي ڌڻي ٿو چوائي، سو تنهنجي اها گهر به پوري ڪري ڪانه سگهندو! اهو ٻڌي سومنگ ٿيءُ ۾ پئجي ويو. سمجهه ۾ نه پيو اچيس ته پنهنجي ڳالهه ڪيئن مٿي ڪريان! تڏهن وري به لاکي چيو ته: هاڻي ڇا ٿو ٿئي، اسان کي وڪئي کان ٻيرون ضرور آڻي ڏي، جي ٻيرون نه ملنئي ته سندس سر ڪٽي پوءِ اچج. منهنجي ملڪ مان هيٺر جو هينئر نڪري وڃ، جيڪڏهن رات هتي پئجي ويئي ته سر جو خير نه هوندءِ:

مٿو مڱج مڱڻا! ڪا ٻيرون مڱج وات،
اڄ اسان جي راڄ ۾، چارڻ! م رهج رات.

(اي مڱڻهار ٻيرون جي نه ملنئي ته پوءِ ڪانئس سر جي گهر ڪج، پر اڄوڪي رات اسان جي راڄ ۾ نه رهج.)

چام لاکي جا اهي لفظ ٻڌي، سومنگ ساڻڙي ڪري وڪئي ڏاتار جي ملڪ ڏانهن روانو ٿيو. سومنگ چارڻ، وڪئي کي ڏٺو ڪڏهن ڪونه هو، فقط سندس سخاوت جي ساراهه ٻڌي هئائين. وڪيو ڏاتار چيناڻي ٻيلي جو ڌڻي هو، سندس ملڪ اتان ڪجهه ڏينهن جي پنڌ تي هو. سومنگ ٿورن ڏينهن کان پوءِ اچي اتي پهتو. ڪيس وڪئي جي دربار جي سڌ ڪانه هئي، سو هڪڙي مسافر ڦاٽل پراڻن ڪپڙن واري شخص- جنهن هڪڙي گهيٽي کي

پٺي پٽيون ٻڌيون- ڪان دربار جو ڏس پڇيائين، جنهن هن کي اوڏانهن وڃڻ جو رستو ڏيکاريو.

مڇاڻ ته سومنگ چارڻ کي رستو ڏيکاريندڙ وڪيو پاڻ هو، جيڪو ان وقت ڇوڙا پوش ڪيو پٺي گهميو. جڏهن سومنگ سندس ڪچهريءَ ۾ آيو، ڪيس يڪدم سڃاڻي ورتائين ته هيءَ ساڳيو اهو ماڻهو آهي جنهن گهيٽي ڪي پٽيون پٺي ٻڌيون. خيال ڪيائين ته جنهن ماڻهو گهيٽن کي پٺي پٽيون ٻڌيون، سو ڪهڙي خيرات ڏيندو. نااميد ٿي ماڻڙي ڪري هڪڙيءَ ڪنڊ ۾ ويهي رهيو. وڪيو سندس حالت ڏسي سمجهي ويو، سو چيائينس ته: چارڻ! ڇو تنهنجي منهن جو پنو ٺي لٿو پيو آهي. تنهن تي چارڻ ٺهه پهه جواب ڏنس ته:

ڦلاڻي لاکي وٽ، مون وڏو ڪيو تي وات،
گهيٽن پٽيون ٻڌي، سو ڏيندو ڪهڙو ڏات!

(مون لاکي ڦلاڻي وٽ تنهنجي ڏاڍي نيڪي ڪئي هئي، پر ڏسان ٿو ته جيڪو اڃا گهيٽن کي پٽين ٻڌڻ ۾ پورو آهي، سو ڪهڙي سخاوت ڪندو.)

اهو ٻڌي وڪئي چيس ته: چارڻ! آءٌ گهيٽن کي پٽيون ٻه ٻڌي سگهان ٿو ۽ سر به ڏيئي سگهان ٿو؛ پر پهرين تون پنهنجون خبرون ٻڌاءِ ته تنهنجو نالو ڇا آهي ۽ ڪٿان پيو اچين؟ اهو ٻڌي سومنگ کي خاطري ٿي ته هي مڙس سڙڻ وارو ڪونهي، سو چيائين ته: سائين! منهنجو نالو سومنگ آهي، لاکي ڦلاڻيءَ جو پٽ آهيان؛ تنهنجي سخا جي ساراهه ٻڌي ڪيرا ڪوٽ مان ڪهي هتي آيو آهيان. تنهن تي چام وڪئي چيس ته: ڀلي ڪري آئين چارڻ! تون ڏات وٺڻ لاءِ تمام پري نڪري آيو آهين، لاکي ڦلاڻيءَ جي سخا ته سچ مثل آهي، تون ان جو چارڻ ٿي ڪري مون وٽ ڏات لاءِ آيو آهين، تڏهن سمجهان ٿو ته منهنجي پرک وٺڻ آيو آهين. تنهنڪري هاڻي گهر جيڪي گهرڻو اٿيئي. سومنگ

وراڻيو ته: اي ڏاتار! انجام ڪر ته منهنجي گهر پوري ٿيندي. وڪڻي چيس ته: آءٌ توسان انجام ٿو ڪريان ته جيڪي به گهرندين سو ملندءِ. انجام وٺي سومنگ چيس ته: ڏاتار! مونکي ٿورا پيرون گهرجن، سي ڏي ته هينئر ئي ہٽي موٽان.

چارڻ جي اِها گهر ٻڌي ڄام وڪيو ڏاڍو حيران ٿيو، چي: چارڻ! ٻيرن جي ته موسم ئي ڪانهي، ٻيو ڪجهه گهر ته ڏيئين. پر چارڻ چئي ته: مونکي پيرون گهرجن؛ تو مون سان واعدو ڪيو آهي، سو تون ضرور پورو ڪندين. منهنجي گهَر واريءَ کي اميدواري آهي، ان کي پيرون گهرجن، تنهنڪري پنڌ پيو آهيان. اتي وڪيو اڃا حيران ٿيو ته هاڻي ڇا ڪجي. سومنگ کي ڪيترو ئي سمجهايائين، پر هو پنهنجي ڳالهه تان نه لٿو. تڏهن چيائينس ته:

انبن لڳي نه ڪيري، چارين لڳي نه ڇِنُر
وري چارَڻ! سات ڪر، جيسين آچي وَنُر

(اي چارڻ! انبن ۾ انبڙيون ۽ چارين ۾ پيرون اڃا ڪونه لڳا آهن؛ تنهنڪري ايستائين سات ڪري ويهه، جيستائين انهن جي موسم اچي.)

پر چارڻ چيس ته:

وَنُر اچي تيسين ويهان، تنهن کي لڳي ويس،
جيءَ چارڻيءَ جو وڃي، سو واري ڏيندو ڪير؟

(جيستائين وڻ لهي تنهن کان اڳ منهنجي گهر واريءَ جو الاجي ڪهڙو حال ٿيندو، جي سا ۾ نڪري ويس ته اهو ڪير وراڻي ڏيندو؟)

وڪيي جڏهن ڏٺو ته چارڻ راضي ٿيڻ وارو ڪونهي، تڏهن ڏن جي لالچ ڏيڻ لڳس ته:

ٻُوڙُون ڏيان پنج سؤ، ٻيا انَّ جا آٺ ٻِراءِ،
چارڻي چترائي سان، مر تري پچائي ڪاڻي.

(اي چارڻ! پنج سؤ گهيتا ۽ ٻيا انّ جا آٺ پرائيو ڄ،ٻلي ته تنهنجي زال آرام سان اهي پچائي ڪائي.)

پر چارڻ چئي تہ جيڪي مون گهريو آهي اهو ئي ملي:

انَ ڪي اوڏي نہ ٿئي، پڪو ماس نہ ڪاءِ،
چارڻي چترائي سان، پيرون وڻي پڇاءِ.

(اي ڏاتار! هوءَ تہ انّ کي ويجهو ئي ڪانہ وڃي، ۽ نہ ڪي گوشت ئي کائي، اها فقط پيرون پيرون پئي ڪري.)

چارڻ جو ضد ڏسي وڪيو ڀنڊ تر ۾ پئجي ويو. آخر ڪجهہ دير کان پوءِ چيائينس تہ: چڱو هاڻ ڪجهہ وقت ترس، آءٌ ماڻهو موڪليان ٿو. ائين چئي هن جداجدا پاسن ڏي ڪيترائي ماڻهو موڪليا، پر سڀ ائين ئلها موٽي آيا ۽ ڪٿان بہ پيرون نہ ملي سگهيا. اتي وڪيو منجهي پيو تہ هاڻي ڇا ڪجي؟ نيٺ هڪڙي ماڻهوءَ کيس صلاح ڏني تہ. ڇو نہ سون جا پيرون ٺهرائي انهن تي حلوائي کان چاش چاڙهائي ڏجن. چارڻ کي هنهين خبر ڪانہ پوندي ۽ هو سونا پيرون ڪٽي هليو ويندو. اهڙيءَ طرح چارڻ سان جند ڇٽي پوندي. جام وڪيي انهيءَ مهل ئي ڪاريگر سونارا گهرائي کين بي انداز خزانو ڏيئي سونا پيرون ٺهرايا:

وڪيي ڄام وڏهي، سونارا سڀ ڪوٺايا،
مائڪ مٺ ڏيئي، پيرون گهڙايا سون جا.

پوءِ انهن تي هڪڙي هوشيار حلوائي کان اهڙي نموني چاش چاڙهايائين جو اهي هُو بَهُو پيرُن جهڙا ٿي پيا. وڪيي سوني ٿالهہ ۾ اهي پيرون وجهي آڻي چارڻ جي اڳيان رکيا. پيرون ڏسي چارڻ کي ڏاڍو عجب لڳو تہ هن مند ۾ پيرون ڪٿان آيا؟ آخر ڀر چار پيرون ڪٽي وات ۾ وڌائين تہ ڏند پيُرڻ لڳس. تڏهن وڪيي کي چوڻ لڳو تہ: اي ڏاتار! تو جيڪي پيرون ڏنا آهن، انهن سان تہ ڏند ئي پڇي ٿا پون، مونکي اهي پيرون کپن جي چارين جا پڪل هوندا آهن:

وڪيي جا ڏات ڪئي، تنهن سان ڏند جهڙن،
چارڻ پيرون او مڱي، جي چارين منجهہ پچن.

چارڻ جو ساڳيو سوال ٻڌي وڪيي چيس تہ: چارڻ! هن موسم ۾ تہ اهڙائي پيرون ملندا. چارڻ چيو تہ: اي وڪيا! جيڪڏهن اڻ

منڍائتا پيرون تنا ملڻ تہ پنھنجو سر وڍي ڏي. اھو ٻڌي وڪيي کي خاطري ٿي تہ چارڻ ڪنھن جو پڙھايل آھي، سو ھاٿي سر ڏيڻو پوندو، پر وري بہ سونگ کي سمجھائڻ لڳو تہ: اي چارڻ! توکي پيرن جي عيوض سوين سنجيل گھوڙا، ڪيتريون ستاريون مينھون ۽ ٽري اٺن جي قطار ڏيان، جي خوشيءَ سان ڪاھي ھليو وڃ. پر چارڻ چئي تہ: اي ڏاتار! پيرون ڏيار، يا سر ڏي. تڏھن چيائينس تہ: ھاٿي مونکي ھڪڙي ڏينھن جي مھلت ڏي، جي پيرون ھٿ نہ آيا تہ سر ڏيندوسئين. چارڻ کيس خوشيءَ سان ھڪڙي ڏينھن جي مھلت ڏني.

چار وڪيي کي بہ رائيون ھيون، ھڪڙي راجا دلوراءِ جي ڌيءَ ۽ ٻي سيڙ چوٽائيءَ جي ڌيءَ ھئي. وڪيو ڀريائين دلوراءِ جي ڌيءَ وٽ ويو، ۽ کيس ساري حقيقت ٻڌايائين. سڄي ڳالھہ ٻڌي رائيءَ چيو تہ:

چارڻ ناھہ، ھيءُ چورٽو، ڪوڙو آھہ ڪنيار،
ڪاھڻ ھاٿيءَ جي پڳي، ڪا تان ڪڻ تلوار.

(ھيءُ سچو چارڻ ڪونھي پر ڪوڙو ڪنيار ٿو ڏسجي، تنھنڪري ھن کي ھاٿيءَ جي پيرن ھيٺان لتاڙائي مارائي ڇڏ، يا تہ تلوار سان ختم ڪرائي ڇڏ.)

رائيءَ جا اھي لفظ وڪيي کي ڏاڍا ڏکيا لڳا، تنھنڪري يڪدم اتان اٿي ٻي رائيءَ وٽ آيو، ۽ ان کي ساري ڳالھہ ڪري ٻڌايائين. اھا سخي سيڙ چوٽائي جي ڌيءَ ھئي، جا سخيءَ جي گھر ۾ ڄائي نپنيءَ جنھن کي سواليءَ جو قدر ھو، تنھن يڪدم جواب ڏنس تہ:

سيڙ چوٽائي ڌيءَ، سحل وڪيو آيو،
ڀرين مٿو منھنجو، ٻوءِ تنھنجو ڏيج.

(اي وڪيا! جي سواليءَ جو سوال پورو نہ ڪري سگھين تہ ڀرين منھنجو سر ڏج ۽ ٻوءِ پنھنجو؛ پر سواليءَ کي خالي نہ موٽائج.)

ھن رائيءَ جا اھي لفظ ٻڌي وڪيو ڏاڍو خوش ٿيو، ۽ ٻنھي ڏينھن

سومنگ چارڻ کي سر ڏيڻ جو پڪو انجام ڪيائين. اتان اٿي وڪيي هڪڙي نجوميءَ کي گهرايو، جنهن حساب ڪري ٻڌايس ته: اڄ کان اٺين ڏينهن ست پٽرياڻي مينهن جي کير سان وهنجي وڃي سر ڏجئين. اهو ٻڌي وڪيي پنهنجي ميهار ”وسائي“ کي حڪم ڏنو ته اها مينهن جا ستن پيڙهين کان پاڻ وٽ موجود هجي، ان جو کير فلاڻي ڏينهن صبح جو سوير حاضر ڪجئين.

اها ڳالهه شهر جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پکڙجي ويئي ته اٺين ڏينهن وڪيو ڏاتار، سومنگ چارڻ کي پنهنجو سر وڍي ڏيندو. ماڻهو اچي ڪاوڙيا، ڪو پيو چئي ته چارڻ کي پٽ ۾ بند ڪرائي لسائي ڇڏجي، ته ڪو پيو چوي ته پالي جي منهن ۾ ٿنبائي ڇڏجيس. پر وڪيي پنهنجيءَ دل ۾ سر ڏيڻ جو پڪو پهه ڪري ڇڏيو هو. آخر مقرر ڏينهن به اچي پهتو. صبح جو سوير وڪيي کي سر ڏيڻو هو، جو ان وقت تائين ڪٿان به پيرون هٿ نه اچي سگهيا هئا. وسائي کي اهر مهل کير پهچائڻ لاءِ حڪم هو.

وڪيي جون ست هزار مينهون هيون، جن کي وسايو چاريندو هو. جيڪا مينهن ستن پيڙهين کان وٽن هئي، تنهن جو نالو ”ماڻڪي“ هو. ان جي عادت هئي ته ڪٿي به هوندي هئي ته پهرئين سڏ تي اچي نڪرندي هئي. اهر مهل مقرر ڏينهن تي وسايو مينهن کي سڏڻ لڳو. ڏاڍو عجب لڳيس ته ٽن چئن سڏن کان پوءِ به ماڻڪي ڪانه آئي. سو اچي سر سان لڳس ته جي ماڻڪي اڄ نٿي اچي ته ڏاتار جو قول ڪوڙو ٿيندو ۽ آءٌ مارجي ويندس. هيڏانهن هوڏانهن مينهن کي ڳولڻ لڳو. اوچتو سنڌس ڪن تي ماڻڪيءَ جي رنڀ جو آواز پيو. اهو آواز هن سڃاتو، اتي ڪجهه مڙئي پيٽ ۾ ساهه پيس، ۽ يڪدم آواز واري طرف وڃي ڏسي ته ماڻڪي اڳ ئي واڙي وٽ بيٺي آهي پر سندس سڱن ۾ هڪڙي تاري اٽڪي پئي آهي. مڃاڻ اها تاري ڪا پيرن جي هئي. پيرون ڏسي سندس وات ئي ڦاٽي ويو.

وسايو آيو واڙ تي، مينھن جو ميھار،
رنڙن ڏئونڙن پيروئن، پڄي پيس ڏار.

يڪدم ڇا ڪيائين جو ٺاري مينھن جي سڳڻ سان ڪيڏي سڏو ڇام وڪيي جي محلات ڏانھن ڀڳو. وڪيو پيرون ڏسي حيران ٿي ويو ۽ ڪانئس ان بابت پڇيائين. جنھن تي وسائي سڄي ڳالھ ڪري ٻڌايس. پوءِ تہ سڄي محلات ۾ خوشيون ملھائجي ويون. وسائي کي خوب انعام اڪرام مليو.

ٿوري دير کان پوءِ سومنگ چارڻ، وڪيي کان سر جي خيرات وٺڻ لاءِ ڪچھريءَ ۾ روبرو حاضر ٿيو، پر ٿالھ ۾ سر جي بدران پيرن سان ڀرپور ساڻي ٿاري ڏسي حيران ٿي ويو. ڇام وڪيي کيس ٿالھ ڏيندي چيو تہ:

ڪڏمند ۾ اھڙا گھرين، ڏاتارن وٽ ڏان،
وٽ تون چارڻ ڪوڏئا! وڪيي ڏنئي ڏان.

(اڙي ڪوڙھيا چارڻ! ڏاتارن کان اھڙا اڻ منداڻا ڏان ٿو گھرين، چڱو ھاڻي ھي ڏان وٽ، جو توکي وڪيي ڏنو آھي.)

سومنگ کي ان پاراتي سببان ان وقت کان وٺي ڪوڙھ جو سازو شروع ٿيو. پر حالي ھو ڪوري مٽ ۾ پيرون وجھي ڪٺي روانو ٿيو، ۽ آخر اچي ڇام لاکي جي ڪچھريءَ ۾ پيرن وارو مٽ آڏو رکيائين:

لاکا! آيتي نھار، ڪڃاڙو آھي مٽ ۾،
تو گھرّيا سون مڱيا، ڏنا وڪيي ڏاتار.

(لاکا! ھي ڏس تہ مٽ ۾ ڇا آندو اٿم. تو جيڪي گھريو سو سون آندو آھي. اھا سخاوت وڪيي ڏاتار جي آھي.)

پر لاکي کابہ ورندي ڪانہ ڏنيس. تڏھن سومنگ کيس گھٽئي منٿون آزيون ڪيون تہ، اسين تنھنجا چارڻ ادھيءَ زماني کان آھيون، جڏھن تنھنجا وڏا اوسر ڀھاڙ تان لٿا ھئا، تنھنڪري مونکي ڌڪار نہ. پر ڇام لاکو، جو اڳئي کانئس ڪنڙيل ھو،

تنهن وڪيءَ جي تعريف ٻڌي هيڪاري مٿس ڪاوڙ ڪئي. پوءِ سومنگ، چارڻ ٻه ڪيراڪوٽ ڇڏي چام وڪيءَ وٽ آيو. جنهن سندس خراب حالت ڏسي مٿس قياس آڻي پاڻ وٽ رهايو. ۽ درويشن جو پڙهيل پاڻي گهرائي اول پنهنجي هٿ سان ڇنڊا هنيائين ۽ ان بعد سومنگ کي وهنجارايائين. جنهن ڪان پوءِ سومنگ، کي ڪوڙهه ڇڏي ويو، رڳو سندس نراڙ تي هڪ ننڍو داغ باقي وڃي رهيو. چون ٿا ته سومنگ، چارڻ جي پوين ۾ اڄ ڏينهن تائين اهو نراڙ وارو نشان هلندو اچي.

جسوڌن بادشاهه *

سمو راءِ ”جسوڌن بادشاهه“ آڳاٽي وقت ۾ لاڙجي هڪ وڏي اراضي جو حاڪم هو. جسوڌن کي جسيڌن به ڪري سڏيندا هئا. سندس حڪومت ٺٽي جي بادشاهيءَ کان اوڀر طرف هئي جنهن مان پنيهل درياءُ وهندو هو. انهيءَ پنيهل ڍوري سببان سندس سڄي ملڪ ۾ آبادي ٿيندي هئي، ۽ انهيءَ ڪري جسوڌن کي ملڪ جا ماڻهو پيار وچان 'ڍوري ڌڻي' يا 'ڍور ڌڻي' به ڪري سڏيندا هئا. سڀ ماڻهو سکيا ستابا هئا، مال متاع جام هو ۽ اَن گيهه جام هوندو هو. ملڪ ۾ ڪنهن به شيءِ جا اٿاٽ ڪانه هئي.

اوچتو هڪ سال پنيهل درياءَ ۾ لاهو آيو ۽ سال بسال اهو ڍورو سڪڻ لڳو. ڍوري جو اهو حال ڏسي ماڻهن ۾ اچي هراس پکڙيو. پاڻي جي اچي اٿاٽ ٿي، ٻنيون ٻارا سڪي ويا. جسوڌن جي ڀاڳ ئي ٻه، اچي پويان پير ڪيا. سندس هٿ ۾ اها برڪت نه رهي. اها حالت ڏسي ڪيس ڏاڍو ڏک ٿيو ۽ ماڻهو ٻوڙايائين ته خبرچار لهي اچو ته ڇا ڳالهه آهي ۽ ڪهڙي سبب کان ڍورو پيو سڪي! ڪي داناءُ ماڻهو ويا ۽ وڃي سڄي ڍوري کي جانچيائون. ڏٺائون ته مارا! ماڳهين ڍورو ابتو پيو وهي! تڏهن موٽي آيا ۽ اچي ٻڌايائونس ته: اسين ڏسيو پيا اچون ته اڄ ڍورو ماڳهين ابتو پيو وهي، جنهنڪري پاڻي ٺٽو پهچي. فصل ختم ٿي ويا آهن ۽ زمينون سڪي ٺڪر ٿي ويون آهن؛ ۽ ماڻهو به هتان لڏڻ جي پيا ڪن.

اهو ٻڌي جسوڌن کي ڏاڍو ڏک ٿيو. هن دل ۾ خيال ڪيو ته ماڻهو لڏي ويا ته ملڪ ڦٽي ويندو... جيستائين مون وٽ

---

* هي ڳالهه جي روايت مرحوم حاجي علي محمد خان ٻگهياڙ ۽ حاجي سوڍي خان ٻگهياڙ (تعلقو مير پورساڪرو) کان ملي.

ڪي ڪجهه آهي، سو ڏيئي ماڻهن کي رهايان. پوءِ تي سگهي ٿو ته ڏلي من پنهنجي ٻاجهه ڪري. اهو پهه پڪو ڪري، گڏ ٿيل ان" ماڻهن ۾ ورهائڻ شروع ڪيائين. نيٺ اهو ان" به کٽي ويو، تڏهن وري خزانو ورهائڻ لڳو. نيٺ مند موتي آئي پر ڏورو نه وهيو سو نه وهيو... جيئن پوءِ تيئن سڪندو ويو. هاڻي ماڻهن ۾ به سهڻ کونه هو سو پڇڻ جي ڪرڻ لڳا.

جڏهن جسوڌن کي انهيءَ ڳالهه جي خبر پئي تڏهن ماڻهن کي چيائين ته: ڪجهه ڏينهن ترسو. آءٌ سوڻ خاطر ٻه تتر ٿو ڇڏيان، جيڪڏهن اهي موٽي آيا پوءِ توهان ڀلي وڃجو، جي نه، ته پوءِ پڪ ڄاڻو ته اسان جا ويل ڏينهن جلد موٽندا. ماڻهن سندس اها ڳالهه مڃي، هن تترن جي جوڙي جهلائي، ٻه-ٽي ڏينهن بک ڏيئي، اڏائي ڇڏي، سڀ ماڻهو انهي تماشي ڏسڻ لاءِ اچي گڏ ٿيا. ڪيترو وقت گذري ويو پر تتر نه وريا، اتي مڙني ماڻهن جي منهن تي سرهائي آئي. پر سج لٿي مهل ڏسن ته ٻئي تتر آهستي آهستي اڏامندا پيا اچن. سيني جا منهن لهي ويا. گهڙي کن ۾ ٻئي تتر اچي جسوڌن جي پيرن وٽ ڪريا. ۽ آتي جو اتي مري ويا. اهو رنگ ڏسي جسوڌن، ماڻهن کي چيو ته: هاڻي اوهان کي موڪل آهي جيڏانهن وڻيوَ تيڏانهن وڃو. پر پاسي ۾ ڪٿي به نه پاڻي آهي نه آن".

اها ڳالهه ٻڌي سيني جسوڌن کان موڪلايو ۽ جدا جدا پاسن ڏانهن روانا ٿي ويا. فقط جسوڌن، سندس زال، ٻانهي ۽ ڏهه ڇٽا ٻيا، جملي تيرهن ڄڻا وڃي سڄي شهر ۾ رهيا. هنن کي به جڏهن کائڻ لاءِ ڪي ڪين رهيو. تڏهن شهر ڇڏي روانا ٿيا. واٽ تي کنهن جاءِ تي ڪين بک ڏاڍو پريشان ڪيو. اتي هڪڙي هنڌ جسوڌن کي گدرو نظر آيو، سو وڃي پٽيائين، پر رکو پاڻ نه کاڌائين پر ان کي تيرهن ڦارون ڪري سيني ساٿين کي ڏنائين. پر هڪڙي گدري جي ڦار مان ڪٿان ڍئو ٿئي. ڪجهه پنڌ ڪرڻ کان پوءِ وري به اچي بک ستاين. تنهن تي جسوڌن پنهنجن ساٿين کي چيو ته: آءٌ، راڻي ۽ ٻانهي هڪ طرف ٿا وڃون، ۽ توهان

ٻي پاسي وڃو. پوءِ جنهن جي جيتري قسمت هوندي اوترو نصيب ٿيندو. اهو فيصلو ڪري، ٻئي ٽوليون ڪري روانا ٿيا.

اهي ڏهه ماڻهو اڃا ٿورو اڳتي وڌيا ته کين هڪڙو ڍڳو ڏٺائون، هنن کي هٿي بک سو آيئي ڍڳي کي ڪهي، ٻچائي کائڻ ويا. جڏهن کائي ڍؤ ڪيائون ۽ باقي ڪجهه وڃي بچايائون، تڏهن ڏٺائون ته جسوڏن بادشاهه، راڻي ۽ ٻانهي ٽيئي پيا اچن. هنن کي ايندو ڏسي يڪدم باقي گوشت ڪٽي ڏڪيائون، پر جسوڏن جي نظر ٻنهي ويئي جنهن تي چيائين ته:

اسان جنين ساڻ، تير وٺي تيرهن ڪ ،
تنين اسان ڪان، ڍڳو ڍڪي ڪاڏو.

(اسان جن سان تر ٻه تيرهن حصا ڪري ڪاڏو، تن اڄ اسان ڪان ڍڳو لڪائي کاڌو.)

اهو ڏوراپو ٻڌي هنن ڏهن ڄڻن شرم کان ڪنڌ هيٺ ڪيا، ۽ کين ويهڻ جي صلاح ڪيائون، پر جسوڏن چيو ته: اسان جي قسمت اسان سان آهي، توهان ڀلي وڃو ڍؤ ڪريو. ائين چئي هي ٽيئي کانئن جدا ٿي اڳتي روانا ٿيا.

هلندي هلندي اچي هڪ شهر کي ويجها پيا. راڻي چيو ته: انهيءَ شهر ۾ منهنجا مائٽ آهن، انهن وٽ هلي ڪجهه ڏينهن ترسي آرام ڪريون، پوءِ جيئن قسمت هوندي تيئن ڪنداسون. جسوڏن راڻيءَ جي اها ڳالهه قبول ڪئي، يڪدم اوڏانهن رخ رکيائون، جڏهن ان شهر ۾ پهتا ته سندن ڏاڏي آجيان ڪئي ويئي ۽ کين ڏاڏي مان شان سان رهايو ويو. راڻي جي ڀاڄائي خاص طرح هنن جي ڏاڏي خدمت چاڪري ڪئي.

هڪڙي ڏينهن راڻي پنهنجي ڀاڄائي سان گڏ اندر آنڻ ۾ ويٺي، جتي سندس ڀاڄائي پنهنجو هار لاهي ڪٽي آنڻ واري ڪيري ۾ ٽنگيو ۽ پاڻ وينيون ڪنهن ۽ ڳالهيون ڪرڻ. قدرت اهڙي جو ڪيري هڪڙو هڪڙو مٽيو ڪري سڄو هار ڳائي ويئي. راڻي اهو سمورو لقاءُ ويني ڏٺو، پر ڀاڄائيءَ سان ڳالهه ڪانه ڪيائين. پوءِ

پاڇاڻيءَ هار جي سنيار ڪئي. راڻيءَ کيس ٻڌايو ته: مٺيو مٺيو ڪري اها ڪيري هار ڪاٺي وٺي. پر هوءَ مڃي ئي نه، چي: هار پڪ تو لڪايو آهي. گهڻائي قسم سُنهن کنيائين، پر هوءَ مڃي نه، چئي: بس هينئر جو هينئر هتان نڪرو. لاچار راڻي ماڙي ڪري جهڙي هئي تهڙي مڙس ۽ ٻانهيءَ سان ٻاهر نڪتي. وري به هي ٽيئي ڄڻا پنهنجي قسمت کي ڏوهه ڏيندا ٻئي پاسي روانا ٿيا.

اتان هلندي هلندي اچي ڪنهن جي وٿاڻ تي پهتا. هيڏانهن هوڏانهن ڏٺائون پر ڪو ماڻهو نظر نه آين، وري سڏ ڪيائون ته ٿوري دير کان پوءِ هڪڙو شخص آيو، جنهن هنن کان خبرچار پڇي، جنهن تي جسوڌن کيس ٻڌايو ته: آءٌ هڪڙو غريب پورهيت آهيان، ۽ پورهي جي ڳولا ۾ هت اچي نڪتو آهيان، جيڪڏهن تو وٽ ڪو ڪم ڪار هجي ته ڏس. اهو هن انهي ڪري چيو جو خيال ڪيائين ته جيڪڏهن آءٌ پاڻ کي بادشاهه سڏائيندس ته ڀهريائين ته هيءُ مڃيندو ڪونه، پر جي مڃيائين ته رهائڻ ۾ هٻڪ ڪندو. جنهن تي پاڳيي کيس چيو ته: ادا! آءٌ پاڻ پورهيت آهيان، پر آءٌ ڏسان ٿو ته تون ڪو پريان کهي آيو آهين، تنهنڪري ڀلي ٻه ٽي ڏينهن رهي پئو. جيترا ڏينهن اوهان جو هتي پاڳ هوندو پيا کائيندؤ. جيڪي مون وٽ آهي، سو حاضر آهي. پوءِ ماني ڪڻي آئي ڏنائين جا هنن ڀؤ ڪري کاڌي.

رات جو پاڳيو وچي سمهي رهيو. آڌيءَ رات جو سڀ مينهون اٿيون، پر پاڳيو نه اٿيو، اتي جسوڌن جي اک کلي پئي، ۽ زال کي اٿاري چيائين ته: اسان هن جو نمڪ کاڌو آهي، تنهنڪري ڪجهه ڪم ڪار ڪرڻ کپي. هاڻي آءٌ مينهون ڀهرائڻ ٿو وڃان ۽ تون پويان رهه. تنهنجي لڄ ڌڻيءَ تي آهي. ائين چئي سڀئي مينهون ڪاهي ٻيلي ڏانهن ويو. پوءِ ته هن جو اهو دستور ٿي ويو. رات جو پاڳيو سمهي رهندو هو ۽ هي مال ڀهرائڻ ويندو هو. ائين ڪنديءَ ڪي ڏينهن گذري ويا.

هڪڙي رات پاڳيي خيال ڪيو ته ڏسان ته سهي هي

مينهون ڪيئن تو سنڀالي. سو جنهن مهل هي روانو ٿيو، تنهن مهل پاڻ به لڪي هن جي پويان لڳو، سڀ مينهون اچي ٻيلي ۾ ٻيٺيون، ۽ جسوڏن وچ ۾ ٻيٺو رهيو. جڏهن ٻيو اوچو (ويهڪ) ڪري اُٿيون تڏهن هڪڙو پاڏو ڪير ڏائڻ لاءِ ڊوڙندو آيو، جنهن جي آواز تي مينهن ساڳائي. اهو ڏسي جسوڏن هڪل ڪئي ۽ ڊوڙي وڃي پاڏي کي پري پڄائي ڇڏيائين، ۽ پاڻ ويهي مينهن جو کير پٽ تي ڏهي ڇڏيائين! ياکيي جنهن اهو سڄو لقاءُ ٻيٺي ڏٺو سو ڏاڍو حيران ٿيو ۽ يڪدم نڪري اچي ڪائنس پڇيائين ته: يار! ڏي خبر! تو کير هارڻ سهسايو، پر پاڏي کي نه پياريو، هارڻ ڪان تون ٿي کير پي ڇڏين ها. جسوڏن چيس ته: ادا! وڏڙن چيو آهي ته 'ماڻهو هرڻي ڪان شينهن هريو چڱو،' سو جي آءٌ اڄ کير پيان ها ته هري پوان ها، تنهنڪري هاري ڇڏڻ مناسب ڄاتم، جي پاڏي کي پياريان ها ته پوءِ وٺاڻ تي ڪونه ويهي ها، ۽ جي کير نه ڏهان ها ته مينهن ٿڻ ڦٽائي ڇڏي ها، انهيءَ ڪري ائين ڪيم. ياکيو هن جي ايمانداري ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو، پر چيائينس ته: يارا تو جهڙي سمجهو ۽ لائق ماڻهو جي مون وٽ مزوري ڪانهي. ائين چئي گهر اچي انهن پنجن ڇهن راتين جي خاصي مزوري ڏيئي، ڪين روانو ڪيائين.

هي ٽيئي هلندا هلندا اچي هڪڙي ٻئي شهر ۾ پهتا. اتي پهچي جسوڏن خيال ڪيو ته حياتي الاجي ڪيترا ڏينهن آهي. هي جيڪي پيسا آهن، تن مان ڪو چڱو چوکو طعام تيار ڪرائي کائجي، سو ٻانهيءَ کي چيائين ته: آءٌ سامان وٺيو ٿو اچان، تون ڪيئن به ڪري اڄ مونکي بادشاهي طعام تيار ڪري کاراءِ. ٻانهي حڪم جي ٻندي، تنهن چيو ته: سائين! ڀلي. پوءِ وٽس جيڪي به پيسا هئا تن مان گوشت، چانور ۽ مصالحا وٺي آڻي ٻانهي کي ڏنائين، ۽ ڪجهه شراب پنهنجي غم ٽارڻ لاءِ وٺي آيو. ٻانهي ڪٽان آڏارا سڌارا ٿانو وٺي ماني تيار ڪرڻ لڳي. جسوڏن خيال ڪيو ته اڪيلو شراب پيئڻ روا نه آهي، ڪو مڙئي ساٿي ضرور هجي

سو پيو تہ ڪوبہ ڪونہ هو. باقي پر ۾ ڪٽي جو هڪڙو پر ڏنائين، تنهن ڪسي پنهنجو ندبہ بنائي، اڌ گلاس ڏر ۾ هاريائين ۽ اڌ پاڻ پيتائين. ٿوري دير کان پوءِ پانهي بہ ڪاڏو تيار ڪري آڻي سندس اڳيان رکيو. جسوڌن جان ڪٽي ڏسي تہ چانور کينئان ٿيا پيا آهن. اتي ڪل نڪري ويس ۽ چيائين تہ: نياڳ وچي چوٽي ڪٽي آهي. ڏڪيا ڏينهن گذري ويا ۽ هاڻي ڏٽي ورندو.

قدرت خدا جي جنهن ہر ۾ شراب اوتيو هئائين، آن هيٺان ڪو سٽن بادشاهن جو خزانو پوريل هو. ہر واري ڪوٽي ڪي اچي نشن ورايو سو يڪدم زمين ڪوٽڻ لڳو، ۽ وچي خزاني تائين پهتو ۽ اتان هڪڙو لعل ڪٽي ٻاهر آڻي ڏر جي مٿان چڙهيائين. جسوڌن جي نظر وچي لعل تي پيئي، سو ڀهرين تہ حيران ٿي ويو پر پوءِ ان کي ڏٽي جي مهرباني سمجهي کنيائين ۽ سڌو ڪٽي شهر ڏي ويو جتي وڪٽي ان مان ہہ اچن ڪپڙن جا وڳا نهرايائين ۽ باقي پيسن مان اها زمين خريد ڪري، چوڌاري ڪوٽ ڏياري، وٺي ڪوٽيائين. ٻن ڏينهن کان پوءِ اهو سڄو خزانو ظاهر ٿي پيو. پوءِ اهو خزانو ڪٽائي راڻي ۽ پانهي سميت واپس پنهنجي ملڪ ڏانهن موٽيا. موٽندي رستي تي پنهنجي راڻي جي مائٽن وٽ تيٽ (ميار) لاهڻ آيا. قدرت سان آڻڻ ۾ راڻي جي پاڇائي ڏسي تہ کيري هڪڙو هار جو مٽيو پيئي ٻاهر ڪڍي، اتي کيس ڏاڍو ڏک ٿيو تہ ناحق هنن کي تڪليف ڏنم، اهو خيال ڪري راڻي ۽ وٽ اچي ڪانئن معافي ورتائين ۽ ٻن ٽن ڏينهن تائين کين پاڻ وٽ مهمان ڪري ترسايو.

اچا جسوڌن اني ٿي هو تہ سندس ملڪ جا کي ماڻهو کيس ڳوليندي اچي پهتا، جن کيس ٻڌايو تہ: سائين! مبارڪون هجنوَ، ڍورو ٽار پيو وهي ۽ هاڻي موٽي پنهنجي ملڪ هلو. اها ڳالهہ ٻڌي جسوڌن ڏاڍو خوش ٿيو ۽ انهيءَ مهل واپس پنهنجي ملڪ موٽيو. ڍوري ۾ جو پاڻي آيو سو وري آباديون ٿي ويون، ۽ ماڻهو سکيا ٿي ويا، پر کين اهو ڪين وسريو تہ سندن

هر دلعزيز حاڪم جسوڏن سائن کهڙا ڀال ڀلا يا هئا .

جسوڏن هڪ هر دلعزيز بادشاه ۽ سيني جي خير گهرڻ وارو هو . هو يارن جو يار هو ۽ ڏکيي وقت ۾ به جيڪي ڪي هئس سو يارن سان ونڊي کاڌائين . انهي ڪري ئي ڪانئس پوءِ به سندس نالو رهجي ويو ، تان جو ١٨ صدي ۾ جڏهن ڀٽائي صاحب پٽيهل جو قتل ڏورو وڃي ڏٺو تڏهن چيائين ته :

ڏور نه اڳينءَ ڏار ، مهند ملاحن لکيو ،
موڙي چڏياڻون مَڪڙا ، پسي پاڻيءَ پار ،
جسوڏن جيها يار ، پيا ويڙ ويماس ۾ .

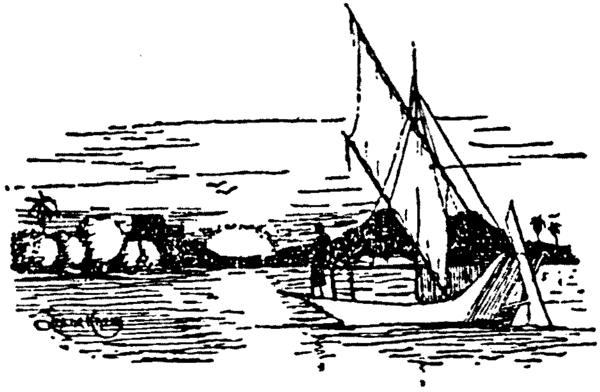

گامون سچار - ۱ *

اٽڪل يارهين صدي هجريءَ جي ڳالهه آهي تہ سنڌ جي اتر واري ڀاڱي جو نواب، غازي خان مرڙاڻي نالي هو. سندس ملڪ ۾ "بابل" نالي هڪڙو وڏو زميندار رهندو هو، جنهن پنهنجي زمين تي هڪڙو ڪوٽ ٺهرايو هو، جتي سڄي عيال سان رهندو هو. بابل کي اولاد ڪونہ هو، تنهنڪري رات ڏينهن رب سائين جي درگاهہ ۾ اولاد لاءِ ٻاڏائيندو رهندو هو.

بابل کي شڪار جو گهڻو شوق هوندو هو، تنهنڪري هو ڏينهن جا ڏينهن ڪوٽ کان ٻاهر گذاريندو هو. سندس دستور هو تہ جڏهن ٻاهر ويندو هو تڏهن ڪوٽ جو ٻاهريون دروازو بند ڪري ويندو هو؛ ان لاءِ تہ ڪوبہ مرد ماڻهو ڪوٽ اندر نہ اچي، ۽ نہ وري ڪو ماڻهو ڪوٽ کان ٻاهر وڃي. هڪڙي ڏينهن بابل شڪار تي ويو تہ پٺيان هڪڙو درويش وليءَ الله گهوڙي تي سوار ٿي اچي ڪوٽ جي دروازي تي پهتو. بند دروازي کي ٽري هنيائين تہ کلي پيو، ۽ اهو درويش گهوڙي سميت اندر ڪوٽ ۾ هليو ويو. بابل جي زال هن کي ڏسنديئي دانهن ڪئي تہ: اي خدا جا بندا! تون ڪير آهين ۽ ڇو اسانجي ڪوٽ ۾ گهڙي آيو آهين؟ منهنجي مڙس کي جي خبر پئي تہ توکي توڙي مونکي ماري ڇڏيندو. هن درويش جواب ڏنو تہ: مائي! آءٌ خدا جي حڪم سان اوهان کي پٽ ڄمڻ جي بشارت ڏيڻ آيو آهيان. هاڻي تون پنهنجي مڙس کي منهنجا سلام ڏيئج ۽ اها خوشخبري بہ ٻڌائج. مائيءَ جواب ڏنو تہ:

* هن ڳالهہ جي روايت اتر (تعلقي روهڙي) مان عبدالرزاق ميمڻ کان ملي.

سائين! هو منهنجي ڳالهه تي اعتبار ڪونه ڪندو. اوهين مهرباني ڪري ڪا اهڙي نشاني ڇڏي وڃو جنهن تي هن کي اعتبار اچي.

بابل جي گهر ۾ ڪجيءَ جو هڪڙو وڻ بيٺل هو، جو ڪيترن ڏينهن کان سڪي ويو هو. درويش انهيءَ ڪجيءَ ڏانهن نظر ڪئي ته انهيءَ دم ساڳي ٽپ پيئي ۽ ڦر جهلي بيٺي. ان بعد درويش وڃڻ جي ڪئي، تنهن تي مائيءَ مڙس جي اچڻ تائين ترسائڻ لاءِ تمام گهڻو زور ڪيس پر هو نه ترسيو. درويش جي وڃڻ کان پوءِ، مائي وهنجي سهنجي هار سينگار ڪري، ڳاڙهي کٽ تي هنڌ وڇائي بالم تي ويهي رهي. شام جو بابل آيو، ڏٺائين ته ڪوٽ جو دروازو کليو پيو آهي. وري اندر اچي ڏسي ته زال پاڻ سينگاريو ويٺي آهي، ۽ تمام بهار ڏسڻ ۾ پيئي اچي، ويتر زمين تي گهوڙي جا پير لڳل نشان ڏسي دل ۾ شڪ آيس سو يڪدم تلوار ڪڍي زال تي الر ڪري آيو ۽ چيائينس ته: سچ ٻڌاءِ ته ڪهڙو ماڻهو اڄ ڪوٽ ۾ اندر آيو هو؟ زال ادب سان چيس ته: سائين! پهريائين ڪجيءَ ڏي نظر ڪريو، پوءِ ڀلي مونکي ماريو، منهنجي خطا هجي ته آءٌ حاضر آهيان. بابل ڪجيءَ جي وڻ ڏانهن نهاريو ۽ ڳالهه کي يڪدم سهي ڪري ويو، تڏهن تلوار مياڻ ۾ وجهي زال کي چيائين ته: اي بدنصيب! اهڙو مرد مولا جو اسان وٽ آيو، ته تو چونه چيس ته آءٌ به ڪجيءَ وانگر سڪل آهيان، ۽ مونکي به ساوو ڪري وڃ. مائيءَ چيس ته: توکي سلام چيا اٿس ۽ چئي ويو آهي ته اوهان کي پٽ ڄمندو، پر ان جو نالو "گامون" رکجو. اتي بابل ڏاڍو خوش ٿيو ۽ پٽ ڄمڻ جي بشارت تي خوب خير خيراتون ڪري ڏٺي تعاليٰ جا شڪرانا بجا آندائين.

ڪجهه وقت گذرڻ کان پوءِ بابل کي پٽ ڄائو. هن جو نالو گامون رکيائون. گامون اڃا ننڍو ئي هو ته پڻس بابل ڪورائي فوت ٿي ويو. هاڻي هيءُ ماءُ جي سنڀال هيٺ رهيو. اڄ ننڍو سيان وڏو، اڃي ڏهن ٻارهن سالن جو ٿيو. هن کي ننڍي هوندي کان ئي سچ ڳالهائڻ جي عادت هئي. ڇا به ٿي پوي پر ڪوڙ اصل نه

ڳالهائيندو هو. انهيءَ ڪري هو "ڳامون سچار" جي نالي سان مشهور ٿي ويو. جيئن ته سندن پيو ڪو مٽ مائٽ ڪونه هو، جو زمين جي سنڀال ڪري، تنهنڪري مائيءَ هارين جي اعتبار تي سڄي ٻني انهن جي حوالي ڪري ڇڏي هئي. پيدائش مان جيڪو ٻه حصو پتي سندن ٿيندو هو، سو هاري کين گهر ويٺي پڄائي ڇڏيندا هئا. وٽن ڏاندن جو ڀلو جوڙو هو. مائيءَ خيال ڪيو ته اهو جوڙو مرشد کي ڏينديس. هڪڙيءَ رات جڏهن ڳامونءَ سان اها خبر ڪيائين ته اهو ڏڳن جو جوڙو مرشد داتا گنج بخش لاهوريءَ کي ڏيڻو آهي. تڏهن ڳامونءَ چيو ته: امان! اهو ڪم آءٌ ڪندس. اول خير ته سڀاڻي صبح جو ڏاند ڪاهي لاهور ويندس. ان رات ڪو چور هنن جي گهر ۾ چوريءَ ڪرڻ جي ارادي سان آيو هو، تنهن سموري حقيقت ويٺي ٻڌي. چور دل ۾ خيال ڪيو ته ڇو نه صبح جو اهو جوڙو ڏاندن جو ڇوڪري کان کسي وٺان، منهنجي لاءِ اهائي چوري بس آهي. سو آهستي آهستي لڪي گهر مان نڪري ويو.

ٻئي ڏينهن صبح جو سوير ڳامون، ڏڳن جو جوڙو ڪاهيو پئي ويو. واٽ تي چور اڳئي سندس گس جهليو بيٺو هو، تنهن اچي ڏڳن جي رسن ۾ هٿ وڌو. ڳامونءَ پڇيس ته: تون ڪير آهين؟ ۽ ڇو تو ڏاندن ۾ هٿ وجهين؟ تڏهن چور جواب ڏنس ته: ابا هي ڏاند منهنجا آهن. تو ۽ تنهنجيءَ ماءُ رات ڳالهه پئي ڪئي ته هي ڏاند مرشد داتا گنج بخش جا آهن، سو اهو گنج بخش داتا آءٌ آهيان. مونکي لاهور ۾ ئي خبر پئجي ويئي، جيم ته توکي تڪليف ٿيندي تنهنڪري آءٌ پاڻ وٽن آيو آهيان. ڳامون اها ڳالهه ٻڌي، ڏاند ان چور جي حوالي ڪيا، ۽ چيائينس ته: سائين! مونکي پنهنجو مريد ڪر. چور چيو: ابا! تنهنجي مريد ٿيڻ ۾ امتحان آهي. ڇوڪري چيو ته: بيشڪ مون کان امتحان وٺو. پوءِ چور ڳامونءَ جون اکيون ٻڌي ويندو رهيو. ڪوبه ماڻهو ڇوڪري جون اکيون ڪٿيو کولي ته ان کي منع ڪري، چي: جنهن ٻڌيون آهن سو پاڻهي اچي کوليندو.

ڳامونءَ کي انهيءَ حالت ۾ ٻه ڏينهن گذري ويا، نيٺ اهو ساڳيو درويش، جنهن جي دعا سان ڄائو هو، تنهن ڇوڪر جي شڪل ۾ اچي ڳامونءَ جون اکيون ڇوڙيون ۽ مريد به ڪيائينس. ڳامونءَ عرض ڪيو ته: سائين! ٻيو ڪو حڪم هجي ته بندو حاضر آهي. درويش سندس صداقت ڏسي چيو ته: ابا! ڪنهن جي نوڪري نه ڪج؛ پر جيڪڏهن ڪرين ته مالڪ جو وفادار نوڪر ٿي رهج. ٻيو ته ڪوڙ اصل نه ڳالهائج، ۽ جنهن جي منهن ۾ مهر ڏسين اُن جي خدمت ڪجانءِ. ڳامون مرشد جي نصيحت ياد ڪري ٽئي ڏينهن پنهنجي گهر موٽي آيو.

ڳامونءَ جي جلد موٽڻ تي ماڻس کي شڪ جاڳيو، دل ۾ سمجهيائين ته شايد ڏاند هن ڪان وات ۾ ڏئي ڪو کسي ويو آهي، ۽ لاهور وڃڻ بدران وات تان موٽي آيو آهي. سو پڇا ڳاڇا ڪيائين. ڳامونءَ سچي ڳالهه ڪري ماءُ کي ٻڌائي. هن ويچاريءَ کي ڳالهه تي اعتبار اچي ويو. سمجهيائين ته مرشد داتا گنج بخش به وڏو ولي آهي سو اچي پنهنجا ڏاند وٺي ويو هوندو.

ڳامون کي ٻه ٻيءُ وانگر شڪار جو شوق هوندو هو. هڪڙي ڏينهن شڪار ڪندي، هڪڙي هرڻ کي ڊوڙائي نواب غازي خان جي بادشاهيءَ ۾ وڃي ماريائين ۽ هرڻ ڪُٺي شهر ۾ آيو. گهوڙو هڪڙي وڻ سان ٻڌي، پاڻ اُن وڻ هيٺ ويهي هرڻ پچائڻ لڳو. اڃا سيخ مس تيار ڪيائين ته اوچتو هڪڙي ڏرڙ مان، هڪڙو ڪُئو نڪري ٻاهر آيو، جنهن جي وات ۾ سوني مُهر هئي. ڳامونءَ کي مرشد جي ڳالهه ياد آئي. هن سمجهيو هو ته مرشد جو حڪم آهي، ته جنهن جي مُنهن ۾ مهر ڏسين اُن جو ادب ڪج. سو مهر کي مُهر ڄاڻي ڪُئي جي اڳيان ادب سان ويهي رهيو، ۽ عرض ڪيائين ته: سائين! بندو حاضر آهي. ڪُئو ڇرڪ ڀري وات مان مهر ڦٽي ڪري ڏرڙ ۾ هليو ويو. ڳامونءَ مهر ڪُڻي دل ۾ چيو ته مهيني جو پگهار ته اڳواٽ ڏيئي ويو آهي، هاڻي هن جي نوڪري ڪبي؛ سو سيخ تيار ڪري رکيائين ته ڦرين اچي

مالڪ کائي، ته پوءِ آءٌ کائيندس ۽ پاڻ پري ٿي ويٺو. ٿوري ويرم گذري ته وري اھو ساڳيو ڪئو، ٻي مھر وات ۾ کڻي ڏرڙ مان نڪري آيو ۽ مھر اتي ڦٽي ڪري گوشت کائڻ لڳو. جڏھن کائي ڍؤ ڪري ڪئو واپس ڏرڙ ۾ ھليو ويو. ھن جي وڃڻ کان پوءِ گامون باقي بچيل گوشت کائي، ٻي مھر بہ کڻي قابو ڪئي. دل ۾ چيائين تہ، مالڪ ٻئي مھيني جو پگھار بہ اڳواٽ ڏنو آھي، تنھنڪري ٻہ مھينا تہ سندس نوڪري ضرور ڏيڻي اٿم. اھو خيال ڪري ھو مھر کڻي بازار ۾ ويو. ٽانءَ، سيڌو سامان ۽ ٻيون بہ جيڪي ضروري شيون کپنديون ھئس، سي وٺي اچي انھيءَ ساڳيءَ جاءِ تي گھر ڪري ويٺو.

قصو ڪوتاھ، ڪئو روزانو ايندو ھو. ڪاڏو بہ کايو ويندو ھو ۽ ھڪڙي مھر بہ ڇڏي ويندو ھو. ھڪڙي ڏينھن گامون مھر کڻي شھر ۾ ويو. ھڪڙي دڪان تان پئي مٽايائين تہ نواب غازي خان جي خزانچيءَ ڏٺي ورتس. ھن کان پڇيائين تہ: تو ھيءَ مھر ڪٿان آندي آھي؟ گامون جواب ڏنس تہ: جنھن جو آءٌ نوڪر آھيان، ان ڏني آھي. خزانچيءَ سمجھيو تہ ڪو چور آھي، تنھنڪري چيائينس تہ: ھلي پنھنجو مالڪ مونکي ڏيکار. گامون بہ خزانچي کي وٺي انھيءَ جاءِ تي آيو. کيس ويھاري ڪاڏو تيار ڪرڻ لڳو. خزانچيءَ ھيڏانھن ھوڏانھن پيو نھاري، تہ ھن جو مالڪ ھتي سچ ۾ ڪيئن ايندو. گامونءَ چيس تہ: تون ڪجھ ٻيچ اصل نہ، ويٺو رھہ، متان منھنجو مالڪ تنھنجو ڳالھائڻ ٻڌي ڪاوڙجي نہ وڃي. اھو ٻڌي خزانچي چپ ڪري ويھي رھيو. گامونءَ انھيءَ وچ ۾ ڪاڏو تيار ڪيو. اڃا ٿوري ويرم ٿي تہ ڪئو بہ مھر وات ۾ وجھي، ڏرڙ مان نڪري ٻاھر آيو ۽ مھر زمين تي ڦٽي ڪري ڪاڏي کي لڳي ويو. خزانچيءَ اھو حال ڏسي دل ۾ خيال ڪيو تہ جي منھنجي عزت خراب ڪندو تہ ھيءُ ڪئو ڪندو. سو ڪيڏنديئي پير مان پادر، ٽڪاءُ ڪيائين تہ ڪئو مري پيو. گامونءَ کي جا آئي ڇرڙ سو، وري ڪٽنديئي ڏنڊو ھٿ ۾ کڻي خزانچيءَ کي تہ

اهو بہ دنيا کان موڪلائي ويندو رهيو. پوءِ گامون پنهنجي مالڪ ڪُنڀي جي ڏک ۾ ويهي روئڻ پٽڻ لڳو. هن جي روئڻ تي ماڻهو اچي گڏ ٿيا، ڏٺن تہ خزانچيءَ کي بہ ماري وڌو اٿس، سو سڌو ويا نواب غازي خان وٽ ۽ وڃي حقيقت ٻڌايائونس. نواب حڪم ڪيو تہ: هڪدم گامونءَ کي وٺي اچو. ماڻهن اچي چيس تہ: گامون! هل، توکي نواب صاحب گهرايو آهي. جواب ڏنائين تہ: حاضر ادا! پهرين پنهنجي مالڪ کي دفن ڪريان، ۽ ٽي ڏينهن سندس تڏو آجاريان تہ پوءِ هلندس. نواب جا نوڪر چاڪر ويندا رهيا، ۽ وڃي اها حقيقت ٻڌايائونس، جنهن چيو تہ: چڱو، ٽن ڏينهن کان پوءِ وٺي اچجوس.

گامونءَ ٻورن کي هڪڙي هڪڙي سوني مهر ڏني، جن ملاڻ آندو ۽ ڪفن دفن جو سامان گڏ ڪري، ڪُنڀي کي دفن ڪيو. هي ٽي ڏينهن تڏو وڇهي ويٺو. ڪانڌين کي بہ پاڻ وٽ رهايائين، انهن جي کاڌي پيتي جو انتظام بہ رکيائين، ۽ هڪڙي هڪڙي مهر بہ ڪين ڏنائين. نيٺ ٽي ڏينهن پورا ٿيا ۽ هي سڌو نواب غازي خان جي دربار ۾ اچي حاضر ٿيو. نواب صاحب پڇيس تہ: گامون! خزانچيءَ کي تو ماريو آهي. گامونءَ جواب ڏنو تہ: هائو سائين، مون ماريو آهي. جيڪڏهن آءٌ توهان جو نوڪر هجان، ۽ توهان جو ڪو دشمن هجي تہ آءٌ ان کي ڇڏي ڏيان؟ اوهان جي خيال ۾ هو ڪٺو هو، پر آءٌ تہ هن جو پگهاردار نوڪر هوس، سو ان جي دشمن کي ڪٿي ٿو ڇڏيان؟ نواب صاحب کي هن جو جواب ڏاڍو وڻيو ۽ کيس چيائين تہ: اڄ کان وٺي تون منهنجو نوڪر ٿي رهہ تہ توتان خون معاف ڪريان. گامونءَ چيس تہ: سائين! جي منهنجو مالڪ جيئرو هجي ها تہ آءٌ ڪنهن وٽ بہ نوڪري ڪانہ ڪريان ها، پر هاڻي جڏهن هو مري ويو هو، تڏهن توهان وٽ نوڪري ڪرڻ لاءِ حاضر آهيان.

قصو ڪوتاهہ، گامون نواب غازي خان وٽ نوڪري ڪرڻ لڳو. سندس سچ ڳالهائڻ تي نواب کيس تمام گهڻو ڀائڻ لڳو ۽

ڏينهون ڏينهن سندس پڳهار ۽ عهدو وڌائيندو ويو، تان جو نواب ڪيس پنهنجو وزير مقرر ڪيائين. نواب غازي خان وٽ هيو به هڪڙو وزير بشارت خان حتوئي هوندو هو. گامون تي نواب صاحب جو ايترو راض ڏسي اهو پيو سڙندو هو. هروقت نواب صاحب جي اڳيان اها شڪايت پيو ڪندو هو ته: نواب صاحب! ڇا جو گامون سچ ٿو ڳالهائي، هو وڏو ٺڳ آهي، اوهان جي دل تي خالي وهم ويهي رهيو آهي ته گامون سچار آهي. نواب صاحب چيو ته: بشارت خان! گامون ڪڏهن به ڪوڙ نه ڳالهائيندو. تون ثابت ڪري ڏيکار ته ڪيئن گامون ڪوڙو آهي! بشارت خان عرض ڪيو ته: سائين! توهين گامون کان پڇي ڏسو ته سندس پيءُ جو نالو ڇا آهي. پوءِ جي نالو ٻڌايائين ته ڇئو نه ڪوڙو آهي. نواب صاحب هڪدم ماڻهو موڪلي گامون کي ڪچهريءَ ۾ گهرايو ۽ کانئس پڇيائين ته: گامڻ خان! تنهنجي پيءُ جو نالو ڇا آهي؟ تنهن تي گامون جواب ڏنو ته: سائين! مونکي پوري پڪ ڪانهي ته آءٌ ڪنهن جو پٽ آهيان، تنهنڪري پيءُ جو نالو ٻڌائي نٿو سگهان، باقي اها پڪ اٿم ته اما جو چٽيل آهيان، وڌيڪ خاطري وٺڻي اٿو ته اما کان پڇي پوءِ ٻڌائي سگهندس. نواب صاحب، بشارت خان کي چيو ته: ٻڌئي گامونءَ جو جواب! هو ڪڏهن به ڪوڙ نه ڳالهائيندو. خاطري نه هئس ته پيءُ جو نالو به نه ٻڌايائين. وزير ڪٺي مات ڪٺي پر دل جو سور دل ۾ رهجي ويس، ۽ خيال ڪيائين ته وري ڪا ٻي تجويز هٿ ڪري، گامونءَ جو ڪوڙ ضرور ثابت ڪندس.

هڪڙي ڏينهن ڪچهريءَ ۾ نواب صاحب سڀني نوڪرن کي چيو ته: اوهين سڀئي نوڪر رکيو چاپلوس آهيو، جيڪڏهن سچو نوڪر آهي ته گامون آهي. مونکي پڪ آهي ته سر وڃڻ جو به خيال نه ڪندو، مگر ڪوڙ به اصل نه ڳالهائيندو. موقعو ڏسي وزير جواب ڏنس ته: سائين! آءٌ گامون کي ڪوڙو ثابت ڪري ڏيکاريندس. هيءُ ڪوڙ ڪيئن نه ڳالهائيندو!

ڪوڙ ڪنان سواءِ اصل هلي ڪين سگهندو، پر هڪڙي مهرباني ڪريو جو ڪيس مهري آٽ چارڻ لاءِ ڏيو ته وڃي باغ ۾ چاري.
پوءِ پاڻيهي ڪوڙ نه ڪوڙ جي خبر پئجي ويندي. نواب صاحب اها ڳالهه قبول ڪئي ۽ ڳامونءَ کي سڏائي چيائين ته: ڳامڻ خان!
اسان جو جت بيمار ٿي پيو آهي، تو ڪان سواءِ ٻئي ڪنهن ۾ پروسو به نه ٿو ٿئي، تنهنڪري منهنجي سواريءَ جا ٻه مهري آٽ، تون پاڻ وٺي وڃي باغ ۾ چار، جيستائين جت چڱو ڀلو ٿئي. ڳامون حاضر چئي، آٽ ڪاهي باغ ۾ اچي چارڻ ويٺو. وزير حسد جو ماريل سڌو پنهنجي گهر آيو ۽ پنهنجي ڌيءَ کي اچي چيائين ته: تون باغ ۾ وڃ، اتي ڳامون ويٺو نواب غازي خان جا آٽ چاري، ڪنهن به ترڪيب سان انهن مان هڪڙو آٽ کهارائي وجهينس، نه ته پنهنجو خير ڪونهي. وزير جي ڌيءَ، پيءُ جو حڪم ٻڌي انهيءَ مهل ئي باغ ۾ آئي، ۽ اتي گهمڻ ڦرڻ لڳي. ڳامونءَ سمجهيو ته شايد نواب صاحب جي پاسي جي پهر آهي، سو وزيرزادي سامهون اچيس ته منهن ڦيرايو ٻئي پاسي ٿي ڪيائين. وزيرزادي به وري وري اچيو سندس اکيان بيٺي ته من ڳامون ڳالهائي؛ پر ڀيو ٿيو خير. آخر ڳامون جڏهن ڏٺو ته هيءَ منهنجي پچر نٿي ڇڏي، سو پڇيائينس ته: ڪير آهين جو بيگانن وانگر ٻئي ڦرين؟ ڇوڪريءَ نرمائيءَ سان جواب ڏنس ته: آءٌ وزيرزادي آهيان، تو وٽ ڪنهن تمام لاچاري ڪم لاءِ آئي آهيان. اهو هيءَ ته مونکي آٽ جو هيانءُ کپي ٿو، سو پلائي ڪري آٽ کهي، سندس هيانءُ ڪڍي ڏي.
ڳامون اهو ٻڌي چيس ته: جي آءٌ نواب صاحب جو آٽ کهي تو کي سندس هيانءُ ڪڍي ڏيان، ته هو مارائي ڇڏيندم؛ پر اهو به سر تي کڻي سهان ۽ تنهنجو ڪم ڪريان، پر تون ان جي عيوض مونکي ڇا ڏينديندءَ؟ ڇوڪريءَ جواب ڏنس ته: جي تون منهنجو چوڻ مڃي اهو ڪم پورو ڪندين، ته پوءِ منهنجو سر به تنهنجي اکيان حاضر آهي.
ڳامون يڪدم رهو ڪئي، آٽ کي مضبوط ٻڌي ڪٺي دسيو، پوءِ کهي هيانءُ ڪڍي ڇوڪريءَ جي حوالي ڪيائين. ڇوڪريءَ

چيس ته: هاڻي لوڻ ۽ مرچ ڪٽي اچ ته هيءُ هيڏاڏهُ ڇڄائي ڀُڃي ڳڏجي ڪائون. وزيرزادي تمام سهڻي هئي، پيو ته سندس قرب وارين ڳالهين ڪيس موهي وڌو هو، تنهنڪري جيئن هن چيس تيئن ئي ڪيائين. سو ڇوڪريءَ جي چوڻ موجب ويو لوڻ مرچ ڪٽڻ ۽ پنيان ڇوڪري وجهه وٺي هيڏاڏهُ ڪٽي ويندي رهي. ڳامون موٽي اچي ڏسي ته مار، هيءَ ته نڪي ڪري مون ڪان نواب صاحب جو آٽ ڪهائي ويندي رهي. هاڻي نواب کي ڪهڙو جواب ڏيندس. پوءِ دل ۾ چوڻ لڳو ته: بيلي ڳامڻ، هاڻي مارجي وئين، پهرين ٿي ڏينهن هڪڙو آٽ ڪنو اٿيئي. اتيئي ڳڻتين ۾ ويهي رهيو. آخر خيال ڪيائين ته ڪنهن ڪان مڙئي صلاح وٺان. آس پاس ڏٺائين ته ماڻهو ڇيڙو هئو ئي ڪونه، رڳو ٻه ٻوڙا بيٺا هئا، سو ڇا ڪيائين جو ڏن ٻوڙن کي ڳنڍيون ڏيئي، انهن مان هڪڙي تي ڳنڍي، ٻئي تي چولو ۽ ٽئي تي پٽڪو رکيائين. پوءِ ڳنڍيءَ واري ٻوڙي ڪان پڇيائين ته: جيڪڏهن نواب صاحب پڇي ته ڳامڻ، اٺن چري ڍؤ ڪيو، ۽ آءٌ جواب ڏيانس ته، سائين، هڪڙي اٺ کي شينهن ماري ويو؛ ته نواب صاحب اعتبار ڪندو؟ وري پاڻ کي پاڻيهي چوڻ لڳو ته: نواب صاحب چوندو ته شينهن جو پيرو هلي ڏيکار. بيلي ڳامڻ! اها ڳالهه به نهي ته ڪانه، ڪوڙو ٿي پوندين. ڪٿي آهي شينهن جو پيرو؟ اهڙيءَ طرح وري چولي واري ٻوڙي ڪان به ائين پڇيائين ته: جيڪڏهن نواب صاحب کي ٻڌايان ته ڌاڙيل آيا، جي آٺ ماري ويا. ته وري به نواب صاحب چوندو ته هلي اهي ڌاڙيلن جا پير ڏيکار. پير ڪٿي آهن؟ بيلي ڳامڻ! اها ڳالهه به نهي ته ڪانه، ڪوڙو ٿي پوندين. وري پٽڪي واري ٻوڙي ڪان به اهڙيءَ طرح پڇيائين. اتان به ناآميد ٿي پاڻهي پاڻ کي جواب ڏنائين ته: ڳامڻ خان! ڇا به ٿي پوي، ڳالهه نواب صاحب سان سچي ڪبي. نواب صاحب چوندو ته، پرواهه ناهي. اٺ ڪنو ته ارمان ڪونهي، ڪوڙ ته ڪونه ڳالهايو اٿئي!

ڳامون دل ۾ اها رٿ رٿي، باقي هڪڙو آٺ وٺي موٽي آيو. ان ڪان اڳ، بشارت خان وزير، اٺ جو هيانءُ ڪٽي وڃي نواب

صاحب جي اڳيان رکيو، ۽ ٻڌايائينس ته: سائينجن جي سواريءَ وارو آئٽ، اڄ ڳاهڻ خان کهي چڙهيو آهي، هي آئڻ آئٽ جو هيانءُ آهي. شام جو ڳاموڻ، باقي هڪڙو آئٽ ٻڌي سڌو نواب صاحب جي ڪچهريءَ ۾ آيو. نواب صاحب پڇيس ته: ڳاهڻ خان! ڪيئن آئڻ ڪائي ڏؤ ڪيو؟ ڳاموڻ هٿ ٻڌي عرض ڪيو ته: سائين! هڪڙو آئٽ سون کهي چڙهيو. نواب صاحب حيران ٿي پڇيس ته: ڇو؟ تنهن تي هن سموري ڳالهه ڪري ٻڌائي، ۽ چيائينس ته: ڇوڪري هئي تمام سهڻي، تنهنڪري مون ٻه ڪٽي سندس چوڻ مڃيو؛ وري جو انجام ٻه ڏٺائين تنهن ته هيڪاري مجبور ڪري وڌو. هاڻي مون ڪان خطا ٿيڻي هئي سا ٿي، وڏيڪ سائينجن مالڪ آهن، آءٌ برابر ڏوهاري آهيان. وزيرزاديءَ جو ڪوبه ڏوهه ڪونهي، سزا جيڪا ڏيو تنهن لاءِ آءٌ حاضر آهيان. نواب صاحب ڳالهه ٻڌي يڪدم آٿي ڳاموڻ کي ڀاڪر پاتو ۽ چيائينس ته: ڳاهڻ خان! تنهنجي سچ ڳالهائڻ تي مونکي ايتري خوشي ٿي آهي، جو جيڪڏهن آئڻ جو سڄو ڳلو کهي چڙهين، ته به پرواهه نه آهي. پوءِ نواب صاحب بشارت خان کي چيو ته: ڏٺئي! مون اڳئي چيو هو ته ڳاهڻ خان مرڻ قبوليندو پر ڪوڙ اصل نه ڳالهائيندو. هاڻي تنهنجي ڌيءَ ڳاموءَ سان انجام ڪري آئي آهي، تنهنڪري جلدي اهو سڱ هن کي ڏي. وزير ڀري ڪچهريءَ ۾ اها ڳالهه ٻڌي اندر ۾ سڙي پڄي ويو. لاچار نواب صاحب جي حڪم موجب ڌيءَ جو سڱ ڏيڻو پيس.

جيئن جيئن وزير، ڳاموڻ جي خلاف ڳهاٽ گهڙيندو رهيو، تيئن تيئن نواب صاحب جو هن جي مٿان وڌيڪ راض ٿيندو ويو. آخرڪار وزير پڪو ارادو ڪيو ته ڪنهن به طرح ڳاموءَ کي ڪوڙو ثابت ڪرڻو آهي. آخر هڪڙي رت رٿي نواب صاحب کي چيائين ته: سائين! ڪچهريءَ ۾ سيني کي حڪم ٿئي ته واري سان سيڪو ڪو نه ڪو نقل ضرور ٻڌائي.

ڳوٺاڻن کي به ڇڏجي، ته اهو به ڪو نقل ٻڌائي. نواب صاحب چيو ته: بيشڪ ائين ٿيڻ کپي، ڪچهريءَ ۾ آکاڻي ٻڌائڻ به ڪچهريءَ جي نزاڪت آهي. سڀني ڪچهريءَ وارن کي حڪم ٿيو، جي واري واري تي ننڍيون وڏيون آکاڻيون ٻڌائيندا ويا. ڇيڙاڙيءَ جو وارو ڳوٺن تي آيو ۽ کيس حڪم ٿيو ته ڪو نقل ٻڌاءِ. دراصل وزير جو خيال هو ته ڳوٺن به ضرور ڪا آکاڻي ٻڌائيندو، ڪوڙ ڪان سواءِ آکاڻي ٿيندي ڪانه، پاڻهي ڪوڙو ثابت ٿيندو. پر ڳوٺن اڳئي اها ڳالهه سمجهي ويو هو، تنهن نواب صاحب جي حڪم تي هن طرح قصو شروع ڪيو:

هڪڙي هند عقل بادشاهه پنهنجي ڏيان وزير، لياقت راڻي، مروّت ٻانهي، قرب ڪوٽوال ۽ داناءُ لشڪر سان رهندو هو. عقل بادشاهه کي پٽ ڄائو، نالو رکيائينس عشق. عشق شهزادو جڏهن وڏو ٿيو، تڏهن ڏيان وزير چيو هن کي پڙهائجي؛ وجود جي ڪوٽ ۾ رهائجي، ۽ قرب جو قاضي، محبت جو ملان سندس اُستاد مقرر ڪجن. هن جي خدمت ۾ صحت ۽ راحت به ٻانهيون، ۽ نياز نوڪر پڻ ڏنا وڃن. عشق شهزادو جڏهن پڙهي قابل ٿيو، تڏهن قرب جي قاضي ۽ محبت جي ملان بادشاهه کي چيو ته: شهزادي جو امتحان وٺو. بادشاهه امتحان ورتو جنهن ۾ شهزادو پاس ٿيو. پوءِ ڏيان وزير سان صلاح ڪيائين ته هاڻي هن کي ڪنهن ملڪ جي حڪومت ڏجي ته بادشاهيءَ جو ڪم سکي. وزير هن کي توبهه جي ڪوٽ جي نوابي ڏيڻ جي رٿ ٻڌائي. بادشاهه قبول ڪيو. توبهه جي ڪوٽ ۾ ٺهٺو راڄ، ڀڄٽو مهاڄڻ، ڪرڪسو زميندار ۽ شيطان مُکي رهندا هئا. تن جو عشق شهزادي جي اچڻ جي خبر ٻڌي، تڏهن صلاح ڪيائون ته اڳ عقل بادشاهه هو، پر هينئر عشق بادشاهه ٿيو آهي؛ تنهنڪري چو نه سڀئي شهر ڇڏي هليا وڃون ته عشق بادشاهه شهر خالي ڏسي پاڻهي واپس هليو ويندو.

عشق بادشاهه کي طمع جو تازي، لالچ جو لغام، رهاڻ جا

رڪيب، ٽانڊهر جا ٽڙا، اُلٽ پلٽ جي انداري، حيرت جو هنو ۽ چالاڪيءَ جو چهبڪ ڏنائون. هي ان تي سوار ٿـي ، نظر وزير ۽ ظلم ڪوتـوال ساڻ ڪري اچي توبهہ جي ڪوٽ ۾ پهتو. چا ڏسي ته ڪابہ رسائي ٿيل ڪانهي. نظر وزير کان پڇيائين ته: هن جـو سبب چا آهي؟وزير چيو ته: هتي چار هندڙ تنهنجي اچڻ ۾ ناراض آهن، جنهنڪري ائين ٿيو آهي. عشق بادشاهہ، وزير کي چيو ته: پوڻتي موٽي هلون ۽ بابي کان ڪنهن ٻئي ملڪ جي حڪومت وٺون. ظلم ڪوتوال چيو ته : سائين! اءُ ماڻهن کي وٺي ٿـو اچان، پهريائين انهن کـان احوال پڇو پوءِ پلي واپس هلو. بادشاهہ اها ڳالهہ قبول ڪئي. ظلم ڪوتوال ماري ڪٽي، سيني ماڻهن کي آڻي عشق بادشاهہ جي اڳيان حاضر ڪيو؛ جنـهـن ڪر ڪسي زميندار ۽ شيطان مڪيءَ کان پڇيو ته: اوهين ڪهڙي سبب کان شهر ڇڏي ويا آهيو؟ هنن جواب ڏنو ته: بادشاهہ! تون جي اسان کان پريم رس جو پيالو ۽ آبحيات گهرين ته اهو اسين ڪٿان آڻي ڏيـنـداسون! عشق بادشاهہ اهو ٻڌي ، حڪم ڪيو ته اهو پريم رس جو پيالو ۽ آبحيات هڪدم آڻي ڏيـو. سيني ماڻهن جواب ڏنو ته : اهـو اسين آڻـي ڪونـہ سگهنداسون. بادشاهہ پڇيو ته: پلا، اهو ڪٿان ايندو ۽ ان جو ڏس پتو ٻڌايو. هنن چيو ته: اولهہ طرف وحدت جو درياءُ آهي. ان جي پرينءَ پر دلبادشاهہ جي حڪومت آهي. ان جي ڏيءَ حسن افروز وٽ پـريـم رس جـو پيالو ۽ آبحيات آهي. عشق بادشاهہ، نظر وزير کي سموري خبر چار وٺي اچڻ جو حڪم ڪيو.

هڪڙي ڏينهن عشق بادشاهہ محلات ۾ ويٺو هو ته دروازو کڙڪيو. بـادشـاهہ پڇيو تـه : ڪير آهي؟ جـواب مليو تـه: نـفس بادشاهہ توهان جي ملاقات لاءِ آيو آهي، ساڻس شيطان وزير، حرامي ڪوتوال، لچائي راڻي، حرڪت ٻانهي ۽ بدمعاش لشڪر بہ آهي. عشق بادشاهہ هن کي اندر گهرايو. هنن پاڻ ۾ گڏجي حال احـوال ڪيا. عشق بادشاهہ ڪانئس پريم رس جي پيالي ۽ آبحيات جـو ڏس پڇيو ۽ ٻڌائينس ته: مون پنهنجو وزير بہ اوڏانهن خبر لهڻ لاءِ موڪليو

آهي. نفس بادشاهه چيس تہ: پريم رس جو پيالو ۽ آبحيات هٿ اچڻ سولو ڪم نہ آهي. مون سان گڏجي هل تہ آءٌ توکي اوڏانهن ولي هلان. چريائيءَ جو چارو ڏئي، سچائيءَ جي سڙڪ وٺي اڳتي هلنداسين تہ پيائيءَ جي بيڙي ايندي، جنهن تي چڙهي درياءَ جي ٻيءَ پير دل بادشاهه جي ملڪ ۾ هلنداسون. جنهن جي شهر ۾ پاور جسي پوليس ڪي، بانور جون بندوقون هونديون. آءٌ توکي ڏکن جي ڏاکڻ رکي، ڪماليت جي ڪوٽ تي چاڙهي ڇڏيندس. پوءِ تون قرب جي ڪنگرن ۾ پٽڪو ٻڌي هيٺ لهي وڃج، اتي حسن افروز وٽ ٻہ ٻانهيون آهن: هڪڙي ننڊ ۽ ٻي غفلت؛ آرام ۽ قرار ٻہ نوڪر هوندا. تون پريم رس جو پيالو ۽ آبحيات پي هليو اچج، تہ پوءِ موٽي ايندا سون. اها صلاح بيهاريائون تہ اوچتو وري دَر کڙڪيو. عشق بادشاهه پڇيو تہ: ڪير آهي؟ چيائون تہ: فساد بادشاهه، نقصان وزير، جهگڙو ڪوتوال، جدائي راڻي، ڪلفت ٻانهي ۽ هَل لشڪر سميت ملاقات لاءِ آيو آهي.

عشق بادشاهه نوڪرن کي حڪم ڪيو تہ: اندر آڻيوس. فساد بادشاهه سان حال احوال ڪيائين ۽ چيائينس تہ: آءٌ نفس بادشاهه سان گڏجي، پريم رس جو پيالو ۽ آبحيات پيڻ وڃان ٿو. فساد بادشاهه چيس تہ: تون ناحق نفس سان گڏجي وڃين ٿو، تون مون سان گڏجي هل تہ آءٌ لڙائي ڪري ٻہ اتان جي بادشاهي بہ توکي وٺي ڏيان ۽ پريم رس جو پيالو ۽ آبحيات بہ پياريئمن. اهو ٻڌي عشق بادشاهه سانس پڪي رٿ بيهاري. اجا ٿوري ويرم ٿي ڪين گذري تہ وري در تي ٺڪ ٺڪ ٿي. عشق بادشاهه پڇيو تہ: ڪير آهي؟ جواب مليس تہ: شانُ بادشاهه آيو آهي. ساڻس مانُ وزير، قرب ڪوتوال، ڪِنَ راڻي، مروّت ٻانهي ۽ حياءُ لشڪر بہ آهي. بادشاهه چيو تہ: اندر آڻيوس. شان بادشاهه اندر آيو، پاڻ ۾ حال احوال ڪيائون. شان بادشاهه چيس تہ: خبردار، متان انهن فسادين جي چوڻ تي اوڏانهن وڃين، جيڪو توکي پيائيءَ جي بيڙيءَ تي چاڙهيندو، سو ڪيئن پار پڄائيندو؟ اتي توکي چور ڪري ڪٺي ٻڌن تہ اها تنهنجي

بيعزتي آهي. تنهنڪري صلاح اها آهي ته جيسين نظر وزير موٽي اچي، تيسين صبر ڪر ته وڏيڪ صلاح پوءِ ٻيهارينداسين. اچا ٿوري دير مس گذري ته وري دروازي تي آوازٿيو. بادشاهه پڇيو ته: ڪير آهي؟ جواب مليس ته: درد بادشاهه آهي. ساڻس غم وزير، فراق ڪوتوال، ڳڻتي راڻي، جهوري ٻانهي ۽ سوداءُ لشڪر به آهي، ملاقات لاءِ آيو آهي. عشق بادشاهه ڪيس اندر گهرايو. بادشاهه جي نظر درد تي پيئي ته يڪدم روئي ڏنائين. آئي جا ننڊ ٻانهي سا يڪدم بادشاهه کي وٺي ويئي.

هوڏانهن نظر وزير، وحدت جي درياءَ تي پهتو. جتي ٻاجهه جي ٻيڙي، محبت جا ملاح، ويچار جا ونجهه، رمز جون رسيون، سڪ جا سڙهه ۽ برهه جون ٻيرقون ڏٺائين. محبت جي ملاحن کي چيائين ته: پتڻ ڏيندو ساٿ، پرمونکي هن پرٿپايو. محبت جي ملاحن چيو ته: ٻاجهه جي ٻيڙيءَ تي بادشاهه چڙهندا آهن، توکي نه چاڙهينداسين. اڳيان پيو پتڻ اٿئي، اتي وڃ. نظر وزير ٻئي پتڻ تي ويو. اتي ٻيائيءَ جي ٻيڙيءَ تي مصيبت جا ملاح، وسواس جا ونجهه، ساڙ جا سڙهه ۽ بحث جون ٻيرقون ڏٺائين. انهن کي چيائين ته: مونکي هن پر ٿپايو. مصيبت جي ملاحن چيو ته: اسان ٻيائيءَ جي ٻيڙيءَ تي ڪڏهن به ماڻهو نه ٿپايو آهي. جيڪو به ٻيائيءَ جي ٻيڙيءَ تي چڙهيو سو ٻڏو، تنهنڪري تون وري به ٻاجهه جي ٻيڙيءَ تي پهچ ته اها توکي پار آڪاري ڇڏيندي. نظر وزير موٽي انهيءَ پتڻ تي آيو ۽ اچي منٿون ڪيائين. محبت جي ملاحن چيس ته: تون توڪل جو ترهو ٻڌي، وحدت جي درياءَ ۾ گهڙي پئو، ته اهو توکي اڪاري پار وٺي ويندو. نظر وزير توڪل جو ترهو ٻڌي، وحدت جي درياءَ ۾ گهڙي پيو ته ڪجهه وقت کان پوءِ هن پر وڃي پهتو. اڳيان هڪڙو ماڻهو بيٺو هو، ان کان پڇيائين ته: هي شهر ڪهڙو آهي؟ هن جواب ڏنس ته: هي شوق جو شهر آهي، هتي دل بادشاهه جي حڪومت آهي. ان کان پڇيائين ته: ڀلا شهر ۾ اندر ڪٿان وڃبو؟ هن جواب ڏنس ته: وسواس گهٽي وٺي، برهه

جي بازار ۾ وڃي پهتو. آتان دليريءَ جو دروازو نهيل آهي، سو لنگهي اندر وڃ. اڳيان وري ڪماليت جو ڪوٽ اٿئي، جنهن کي قرب جا ڪنگرا به آهن. دروازي تي پاور جي پوليس بيٺي آهي، انهن کي بانور جون بندوقون آهن، ۽ تڪرار جون توبون به وٺن آهن.

نظر وزير ڏس پتو پڇي ان رستي ڪان ويو. وسواس جي گهٽي لنگهي، برهه جي بازار ۾ آيو. چا ڏسي ته سبحان الله! دڪان سڀ ڪليا پيا آهن. دڪاندار به دڪانن تي ويٺا آهن. هڪڙي وڏي دڪان تي شريعت، طريقت، معرفت ۽ حقيقت جو وکر رکيو آهي. دڪاندار سودي ڏيڻ لاءِ سڏ پيا ڪن. وري ٻئي دڪان تي مام جون ململون، سڪ جون سلڪون ۽ وير جو وائلو رکيل ڏسڻ ۾ آيس. ٽئي دڪان تي وري اورچائيءَ جا انب، فڪر جون قريون، ڏکن جا ڏاڙهون ۽ خوشيءَ جون ڪارڪون رکيل هيون. چوٿين دڪان تي وري فقط ڦڪڙيءَ جو هڪڙو وکر رکيل هو. اهو دڪاندار پيو چوي ته: اچو ته سودو سستو ۽ گهڻو ڏيانوَ.

نظر وزير فقط هڪ پائيءَ جي ڦڪڙي ورتي پر اها ڪٽي ته ڪٽي نه سگهي، جي ڳـِهلي ته ڳهلي نه سگهي ۽ چڏي ته چڏي نه سگهي. دڪاندار کي چيائين ته: هن مان جند ڇڏندي يا عمر ٿي ويندي؟ دڪاندار چيس ته: قياس ۽ لحاظ مزور آهن، انهن کي چؤ ته مزوري ڪن. هن انهن کي چيو، پر انهن به مزوري ڪرڻ قبول نه ڪئي. چيائونس ته: دل بادشاهه جون به ٻانهيون، هيٺائيءَ ۽ ڪمزوري آيون ته تنهنجو ڇٽڻ ڪونهي، باقي جي ٻيون به ٻانهيون جرئت ۽ طاقت آيون ته اهي توکي ڇڏائينديون. تقدير سان هيٺائي ۽ ڪمزوري ٻانهيون به اچي سهڙيون. هن انهن کي منتون ڪيون، پر انهن مان هڪڙيءَ جواب ڏنو ته: چيله ۾ سور اٿم. ٻيءَ جواب ڏنو ته: منهنجو متو تو قري، اسين مزوري ڪانه ڪنديونسين. ايتري ۾ جرئت ۽ طاقت به ٻانهيون اچي ويون. انهن کي چيائين ته: مهرباني ڪري منهنجي جند ڇڏايو. هنن ڦڪڙيءَ

جي وکر کي مروڙي سروڙي کٿي هڪڙيءَ ڪنڊ ۾ اڇلايو، ۽ هن جي جند آزاد ڪيائون. پوءِ نظر وزير وسواس جي گھٽي لنگھي، دليريءَ جي دروازي کان ٽپي، دل بادشاهه جي ڪچهريءَ ۾ پهتو. وڏي وجهي سلام ڪيائين. بادشاهه هن کان احوال پڇيو. نظر وزير، عشق بادشاهه جو سمورو احوال پيش ڪيو، ته پريم رس جو پيالو ۽ آبحيات گھرجي، ان لاءِ آيو آهيان. بادشاهه ٻڌي جواب ۾ چيو ته: اڄ رات هتي ترس صبح سياڻي توکي جواب ڏينداسون.

قصو ڪوتاهه، رات ٿي ته بادشاهه جون به رائيون هڪ لڄ ۽ ٻي مرم، ۽ ٻه پٽ حياءُ ۽ شرم، ٻه ٻانهيون صلاح ۽ مصلحت ۽ ويچار وزير اچي گڏ ٿيا. دل بادشاهه سڀني کي ٻڌايو ته: عشق بادشاهه جو وزير آيو آهي. پريم رس جي پيالي ۽ آبحيات جي گھر ٿو ڪري. صلاح ۽ مصلحت جواب ڏنو ته: حسن افروز کي گھرائي جواب ان کان وٺو، ڇو ته ڪم به انهيءَ جو آهي، ۽ اهي شيون به ان وٽ آهن. حسن افروز ڏي ماڻهو ويو. هوءَ پنهنجون ڇهه سهيليون هستي، مستي، خودي، خوءِ، تڪڙ ۽ ڪاوڙ ۽ به نوڪر فخر ۽ غرور پاڻ سان وٺي اچي حاضر ٿي. اچڻ تي ڪيس سڄي ڳالهه ڪري ٻڌايائون ۽ چيائونس ته: هاڻي ٻڌاءِ ته ڪهڙو جواب ڏجي؟ حسن افروز کان اڳ، تڪڙ ۽ ڪاوڙ جواب ڏنو ته: سڏائي ٿو عشق ۽ ويهي ٿو توبهه جي ڪوٽ ۾! پاڻ هتي روبرو ايندو ته پريم رس جو پيالو ۽ آبحيات ڏينداسون. صبح جو دل بادشاهه، نظر وزير کي جواب ٻڌايو ته: جي تنهنجو بادشاهه هتي ايندو ته سندس ڪم ٿيندو. نظر وزير عرض ڪيو ته: سائين، مون گھڻي تڪليف ورتي آهي، ڏاڍو ٿڪجي پيو آهيان، اوهين مهرباني ڪري پنهنجو ماڻهو موڪلي عشق بادشاهه کي احوال ڏيو ته ڏاڍو چڱو! دل بادشاهه اها ڳالهه قبول ڪري پنهنجا ٻه نوڪر، نياپو ۽ سنيهڙو موڪليا. جڏهن نوڪر عشق بادشاهه وٽ پهتا، ۽ سمورو احوال پيش ڪيائون، تڏهن بادشاهه يڪدم هلڻ لاءِ تيار ٿيو. ايتري ۾ عقل بادشاهه کي خبر پئجي ويئي. جنهن چيو ته: عشق ويندو ته وري نه ايندو. هن

انڌار لشڪر چاڙهي موڪليو، جنهن ۾ گهبراهٽ جا گهوڙا ۽ حيرت جا هاٿي هئا. جن اچي توبهه جي ڪوٽ جا دروازا بند ڪري، پهري جو انتظام رکيو.

نياپو ۽ سنيهڙو پڄندا آيا ۽ اچي دل بادشاهه کي احوال ٻڌايائون تہ: عشق، توبهه جي ڪوٽ ۾ قيد ٿي ويو. دل بادشاهه چيو تہ: پرواهه نہ آهي. اسين بہ ٻانهيون رمز ۽ تميز موڪليون ٿا، آهي عشق بادشاهه کي ڳٽهلي ايندي يون. جڏهن اهي ٻئي پهتيون تڏهن ڪيڏانهن ويا گهوڙا تہ ڪيڏانهن ويا هاٿي. ٻانهين توبهه جي ڪوٽ جا دروازا کولي، عشق بادشاهه کي ڪن کان وٺي آئي ٻاجهه جي ٻيڙيءَ ۾ چاڙهيو. ٻاجهه جي ٻيڙيءَ تان لٿائي، وسواس جي گهٽي وٺي، ٻرهه جي بازار مان ٿيءَ اچي دل بادشاهه جي ڪچهريءَ ۾ پهتا. عشق بادشاهه زار زار روئي پيو تہ رمز ۽ غمز منهنجا ٻئي ڪن پٽي ڇڏيا آهن. دل بادشاهه چيس تہ: فڪر نہ ڪر، ڏک جا ڏينهن ٿورا آهن.

خير سان اچي رات ٿي، دل بادشاهه حسن افروز کي چيو تہ: عشق بادشاهه وڏو ڪشالو ڪري هتي پهتو آهي. هاڻي هن کي پريم رس جو پيالو ۽ آبحيات پيار. حسن افروز چيو تہ: آءٌ اڪيلي ڪانہ ايندس، پر پنهنجن نوڪرن ۽ سهيلين ساڻ ايندس. پوءِ هوءَ هار سينگار ۽ ناز نخرو نوڪر، محبت ۽ صحبت، حيرت ۽ عبرت، خوشي ۽ خوبان سهيليون تيار ڪري پاڻ ساڻ وٺي، اچي عشق بادشاهه جي اڳيان بيٺي. پوءِ پريم رس جو پيالو ۽ آبحيات بہ پيارياڻينس. صبح ٿيو تہ دل بادشاهه جي ڪچهريءَ ۾ عشق بادشاهه حاضر ٿيو. دل بادشاهه چيس تہ: پٽ! هاڻي سڄي پنهنجي ملڪ وڃ. هن نهه پهه جواب ڏنس تہ: هاڻي آءٌ تنهنجو آهيان، ۽ تو وٽ ئي رهندس. منهنجو عقل بادشاهه سان ڪو بہ واسطو ڪونهي، ۽ نڪي ان کي سڃاڻان. پوءِ عشق بادشاهه اتي ئي رهڻ لڳو.

نواب غازي خان جي اڳيان، ڳامون سچار اها ڳالهه ڪري

پوري ڪئي. نواب ڏاڍو خوش ٿيو ۽ ڪيس پاڪر پائي چيائين ته: ”ڳامڻ خان تو ڪي ڪوڙو ڪير چوي. تون دعا جو ٻچو آهين، سو ڪنهن کي وٺ ٿي ڪونه ڏيندين؟ هاڻي گهڻا ڏينهن گذري ويا آهن، پنهنجي ماءُ جي به وڃي خبرچار وٺي، وري اچ. هي انعام اڪرام به کڻي وڃ. ڳامون هن کان موڪلائي پنهنجي گهر آيو. ماڻس، جا پٽ جي جدائيءَ ۾ روئي روئي انڌي ٿي پيئي هئي، سا پٽ سان ملي ڏاڍي خوش ٿي.

ڳامون سچار-٢ *

ڪنهن زماني ۾ ’غازي خان‘ نالي بادشاهه هوندو هو. هنجو وڏي وزير جو نالو ’بشارت خان‘ هو. هڪڙي ڏينهن ڳامون سچار بادشاهه جي دربار ۾ آيو ۽ بادشاهه کي اچي سلام ڪيائين. ڳامونءَ جون خبرون ڳالهيون ٻڌي غازي خان مٿس مهربان ٿي پيو ۽ پنهنجي وزير بشارت خان کي چيائين ته: هي تمام داناءُ شخص ٿو ڏسجي، تنهنڪري تون هن کي في الحال پاڻ وٽ رهاءِ، پوءِ آءٌ هن کي وزير بنائيندس. بشارت خان حڪم موجب ڳامون کي وٺي وڃي پاڻ وٽ رهايو.

ڪجهه ڏينهن کان پوءِ بشارت خان کي اچي ڪتڪو ٿيو ته بادشاهه ڳامون تي تمام گهڻو مهربان ٿو ڏسجي، شايد مون کان وزارت کسي هن کي ڏئي. تنهنڪري هن کي پچائڻ گهرجي. سو هڪڙي ڏينهن ڳامون کي چيائين ته: اسين هن بادشاهه وٽ اڳ، ۾ ٽي گهڻا وزير آهيون، تنهنڪري؛ تون وڃي ڪنهن ٻئي بادشاهه وٽ ٻيهه. تڏهن ڳامون چيس ته: جيڪڏهن ائين آهي ته آءٌ ڀيائي بادشاهه، کان موڪلائي هليو ويندس. ٻئي ڏينهن ڳامون اچي بادشاهه کان موڪلائڻ لڳو. تڏهن بادشاهه پڇيس ته: موڪلائين ڇو ٿو؟ هن چيو ته: سائين! توهان جو وزير بشارت خان چئي ٿو ته وڃي ڪنهن ٻئي بادشاهه وٽ ٻيهه؛ تنهنڪري وڃان ٿو. بادشاهه کي ان ڳالهه تي ڏادي چڙ لڳي، سو ڳامونءَ کي يڪدم ڪٺي پنهنجو آندرون بنايائين. اهو حال ڏسي بشارت خان ويتر سڙي ويو، ۽ هن جي ٽڙڻ لاءِ نيون رٿون سوچڻ لڳو.

---

* هيءَ روايت ’ڳامون سچار‘ جي نالي سان ڇپيل هڪ ڪتابڙي تان ورتل آهي، جو مولوي بخش علي سنه ١٩١٥ع ۾ ڇپايو.

آخر هڪڙي ڏينهن بشارت خان ارادو ڪيو ته ڳامونءَ کي آزمائش خاطر ڪا اهڙي ڳجهارت ڏجي، جو هو منجهي پوي ۽ بادشاهه کيس تڙي ڪڍي. اهو ارادو ڪري هڪڙي ٻنيءَ جي ٽڪر ۾ نانگلي پوکايائين. جڏهن نانگلي پڪي، تڏهن ڪڙميءَ کي چيائين ته: تون وڃي هٿ ڪاٺي ٻير جي ڀيلڳهه وڍي، تنهن جي مٿان ٻيهو ناهه ته اسين ۽ بادشاهه فلاڻي تاريخ هتي ايندا سون. ان وقت نانگلي ۾ تون ڳڏهه ڇوڙي ڇڏجانءِ ته ٻيٺا کائين؛ ۽ تون ٻه ڳڏهن ڏي منهن ڪري ٻيٺو جهار هڪلج. اهو ڪم ڪڙميءَ کي سمجهائي، بادشاهه وٽ موٽي آيو. ڪن ڏينهن کان پوءِ بادشاهه کي چيائين ته: سائين! اڄ ملڪ جي سير تي هلجي. بادشاهه سندس ڳالهه مڃي ۽ ٻئي ڏينهن سڀ وزير بادشاهه سان گڏجي سير تي روانا ٿيا.

بادشاهه، بشارت خان، ڳامون سچار ۽ ٻيا جڏهن گهمندا ڦرندا، انهيءَ ٻنيءَ جي ٽڪر ۾ آيا، ڏسن ته ڳڏهه ٻيا نانگلي چرن، ۽ ڪڙمي ڳڏهن ڏي منهن ڪيو ٻيٺو جهار هڪلي! اتي بادشاهه چيو ته: هي ڪڙمي شايد انڌو آهي، جو ڳڏهه نٿو ڏسي. هي جهار ڪيئن ڏسندو هوندو؟ تڏهن ڳامون چيس ته: سائين! ڪڙمي انڌو ڪونهي، پر اها بشارت خان منهنجي عقل آزمائڻ خاطر ڳجهارت ٺهرائي آهي ته، انهن شين جو ڪڙميءَ سميت مطلب ڇا آهي؟ پوءِ ڪڙميءَ کي سڏ ڪري، ڳامونءَ چيس ته: اي ڪمذات! ڪاٺ جي وڻ تي چڙهيو ٻيٺو آهين، ڪمال ٿو ڪ ُپوڪ کائي. تڏهن بادشاهه ڳامونءَ کان پڇيو ته: اهو اهو ڇاٿو چوين؟ ڳامونءَ وراڻيو ته: جيئندا قبلا! ٻير جي وڻ جو ميوو ڪونه کائبو آهي، تنهن کي ڪاٺ جو وڻ چئبو؛ ڳڏهن واري وٽ ڪوبه ڏڌ لاءِ ڪونه ايندو، نه ٿي ڳڏهه جي چڙهيل کي ڪو سوار سڏبو آهي، بلڪ ڪ ُمال چئبو آهي؛ نانگلي ڏٿ آهي تنهن کي ڪ ُپوڪ چئبو؛ ۽ جهار وارو ڪڙمي گهٽ ذات وارو آهي تنهن کي ڪمذات چئبو. جڏهن ڳامون سيني شين جو مطلب عقلمنديءَ سان ٻڌائي بس ڪيو، تڏهن غازي خان بادشاهه هن جي

عقل تي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ يڪدم پنهنجي ڳچيءَ مان هار لاهي ڪري ڳامون کي پارايائين.

بادشاهه کي ڳامونءَ تي وڌيڪ مهربان ٿيندو ڏسي، بشارت خان هيڪاري حسد ۽ ساڙ ۾ سڙڻ لڳو. آخر آزمائش خاطر وري هڪڙي رت رتي بادشاهه کي چيائين ته: بادشاهه سلامت! هاڻي ڳامونءَ کي چئو ته اسان کي ڪا اڻ ڏٺي ۽ اڻ ٻڌي ڳالهه ٻڌاءِ. بادشاهه ڳامون سچار کي چيو، جنهن يڪدم هي ڳالهه شروع ڪئي:

جڏهن رب العالمين زمين پيدا ڪئي، تڏهن هڪ گلبدن جو قلعو به پيدا ڪيائين ۽ اُن ۾ دل کي بادشاهه ڪيائين. دل بادشاهه جي اڳيان عقل کي وزير مقرر ڪيائين، طبيعت ۽ طرح ٻئي چٽا دل بادشاهه جي خدمت ۾ ڏنائين. ڪجهه ڏينهن ڪان پوءِ طبيعت ۽ طرح وچي عقل وزير کي چيو ته: دل بادشاهه هاڻي اسان جي ٿهل کان انڪار ٿو آڻي. تڏهن عقل وزير، نظر وزير ۽ مراد فقير کي چيو ته: دل بادشاهه کي توبهه جي ڪوٽ ۾ آڻي جهليو ۽ وڃي سندس خدمت ۾ رهو. نظر وزير ۽ مراد فقير، دل بادشاهه کي جهلي اچي توبهه جي ڪوٽ ۾ ويهاريو. اُن توبهه جي ڪوٽ جو زميندار نفس هو. خرخسو ۽ وسواس ٻئي سندس ڪوتوال هئا. نفس زميندار، خرخسي ۽ وسواس کي چيو ته: هلو ته دل بادشاهه جي سلام تي هلون. خرخسي ۽ وسواس، نفس زميندار کي چيو ته: تون هل، اسين پوءِ ٿا اچون. پوءِ نفس زميندار اڪيلو اچي دل بادشاهه کي سلام ڪيو. گهڙيءَ ڪن ڪان پوءِ خرخسو ۽ وسواس به اچي بادشاهه جي سلام تي پهتا. هنن کي ڏسي، نفس زميندار کين چيو ته: چڱو جو توهان به آيا، بادشاهه اوهان جو پڇيو پئي. انهيءَ وچ ۾ دل بادشاهه به خرخسي ۽ وسواس کان ڪاوڙ مان پڇيو ته: اوهان دير ڇو ڪئي؟ تڏهن خرخسي ۽ وسواس وراڻيو ته: سائين! اسان کي ويساهه نه ٿي آيو ته ڪو دل بادشاهه، توبهه جي ڪوٽ ۾ ايندو! تڏهن وري بادشاهه ڪانئن پڇيو ته: اوهان کي ڇو نه

ويساهہ آيو؟ تڏهن چيائون تہ: بادشاهہ سلامت! جيڪو توبہ جي ڪوٽ ۾ ايندو آهي، سو پريم رس جي پيالي ۾ آبحيات پيئندو آهي. تڏهن بادشاهہ پڇن تہ: آهو پاڻي ڪٿي آهي؟ تڏهن هنن چيو تہ: سائين! هتان ويندئو تہ اڳيان عون الماءٔ جي گهٽي ايندي، تنهن کان اڳتي هلندئو تہ خرابت جي بازار ۾ خجالت جا سودا ڏسندئو. انهن جي اڳيان وحداني درياءَ آهي. تنهن تي رضا جي ٻيڙي، خواريءَ جا کوها، سوريءَ جا سيڙهہ، توڪل جا اولا ۽ محبت جا ونجهہ آهن. اُن وحداني درياءَ جي هُن پر شهنشاهہ عشق جو باغ آهي ۽ اُن باغ ۾ حسن راڻي جي جاءِ آهي. اُن راڻيءَ لاءِ ٽي ساهيڙيون پڻ آهن، هڪ خوشي، ٻي سُونهن ۽ ٽي سوڀيا. انهن کان سواءِ حسن راڻيءَ جي خذمت واسطي ٻہ دايون پڻ موجود آهن، هڪ نيڪي ۽ ٻي بدي. اُن باغ جي وچ ۾ مستيءَ جو مڪان آهي، اُنهيءَ مڪان ۾ خوديءَ جو هڪ کوهہ آهي ۽ اُن کوهہ ۾ اهو آبحيات آهي. اهو احوال ٻڌي، دل بادشاهہ يڪدم نظر وزير کي حڪم ڏنو تہ: منهنجي لاءِ اهو پاڻي يڪدم آڻ. نظر وزير حڪم ٻڌنديئي آبحيات آڻڻ لاءِ اوڏانهن روانو ٿيو.

هلندي هلندي، خرخسي ۽ وسواس واريون ٻڏايل جايون گهمندي گهمندي، نظر وزير اچي شهنشاهہ عشق وٽ پهتو. شهنشاهہ عشق وٽ رمزو ۽ غمزو ٻہ ڪوتوال هئا. نظر وزير کي ڏسڻ سان عشق چيس تہ: پاڻي آهي قسمت ۽ نصيب وٽ، ماڻ ڪري وڃي آڻان گهُر. تڏهن نظر وزير ويچارو وري قسمت ۽ نصيب وٽ آيو. قسمت وٽ ڪوتوال هو لٽڪو، ۽ نصيب وٽ ڪوتوال جهٽڪو. قسمت ۽ نصيب، نظر وزير کان پڇيو تہ: آبحيات تون پاڻ پيئندين، يا ٻئي ڪنهن لاءِ ٿو گهرين؟ تڏهن نظر چيو تہ: مان دل بادشاهہ لاءِ ٿو گهران. تڏهن قسمت ۽ نصيب چيس تہ: جي دل بادشاهہ کي آبحيات پيئڻو آهي، تہ هو پاڻ هتي اچي پيئي؛ توکي نہ ملندو. اهو ٻڌي نظر وزير رخصت ٿي واپس وريو. سائس گڏ لٽڪو ۽

جهٽڪو ٻہ خبر وٺڻ لاءِ آيا تہ دل بادشاھہ اڇي ٿو يا نہ!

نظر وزير، لٽڪو ۽ جهٽڪو جڏهن دل بادشاھہ وٽ پهتا، تڏهن نظر وزير، بادشاھہ کي چيو تہ: قبلا! آبحيات نہ مليو. جيائون تہ دل بادشاھہ پاڻ اڇي آبحيات پٺي وڃي. اهو احوال ٻڌي دل بادشاھہ يڪدم توبھہ جي ڪوٽ مان ٻاهر نڪرڻ لڳو. بادشاھہ کي نڪرندو ڏسي، نظر وزير ۽ مراد فقير وڃي عقل وزير کي ٻڌايو تہ: دل بادشاھہ توبھہ جي ڪوٽ مان نڪريو ٿو وڃي. تڏهن عقل وزير کين چيو تہ: توبھہ جي ڪوٽ ۾ صبر جي ڪوٺي آهي، بادشاھہ کي وڃي اُن ۾ بند ڪري، قناعت جو ڪلف ڏيئي، گوشي جي ڪنجي سان ڪري قابو ڪري ڇڏيوس. نظر وزير ۽ مراد فقير اهڙيءَ طرح دل بادشاھہ کي قابو ڪري ڇڏيو. لٽڪو ۽ جهٽڪو، جن اهو سڄو رنگ ڏٺو تن سموري حقيقت وڃي قسمت ۽ نصيب کي ٻڌائي. قسمت ۽ نصيب وري دل بادشاھہ جي قابو ٿيڻ وارو سڄو قصو، عشق شهنشاھہ ڏي چوائي موڪليو. تڏهن عشق شهنشاھہ چيو تہ: عقل وزير کي اسان جي آڏو لاف ۽ هاف هڻڻ جي طاقت ناهي، اسان رمزو ۽ غمزو موڪليون ٿا ۽ اوهان ساڳيا ڪوتوال انهن سان گڏجي موڪليو تہ ڪڙا ۽ ڪلف ڀڃي، دل بادشاھہ کي توبھہ جي ڪوٽ مان ڪڍي اچن.

پٺي ڏنهن رمزو ۽ غمزو، لٽڪو ۽ جهٽڪو چارئي ڄڻا تيار ٿي، گڏجي عشق شهنشاھہ جي ارشاد سان اڇي توبھہ جي ڪوٽ ۾ پهتا ۽ زوران زوريءَ دل بادشاھہ کي بند مان ڪڍي وٺي هليا ويا. عقل وزير اهو لقاءُ ڏسي مات ڪري ستيسي ويهي رهيو. هو چارئي ڄڻا بادشاھہ کي رستي واريون سڀ جايون ڏيکاريندا اچي عشق شهنشاھہ جي باغ ۾ پهتا. آتي اچي دل بادشاھہ، حسن راڻي ۽ سندس ساهيڙين- خوشي، سوڀيا، سُونهن، نيڪي ۽ بدي کي ڏٺو. پوءِ دل بادشاھہ کي خوديءَ جي کوھہ تي وٺي آيا، جتي عشق جي امداد سان قسمت ۽ نصيب جي هٿان، آبحيات پيتائين ۽ معرفت جو مڪان حاصل ڪيائين.

غازي خان، ڳامونءَ جي اها ڳالهه ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ کيس تمام گهڻو انعام اڪرام ڏنائين. باقي بشارت خان اصل سڙي ويو. پوءِ دل ۾ خيال ڪيائين تہ ڳامونءَ سان ڪنهن بہ حيلي اچي پڄي نہ سگهندس سو مات پلي آهي. آن کان پوءِ، بشارت خان ڪڏهن بہ ڳامونءَ سان ڪونہ هوڏيو.

گامون سچار-٣*

ڪنهن وقت ۾ سنڌ جي اترئين حصي تي ’نواب غازي خان‘ راڄ ڪندو هو. وٽس ”گامون“ نالي هڪڙو نوڪر هو، جو سدائين سچ ڳالهائيندو هو. جيڪڏهن ڪنهن سان نه پڄندو هو ته ڪاوڙ ۾ پنهنجي ڏاڙهيءَ جو وار ڇڪي پٽي ڇڏيندو هو، ته ڪاوڙ ڍري ٿي ويندي هئس. ائين ڏاڙهي پٽيندي پٽيندي باقي ڪا ڇڳ وڃي بچي هئس.

هڪڙي ڏينهن گامون شهر جي ٻاهران واٽ تي ٻه ٽي مهاڻيون ڏٺيون، جي پيرن جا ٽس ڀري ڪنيو پئي ويون. هن دل ۾ خيال ڪيو ته، ڏسان ته سهي شهر جون زالون هنن ٻهراڙيءَ جي عورتن کي ڪهڙي ٿيون عزت ڏين! اهو خيال ڪري هنن زالن جي پويان هلڻ لڳو. مايون اچي نواب صاحب جي محلات ۾ گهڙيون ۽ گامون به در تي ڪن لائي ٻڌڻ لڳو، ته ٻڌان ته هنن ماڻهن سان اندريون زالون ڪيئن ٿيون ڳالهائين. زالن اندر گهڙي آندل پيرن جي سوڪڙي وڏي رائيءَ جي اڳيان رکي. اها وڏي راڻي به اصل ڪا مهاڻي هئي، تنهن هنن زالن کي ڏسي چيو ته: ٽي ڇاٽان ته هي ڪي موتي آهن، املهه ماڻڪ يا جواهر آهن، باقي توهان کي ٿورو سڃاڻان ٿي ته تون فلاڻي مهاڻي جي ڌيءَ آهين، ۽ تون فلاڻي مهاڻي جي. گامون در تي ڪن لايو بيٺو هو، تنهن جڏهن اهي لفظ ٻڌا، تڏهن ڪاوڙ سان باقي بچيل ڏاڙهيءَ جي ڇڳ - ا به پٽي

* هن ڳالهه جون پنج روايتون مليون، وچولي مان مير محمد ”سڪايل“ ۽ ظفر بلوچ (تعلقو شهدادپور)، گداعلي (تعلقو ٽنڊوالهيار) ۽ لاڙ مان شيخ محمد سومار (تعلقو بدين) ۽ قاضي الهورايي (تعلقو ڳوڻي) کان مليون.

چيائين تہ: ڪالھوئي ڪالھہ سندس سٺن جون اکڙيون بہ چارين ۾ اٽڪيون پيون هيون ۽ انهن سان گڏ مڇي بہ ڀٽي ماريئين، اڄ انهن کي مڇاٽي بہ نٿي! ائين چئي خار ڪائيندي اٿي هليو.

ڳامون کي نواب غازي خان جي وزير، بشارت خان جتوئي دروازي تي ڏسي ورتو. هو تہ اڳئي ڳامون جي سچ چوڻ تي خار ڪائيندو هو ۽ پيو وجھہ ڳوليندو هو تہ ڪو اهڙو موقعو ملي تہ هن کي نواب وٽان لوڏائي ڪڍان؛ تنهن يڪدم اچي نواب غازي خان جا ڪن ڀريا تہ: ڳامون اڄ توهان جي حويليءَ ۾ ڀٽي جهاتيون پائيون. نواب صاحب اها ڳالھہ ٻڌي ڏاڍو ڪاوڙيو ۽ ڳامون کي گھرائي چيائينس تہ: اڄ جو اڄ هتان نڪري وڃ! ڳامون نواب کي ڪاوڙيل ڏسي ڳوٺ ڇڏي هليو ويو.

ڳامون پرديس ۾ رهي، هميشہ پيو ويچاريندو هو تہ ڪهڙيءَ طرح نواب کي پرچايان! هڪڙي ڏينهن کيس نواب صاحب جي شهر جو ماڻهو مليو ڳامون وٽس ساڻس مليو ۽ خبر چار پڇي چيائينس تہ: ادا! نواب صاحب کي منهنجو هي نياپو تہ وڃي ڏجئين، تہ:

ساٿي! وڃ ڏيوين سنيهڙا، ميڏا غازي مرزائي ڪون،
تہ تنهن هوندي تيئن جيندي، اسان ڏونديون ڏيهہ پرائي ڪون.

ان ماڻهو ڪم ڪار لاهي واپس ڳوٺ وڃي، ڳامونءَ جو نياپو غازي خان کي ڏنو. تنهن تي غازي خان ساڳئي ماڻهو جي هٿان جواب ڏياري موڪليس:

ساٿي! وڃ ڏيوين سنيهڙا، ميڏا ڳامون ڪورائي ڪون،
تہ ڪڏان ڪڏان سانگ بہ پوندا هئي جوانان ڪون.

ڳامون کي جڏهن اهو جواب مليو تڏهن دل ۾ سڙي ويو ۽ خيال ڪيائين تہ پرديس ۾ تہ اڳئي آهيان، سچ چئي تا ڏيون، پوءِ ڏنو ويندو. سو ان بہ وري ماڻهو کي چيائين تہ:

ساٿي! وڃ ڏيوين سنيهڙا، ميڏا غازي مرزائي ڪون،
تہ اسان وسون هلدي چلدي، پر تنڪ هي تيڏي بيحيائي ڪون.

جڏهن اهو سچ ۽ ٺوڪ وارو نياپو غازي خان ٻڌو، تڏهن کيس ڏاڍو افسوس ٿيو ۽ خيال ڪيائين تہ اهڙي سچار ماڻهوءَ کي ائين ڇڏڻ چڱو ڪونهي، سو يڪدم پاڻ وٽ واپس گهرائي ورتائينس.

غازي خان جي وزير، بشارت خان جتوئي جو ڳامون کي وري دربار ۾ ڏٺو، سو سڙي خاڪ ٿي ويو ۽ ويچار ڪرڻ لڳو تہ: اهڙو ڪو نمونو اختيار ڪريان، جنهن ۾ ڳامون کي ڪوڙو ثابت ڪري، سدائين لاءِ ترڙائي ڪڍان. نيٺ خيال آيس تہ ڳامون کان ڪو نقل ڪٺائجي، جي ڪوڙا هوندا آهن. ڳامون نقل ٻڌايو تہ جڻ ڪوڙ ڳالهايو. اهو خيال ڪري سڌو غازي خان وٽ آيو ۽ اچي کن پريائينس تہ: ڳامون ڪوڙو آهي، توهان هرو ڀرو کيس سچو ٿا سمجهو. غازي خان چيس تہ: ڀلا ڳامون کي ڪوڙو ڪر تہ خبر پئي. بشارت خان چيو تہ: حاضر، اهو ڪم منهنجو ـ اوهين رڳو کيس چئو تہ ڪو نقل ٻڌاءِ، پوءِ ڏسو تہ ڪوڙو ٿئي ٿو يا نہ؟ غازي خان ڳامون کي گهرائي چيو تہ: ڪو نقل ٻڌاءِ. آخر ڳامون ٻئي ڏينهن نقل ٻڌائڻ جو انجام ڪيو.

ٻئي ڏينهن ڳامونءَ، نواب غازي خان جي ڪچهريءَ ۾ هن ريت آکاڻي شروع ڪئي تہ: هڪڙو هو بادشاهہ، جنهن جو نالو هو دلشاد. هو عقل بادشاهہ جو پٽ، ۽ نوبهہ شهر جو ويٺل هو. هڪڙي ڏينهن دل ۾ خيال آيس تہ برهہ جي بازار جو ديدار ڪريان. سو همت جا هٿيار ٻڌي، توڪل جي گهوڙي تي سوار ٿي اٿي هليو. پاڻ سان سهڻ بورچي ۽ طبيعت دايو، عقل، ادب، حيا ۽ انديشو نوڪر بہ ڪنيائين.

هلندي گهمندي، ٿورن ڏينهن جي پنڌ ڪرڻ سان اچي حرڪت شهر ۾ پهتو. ڏسي تہ شهر تمام وڏو ۽ عاليشان آهي، پر منجهند جي وقت بہ پهرو بيٺو آهي! هي عجب ۾ پئجي ويو. هڪڙي ماڻهوءَ کان پڇيائين تہ: ادا! خبر ٻڌاءِ هن شهر ۾ ڏينهن جو بہ پهرو بيو اچي، انهيءَ جو سبب ڇا آهي؟ ان ماڻهوءَ جواب ڏنس تہ: منهنجو نالو فتنو آهي. آءٌ نفس بادشاهہ جو ڪوٽار آهيان. هو

آڪڙ خان بادشاھہ جو پٽ آهي. اسان تي بار رکيائين تہ منهنجا ٻہ پٽ جهيڙو ۽ جهڳڙو، انهيءَ بادشاھہ جي گهران پرڻايو، جنهن کي ٻہ ڌيون هجن. جي ڪنهن کي هڪ يا ٽي-چار ڌيون هجن تہ اتان نہ پرڻائجو. آءٌ ۽ ٻيا نوڪر گڏجي کولا ڪري، اچي هت ڪرکل بادشاھہ جي شهر ۾ پهتا آهيون. هن بادشاھہ کي ٻہ ڌيون آهن. جن جا نالا ڪرڪر ۽ کنڌ کنڌ آهن. ڪرکل بادشاھہ جا ٻہ وزير، وسوسو ۽ رڳڙو آهن. سندس قاضي مفتي، شيطان ۽ ابليس آهن. مغز ۽ مخول دايا اٿس. ند ۽ نادان بورچي آهن. ٻين نوڪرن جو تہ ڇيھہ ئي ڪونهي. اسان سڱ جي گهر ڪئي، بادشاھہ قبول ڪيو. اسين خوش ٿي، شاديءَ جا ڏينهن وٺي پوئتي موٽياسون، اچي پنهنجي نفس بادشاھہ کي مبارڪ ڏنيسون. نفس بادشاھہ بہ خوش ٿيو ۽ شاديءَ جي تياري ڪري، پاڻ سان ڇچ وٺي روانا ٿياسون. ڇچ ۾ اٺ ڳائيون، قيل، مقال، گلا، غيبت، لائي، چائي، نندا ۽ چغلي بہ ڪنيونسين. خير جو اڄ ٽيون ڏينهن آهي، تہ مهورت نٿو ڇٽي. جو وسوسو وزير ڪوڙ ڪو رڳڙو وجهيو ويٺو آهي. اسين لاچار ٿيو شهر کي ڦيرا ڏيو ڏينهن پيا پورو ڪريون، جيسين ڪا جند ڇٽي. تون خبرڏي ڪيرآهين، ڪيڏانهن ٿو وڃين؟

فتني ڪوتار کي بادشاھہ ڇيو تہ: منهنجو نالو دلشاد آهي. آءٌ عقل بادشاھہ جو پٽ آهيان، توبھہ شهر جو ويٺل آهيان. برھہ جي بازار جي ديدار لاءِ نڪتو آهيان. تون بہ ملڪ رليو ويٺو آهين، مونکي بہ ڪو ڏس پتو ڏي؟ فتني چيس تہ: ماٺ ڪري توبھہ شهر وسائي وڃي ويھہ، سواءِ توبھہ جي ٻي ڪابہ واھہ ڪانہ اٿئي. برھہ جي بازار جو ديدار سولو نہ آهي، جو تون جلدئي گهمي ايندين. دلشاد چيس تہ: اڙي فتنا! دل ڇو ٿو ٻڇين، عاشقن تي تڪليفون تہ آهن، تون ڪو ڏس ڏي پوءِ ڪٿي قسمت. فتني ڏٺو تہ هي رهندو ڪونہ، ضرور ويندو سو چيائينس تہ: مونکي ٿوري خبر آهي سا ٻڌايانءِ ٿو، پوءِ تنهنجي مرضي. پوءِ فتني

ڪوٽوال، دلشاد کي چيو تہ: ڀورين ڀچا ڪر تہ زبان قاضي، دنيا گنبذ ۾ حسن بيگم کي پڙهائي ٿو، سو ڪٿي آهي؟ ڀوء برهہ جي بازار جو ديدار ڪندين. ائين چئي فتنو ويندو رهيو.

دلشاد الله جو آسرو رکي اتي پنڌ پيو. هلندي هلندي ڪجهہ ڏينهن پڇاڻا اچي صورت شهر ۾ پهتو. ڏسي تہ هڪڙو شخص آهي، سو مٿو ۽ پير اگهاڙا ڪريو، تڪو ڊوڙندو پيو وڃي، ڪيڏانهن بہ نظر ڪانہ ٿو ڪري. دلشاد هڪل ڪري پڇيس تہ: ڪير آهين؟ خبرون ٻڌائي پوء اڳتي وڃ! هو شخص بيهي رهيو. چيائين تہ: آءٌ پورهيو آهيان، منهنجو نالو حرص آهي ۽ هوس جو پٽ آهيان. حسب، نسب، خفقان، جنُوف ۽ تڪرار منهنجا ڀائر آهن. تڪڙ، تندي، طمع، ترازي، هي پٽ منهنجون ڀيڻون آهن. تون خبر چار ٻڌاء تہ ڪير آهين؟ بادشاهہ چيو تہ: دلشاد منهنجو نالو آهي، عقل بادشاهہ جو پٽ، توبهہ شهر جو وينل آهيان، برهہ جي بازار جو ديدار ڪرڻ نڪتو آهيان، تو کي ڪو پتو هجي تہ ٻڌاء. پورهئي جواب ڏنس تہ: آءٌ واندو نہ آهيان، نہ ڪا مونکي وڏيڪ خبر آهي، ائين چئي ويندو رهيو.

دلشاد بادشاهہ اتان بہ اڳتي روانو ٿيو. ٿوري گهڻي ڏينهين اچي حرفت شهر ۾ پهتو. اتي ڪيس ڪي بہ چار ماڻهو گڏيا، جي ڪپڙي گندي ٺهيل ٺاهوڪا هئا. انهن کان خبرون چارون پڇيائين. جن ٻڌايس تہ: اسين سڀ پاڻ ۾ ڀائر آهيون. هيءُ وڏو ڀاءُ نصيب آهي، ٻيا ڀاڳ، سڀاڳ ۽ ڪرم ننڍا آهيون. سڀئي بخت جو اولاد آهيون. محبت جا گهورا آهيون، جتي محبت ڏسنداسون اتي ترسنداسون. تون پنهنجي خبرچار ٻڌاء تہ ڪير آهين، ڪيڏانهن ٿو وڃين؟ دلشاد چيو تہ: ادا! عقل بادشاهہ جو پٽ آهيان، دلشاد منهنجو نالو آهي، توبهہ شهر جو وينل آهيان. برهہ جي بازار جو ديدار ڪرڻ نڪتو آهيان. توهان کي ڪو ڏس پتو هجي تہ ڀلائي ڪري ٻڌايو. نصيب چيس تہ: هتان اڳتي ويندين تہ واٽ تي هڪڙي مائي ملندئي. انهيءَ کان ڏس پوندئي. ائين چئي هو

سيٺي ويندا رهيا.

دلشاد بادشاهه آتان روانو ٿيو ته وات تي آها مائي مليس. ان چيس ته: آءٌ دنيا آهيان، نالو منهنجو ننڍڪي آهي. ڌن، دنيا، مايا منهنجو اولاد آهن، اسين سڀ دولت جو اولاد آهيون. اهي جيڪي نصيب وارا توکي ڳڌيا هئا، تن مونکي رلائي ماريو آهي. نڪي ٿا پاڻ کڻي وڃن، نڪي ٿا مونکي ڏي هڪ هنڌ ويهڻ ڏين. آءٌ انهن جي پٺيان رلي مئي آهيان. تون ٻڌاءِ ته ڪير آهين، ڪيڏانهن ٿو وڃين؟ بادشاهه چيو ته: نالو منهنجو دلشاد آهي، عقل بادشاهه جو پٽ آهيان، توبهه شهر ۾ ويٺو آهيان. برهه جي بازار جو ديدار ڪرڻ لاءِ نڪتو آهيان. تون به سارو سُلڪ پيٺي ڦرين. ڏس ڏي ته دنيا گنبذ ۾ زبان قاضي، حسن بيگم کي ڪٿي ويٺو پڙهائي ته آءٌ ان وٽ وڃان، جو آتان مونکي برهه جي بازار جو ديدار نصيب ٿيندو. مائي دنيا چيس ته: هتان ويندين، ته اڳيان رحمت جي ندي ڏسڻ ۾ ايندءِ. انهي جو ڪپ وٺي ويندين ته، هڪڙو ٻڪرار ملندءِ. ان کي ملهه ڏيئي، ٻه ٻڪرا خريد ڪج. پوءِ نديءَ جي گهيڙ تي پهچي وڏي آواز سان همت ملاح ڪري سڏ ڪج. هو نيڪم ڏيم جي ٻيڙي ڪاهي ايندو، ان کي پنج رپيا ڏج ته هو توکي هن پار ڪندو. جڏهن اڌ درياءَ تي ٻيڙي ايندي ته توکي سوني ڍاڪوڻ ۾ ماني ملندي، ۽ ٻڪرن جو گاهه ملندو؛ ماني تون کائج ۽ گاهه ٻڪرن کي ڏج. ٻيڙي هن پر پهچندي ته يڪدم لهي پئج. آتي ٻه شينهن بيٺا هوندا. ڊپ نه ڪج، هڪڙو ٻڪر هڪڙي شينهن کي ته ٻيو ٻڪر ٻئي شينهن کي ڏج. ايتري ۾ اوندهه ٿي ويندي، پر ٻچندين ته مرندين، همت ڪان ڪم وٺج. ائين چئي مائي ويندي رهي.

دلشاد بادشاهه سڄي ڳالهه ٻڌي، آتي پنڌ پيو ۽ اچي رحمت نديءَ تي پهتو. مائي دنيا واري ڪيل ڳالهه موجب نديءَ جي هن پر وڃي پهتو. شينهن کي ٻڪر ڏنائين ته يڪدم رات ٿي ۽ اوندهه ٿي ويئي. دل کي مضبوط جهلي خيال ڪيائين ته هاڻي ڪيڏانهن

وڃان! آخر هڪڙي طرف منهن ڪري آئي هليو. ٿورو پنڌ ڪيائين ته آواز پڌرن ٻڌڻ ۾ آيس. يڪدم ان آواز جي طرف ڌيان ڏئي ويو. جڏهن ويجهو آيو ڏسي ته "سبحان الله" هڪڙو ڪوهه آهي، ان تي نار چڙهيل آهي. نار جي چڳني سوني، ڏيئڙي هيري ياقوت جي، ۽ چنو ۽ مهرو زمرد جو، آرا اوپرا جواهرن سان جڙيل آهن. ان نار جو نالو غارغفار آهي، نهايت عمدو ٺهيل آهي. ان جي رينگٽ جو آواز نهايت مٺو نڪري رهيو آهي. چٽ سان لااِله الاالله ۽ ڏيئڙيءَ مان محمدرسول الله جو آواز پيو ٿئي، باقي ڪنگريون ۽ چڳني جا ڪاٺ ۽ ارڙيون پيون ٻولين صلي الله عليه وسلم.

دلشاد کي ڪوهه تي، نار جي آواز مان اهڙو ته مزو آيو، جو ڪجهه وقت ته اتيئي ويهي رهيو. انهيءَ ڪوهه تي حيرت ۽ غيرت ٻه پهريدار هئا. انهن پاڻ ۾ چيو ته: ادا! هي انسان هتي پنهنجي پهري جي اندر لنگهي آيو آهي، جي اها خبر پنهنجي سائين کي پئي ته ڪاوڙ ڪنديون. انهن هن کي چيو ته: تون ڪير آهين، ۽ ڇو آيو آهين؟ هتان هڪدم هليو وڃ. ائين چوندي غيرت جهلي ٻانهن کان وٺي اڇلايس ته وڃي غارغفار جي ڪوهه ۾ پيو، ۽ تيستائين پيو رهيو جيستائين حيرت ۽ غيرت جو پهرو پورو ٿيو.

ٿوريءَ دير کان پوءِ قياس ۽ اخلاص پهري تي آيا. انهن کي رحم آيو، دلشاد کي ڪوهه مان ٻاهر ڪڍيائون. خبرون چارون پڇيائون تيستائين هنن جو پهرو به پورو ٿيو. وري مهر ۽ محبت جو وارو پهري جو آيو. جن به بادشاهه کان خبرون پڇيون، هنن انهن کي ۾ سموري ڳالهه ڪري ٻڌائي. هنن چيس ته: ڏِڄ نه. دنيا گنبذ جي در تي بيٺو آهين. تون پنهنجو آواز به هن آواز سان ملاءِ ته فتح تي پوئي. دلشاد بادشاهه نار جي آواز سان آواز ملائي ڪلمون پڙهيو: "لااِله الاالله محمدرسول الله صلي الله عليه وسلم" ته اتي روح پرواز ڪري ويس. هن دنيا فانيءَ مان رحلت ڪري وڃي بهشت جي حوالي ٿيو.

ڳامون سچار-۴ *

”ڳامون“ نالي هڪ ڇوڪرو لقاپور نالي هڪ ڳوٺ ۾ رهندو هو. ننڍي هوندي کان ئي هو سچ سچ ڳالهائيندو هو، ان ڪري مٿس نالوئي ڳامون ’سچار‘ پئجي ويو هو. انهيءَ ڪري پري پري جي ماڻهن، ڳامون جي سچ ڳالهائڻ بابت سندس نيڪي هڏي پرپٺ هن سان ياراڻي ڳنڍي ڇڏي هئي. سندس پيءُ ننڍي هوندي ئي گذاري ويو هو، باقي سندس پوڙهي ماءُ اوڙي پاڙي جو اَنُّ جنڊ تي پيهي، سندس ۽ پنهنجو پيٽ گذر پئي ڪندي هئي. نيٺ ٿوري گهڻي ڏينهن ڳامون ٻه ڪتڻ ڪمائڻ جهڙو ٿيو ۽ هڪڙي ڏينهن پنهنجي ماءُ کي چيائين ته: امان! هاڻي آءٌ ڪمائڻ جهڙو ٿيو آهيان ۽ موڪل ڏينم ته پرديس ۾ وڃي ڪمايان ۽ توکي ڪٿي ڪارايان. ماڻس چيس ته: ابا! منهنجي مرضي آهي ته توکي ملان مڪتب وٽ ڇڏي اچان ته ڪي ٻه-چار اکر علم جا پڙهائين. ڳامون اهو هڏي ماءُ کي چيو ته: امان! سياڻا پٽ پينگهن ۾ پڌرا، بابو پڙهيو هو باقي آءٌ پڙهندس. ماءُ ڏٺو ته هي رهندوئي ڪين، سو لاچار موڪل ڏنائينس.

نيٺ ماءُ کان موڪل وٺي اٿو پلاند ۾ ٻڌي اٿي هليو. رستي ۾ هڪڙي هنڌ ڪيس بک اچي تپايو. اٿو ته ساڻ هئس پر ماني ڪير پچائي! نيٺ هڪلي هڪڙي ڳوٺ ۾ آيو، جتي ڪيس هڪڙي مائي ڏسڻ ۾ آئي. ڳامون وڃي مائي وٽ ويو ۽ سلام ڪيائينس. مائيءَ پڇيس ته: ابا! تون ڪير آهين؟ ڳامون ورانيو ته: امان! آءٌ پرديسي آهيان، بک ڏاڍي لڳي اٿم؛ هي اٿو ساڻ اٿم،

* هن ڳالهه جون ٻه روايتون وچولي (تعلقي حيدرآباد) مان محمد صالح سپيءَ ۽ (ٽنڊي الهيار) مان گل محمد آزاد کان مليون.

تنهن مان جي سونڪي ٻه مانيون پچائي ڏين ته تنهنجي وڏي پلائي ٿيندي. پوڙهيءَ چيس ته: پٽ! ويهه ته آءٌ توکي ماني پچائي ڏيان. پوءِ ڳامون کان اٽي جي هڙ وٺي ڇوڙي ڏٺائين ته اٽو صاف ۽ سٺو پيٺل هو، اٽي دل ٺڙئي سرڪي ويس سو ڇا ڪيائين جو اهو اٽو رکي ٻاجهريءَ جو هڪڙو روڍلو گهڙي پچائي آڻي ڳامون جي اڳيان رکيائين. ڳامون جو روڍلو ڏٺو سو سڙي ويو ۽ مائي کان پڇيائين ته: اما! هي ڇا...! مون ڏنو ڪڻڪ جو اٽو ۽ ماني ملي ٻاجهري جي! مائيءَ جواب ڏنو ته: پٽ! هن زمين جو وڙ ڪواڙو آهي، جڏهن اٽو ڳوهيم ته به ڪڻڪ جو هو، پر جنهن مهل دانگيءَ تي وڌم ته ٻاجهر جو ٿي پيو، هاڻي انهي ۾ منهنجو ڪهڙو ڏوهه آهي! ڳامون کي ڪوڙ تي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي، پر ٻاهريون ٺهو رکي مائيءَ کي چيائين ته: اما! ائين هوندو؛ پر هاڻي رکي ماني ڇا سان کان؟ تو وٽ ڪو ٿانءُ هجي ته مونکي ڏي ته آءٌ ڪو ڳهڻ وٺي اچان.

مائيءَ چيس ته: ابا! ترس ته وٽو آڻي ڏيئين. ائين چئي مائي اندران وڃي هڪڙو وڏو وٽو ڪڻي آڻي کيس ڏنو ۽ خيال ڪيائين ته وڏو وٽو هوندو ته جهجهو ٻوڙ آڻيندو. ڳامون اهو وٽو ڪڻي دڪان تي آيو ۽ وٽو وڪڻي ٻيا پيسا ڇيلهه سان ٻڌائين، باقي ٽڪي واري ٽڪر جي جمني وٺي ان ۾ ٻوڙ وجهائي مائيءَ جي گهر آيو ۽ مانڻ ڪري ويهي ماني کائڻ لڳو. مائي ڏسي عجب ۾ پئجي ويئي، پر ڪچيائين اصل ڪين. جڏهن ڳامون ماني کائي بس ڪئي، تڏهن پڇيائينس ته: اڙي ابا! هيڏو سارو وٽو توکي ڏنم، تنهن مان ٽڪر جي جمني ڪيئن ٿي؟ ڳامون ورائيو ته: اما! برابر تنهنجي ڳالهه سچي نڪتي، چو ته جڏهن مون ٻوڙ ورتو هو تڏهن به اهو وٽو هو، پر جڏهن تنهنجي گهر جي لوڙهي اندر گهڙيس تڏهن ڦري جمني ٿي پيو، سو برابر زمين جو ڪو اهڙو ور آهي، هاڻي آءٌ به هتان جلد نڪران، متان پٽ مان ڌيءَ نه ٿي پوان! مائي چيس ته: ڇورا! اهي مسخريون وڃي ٻين سان ڪر... جهٽ ڪري ٻاهر ڪڍ وٽو نه ته هل بادشاهه وٽ، آءٌ ٻاڻهي انصاف ٿي ڪرايان. ڳامون چيس ته: هل آءٌ تيار آهيان، ائين چئي ٻئي گڏجي بادشاهه ڏي روانا ٿيا.

ڳاموءَ ماٺي ڳوٺ سان نکري پنڌ پيا. ڪجهه پنڌ ڪرڻ کان پوءِ هڪڙي پوڙهي ڳڏين، جا ڏڌ ۽ مکڻ جي چاڏي مٿي تي کنيو غازي خان بادشاهه جي شهر ۾ وڪڻڻ لاءِ پئي ويئي. هي ٻئي ڄڻا به ان مائيءَ سان خبرون چارون ڪندا گڏ هلندا رهيا. هڪڙي هنڌ ان ڏڌ واري پوڙهيءَ ڳاموءَ کي چيو ته: ابا! شهر اڃا به تي ميل پرڀرو آهي، تون ڪو راڳ، يا ڪافي چائندو هجين ته ٻڌاءِ، جيئن رستو جلد ڪٽي! تنهن تي ڳامون ورائيو ته: هائو ڏاڏي ٿورو گهڻو مڙيئي جهونگاري چائندو آهيان. ائين چئي هڪڙي ڪافي چيائين. ڪافي پوري ڪري پوڙهيءَ کان پڇيائين ته: ڏاڏي! ڪيئن ڪافي وڻيئي؟ پوڙهي ورائيو ته: ابا! ڪافي ته وڻي، پر اڃا دل نه ٺري! تنهن تي ڳامون وري ٻي ڪافي ٻڌايس. ڪافي جڏهن پوري ٿي، تڏهن ڳامون پڇيس: ڏاڏي! ڪيئن، هاڻي ته دل ٺري؟ پوڙهي وري به ساڳيو جواب ڏنس ته: نه ابا! اڃا ٺري آهيان. ان تي ڳامون چيس ته: ڏاڏي! جيڪڏهن اڃا نه ٺري آهين ته پوءِ اهڙو ٿو راڳ، ٻڌائيان جو يڪي ٺري پوندينءَ. ائين چئي هٿ ۾ جيڪو ڏنڊو هوس سو، ٺڪاءُ ڪرايائينس مٿي تي رکيل چاڏي تي. ڏڪ سان چاڏي ٺڪر ٺڪر ٿي ويئي ۽ سمورو ڏڌ مکڻ مائي جي مٿان هارجي ويو. پوءِ ڳامون پڇيس ته: ڪيئن، ڏاڏي! هاڻي ته ٺرينءَ؟ اتي پوڙهيءَ چيس ته: ڇورا ندورا! منهنجو سمورو ڏڌ مکڻ زيان ڪري ڇڏيئي، هل ته تو کي بادشاهه وٽ وٺي ٿي هلان. ڳامون چيو ته: ڏاڏي! تو ڪونه چيو هو ته مونکي اهڙي ڪافي ٻڌاءِ جو ٺري پوان؟ باقي تون مونکي بادشاهه وٽ وٺي ٿي هلين ته هل، آءٌ پاڻهي ٿو هلان.

هلندا اچن ته وات تي هڪڙو سوار گڏين. ان جو گهوڙو هيڏي ساري گوڙ کي ڏسي اڄ ٽلو ۽ اڳتي هلڻ جي نه ٿيو ڪري. سوار گهڻئي مٿا مونا هنيا، پر گهوڙو اصل نه چري. ان تي ڳامون جي هٿ ۾ ڏنڊو ڏسي چيائين ته: ادا! گهوڙي کي ٿورو لڪڻ جي ٺوڪر ڏي ته اڳتي هلي. ڳامون اهو ٻڌي هٿ ۾ جو ڏنڊو هئس،

سو ڪٿي اچي گهوڙي کي ورتائين. ڏندڻ جي باهه تي گهوڙو اچي پاڄ ۾ پيو ۽ سوار کي پهرئين تي سان ڪيرائي، پاڻ الاجي ڪيڏانهن غائب ٿي ويو. سوار ويچاري کي ڏڪ آيو ڏاڍو سو ڪپڙا ڇنڊي اٿيو ۽ اچي گاسون تي ڪاوڙيو ۽ چيائينس ته: نالائق! مونکي ۾ ڏڪ ڏياريءِ ۽ گهوڙو ۾ وڃايءِ! آءٌ توکي اصل ڪونه ڇڏيندس. ان تي گاسون وراڻيو ته: ادا! تون ڪاوڙجين ڇو ٿو؟ تو پاڻ چيو ته گهوڙي کي لڪڻ جي ٽوڪر ڏي سو مون هڪليو، انهيءَ ۾ منهنجو ڪهڙو ڏوهه. تنهن تي سوار چيس: هي گهوڙو بادشاهه جو هو ۽ آءٌ بادشاهه جي ڪم سانوڻي رهيو هوس. ”هل بادشاهه وٽ ته تنهنجي خبر ٿو وٺان.“ ائين چئي هو ٻه هنن ميني سان گڏ جي اٿي هليو.

ڪجهه پنڌ ڪرڻ ڪان پوءِ هنن کي اڃ لڳي. رستي تي هڪڙو کونڙو نظر آين، کوٽ وٽ ڪاهي رهيا کوٽ جي ٻاهران هڪ کوهه هو، جنهن تي ڪن مائهن پاڻي پئي پريو. گاسون انهن ڪان پاڻي گهريو جنهن تي انهن مائهن هنن ٽنهي کي پاڻي پياري پوءِ گاسون کان خبرچار پڇي ته: ابا! تون ڪٿي جو رهاڪو آهين؟ گاسون وراڻيو ته: آءٌ لقاپور جو رهاڪو آهيان. لقاپور جو نالو ٻڌي انهن مان هڪڙي ڇٽي رڙ ڪري چيو ته: پلا اهو ته ٻڌاء ته لقاپور کي باهه ڪيئن لڳي؟ ان تي گاسون وراڻيو ته: ڇو ته، واتين ويٺين ٻڌايانو يا ڇو ته هتي جا پرتا ڪري ڏيکاريانو؟ تنهن تي ميني چيو: واتين ويٺين مزو نه ايندو، هتي جا پرتا ڪري ڏيکار! ان تي گاسون چيو ته: چڱو، هڪڙي ٻلي، ڪپهه جو ذرو ۽ گاسليٽ ڪٿي اچو ته هتي جا پرتا ڪري ڏيکاريانو. انهن مان ڪي ماڻهو ويا شيون ڪٺي ۽ هي ٽيئي ڄڻا ساهي ڪٺي لاء ويهي رهيا.

ٿوري دير ڪان پوءِ مائهن گهربل سڀ شيون آڻي گاسون کي ڏنيون. گاسون ڪپهه جو موٺو ٺاهي، ان تي گاسليٽ هاري ٻليءَ جي پڇ ۾ ٻڌي ڪٿي تيلي ڏني. ٻلي کي جو آيو ٺوڻ سو وٺي کوٽ ڏانهن ڀڄڻ لڳي. ساري کوٽ کي چوڌاري لوڙهائي

لوڙها هٿا ۽ وري گهر ڪچا، پوءِ هيون پنگيون، سو پلي جتان تي لنگهي اتان باهه جا آلا اٿڻ لڳا، بيٺي بيٺي ساري ڳوٺ کي باهه وڪوڙي وئي ۽ سارو ڳوٺ جلي خاڪ ٿي ويو. جڏهن ڳوٺ جا ماڻهو باهه وسائڻ سان واندا ٿي ڪاوڙجي هن ڏي آيا تڏهن گامون چين ته: ادا! لقاپور کي اجهو ائين باهه لڳي هئي. ماڻهن جا سڙيا هٿا گهر، تن گامون کي گهٽ وڌ ڳالهائي چيو: ”هوڙا تهڙا! اسان جو سارو ڳوٺ ساڙي ڇڏيئه! هاڻي هل غازي خان وٽ ته تو کي ڪاٺ ۾ ٺا وجهايون. گامون چين ته: پيلي! ان ۾ منهنجو ڪهڙو ڏوهه؟ توهان ئي ته چيو هو ته هتي جا پرتا ڪري ڏيکار. هاڻي جي بادشاهه وٽ وٺيو ٿا هلو ته يا بسم الله، هلو. پوءِ سيٺي گامون کي وٺي غازي خان ڏي روانا ٿيا.

پوري سج لٿي مهل اچي غازي خان جي شهر ۾ پهتا. بازار ۾ مٺائي جا دڪان ڏسي گامون دل ۾ چيو ته، مٺايون ته ڪائجن پر پيسو آهيئي ڪونه. سو ڪا اٽڪل ڪرڻ گهرجي. پوءِ سيني کي وٺي اچي هڪ حلوائي جي دڪان تي ويهاريائين. پهرين هڪڙي ٿالهه تي هٿ رکي، حلوائي کان پڇيائين ته: سيٺ! هن مٺائي جو گهٽي سير آهي؟ حلوائي چيس ته: انهي ۽ جو پنج رپيا سير آهي. گامون وري ڏسي ڏسي ٻئي ٿالهه تي هٿ رکيو ۽ پڇيائين ته: سيٺ! هن سان گهٽي سير؟ سيٺ روائيو ته: اهو به پنج رپيا. گامون وري ٽئين ٿالهه تي هٿ رکي پڇيس ته: سيٺ! ڀلا هن جو گهٽي سير ڏينديں؟ حلوائي چيو ته: اهو به ائين. گامون کي ڪپندو ئي اهڙو لفظ هو ائين (مفت ۾) ٻڌائين سو سيني کي چيائين ته: کائو. پوءِ سڀ مٺائي کي لڳي ويا. جڏهن مٺائي کائي بس ڪيائون، تڏهن چپ اکهي سڀ اٿي اکٽي هليا. اتي حلوائي سڏ ڪري چيو ته: ابا! پيسا ته ڏيندو وڃ. گامون جواب ڏنس ته: سيٺ صاحب! مٺائي ته ائين واري هئي، پوءِ پيسا وري ڇاجا؟ سيني کان پڇي ڏس. تو ڪونه چيو هو ته اها مٺائي ائين. اها ڳالهه ٻڌي حلوائي ڪاوڙجي اٿيو ۽ گامون کي چيائين ته: ٺڳـــا! هل

بادشاهہ وٽ. انهن ٽنهي ڄڻن کي ساڻ گڏجي اچڻ جو حڪم ٿيو.

جڏهن محلات جي ويجهو پهتا تڏهن ڏسن تہ هڪڙو فقير محلات جي اڳيان بيٺو سرندو وڄائي ۽ خيرات لاءِ بيٺو صدائون هڻي. ان تي ڳامون کي لڳي ڪاوڙ ۽ هڪ چماٽ واهي ڪڍيائينس ۽ چيائينس تہ: نڪري وڃ هتان! توکي بادشاهہ جي حرم جو بہ حياءُ ڪونهي. فقير چماٽ کائي ڀرين تہ ماٺ ٿي ويو پر پوءِ ڳامونءَ کي چيائين تہ: تو مونکي بيگناهہ ماريو آهي، هاڻي آءٌ توکي ڪونہ ڇڏيندس؛ هل بادشاهہ وٽ. ڳامون چيو تہ: هل، پوءِ تہ فقير بہ هنن ساڻ گڏجي اچي هليو.

آخر اچي بادشاهہ جي دربار وٽ پهتا. دربان وڃي غازي خان کي ٻڌايو تہ: ڪي دانهين آيا آهن. غازي خان حڪم ڪيو تہ سڀني کي وٺي اچو! سڀئي ماڻهو ڳامونءَ جي دانهن ڪرڻ لڳا. آخر غازي هڪ هڪ ماڻهو جي دانهن ٻڌندو، ڳامون کان ان جو سبب پڇندو ويو، جڏهن ٻين سڀني ساڻهن جا بيان ۽ ڳامونءَ جا جواب ٻڌي دنگ ڪيائين، تڏهن پڇاڙيءَ ۾ فقير جو وارو آيو. فقير عرض ڪيو تہ: قبلا! هن مونکي بيگناهہ ماريو آهي. غازي خان ڳامون کان ان جو سبب پڇيو. ڳامون ورائيو تہ: سائين! مون فقير کي چيو تہ: بابا! هي بادشاهہ جو محلات آهي ۽ توکي جي خيرات وٺڻي آهي تہ وڃي بادشاهہ جي دربار مان وٺ، پر فقير نہ مڙيو ۽ حرم سراءِ مان نڪرندڙ ٻانهين کي تنگ ڪرڻ لڳو، ان تي مون کيس چماٽ هڻي ڪڍي. بس، سائين! منهنجو جي ڏوهہ آهي تہ اهو آهي. ان تي غازي خان چيس تہ: ڳامون! تو جيڪي ڪيو سو تہ ٺيڪ آهي، پر توکي هن فقير کي زباني سمجهائڻو هو ۽ ڌڪ نہ هڻينس ها، هاڻي ٻين سڀني ڳالهين ۾ تون بڏوهي آهين؛ باقي چماٽ لاءِ هن کي پنج رپيا ڏنڊ ڀري ڏي.

اهو فيصلو ٻڌي ڳامون کيسي ۾ هٿ وجهي ڏهہ رپين وارو نوٽ ڪڍي ڪٽي بادشاهہ کي ڏنو ۽ هڪ چماٽ بہ واهي ڪڍيائينس. چماٽ هڻي غازي خان کي چيائين تہ: حضور! مون وٽ پنج رپيا

کليا ڪِوندا آھن، ان ڪري پنج رپيا ڏيو فقير کي ۽ باقي پنج رپيا، سي وري ھڪڙي چماٽ جا توھين کٽو. اھا ڳالھ ٻڌي غازي خان اچرج ۾ پئجي ويو ۽ گامونءَ کي چيائين ته: اڙي واھ ڙي گامون واھ! جھڙو ٻڌوسون تھڙو ڏٺوسون. نيٺ اٽڪل ڪري مونکي ٻه چماٽ ھڻي وٺين. چڱو، ھاڻي ھي وٺ پنھنجو ڏھين جو نوٽ ۽ تون وڃ. پنھنجي پوڙھي ماءُ کي وٺي اچ ۽ اچي منھنجي بادشاھي ۾ رھو. خزانچي کي حڪم مليو ته گامونءَ کي پنج سو اشرفيون ڏيو ته ڳوٺان وڃي پنھنجي ماءُ کي وٺي اچي. جيڪي دانھين آيل ھئا، تن جو اھو فيصلو ٻڌو، سي سڀ ڦڪا ٿي پوئتي موٽيا.

گامونءَ کي جڏھن خزانچيءَ پنج سوَ اشرفيون ڳڻي ڏنيون ته انھن مان ھڪڙي اشرفي پٽ تي ڪري پئي، جنھن کي کڻي چمي جھوليءَ ۾ وڌائين. وزير اھو لقاءُ ڏسي بادشاھ غازي خان کي چيو ته: ھيءُ وڏو ڪو ڪنجوس آھي جو ھڪڙي اشرفي به نوڪرن جي لاءِ پٽ تي نه ڇڏي! ان تي گامونءَ نھ پھ جواب ڏنو ته اشرفي تي بادشاھ جي صورت اڪريل آھي. جنھن جي بي ادبي ڪرڻ مونکي نٿي وڻي، تنھن ڪري مون ان کي ڪڍي ورتو. مٿان متانس ڪنھن جو پير اچي وڃي تنھنڪري چمي کڻي جھولي ۾ وڌي اٿم. ان ۾ منھنجو ڪنجوس ھئڻ ڪيئن توکي معلوم ٿيو؟ اھو گفتگو غازي خان کي ڏاڍو وڻيو پوءِ گامون کي جلد ماءُ وٺي اچڻ جو تاڪيد ڪري موڪل ڏنائين.

گامون جي وڃڻ کان پوءِ وزير، غازي خان کي چيو ته: سائين! ھي ڪٿي جو انصاف آھي، جو ھڪڙي ٺڳ جنھن ھيترن ماڻھن کي ستايو ۽ نقصان پھچايو تنھن کي سزا نه ڪانه ملي؛ پر اُٽلندو انعام مليو! اھو ٻڌي غازي خان وزير کي چيو ته: اي وزير! ھي ٺڳ نه ھو؛ پر عقلمند ھو ھن پنھنجي عقلمندي سان سڀني کي بيعقل بنائي ڇڏيو؛ توکي جيڪڏھن آزمودو وٺڻو آھي ته وڃي ڇوڪري کان ڪنھن عقل سان پنج سوَ اشرفيون واپس وٺي اچ!

جيڪڏهن ڇوڪري ڪان اشرفيون وٺي آئين ته آءٌ توکي هڪ هزار اشرفيون انعام ڏيندس. وزير اهو ٻڌي، هائو ڪري گهوڙي تي چڙهي گامونءَ جي پٺيان روانو ٿيو.

گامون اڃا شهر مان نڪري اڳيرو ٿيو ته وزير اچي ڀيٽس ۽ ٻيهاري چيائينس ته: اي گامون! آءٌ بادشاهه جو وزير آهيان، هن مونکي انهي لاءِ موڪليو آهي ته تنهنجو امتحان وٺان. هاڻي جي تون اهڙو عاقل آهين ته هنن ٻن سوالن جا جواب ڏي، جي جواب صحيح هوندا ته اشرفيون تنهنجون آهن، پر جي جواب غلط هوندا ته اشرفيون واپس ڏيندين. گامون ورائيو: مونکي قبول آهي. وزير چيس ته: چڱو ٻڌ! پهريون سوال آهي ته ڌرتي جو وچ ڪٿي آهي؟ ۽ ٻيو سوال آهي ته خدا ڪهڙين ڳالهين ۾ راضي آهي؟ گامونءَ وزير کي چيو ته: سائين منهنجا! توهين ٻئا آهيو گهوڙي تي ۽ آءٌ هيٺ، تنهنڪري گهوڙو ڏيو مونکي ته گهوڙي تي چڙهي ڏسي توهان کي ٻڌايان ته ڌرتي جو وچ ڪٿي آهي. وزير يڪدم گهوڙي تان لٿو ۽ گامون گهوڙي تي سوار ٿيو. هڪڙو ٻه چڪر هڻي، هيٺ مٽي ڏسي وزير کي چيائين ته: وزير صاحب! ڌرتي جو وچ اهو آهي جتي توهان بيٺا آهيو. وزير چيو ته: سو وري ڪيئن؟ گامون چيو ته: جي توهان کي اعتبار نه اچي ته ڀلي ماپ ڪري ڏسو، پوءِ به آءٌ ٻڌل آهيان. باقي ٻئي سوال جو جواب هي آهي ته الله سائين، هن ڳالهه ۾ راضي آهي ته پيادا ڪري سوار ۽ سوار ڪري پيادا. توهان ٿورو اڳ سوار هئا ۽ هن وقت آءٌ سوار آهيان. هاڻي بادشاهه کي وڃي ڏي سلام پنهنجي الله واهي. ائين چئي گامون گهوڙو هڪلي هليو ويو. گهوڙو هو ڀلو سو اک ڇنڀ ۾ غائب ٿي ويو ۽ وزير جتي بيٺو هو، اتيئي بت بنجي ويو. نيٺ ڪجهه وقت کان پوءِ غازي خان وٽ آيو، پر ڦڪائي کان ڪنڌ هيٺ ڪري ويهي رهيو. غازي خان پڇيس ته: وزير! ڪر خبر، اشرفيون وٺي آئين؟ وزير ورائيو ته: قبلا! گامون برابر عقلمند آهي. مون کان گهوڙو به ڦري ويو.

اهو ٻڌي سڀ درٻاري مٺس کلڻ ڪرڻ لڳا.

گامون وزير کان گهوڙو ڦري جلدئي اچي پنهنجي ڳوٺ پهتو ۽ پنج سؤ اشرفيون ڪڍي ماءُ جي اڳيان رکيائين، جا پهريائين ته حيرت ۾ پئجي وئي، پر پوءِ گامونءَ سڄي ڳالهه ڪري ٻڌايس جا ٻڌي خوش ٿي. ٻن ٽن ڏينهن کان پوءِ گامون پنهنجو ڳوٺ ڇڏي ماءُ سوڌو اچي غازي خان وٽ رهيو. جنهن کيس رهڻ لاءِ جاءِ ڏني. ٿورن گهڻن ڏينهن بعد گامون جي سچائي ڏسي غازي خان کيس خاص ماڻهن ۾ شمار ڪيو ۽ کيس ڏاڍو ڀائيندو هو. هرڪا صلاح مصلحت گامون کان ئي پڇندو هو، جنهنڪري درٻارين مان ڪيترا سندس دشمن ٿي پيا ۽ هن جي برخلاف گهاٽ گهڙيندا رهيا، پر ورندو ڪجهه به ڪونه هو.

گامون سچار-٥ *

گامون ننڍي هوندي کان ئي سچار هو، پر چرچائي ٻه هوندو هو، نواب غازي خان جو ٻه مٿس تمام گهڻو راض هو، سو ٻه انهي ڪري جو سندس ڳالهيون ڪيس وڻنديون هيون. گامون ٻين کي ته سچ چئي ڏيندو هو، پر خود نواب صاحب کي ٻه چوندي ڪين گسندو هو، هڪڙي ڏينهن جي ڳالهه آهي ته نواب غازي خان ۽ گامون، ٻئي اڪيلا ويٺا هئا. نواب صاحب عطر جي شيشي کڻي ان مان ذرو ڪڍي، پنهنجي ٻت تي تي لڳايو، ته اتفاق سان ان شيشيءَ مان، هڪ-ٻه ڦڙا عطر جا هارجي پٽ تي ڪري پيا. نواب صاحب کان بي اختيار دانهن نڪري ويئي ته: اڙي! تنهن تي گامونءَ طعنو هڻي چيس ته: نون بادشاهه لکن جو مالڪ، هڪ-ٻه ڦڙي عطر جي هارجڻ تي يڪدم اڙي جي دانهن نڪري ويئي اٿيئي! چڱو جو ڪو ٻيو ڏاريون ماڻهو ويٺل ڪونه آهي، نه ته اهو ته الاجي ڇا سمجهي ها! غازي خان دل ۾ چيو ته، گامڻ جي ڳالهه ته بلڪل پوري آهي. ذري عطر لاءِ دانهن نڪري ويئي اٿم. پر اهو تڪو پاڻ تسان ضرور لاهيندس، نه ته گامون مهڻن سان کڻي ڇڏيندو، سو ڇا ڪيائين جو مشڪ، عطر خريد ڪري، ڳوٺ جي ٻرسان هڪڙي وهندڙ واهه ۾ هارايائين ته واهه ۾ پاڻيءَ سان گڏ عطر ۽ مشڪ جو واهه وهڻ لڳو، ۽ خوشبوءِ ڀڪڙجي وئي. انهن ڪري پوءِ گامونءَ کي چيائين ته: ڪيئن تو ڀانئين، ڏس اسان مشڪ ۽ عطر جا واهه وهائي ڇڏيا آهن! گامڻ چيو ته: حضور! هي واهه ته خير، پر عطر ۽ مشڪ جا درياءَ کڻي وهايو، ته ٻه "اڙي"

---

* هن ڳالهه جي روايت وچولي (تعلقي شهدادپور) مان ظفر بلوچ، کان ملي.

جو سٽ نہ ٿيندا. نواب غازي خان چيو تہ: برابر مون کان بيوقوفيءَ سان لفظ نڪري ويو، هاڻي ڇا بہ ڪريان تہ اهو ٽڪو نہ لهندو! مفت خزانو لٽائڻو آهي. تنهنڪري ڪٿي ماٺ ڪيائين.

ڪجهہ ڏينهن گذريا تہ نواب صاحب پر واري کوٽ سان ماڻتي ڪرڻ جو خيال ڪيو. مگر مليس ۽ شاديءَ جا ڏينهن بہ مليس، هاڻي شاديءَ جي تياري ٿيڻ لڳي. جڏهن شاديءَ جي رات ٿي تہ، نواب صاحب دل ۾ خيال ڪيو تہ، جي ڳامون بہ شاديءَ تي هلندو، ۽ اتي ڪنوار ۾ يا ڪنهن ٻئي نموني جي ڪمي پيشي ڏسندو تہ سچ چوڻ کان رهي ڪين سگهندو! متان ڪا خامي ڏسي ۽ مهڻو يا طعنو هڻي، تہ اها بيعزتي آهي! اهو خيال ڪري، ڳامونءَ کي سڏي چيائين تہ: ڳامڻ! تون هتي رهج! جو پوئتي لاءِ بہ ڪا اعتبار جوڳي پهر ڇڏڻي آهي، تو ۾ اعتبار آهي ٻين ۾ اهڙو ڀروسو ڪونهي. آءٌ سانجهيءَ شادي ڪري، سڀاڻي موٽي ايندس، تون مڙس ٿيو پنيان سڀ ڪم جي نظرداري رکيو ويٺو رهج. ڳامونءَ حڪم ٻڌي ڪٿي ماٺ ڪئي. نواب صاحب ڇڄ وٺي ويندو رهيو. وچ تي درياءُ پار ڪرڻو هو. نواب پتڻ ٽپي سمورن ميربحرن کي حڪم ڏنو تہ: اڄ رات ڪو بہ ماڻهو هن پر نہ اڪارجو، جي اڪاريو تہ سزا ملندوَ. ائين چئي نواب، پنهنجي ڇيڄ سميت اچي ساهرن وٽ پهتو. شاديءَ جا شغل لڳا پيا هئا، تان جو اچي سج لٿو رات پيئي.

ڳامونءَ حڪم تہ ٻڌو، پر دل ۾ اچي خيال ٿيس، تہ هي رکو منهنجن مهڻن کان ٽڻائي، نواب صاحب مونکي اتي رهائي ويو آهي. آءٌ بہ چوڏ شاديءَ جو مزو ڏسان سو ڇا ڪيائين، جو رات ٿي تہ زنانو لباس پهري، ڀيو نمون وکو ڪنوار لاءِ هڙ ۾ ٻڌي ڪٿي اٿي هليو. جڏهين پتڻ تي آيو تہ ملاح هن پر اڪاريس ٿي نہ، چي ماڻي! نواب صاحب منع ڪئي آهي. مونکي سزا ڪاٺي ڪانهي. تنهن تي ڳامونءَ چيس تہ: اي ميربحر! آءٌ بہ نواب صاحب جي ٻانهي آهيان، ۽ هندس ڪنوار جو وکو رهجي

ويو آهي، اهو اڄ رات ضرور ڪِندو، انهيءَ ڪري ڪيئن به اهو وڳو جلد پهچائڻو آهي، نه ته نواب صاحب دل ۾ ڪندو، پوءِ پنهنجي جند ڇڏائڻ لاءِ تو تي ڏوهه هڻنديس؛ مصيبت ۾ وري به تون پوندين— مونکي چيا آهي. انَي ميربحر ڏنو ته هيءَ مائي سچ ٿي چوي؛ شاديءَ جو وڳو نه پهتو ته برابر پڇا ٿيندي، هيءَ ٻانهي به چوندي ته پٽڻ واري موٽائي ڇڏيو ته ڏوهه سڄو مون تي ايندو. نواب صاحب متان ڪا وڏيڪ سزا ڏئي، سو چيائين ته: مائي! اٽي ڪيترو وقت لڳندءِ؟ مائيءَ جواب ڏنو ته: بس، رکو وڳو ڏيئي پوئُتي ورڻو اٿم. پٽڻ واري چيس ته: چڱو مائي! آءٌ توکي پتڻ آڪاريان ٿو، تون جهٽ پٽ وڳو ڏيئي اچ، ته وري به پتڻ اڪاري هن پر ڪري ڇڏيانءِ. ڳامون ٻيڙيءَ تي چڙهي، هن پر وڃي لٿو، جتان سڌو شاديءَ ۾ آيو. نواب جي شاديءَ ۾ ته ڪئين مزا لڳا پيا هئا سي به هن ڏٺا، دل به خوش ڪيائين. نيٺ گهمندي گهمندي هڪڙيءَ ٻانهيءَ کي اچي ياسو ڏنائين، ۽ چيائينس ته: ادي! هڪڙي پلائي ڪر، ان جو توکي چڱو عوضو ڏينديس. تون مونکي نواب صاحب جي ڪٺ هيٺان آماڻي ڇڏ، اها خبر توکي ۽ مونکي؛ آءٌ تنهنجو نالو به ظاهر نه ڪنديس. ٻانهيءَ هن کي لڪائي نواب صاحب ۽ ڪنوار جي ڪٺ هيٺان ويهاري ڇڏيو. ڪٺ تي وڏو هنڌ وڇايل هو، ان ڪري ڪٺ جي هيٺان ويٺل ماڻهو ڏسي نه پيو سگهجي. ٿوريءَ دير کان پوءِ نواب صاحب ڪنوار سميت اچي ڪٺ تي ويٺو، ٻيون ٻانهيون گهوٽ ڪنوار کي اندر اماڻي، در ٻيڪڙي ويندي ون رهيون.

نواب صاحب خلاصو ٿي، پنهنجي ڪنوار سان مٺيون مٺيون ڳالهيون ڪرڻ لڳو. ڳاموءَ ڪٺ جي هيٺان سيڪجهه ويٺي ٻڌو. خير، نواب صاحب ۽ ڪنوار ڪجهه وقت کان پوءِ آرامي ٿيا. ڳامون سيڪجهه ٻڌي سٺي ڪٺ هيٺان نڪتو، ۽ هنن ٻنهي کي ننڊ ۾ ڏسي، سيرانديءَ کان ريشمي رومال ۾ ويڙهيل خنجر رکيل هو، سو کڻي سڌو پتڻ تي آيو، ۽ پتڻ آڪري پنهنجي جاءِ تي پهتو.

ٻئي ڏينهن نواب صاحب ڪنوار وٺي، ڄڃ سميت اچي گهر رسيو. سڀني ماڻهن نواب کي شاديءَ جون مبارڪون ڏنيون. گاموءَ به نواب کي مبارڪون ڏنيون. شادي جي ٽئي ڏينهن نواب صاحب شاديءَ جي خوشيءَ ۾ مجلس ڪئي. سڀئي امير وزير ۽ ٻيا ماڻهو اچي گڏ ٿيا. ڪنهن مهل گامون به اهو ريشمي رومال ۽ خنجر ٻڌل ڪلهي تي رکي، اچي مجلس ۾ حاضر ٿيو. خنجر ۽ رومال ڏسي نواب سڃاتو ۽ گامون کان پڇيائين ته: هيءُ خنجر ۽ رومال توکي ڪٿان هٿ آيا؟ گامون چيو ته: سائين! پاڻ سڃاڻو. نواب غازي خان اهو ٻڌي سڙي ويو ۽ چيائينس ته: حيف هجئي گامڻ! تو منهنجو حڪم نه مڃيو؛ نيٺ اچي پهتين. تون نافرمان آهين تنهنڪري سونگي نه گهرجين. منهنجي شهر مان ئي اڄ جو اڄ هليو وڃ. گامون ويچارو حڪم ملڻ تي هڪدم پنهنجا ٽپڙ ٻڌي، شهر ڇڏي ويندو رهيو.

گاموءَ جي وڃڻ کان پوءِ، نواب صاحب جي ڪچهريءَ مان آهو مزو گهٽ ٿي ويو. حڪومت جو ڪاروبار به سولو نه پيو هلي. ٻيلا بي ايمان نوڪر گامون جي برابريءَ ۾ ڪٿي ٿا اچي سگهن! ٿوري گهڙي ڏينهن، نواب غازي خان کي اچي گامون ياد پيو. سو ڳولها ڦولها ڪرائي کيس گهرائي ۽ پرچائي پاڻ وٽ ويهاريائين ۽ هن جو ساڳيو اڳيون عهدو قائم رکيائين. گاموءَ جي اچڻ سان نواب صاحب جي ڪچهريءَ جي رونق ٿي ٻيڻي ٿي پئي. وري به ساڳيءَ طرح عدل ٿيڻ لڳو. اڳيون وزير دل ۾ پچڻ لڳو ته ڪيئن به ڪري گاموءَ جو ڪو ڪوڙ ثابت ڪريان. ته کيس هميشه لاءِ نواب صاحب جي دربار مان تڙائي ڪڍان. سو پيو وجهه ڳوليندو هو. ڪيترا ڏينهن گذري ويا، پر هن کي ڪو وجهه ئي نه لڳو.

انهن ڏينهن جي ڳالهه آهي ته نواب صاحب جي هڪڙي خاص ٻانهيءَ سان گامون جي دل ٿي ويئي. ان کي ريجهائڻ لاءِ ڏاڍيون ڪوششون ڪيائين، پر ٻانهي ليکيس ئي نه. وزير اهو وجهه

ڏسي ٻانھيءَ کي چيو تہ: ڳامون اٿين تنھنجي پٽ ڪانءِ ڇڏيندو. مفت خوار پيٽي ٿينديسءَ. ھاڻي ھيئن ڪر، جو ڳامونءَ کي چئو تہ تو وٽ جيڪو نواب صاحب جي سواريءَ وارو آٿ آھي، جيڪڏھن ان جو پيتو مونکي آڻي ڏيندين تہ پوءِ آءٌ توسان پرڻجي ويندس ۽ جيئن چوندين تيئن ڪندس. پوءِ نہ ڪو ڳامون آٿ ڪھي، نہ ڪو پيتو تو کي ڏي، اٿين جند ڇٽي پوندءِ. ٻانھي بہ وزير جي چوڻ تي لڳي، سو ڳامونءَ کي اچي چيائين تہ: ڳامڻ! محبت ۾ سر بہ قربان ڪجي ٿو. جي تنھنجي مون سان ڳھٽي محبت آھي تہ ھيءُ منھنجو ڪم ڪر، جو بادشاھہ جي سواريءَ واري آٿ کي ڪھي، ان جو پتو آڻي ڏي، پوءِ آءٌ تنھنجي آھيان. ڳامون يڪدم ھائو ڪري آيو. آٿ کي وٺي جھنگ ۾ ويو، اتي ڪھي، پتو ڪڍي آڻي ٻانھيءَ کي ڏنائين. ٻانھي حيران ٿي ويئي. دل ۾ چيائين تہ منھنجو بھانو تہ بيڪار ٿي ويو، ھاڻي ڇا ڪري سگھنديس. ڳامون انجام ڳھرندو، ان کي ڪھڙو جواب ڏينديس! پر جڏھن وزير کي انھيءَ ڳالھہ جي سڌ پيئي سو تہ ڏاڍو خوش ٿيو تہ ھاڻي اجھو ٿو ڳامونءَ کي ڪڍايان، جو بنا موڪل جي نواب جو آٿ ڪٺو اٿس. جي ڪوڙ ڳالھائي ڪو بھانو ٺاھيندو تہ بہ اسان لاءِ فائدو آھي ڇو تہ سندس ڪوڙ ثابت ٿي پوندو.

ھوڏانھن ڳامون پتو تہ ٻانھيءَ کي ڏنو، پر دل ۾ خيال آيس تہ بادشاھي آٿ ڪھي وڏو اٿم- نواب صاحب سون ڪان سبب پڇندو، ان کي ڪھڙو جواب ڏيندس! اھي پور پچائيندو جھنگ منھن ڪري آيو ھليو. رات تي ھڪڙو ڪل وڻ ڏنائين، دل ۾ چيائين تہ ڀلي، انھيءَ ٻنڌ کان بہ صلاح وٺڻ کپي. سو ڇا ڪيائين جو پنھنجي چادر لاھي ڪٽي ٻنڌ کي پٽڪو ٻڌائين. ويجھو اچي سلام ڪري، پڇيائينس تہ: ڀلي ٻنڌ! صلاح ڏي، بادشاھہ جو آٿ ڪھي وڏو اٿم، ان جي پڇا ٿيندي، ھاڻي ان لاءِ ڪھڙو جواب ڏيان؟ وري پاڻ کي پاڻيھي جواب ڏنائين تہ: ڳامڻ، صلاح اھا آھي تہ نواب صاحب کي جواب ۾ ٻڌاءِ، تہ جھنگ ۾ ھڪڙي

شينهن آڻ ساري وڌو. پلا جي نواب صاحب چوي ته، هل، هلي شينهن جا پير ڏيکار ته اهين به ان شينهن کي ماريون ته پير ڪٿي آهن! ته گامڻ، ڪوڙو ٿي پوندين! هاڻي جي تو چوان ته هڪڙي گهاري ۾ ڪري پيو، ڪنڌ پڇي پيس ۽ مري پيو ته به ڳالهه وزن ۾ ڪانه ايندي؛ گامڻ، ڪوڙو ٿي پوندين! اڙي گامڻ، چو تو ڪوڙ ڳالهائين. نواب صاحب کي وچي چئو ته يار هو رُنو، تڏهن آڻ هو مون ڪُنو. نواب توکي معاف ڪري ڇڏيندو. گامون اهي خيال پچائي، بند جي پچاڙي واري صلاح بيهاري، چادر لاهي ڪلهن تي رکي، سڌو نواب صاحب وٽ اچي حاضر ٿيو. نواب صاحب جا ڪن ته اڳواٽ ئي وزير پري ڇڏيا هئا ته اڄ گامونءَ ڪهڙو نه ڪچو ۽ نقصان وارو ڪم ڪيو آهي. نواب غازي خان ته به اعتبار نه پيو ڪري، چي: گامون اهڙو ڪم بنا موڪل نه ڪندو، پر جي ڪيو هوندائين ته به ڪوڙ نه ڪندو. هاڻي پلي اچي ته ڪانئس پڇون. ايتري ۾ گامون به پهچي ويو. نواب صاحب چيس ته: گامون، اڄ دير ڪري آيو آهين؟ گامڻ چيو ته: سائين، ڪن ڪمن سبب برابر اڄ دير ٿي ويئي آهي. نواب صاحب چيس ته: اڄ خيال ٿيو آهي ته شڪار تي وڃجي، سو مون وارو آڻ تيار ڪري آءُ! گامونءَ ٿورو هڪي چيو ته: حضور، يار هوم رُنو، تڏهن آڻ اٿم ڪُنو. هاڻي ڏوهاري ته آهيان، وٺيو ته معافي ڏيو، وٺيو ته قاسي ڏيو. نواب صاحب تنهن تي چيس ته: پلا يار پرتو؟ چيائين ته: هائو سائين، يار پرتو. تڏهن نواب صاحب چيو ته: گامڻ، جي تنهنجو يار توسان پرتو، ته آڻ توتان قربان آهي. شل پريت پختي هجي، باقي آڻ توکي بخش آهي. وزير سڙي ويو. دل ۾ چيائين ته: پيلي، گامونءَ سان ته پڄڻ جي جاءِ نه آهي. نواب صاحب ڪان به نه ڏنو، منهن تي سچ چيو ڏي! نواب صاحب، گامونءَ کي چيو ته: پلا اها ٻانهي توکي پرڻايون؟ گامڻ چيو ته: سائين! جنهن لاءِ سر ڏان آسرو پليم، سا ڪيئن نه قبول ڪندس. پوءِ نواب صاحب ڏاڍي ڌام ڌوم سان گامونءَ جي شادي انهيءَ

ٻانهيءَ سان ڪئي. گامون پنهنجي زال سان خوش گذارڻ لڳو. ٿورن گهڻن ڏينهن گذرڻ بعد کيس پٽ ڄائو. ڏاڍيون خوشيون ٿي ويون. گامونءَ تي نواب صاحب جو راض به ڏينهون ڏينهن وڌندو ويو. انهيءَ ڪري سڀ خوش گذارڻ لڳا ۽ حڪومت جو سرشتو به چڱيءَ طرح هلندو رهيو.

ڏينهن گذرندي دير ڪانه ٿئي. گامونءَ جو پٽ اچي جوان ٿيو. هن کي اچي شوق ٿيو ته پٽ جي شادي ڪريان. مٽ مائٽ ته هوس ئي ڪونه، سو ڌارين ۾ مائٽيءَ جي ڳولا ڦولا ڪيائين. آخر پيسي سان نه مائٽ، سو به مائٽ ٿيو پوي. هڪڙي گهر ۾ چڱو ٻار ڄاڻي، انهن کان سڱ جي گهر ڪيائين، ۽ چيائين، ته: ادا، منهنجو پٽ جوان ٿيو آهي، سون وٽ سڱ ڪونه آهي جو ڏي وٺ ڪريان، پيسا ڏيڻ لاءِ تيار آهيان، ڀلائي ڪري منهنجي پٽ کي پاڻ جي سڪ لاءِ ڪا زال ڏيو. گامڻ ته هو سچار، سو سچ چئي ڏنائين پر هنن ماڻهن کي انهن لفظن تان اچي ڪاوڙ لڳي، چي: گهري ٿو سڱ، ۽ ڪري ٿو اهڙيون ڳالهيون. سو چيائونس ته: وڃ هليو؛ اسان وٽ سڱ ڪونهي. گامڻ چيو ته: ڀلي، ائين نه ڪريو، پاڻ آهيو، ڪا مهرباني ڪريو. ٻيا ڪهڙا در ڳوليان. پر هو اصل پڙ ڪڏهن ٻيا، جواب ڏيئي ڇڏيائونس. خير انهيءَ مهل ته گامون موٽي آيو، ٿوري گهڻي ڏينهين وري به روح نه رهيس، انهن ماڻهن وٽ هلي ويو. چيائين ته: ادا! ته اڳئين پيري مون کان بيوقوفيءَ جو اکر نڪري ويو. مونکي معاف ڪريو، وري اهڙو اکر نه ڳالهائيندس. هاڻي مون تي وڙ ڪريو، اوهان جو احسان مڃيندس. مونکي پنهنجو مائٽ ڪريو، نااميد نه ڪريو. تڏهن هنن ماڻهن چيس ته: جي پهرين ائين فضيلت سان ڳالهائي سڱ گهرين ها، ته هن کان اڳ ۾ پٽ پرڻائي وٺو هجين ها. هاڻي تون به پيرا اسان وٽ هلي آيو آهين، تنهنڪري توکي ماڻ ڏيون ٿا. اسان سڱ ڏنو. گامون ڏاڍو خوش ٿيو. يڪدم منائي ورهائي مڱڻو ڪيائين. شاديءَ جا ڏينهن وٺي ڪم شروع ڪيائين. تنهن کان

اڳ، پٽ کي سمجهايائين تہ: آبا! شادي تہ تنهنجي ڪريان ٿو، پر منهنجي هڪڙي ڳالهہ مڃ. پرڻي کان پوءِ زال کي هٿ نہ لائج، جو انهن مائهن سان جٽ ڪري سڄي ڪرائڻي اٿم. پٽ چيو تہ: حاضر بابا، جيڪا اوهان جي مرضي، آءٌ ائين ئي ڪندس. نيٺ ڪن ڏينهن کان پوءِ خير سان شادي ٿي گذري، گهوٽ، ڪنوار وٺي پنهنجي گهر آيو. گهوٽ ڏينهن جو ڪنوار سان ڪلي ڳالهائي، پر رات جو پٺ ڏيئي سمهي، ۽ سڄي رات ڪنوار سان ڳالهائي بہ ڪونہ. ائين ڪندي پنج اٺ ڏينهن گذريا، تہ ڪنوار دل ۾ ڪئين خيال آڻڻ لڳي. آخر مائٽن کي دانهون ڏيڻ شروع ڪيائين تہ: مون مان اهڙا بيزار هئا، جو هھڙي نڪار مائهوءَ سان شادي ڪرائي اٿو؟ ان کان تہ ماري ڇڏيو ها تہ چڱو هو. هيءُ تہ مونکي پڇي بہ ڪونہ ٿو، سڄي رات ٻوٽ ٻوٽ تي چاڙهيو، منهن پيٽ ڏي ڪريو ستو پيو آهي، نہ ڪو ڳالهائي نہ ڪو ٻولهائي، ڄڻ تہ آءٌ سندس زال ئي ڪين آهيان. يا تہ ڪيس سمجهايو يا طلاق وٺي ڏيو.

ڇوڪريءَ جا مائٽ ڏاڍا حيران ٿيا ۽ پنهنجي ڪيل ڪم تي پشيمان ٿيا، تہ هاڻي ڇا ڪجي. هڪ ٻہ دفعا گامونءَ جي پٽ کي سمجهايائون، پر هن ٻڌو اڻ ٻڌو ڪري ڇڏيو. زال دانهن تي دانهن مائٽن کي پئي پهچائي. لاچار ڇوڪريءَ جا مائٽ، گامون وٽ آيا. چيائونس تہ: پنهنجي ڇوڪري کي سمجهاءِ، زال کي زال ڪري سمجهي، دنيا ۾ جيئن هليو آهي ائين هلي، نہ تہ طلاق ڏيئي ڇڏي. گامون جواب ڏنو تہ: ادا، ڀلي آيا جيءُ آيا. اوهان سڳا، ڏنو هو مانيءَ تڪ پچائڻ ۽ ٻيو گهرو ڪم لاءِ. سو هلي پيو. آءٌ پهريائين اوهان وٽ آيو هوس، تہ منهنجي پٽ کي پاڻي جي مٽڪ لاءِ زال ڏياريو، تہ اوهان سور ڳوڻي چڙي پيا ۽ موٽائي ڇڏيو. تڏهن مون پٽ کي منع ڪري ڇڏي، تہ بابا متان وڏيڪ ڪا حجت رکين، متان تنهنجا ساهرا اڳئين کان بہ زياده ڪاوڙجي نہ پون ۽ زال کسي وڃن. انهيءَ کان بهتر آهي تہ

صبر ڪج. هنن ماڻهن جڏهن اها ڳالهه ٻڌي، تڏهن چيائونس ته: گامون، وڏو وير ونو آهين. ٻيلي اسان توبهه ڪئي، گناهه بخش ڪر. هاڻي ڀلائي ڪري پٽ کي سمجهاءِ. گامونءَ چيو ته: چڱو ادا، جيڪا توهان جي مرضي. اوهين ڀائر هلي آيا آهيو ته ڪٿي تو مان ڏيان، باقي اها ڀول هئي ڪانه. جي ڀهرينديئي ڳالهه قبول ڪريو ها، ته ايتري تڪليف ڪانه ڏسو ها. هاڻي آءٌ پٽ کي سمجهايان ٿو، اميد ته وري دانهن نه ٿيندي. پوءِ پنهنجي پٽ کي سمجهايائين، جنهن کان پوءِ ٻئي زال مڙس خوش رهڻ لڳا.

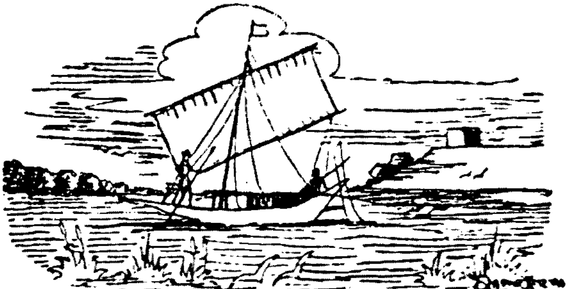

گامون سچار-٦ *

غازي خان دودائي وٽ گامڻ خان ڪورائي ڪان سواءِ ٻيا وزير بہ هئا پر غازي خان، گامون کي سچ ڳالهائڻ ۽ سندس دانائي سبب تمام گهڻي عزت ڏيندو هو. گامون سچار ائين ائين ڏينهن غازي خان جو سلام ڪندو هو، ۽ پڳهار بہ ٻين وزيرن جيترو کڻندو هو. ٻين وزيرن کي انهيءَ ڳالهہ تان حسد ٿيندو هو تہ اڇي بہ ائين ڏينهن ۽ پڳهار بہ وٺي اسان جيترو: سو پيا غازي خان جا ڪن ڀريندا هئا. هو بہ سندن ڳالهيون ٻڌي ڪڪ ٿي پيو هو، سو نيٺ انهن وزيرن کي چيائين تہ: هو توهان سڀني کان وڌيڪ داناءُ ۽ سچار آهي. وزيرن چيو تہ: جيئندا قبلا! اسان کي سچ ڪوڙ جي ڪيئن خبر پوي تہ گامون سچ ٿو ڳالهائي يا ڪوڙ؟ غازي خان چيو تہ: توهين هن جو امتحان وٺو، ۽ هن کان ڪوڙ ڳالهارايو، باقي اهو ٻڌايانو ٿو تہ گامون سچار آهي، ڪوڙ اصل ڪونہ ڳالهائيندو.

گامون جي اها عادت هوندي هئي تہ جڏهن بہ غازي خان جي دربار ۾ ايندو هو، تڏهن پنهنجي مڏي ڪٿور واهہ جي هن پر رکي ايندو هو. ڪٿور واهہ جو اوريون ڪپ غازي خان جي حد ۾ هو ۽ ٻيو ڪپ وري ٻي حڪومت ۾ هو. گامڻ خان اهو ان ڪري ڪندو هو تہ متان ڪنهن وقت بادشاهہ ڪاوڙجي چئي تہ: منهنجي ملڪ مان لڏي وڃ. وزيرن صلاح ڪري رٿ ٻيهاري تہ گامڻ خان کان پڇون تہ تون ڪنهن جو پٽ آهين. پوءِ هن جي سچ ڪوڙ جي سموري خبر پوندي. نواب غازي خان هنن کي وڏيءَ خوشيءَ سان اجازت ڏني تہ ڀلي گامڻ خان کان ڪوڙ ڳالهارايو.

دستور موجب اُنين ڏينهن گامون سچار ڪچهريءَ ۾ آيو. وزيرن به پنهنجيءَ رٿ موجب هن کي چيو ته: ادا گامڻ خان! مهرباني ڪري اسان کي ٻڌاءِ ته تنهنجي پيءُ جو نالو ڇا آهي؟ گامون سچار جواب ۾ چيو ته: ادا! آءٌ اڃا صغير هُئس ته منهنجي پيءُ وفات ڪئي، ۽ نه وري پنهنجيءَ ماءُ کان پيءَ بابت پڇيو اٿم. هاڻي جڏهن ايندس تڏهن ماءُ کان بابي جو نالو پڇي ايندس. اُنين چئي گامڻ خان نواب جو سلام ڪري ڪچهريءَ مان اُٿي هليو ويو. هن جي وڃڻ کان پوءِ آهستي سڀئي ڪچهريءَ مان اُٿي ويا.

ٻئي ڏينهن سڀئي وري اچي ڪچهريءَ ۾ حاضر ٿيا، باقي گامون سچار جو اُنين ڏينهن ايندو هو، سو غير حاضر رهيو. اتي نواب غازي خان پنهنجي اميرن وزيرن کي چيو ته: ڏسو مون اوهان کي چيو هو ته گامون سچار ڪوڙ نه ڳالهائيندو آهي، ۽ نه کي اوهان جي سوال ۾ ڪوڙ ڳالهايائين؛ هاڻي اُنين ڏينهن گامڻ خان سميت اوهان سڀني جو امتحان وٺندس. اتي هنن جي دل ۾ اچي ڏڪڻي پئي ته اُنين ڏينهن گامون سچار به ايندو، ۽ اهو ته جواب ڏيئي ويندو پر اسان جوَ الاجي ڪهڙو حال ٿيندو. امير وزير پوءِ هر روز نواب غازي خان جي ڪچهريءَ ۾ ايندا هئا، پر سندن دل ۾ پئي ڏڪندي هئي. آخر اُنين ڏينهن تي سڀئي وزير گامون سچار سميت اچي ڪچهريءَ ۾ حاضر ٿيا. نواب سڀني جو آڌر ڀاءُ ڪري، هڪڙي نوڪر کي حڪم ڪيو، جنهن ڪاٺ مان ٺهيل ٺئين پاٽ آڻي نواب جي اڳيان رکي. پوءِ هن هڪڙي وزير کي حڪم ڪيو ته: هيءَ پاٽ کڻي وڃي شهر مان گيهه سان ڀرائي اچ؛ پر شرط اهو آهي ته اها پاٽ نه پئسن سان، نه ظلم سان، نه منت سان ڀرجي. وزير پاٽ کڻي شهر ۾ ويو. گهٽيءَ گهٽي ڪيائين پر گيهه سان پاٽ ڀرجي نه ملي. اهڙيءَ طرح ٻيا وزير به پاٽ کڻي بازار ۾ ويا، پر ساڳيءَ حالت ۾ موٽائي آيا. باقي وڃي گامون سچار رهيو. اهو به هٿن وانگي پاٽ کڻي هليو ۽ سڌو نواب جي هڪڙي مودي وٽ ويو

۽ هن کي چيائين ته: ڪجهه ساڻ پاڻ پري ڏي. جڏهن موديءَ هن کي پاڻ پري ڏني، تڏهن گامڻ خان چيس ته: هيءُ ڪجهه نواب غازي خان گهرايو آهي. تنهن تي موديءَ پاڻ ورائي وٺي ان ساڻ ڪجهه لاهي چيو ته: گامڻ خان! نواب صاحب جي ڪائڻ جهڙو ڪجهه سوڻ وٽ ناهي. اهو ٻڌي هو ٿلهي پاڻ ڪٽي سڌو دربار ۾ آيو، ۽ مڪيل پاڻ کي نواب صاحب جي اڳيان رکيائين. امير وزير حيران ٿي ويا ۽ چيائون ته گامڻ خان ضرور نواب جي نالي دڙڪو ڏيئي پاڻ مڪائي آيو آهي. تنهن تي نواب هنن جي خاطريءَ لاءِ موديءَ کي گهرائي ڪائنس پڇيو ته: تو هن کي هيءَ پاڻ ڪيئن مڪي ڏني؟ هن چيو ته: سائين! مونکي گامڻ خان پاڻ ڏئي ڪجهه ورتو. جڏهن سون ڪجهه جي پاڻ پري، تڏهن چيائين ته هيءَ پاڻ مونکي نواب صاحب ڏني آهي. پوءِ ڏٺم ته اوهان جي ڪائڻ جهڙو ڪجهه ڪونه هو، تنهنڪري سون وري پاڻ خالي ڪري ڪيس موٽائي ڏني، باقي مونکي نڪو سوال ڪيائين نڪو پئسا ڏنائين ۽ نه زبردستي ڪيائين. اها حقيقت ٻڌي نواب، گامون سچار کي آفرين ڏني ۽ چيائينس ته: تون بيشڪ سچار آهين، ۽ قيامت تائين سچار سڏبين.

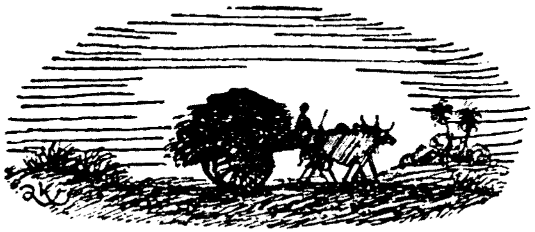

ٻچل مُهر ۽ سعدانُ جَنڻي *

ٺَٽنگ شهر ۾ "ٻچل" نالي مُهر رهندو هو. جوان ڳڀرو ۽ پهلوان هو. سندس پيءُ ماءُ گذاري ويا هئا. ڪيس هڪڙي ڀيڻ هئي جا اُن شهر جي وڏيري جي گهر ۾ پرڻيل هئي. ٻچل جي گرت کهڙي هوندي هئي جو روز صبح جو سوير ڳليل کڻي، وڃي ڳوٺ جي ڀر واري ڪوهه جي پاسي ۾ ويهي رهندو هو. جڏهن شهر جون ڇوڪريون پاڻيءَ جا دلا ڀري مٿي تي کڻي آئي هلنديون هيون، تڏهن هي گليل هڻي انهن جا دلا ڀڃي ڇڏيندو هو. ڪجهه ڏينهن ڇوڪرين اهو آزار سٺو پر نيٺ ڪڪ ٿي وڃي ٻچل جي ڀيڻ کي دانهن ڏنائون ته: ٻچل اسان سان روز هيءَ ويل ٿو ڪري، ٻچل جي ڀيڻ انهن کي منٿ ڪري چيو: اديون! دين دنيا ۾ هڪڙو ڀاءُ اٿم، جي ان سان ڪو اوکو ويڻ ڳالهائيندس ته رسي ويندو هليو، باقي آءٌ اوهان کي ٽامي جا دلا ٺهرائي ٿي ڏيان جي هو ڪڏهن ٻه ڀڃي نه سگهندو. پوءِ ٻچل جي ڀيڻ انهن کي ٽامي جون گهاگهريون ٺهرائي ڏنيون، جي ٻئي ڏينهن هو کڻي پاڻي ڀرڻ ويون. جڏهن ٻچل ٽامي جون گهاگهريون ڏٺيون تڏهن سيڌو پنهنجي پيءُ جي دوست لوهار وٽ ويو ۽ ان کي چيائين ته: مونکي رڪ جا ڳوڙها ٺاهي ڏي. لوهار تنهن تي رڪ جا ڳوڙها ٺاهي ڏنس، جي هو کڻي صبح جو وري اچي ساڳئي ڪوهه تي ويٺو. ٿوري دير کان پوءِ ڇوڪريون ٽامي جون گهاگهريون کڻي پاڻي ڀرڻ آيون، تڏهن ٻچل وٺي جو رڪ جا ڳوڙها هنيا ته گهاگهرين کي آرو پار ٽنگ ٿي پيا. شهر جي ڇوڪرين وري وڃي ٻچل جي

---

* هن ڳالهه جي روايت اتر (تعلقي اٻاوڙي) مان فاضل قائمي کان ملي.

پيڻ کي دانهن ڏني ته: ٿامي جي گهاگهرين کي به تنگ ڪري ڇڏيا اٿس، هاڻي اسين ڇا ڪريون؟ ٻچل جي پيڻ انهن کي دلجاءِ ڏني ته: هاڻي اوهان دل جهليو ۽ سياڻي ڪان ٻچل اوهان جا دلا ڪونه ڀڃندو.

جڏهن سانجهيءَ جو ٻچل گهر آيو، تڏهن پيءُ چيس ته: تو ته ظلم ٻاري ڏنو آهي. اهڙو جي سورهيه آهين ته ”سعدان جٽڻي“ سان وڃي چرچا ڪر ته سندس پاڻر ”راجو“ ۽ ”ڪنجو“ ڏينهن جا تارا ڏيکاري ڇڏينئي. ٻچل جو اهو ٻڌو سو هڪدم مڙس ٿامڻي ٿي ويو، ۽ پيءُ کي چيائين ته: آدي! هاڻي تنهنجي هٿ جي ماني حرام اٿم، جي ڪائيندس ته سعدان جي هٿ جي، نه ته اٿين ٿي چڱو آهيان. اِتي پيءُ کي ڏاڍو ارمان ٿيو ته ناحق اها ڳالهه چيم، ڇو ته هن کي خبر ڪانه هئي ته اِها ڳالهه ڪو اهڙو خلم ٻاريندي، سو ٻچل کي ڏاڍو سمجهايائين ته: ادا! مونکي معاف ڪر. پر هي مڙس نه مڙيو ۽ پيءُ کان موڪلائي آٿي سعدان جي ڳوٺ ڏي پنڌ پيو. جڏهن ٿورو پنڌ اڳتي ويو تڏهن ياد پيس ته، پيلي منهنجي پيءُ جي جهوني دوست لوهار کان ته موڪلايو وڃان؛ الاجي قسمت جا لکيا آهن، وري ملڻ ٿئي يا نه. سو سڌو لوهار وٽ آيو ۽ سچي حقيقت ڪري ٻڌايائينس. لوهار ويچاري به گهڻوئي سمجهايس ته: ٻچا! تون منهنجي دوست جي نشاني آهين. ڏن سال دولت جي ڪمي ڪانهي، مونکي هڪڙي وڏور ڏيءُ آهي، اها توکي پرڻايان، پر ايڏانهن نه وڃ. اهي مڙس راجو ۽ ڪنجو انسان ته ڪونهن، ديو آهن. پر ٻچل اصل نه مڙيو ۽ ڪانئس زوريءَ موڪل وٺي سعدان جي ڳوٺ ڏي پنڌ پيو.

هلندي هلندي هن کي هڪڙو ٻڪرار ڳڏيو، جنهن هن کان نالو نشان ۽ حال احوال پڇيو. ٻڪرار کي هن پنهنجا نالا نشان ٻڌايا ۽ چيائينس ته آءٌ نوڪري ڪندس. ٻڪرار چيس ته: مون وٽ نوڪري ڪندين؟ ٻچل چيس ته: ڇونه ڪندس پر ڪائڻ پيئڻ ۽ پهرڻ لاءِ ڇا ڏيندين؟ ٻڪرار چيس ته: ڪائڻ لاءِ لسيءَ جو ڪنگر

۽ ڇاڻ جي ماني، پاڻ لاءِ انجهڻ منجهڻ ڏسو ۽ ڪم پڪرين چارڻ جو ڪندين. بچل چيس ته: نه، ڪاڻ لاءِ ليلوصبح ليلو شام، ڪير مکڻ ڏيو ني، پٽي جا ڪپڙا ڪندس ۽ ريشمي لنگي ڪلهن تي ڪندس، چانديءَ جي جتي پائيندس، جي هجتي منظور نه ڪم ڪريان. تنهن تي پڪرار طعنو هڻي چيس ته: پلو مڙس! چڻ ته سعدان جتي جو مگيندو آهي، جو اهڙي پوشاڪ ۽ ڪاڏو تو طلبي! بچل چيس ته: ادا! فڪر نه ڪر، ويندس به سعدان وٽ. ائين چئي اٿي پنهنجي واٽ روانو ٿيو. رستي تي جيڪو به ماڻهو گڏجيس ۽ نوڪريءَ لاءِ چئيس تنهن کي ائين چئي ۽ اهي سپ سعدان جا طعنا ڏينس. نيٺ هلندي هلندي ڪن ڏينهن جي مسافريءَ بعد اچي انهيءَ جوءِ ۾ پهتو جتي سعدان جا پائر راجو ۽ ڪجو رهندا هئا. پهريائين پهريائين هن کي راجو گڏيو. راجو هن کي اوڻتو ڏسي پڇيو ته:

ڪير جوان آن٘، ويندو ڪاڏي پيو آن٘،
وينو تون ڪاٿي آن٘، ڪم ڪهڙو ڪندو آن٘؟

بچل کيس جواب ڏنو ته:

سهر جوان آن٘، وينو پينگ شهر آن٘،
بچل منهنجو نالو آ، ويندو نوڪري ڪرڻ آن٘.

تڏهن راجو چيس ته: پلا ڪم ڪهڙو ڪندين؟ بچل چيس ته: توهان جا جيڪي آٺ سيهار نوڪر آهن، سي ڪيدي ڇڏيو ته سان هڪڙوئي مينهون چاريندس. راجو ڏٺو ته هي ته ڪو ڪم وارو ماڻهو آهي. سو پاءُ سان صلاح ڪري هن کي نوڪر ڪري بيهاريئون ۽ اڪوٺا جيڪي اٺ نوڪر هئا، تن کي ڪيدي ڇڏيائون. انهن اٺن نوڪرن ۾ هڪڙو منڊو نوڪر به هو، جو وڏو بدمعاش هو. تنهن جڏهن بچل کي ڪم ملندو ڏٺو، تڏهن خار لڳس، سو انهيءَ تاڙ ۾ رهيو ته بچل جي اهڙي ڪا پڪڙيان جنهنڪري هن کي نوڪريءَ کان جواب ملي. بچل جڏهن صبح جو مينهون ڪاهي وڃڻ لڳو، تڏهن راجو چيس ته: پاڻو! ڳالهه ٻڌ، هنن ٽن پاڻن ڏي

پلجي ۾ مينھون ڀھرائي نہ وڃجانءِ جو انھن پاسن تمام خوفناڪ بلائون آھن، باقي چوٽين اوله پاسي پلي وڃجانءِ. ٻچل اھو ٻڌي دل ۾ خيال ڪيو تہ بلائون وري ڪھڙيون ھونديون، آءٌ بہ تہ ڏسان. جي حياتي ھوندي تہ بلائون ڇا ڪنديون. اھو ٻڌي ٻچائي ڀرپائين مينھون ڀھرائي اتر پاسي ڏي رخ رکيائين. جڏھن اڳتي ھليو تہ ڏٺائين تہ سار ھن پٽ ۾ تہ ڪٿھن ڪيترن سالن کان پير ڪونہ پاتو آھي ۽ مڙس جيڏو گاھہ بيٺو آھي. بس ھن بہ مينھون گاھہ ۾ چرڻ لاءِ ڇڏيون، ۽ پاڻ ڪٿو تائي سمھي رھيو. ڪجھہ وقت کان پوءِ ھن کي مينھن جي ڪنڪڻ تي سجاڳي ٿي. ڏسي تہ ھڪڙي مينھن جو مٿ پيو وھي. پڪ ٿيس تہ مينھن شينھن کي ڏنو آھي. سو جھٽ تلوار ڪڍي ٻيھي رھيو. جھٽ کانہ گذري تہ شينھن جي گجگوڙ ٻڌائين. ھي جوان بہ نڪري پاھر نروار تي بيٺو. ٿوريءَ دير کان پوءِ جڏھن شينھن جي نظر جو ٻچل تي پئي، تنھن مٿس جلھہ ڪئي. ايتري ۾ ٻچل خيال ڪيو تہ ھن ھليءَ جي پڇي کي ترار سان مارڻ مڙسي نہ آھي، سو ترار پري اڇلي ھڪين وڃي پيس، ۽ چيلھہ ۾ پاڪر وجھي وٺي جو زور ڏنائينس تہ ساھہ ئي نڪري ويس، پوءِ وري بيفڪر ٿي ڪٿو تائي سمھي رھيو. تان جو شام اچي ٿي. شام جو ٻچل سجاڳ ٿيو ۽ موٽڻ مھل شينھن جي سيسي ڪٽي ھڪڙي سانَ جي ڳچيءَ ۾ وجھي، ڏڻ ڪاھي اچي وٿاڻ ۾ ٻڌائين. جڏھن راجو ۽ ڪجو شينھن جي سيسي سانَ جي ڳچيءَ ۾ ڏٺي تڏھن ڏاڍو عجب لڳن، پر ماٺ ۾ رھيا.

ھوڏانھن سعدان، جنھن تي اھو ڪم ھوندو ھو تہ منجھند جي ماني سيھارن کي جنُوءَ تي وڃي ڏيندي ھئي، سا پنھنجي دستور موجب ٻچل جي ماني ڪٺي اوله واري جوءِ ڏي ھلي. اتي ڀچي ھن سچي جوءِ ڪولي پر ھن کي ٻچل ھٿ ڪونہ آيو ۽ ھي وري واپس پنھنجي گھر آئي ۽ اچي پائرن سان ڳالھہ ڪيائين.

ٻئي ڏينھن صبح جو ٻچل اوير ڏي مينھون ڀھرائي اٿي ھليو؛ اني ڀھچڻ سان ڏسي تہ ٻيلي، ھتي بہ ڏاڍو گاھہ لڳو پيو آھي، چڻ

ته سالن کان ڪو هن پاسي آيو ئي نه هجي. هي به بار مينهون اتي گاهه ۾ چرنديون ڇڏي، پاڻ وڻهي رهيو. ويرم ئي ڪانه گذري ته "آدم بو، آدم بو" جو آواز ڪن تي پيس. ڏسي ته مارا هڪڙو وڏو ديو سٽيندو پيو اچي. هن به ڏڪا ڪئي هم ڏڪا ڪئي نم، ڪڏي ترار بهي رهيو. ديو جو هن وٽ ترار ڏٺي سو سمجهيائين ته، هاڻو بلي، هي مڙس مقابلي جهڙو ٿو ڏسجي، تڏهن چيائين ته: مان به هٿين خالي آهيان ۽ تون به ترار پري اڇل ته پوءِ زور آزمايون. بچل ترار اڇلي ڇڏي ۽ وچي ديو کي ٻڪ وڌا. ديو گهمائي گهمائي جو بچل کي هنيو تـه چلهه تائين زمين ۾ هليو ويـو. بچل کي باهه وٺي ويئي، سو هڪدم ٻاهر نڪري، ڪاوڙ مان ديو کي ڦيرائي ڦيرائي وٺي جو زمين تي هنيائين ته زمين ۾ ڳچيءَ تائين کپي ويو. ديو ٻاهر نه نڪري سگهيو. هن وٺي جو سسيءَ کي ٽڏو هنيس ته سسي وڃي پري پيس ۽ وري به مانڙي ڪري سمهي رهيو. اڪوٺي وانگر شام جو ديو جي سسي به، مانَ جي ڳچيءَ ۾ ٻڌي ماٺ ڪري وٿاڻ ڏانهن روانو ٿيو.

بن ڏينهن ۾ ٿـي سڄي جوءِ ۾ بچل جي بهادري جي هاڪ پئجي وئي. سعدان به دل ۾ خيال ڪيو ته ههڙي بهادر جوان کي هلي ملي ڏسجي... وري ٻن ڏينهن کان ماني به ڪانه ڪاڏي ائس، آهابه ڪارائي اچانس. نهي جڙي ماني ڪئي سڌو وٿاڻ تي آئي، ۽ اچي بچل کي سڏڻ لڳي. بچل آنهيءَ مهل ستو پيو هو، سو سعدان جي سڏن تـي سجاڳ ٿيو، ۽ پڇيائين تـه: ڪير آهي؟ سعدان جواب ڏنس تـه: تنهنجي مـاني کڻي آئي آهيان. بچل اٿـي اچي ڏسي ته سبحان الله، هڪڙي تمام سهڻي زال ماني کنيو بيٺي آهي. سعدان جي سونهن ڏسي هن جـون اکيون ئـي ڦاٽـي ويون ... ڪـن گهڙين کـان پـوءِ هـراس هـوش ۾ آيـو. سعدان به بچل جي حسن تـي حيران ٿـي ويئي ... نيٺ سعدان کيس چيو ته: ماني کاءُ. بچل چيس ته: مون پنهنجيءَ پيءُ سان انجام ڪيو هو ته هاڻي ماني کائيندس ته سعدان جي هٿن جي، جي تون سعدان

آهين ته ويهه ته ڳنڍجي ماني کائون، نه ته ڪٿي وڃي سعدان کي پڌاءِ ته بچل تنهنجي هٿن جي ماني کائيندو، نه ته نه. تڏهن سعدان چيس ته: ماني کاءُ، آءٌ سعدان آهيان. پوءِ ته ٻنهي ڇڻ ڳنڍجي ويهي ماني کاڌي ۽ رهاڻ ڪئي. ڪجھ دير جي رهاڻ کان پوءِ، سعدان کانئس پڇيو ته: سيائي کهڙي پاسي وينديئن ته ماني ڪٿي اچان. بچل ٻڌايس ته: ٻه پاسا گهمي آيو آهيان، باقي ڏکڻ وڃي رهيو آهي، سيائي انهيءَ پاسي ويندس. تنهن تي سعدان ٻڌايس ته: انهيءَ پاسي نه وڃ، ڇو جو ايڏانهن ست ڏائڻيون رهنديون آهن، اهي تو کي کنهن نه ڪنهن حرفت سان ڦاسائي وجهنديون. پر بچل چيس ته: تون ماني ڪٿي اينديئن ۽ ته آءٌ ميدان ڪٿيو ويٺو هوندس. منهنجي تون اصل ڳڻتي نه ڪر. لاچار سعدان ڪٿي مان ڪئي، ۽ کانئس موڪلائي گهر موٽي آئي.

ٻئي ڏينهن صبح جو دستور موجب هي جوان مينهون ڀهرائي ڏکڻ طرف روانو ٿيو. هن پيري پاڻ سان تنوري مڇ به کٽي ويو. اتي وڃي ڏسي ته وڏا گاهه بيٺا آهن، هن به مينهون ڇڏي ڏنيون، ۽ پاڻ ويهي مزي سان مڇ جي نوڙي وٽڻ لڳو. اجان ڪا مهل ٿي ڪانه گذري ته ڏسي برابر ست ئي ڏائڻيون مينهن واءُ ڪنديون پيون اچن. هن به چاڪيو جو ڀرين روئڻ لڳو، وري کلڻ لڳو. ڏائڻين هن کي ائين ڪندو ڏسي، انهيءَ ڳالهه جو سبب پڇيو ته: تون کلين به پيو، روئين به پيو، انهي جو کهڙو سبب آهي؟ هن چين ته: پيو ته کوبه سبب ڪونهي، پر ٿوريءَ دير کان پوءِ "تڏاويڙهه" اچڻ واري آهي. اِها توهان کي ماريندي انهي ڪري ٿو کلان، ۽ روئان انهي ڪري ٿو ته منهنجون مينهون به ماري ويندي. باقي آءٌ ته پاڻ کي هن رسي ۾ ٻڌي ڪوهه ۾ لڙڪائي ڇڏيندس. ڏائڻين جو اها ڳالهه ٻڌي سو اچي سر سان لڳين ته هائي ٿيون مرون سو بچل کي هٿ ٻڌي چوڻ لڳيون ته: تون اسان کي ڪوهه ۾ لڪاءِ پوءِ تون پاڻ لڪج. بچل چيو ته: ڳالهه آهي ته ڳري پر توهان جي سرسان ٿو اهو وڙڪريان. پوءِ ته ستن ئي کي

رمي ۽ سان ٻڌي ڪوهه ۾ ڪٽي اڇلايائين، جتي سيٽي ٻڌي مٽيون.

ٿوري دير کان پوءِ سعدان ٻه سندس ماني ڪٽي اچي پهتي. ٻچل کي صحيح سلامت ڏسي ڏاڍي خوش ٿي. ٻچل ٻه ڪيس سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائي. پوءِ ٻنهي ڄڻن گڏجي ويهي ماني کاڌي ۽ رهاڻ ڪئي.

هوڏانهن منڊو ميهار هروقت انهيءَ تاڙ ۾ هوندو هو ته ٻچل جي ڪا به غلطي نظر اچي ته وڃي راجو ۽ ڪڄو کي ٻڌايان. جڏهن ڪيس ٻچل ۽ سعدان جي عشق جي سڌ پئي، تڏهن يڪدم اچي راجو ۽ ڪڄو کي ٻڌايائين ته: ڪهڙيءَ طرح سعدان ۽ ٻچل جو پيچ پئجي ويو آهي. اهو ٻڌي ٻئي ڀائر ڪاوڙ ۾ ٽپي باهه ٿي ويا، سو ڪيس چيائون ته: هلي اسان کي ڏيکار. هي ٻه ٻنهي ڄڻن کي اتي وٺي آيو جتي سعدان ۽ ٻچل ٻئي روح رهاڻ ڪئي. بس پوءِ ته اچي ٽنهي ۾ جهيڙو شروع ٿيو. هڪڙي پاسي ٻچل ته ٻئي پاسي ٻئي ڀائر ۽ سڄو ڳوٺ. ٻچل ڏاڍي بهادريءَ سان وڙهيو. وڙهندي وڙهندي سندس ست تلوارون ڀڄي پيون. نيٺ راجو مارجي ويو ۽ ڪڄو الاجي ڪهڙي پاسي ڀڄي ويو. ڳوٺ وارن به ٻچل جي آڻ مڃي جنگ بند ڪئي. نيٺ ٻچل سعدان سان شادي ڪري، سندس سمورو مال ڪاهي پنهنجي ڳوٺ سوٽي آيو، ۽ سڄي عمر خوش ۽ آرام سان گذاريائين.

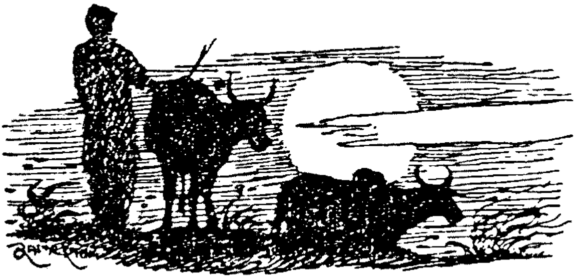

صابر ۽ نوران *

ڪنهن زماني ۾ عمرڪوٽ جي ديهه "مارو واهه" ۾ "صابر" نالي هڪڙو شخص رهندو هو. هو هر سال پنهنجو مال ڪاهي، ننگرپارڪر جي سير تي نڪري ويندو هو، جتي ڪن ڳوٺن ۾ سندس مائٽ به رهندا هئا. هڪڙي سال وسڪاري جي موسم ۾ صابر مال ڪاهي ننگرپارڪر ڏي پنهنجن مائٽن ڏانهن پئي ويو؛ واٽ تي ننگرپارڪر جي هڪڙي ڳوٺ مٿودري وٽان اچي لانگهائو ٿيو. رستي جي ڀر ۾ ٻاجهريءَ جي ٻنيءَ ۾ کيس هڪڙي سهڻي ڇوڪري جهار هڪليندي نظر آئي. انهيءَ جهار هڪليندڙ ڇوڪري جو نالو "نوران" هو، جا انهيءَ ئي ڳوٺ ۾ رهندي هئي. سندس حسن جي کهڙي ڳالهه ڪجي، چنڊ به سندس سونهن اڳيان شرمسار هو؛ وري سندس آواز اهڙو مٺو هو جو صابر هڪدم سڪ تي ويو، ۽ کيس ڏسندو ئي رهجي ويو. منجهس اها طاقت نه رهي جو هڪ قدم به اڳتي کڻي سگهي. دل ۾ طرح طرح جا خيال اچڻ لڳس. پهرين خيال ڪيائين ته دل جي ڳالهه دل ۾ ڪنيو هليو وڃان، پر آن سهڻيءَ جي سونهن هلڻ ئي نه ڏنس. نيٺ دل جهلي چيائين ته:

مسافر تي مهر ڪر، او پيهي وارا يار!
آيون تنهنجي پوڪ جا، چڪائين ٻه چار.

صابر جي آواز تي نوران ڏانهس ڏٺو. دل ۾ ڏاڍي ڪاوڙ

* هيءَ روايت ٿرپارڪر (تعلقي عمرڪوٽ) مان محمد عمر "معمور" يوسفاڻي ڪان ملي.

آيس ته هيءَ وري ڪير آهي جو اهڙي حجت ٿو هلائي، سو ٿهه ڀهه ورندي ڏنائينس ته:

آميد وار آهيان جا، سڄڻ تون ڪولي ڪن!
نئون ڏاڻين ڪين ڪيو، پانڌي ڪيئن چڪن؟

صابر سندس اهڙو رکو جواب ٻڌي هيڪر ته ماٺ ۾ پئجي ويو، پر ٿورو رکي ويچاري چيائينس ته:

مٺ وڏي، ڪيري پڳي، پوءِ تان سيڪو ڪاءِ،
آءٌ گهران ٿو انڌ اهو، جن سنگن منو ساءُ.

انهي نوُران کي شڪ پيو ته هن جي نيت ڪا ٻي آهي. ڀهرين ته ڪيل آيس، پر پوءِ کيس دڙڪو ڏئي چيائين ته:

وات ڳاڙها ڇوڪرا! هي ڳالهه ڪيئي کهڙي؟
وٺ گس روانو ٿي، اميد نه رک اهڙي.

نوُران کي ڪاوڙيل ڏسي کيس ريجهائڻ لاءِ واجهه وجهڻ لڳو، چي:

اميد رکي جو آئيو، سو وڃي ڪيئن موٽي!
ڪاوڙ ڇڏ، قرب ڪرو جهه ۾ وڃو ٽي.

صابر جي اها ڳالهه ٻڌي نوُران ڪجهه ويچار ۾ پئجي وئي ته هي ڪو ڇڏڻ وارو ڪونهي. وري کيس سمجهائڻ خاطر چيائين ته: ڇوڪرا! اهڙيون ڳالهيون نه ڪر، پٺيان ڪي ٻه ڪن آهن، جيڪڏهن ڪنهن ٻڌي ورتو ته منهنجي عزت کهڙي رهندي! هاڻي ڇڱائي انهي ۾ اٿئي ته هتان ماٺڙي ڪري هليو وڃ، ۽ اهڙيون ڳالهيون انهن کي وڃي سڻاءِ جن جو توسان نينهن هجي. پر صابر چئي ته: آءٌ ڪو ويندس ڇا... تنهنجي سونهن ته مونکي هتي ٿي ماري ڇڏيو آهي، هاڻي مهر ڪر ۽ مون مسڪين سان سرچي وڃ. انتي ڪجهه نوُران ڍري ٿي، سو پهي تان لهي وٽس آئي ۽ چيائينس ته: تون مونکي هرويرو اهي ٿوڪون ڇوٿو هڻين؟ صابر چيس ته: آءٌ تو کي ٿوڪون ڪونه ٿو هڻان، مون تي مهر ڪر نه ته منهنجو حال ڪونه اٿئي. تنهن تي نوُران کلي چيس ته:

چوڻ ۽ ڪرڻ ۾ وڏو آهي ڦير،
رکي طاقت تولي جي، سڏائجي نہ شير.

تنهن تي صابر چيس تہ:

تنهنجي آڏو سڀرين! آءٌ مڻ تہ ٻہ ماسو،
ڏکي دل کي دلبرا! ڏي ڪو دلاسو.

اهڙين ڳالهيون ٻولهيون ڪندي، هڪٻئي سان رلي ملي ويا. ٻنهي جي پيار جو پيچ پختو ٿيو. انهيءَ ڏينهن کان وٺي ٻئي ڄڻا روز اتي هڪٻئي سان ملندا هئا ۽ روح رهاڻ ڪندا هئا.

صابر ۽ نوُران جي عشق جي ڳالهہ نيٺ ظاهر ٿي پئي... نوُران جي مائٽن کي جڏهن انهي ڳالهہ جي سڌ پئي، تڏهن اڇي پنهنجي عزت جو خيال ٿين، سو ٻهرين تہ نوُران کي گهر ويهاري ڇڏيائون، ۽ پوءِ يڪدم سندس شاديءَ جا سانباها ڪرڻ لڳا. نوُران پنهنجي صابر جي جدائي سهي ڪانہ سگهي، سڄو ڏينهن پئي روئندي ۽ واجهائيندي هئي تہ ڪنهن سهل وجهي محبوب سان ملاقاتي ٿيان، پر مائٽن جا بند ڪيس گهر کان پير ٻاهر ٻہ ڪيڻ ڪونہ ڏيندا هئا. نوُران جي ڪن سهيلين کان سندس اهو حال نہ ڏٺو ٿيو، سو چيائونس تہ: نوُران! اڻين روئڻ ڌوئڻ مان ڪي ڪونہ ورندو، مات ڪري ويهي رهہ ۽ ربّ جي رضا تي راضي رهہ.

هوڏانهن صابر جي بہ ساڳي حالت هئي، روز آنهي جاءِ تي ايندو هو جتي ٻئي ڄڻا پاڻ ۾ گڏبا هئا، پر گهڻو وقت ويهي ويهي واپس هليو ويندو هو ۽ پيو واجهائيندو هو تہ ڪنهن پر پرين سان ملان، پر سندس هڪ بہ نہ هلندي هئي.

ڪجهہ ڏينهن کان پوءِ نوُران جي شادي بہ ٿي وئي، جا خبر ٻڌي صابر کي ڏاڍو ڏک ٿيو. نيٺ ويس مٽائي، جوڳي ٿي اچي نوُران جي در تي صدا هنيائين. نوُران آواز ٻڌڻ سان سڃاتو تہ لاشڪ هيءُ صابر آهي، سو ڊوڙي اچي سندس قدمن تي ڪري. گهر جي ڀاتين جو نوُران کي هيئن هڪڙي ڌارئين مرد جي قدمن

تي ڪرندي ڏٺو ته سڀ يڪدم ڊوڙي آيا ۽ نوُران کي ڪُلهي اندر ٻڌي ڇڏيائون. باقي صابر کي ڏاڍي مار ڪري قرآن تي لڳائي ورتائونس ته وري ڪڏهن به سودري نه ايندو. انهي کان پوءِ صابر وري ڪڏهن به نوُران وٽ نه ويو، فقير ٿي ڪُوٽ ڪُوٽ رُلندو رهيو ۽ نوُران جي ياد گيري ۾ بيت ٺاهيندي دم ڏنائين. هوڏانهن جڏهن نوُران کي صابر جي مرڻ جي خبر ملي تڏهن روئي روئي پنهنجو حال وڃايائين، نيٺ نوُران به انهيءَ فراق ۾ گذاري وئي.

اَنڙ اَنڙائي*

ڄام ”انڙ“ سمون سنڌ جو حاڪم هو. ڪيس ٻه پٽ هئا، هڪ جو نالو ”سُهڙ“ ۽ ٻئي جو نالو ”مناٺي“ هو. ڄام انڙ ساموئيءَ ۾ رهندو هو. ان زماني ۾ ”آٽو“ ڪيو ويندو هو. آٽو هيئن ڪندا هئا، جو ڪو گهوٽ شاديءَ جي ڏينهن ڪنوارين وٽ وڃي نه سگهندو هو، ته اها ڪنوار سندس تلوار سان لانئون لهي، اها تلوار اچي پنهنجي مڙس کي ڏيندي هئي. جهالا واڙ (گجرات) مان ڪنهن راجپوت جي آڻ (تلوار سان لانئون لڌل ڪنوار) ٿي وئي. ۽ ان سان سندس ٻانهن به هئي، ٻئي ڄڻيون ڏوليءَ ۾ چڙهيل هيون. ڪنوار هلندي هلندي ٻانهن کان پڇيو ته: هيءَ حڪومت ڪنهن جي آهي؟ ٻانهن جواب ڏنس ته: هيءَ حڪومت ڄام انڙ جي آهي. گهڻو پنڌ ڪري وري به ان ڪنوار ٻانهن کان پڇيو ته: هيءَ حڪومت ڪنهن جي آهي؟ ٻانهن چيس ته: هيءَ راڄ ڄام انڙ جو آهي. گهڻو پنڌ ڪرڻ کان پوءِ وري به ڪنوار پڇيو ته: هي راڄ ڪنهن جو آهي؟ وري به ٻانهن چيس ته: هي راڄ ڄام اَنڙ جو آهي، ۽ پوءِ ڪيس چيائين ته: ڄام اَنڙ سان عشق ٿي پيو اٿئي ڇا، جو هيڏي پڇا ٿي ڪرين؟ اهو وٻڻ ٻڌي ڪنوار لپ ڏيئي ڏوليءَ مان لهي پئي ۽ چيائين ته: هاڻي ويندس به ڄام انڙ ڏانهن. ٻانهن حيران ٿي ويئي، ڏاڍو سمجهايائينس، پوءِ اڳتي وڃڻ کان صاف انڪار ڪري، تلوار هٿ ۾ ڪئي وڙهڻ لاءِ تيار ٿي بيٺي. ڄڃ گهڻئي حيلا حوالا ڪيا پر ڪنوار پنهنجي مرضيءَ جي خلاف وڃڻ نٿي چاهيو، آخرڪار

---

* هيءَ ڳالهه لاڙ (تعلقي بدين) مان شيخ محمد سومار کان ملي، جنهن مٺو فقير نهڙيي، اصل ويٺل ڪڇ حال بدين، عمر اسي ورهيه کان ٻڌي قلمبند ڪئي.

چيچ خالي رواني ٿي وئي. ان بعد ڪنوار چام انڙ کي نياپو موڪليو ته: آءٌ تو لاءِ سهڻو آئي آهيان، ۽ هاڻي اچي مونکي هتان وٺي وڃ. چام انڙ جي عمر ان وقت سؤ ورهيه هئي، ۽ جهور پوڙهو ٿي چڪو هو. تنهن ڏنو ته آهيان جهور پوڙهو، پر پٽن کي ڪيسريا ڪپڙا ڪري موڪليائين ته وڃي سهڻو کي وٺي اچو. مٿهڙ ۽ مناني ويا، جن کي هن ڪنوار پنهنجا پٽ سڏي "ڏونگڙا" ڪيا. ۽ هو وري ڪنوار کي ماءُ ڪري پنهنجي گهر وٺي آيا. مائي چنن ته مونکي مهٽي آندو آهي.

پوءِ ست مينهون گهرايائين، انهن مان ڇهن مينهن جو کير ستين مينهن کي پياريندي هئي ۽ اها ستين مينهن پاڻ چوکيو چام انڙ کي پياريندي هئي. قدرت سان ڇهن مهينن ۾ هو پاڻ کي جوان محسوس ڪرڻ لڳو. پوءِ مائيءَ پنهنجي مڙس جي طاقت جي آزمودي لهڻ لاءِ چوگان تي گهوڙيون ڊوڙايون، جن مان مناني ۽ مهڙ گهوڙيون جهلي ورتيون، پر انڙ جهلي نه سگهيو. تنهنڪري هن وري به ڇهه مهينا پيا، چام انڙ کي سانڍيو. هو ڇهن مهينن ڪان پوءِ اهڙو ٿي ويو جو گهوڙيءَ کي پڪڙيندي جهوري وڌائين.

قدرت سان ان ڪنوار مان انڙ کي پٽ ڄائو. جيئن ته اهو ناڀيڙيءَ جي وقت ڪان پوءِ جو اولاد هو، تنهنڪري انڙ مٿس پنهنجو نالو رکيو، جو پوءِ "انڙ انڙائي" جي نالي سان مشهور ٿيو. جڏهن انڙ انڙائيءَ جي عمر ٻارهن ورهيه ٿي تڏهن سندس پيءُ گذاري ويو. ٽيئي ڀائر گڏجي لاش ڍڪڻ ويا ٿي، پر ماءُ انڙ کي روڪي ڇڏيو. جڏهن جنازو ڪوٽ ڪان ٻاهر نڪتو تڏهن هن ناڪو بند ڪرائي ڇڏيو. پيءُ کي دفن ڪري، مهڙ ۽ مناني موٽي آيا، پر جڏهن هيءَ حالت ڏٺائون تڏهن پنهنجو اڻ ڀڄو موت سمجهي سڏو ڪچ هليا ويا. جتي سندن مامو واگهم چاوڙو حڪومت ڪندو هو. هو ڪچ ۾ مونڌاڻ ۽ آنڙيءَ جو حاڪم هو. هنن کي ڏمي واگهم کي شڪ پيو. تنهن پنهنجي پاڻيچن ڪان

ويساهه وٺڻ لاءِ کين ڪنٽيسر ديوتا جي مندر ۾ ڪاٺائڻ لاءِ مندر ۾ وٺي ويو. هنن ٻنهي ڀائرن جهرڪيءَ جا ٻه ٻچا جهلي بيٺ ۾ هڻي ڇڏيا. پوءِ مندر ۾ ست آبتا ۽ ست سبتا ڦيرا ڏيئي چيائون ته: اي ڪنٽيسر ديوتا! اسان کي جيئو جو سنهن ته، مامي سان دغا نه ڪنداسون. مامي ڏٺو ته هي سچا آهن. پوءِ هنن به چيس ته: تون اسان سان دغا نه ڪندين، ان لاءِ ويساهه ڏي. هن ست آبتا ۽ ست سبتا ڦيرا ڏيئي ديوتا کي چيو ته: آءٌ ڀائيجن کي نه تڪليف ڏيندس ۽ نه ڏکوئيندس. پوءِ هو جيئن ديوتا جي اڳيان ڪنڌ نمائي ويٺو، تيئن منائي کيس تلوار هڻي ختم ڪري ڇڏيو، ۽ پوءِ وا وٽو ٻڌي پنهنجيءَ حڪومت جو اعلان ڪيائين.

ست سانڌ ڀائر، جي کوٽيري جبا والي هئا، ۽ گڏجي حڪومت ڪندا هئا، واڳهه انهن کي ڇهه آنڪي ڀريندو هو، انهن جو اهو ٻڌو ته، مامي کي ماري مهڙ ۽ منائي انهيءَ جي راڄ جا وارث ٿيا آهن، سو کين لکي موڪليائون ته: جي ڇهه آنڪي ڀريو ته واهه، نه ته جنگ ڪريو. مهڙ ۽ منائي چيو ته: اسين ڇهه آنڪي ڀريون ٿا، پر هن شرط سان ته مهيني مهيني گاهه جا گاڏا ڪونه موڪلينداسون، جيڪي واڳهه ڏيندو هو، پر سال بسال ڏينداسون، اها ڳالهه ٻڌي ست سانڌ سرها ٿيا ۽ هنن کي دعوت ڏياري موڪليائون. پوءِ هي ٻئي ڀائر وٺن دعوت کائڻ ويا. اتي وڃي ريتيون رسمون جاچيائون. ٻنهيرن جو نار ڇوڙيندا هئا ۽ سٺي ڀائر هٿيار ٻنوهار لاهي وڃي آرام ڪندا هئا ۽ وري جڏهن نار ڇنندي هئي، تڏهن هو ڀائر اٿندا هئا.

سال پورو ٿيو ته مهڙ ۽ منائيءَ ڪيترين گاڏين ۾ ڪونڌر مڙس ويهاري مٿان گاهه وجهي سانڌ ڀائرن ڏانهن ڊل ڀيارڻ هليا. قلعي جي دروازي تي هڪ انڌو ويٺو هوندو هو، جو ڏاڍو اڪابر هو. هن جي اجازت کان سواءِ ڪابه شيءِ نه قلعي اندر وينديي هئي ۽ نه ٻاهر نڪرندي هئي. هن کان اچي مهڙ ۽ منائي قلعي ۾ اندر گهڙڻ جي اجازت ورتي. انڌي پڇين ته: گاڏين ۾ گاهه آهي، يا

ماڪ آهي يا مڪ، آهن؟ پر مهڙ ۽ مناڻي چيس ته: انڌا! تو کي ڪهڙي خبر، هنن ڳاڍين ۾ ته ڳاهه آهي. پوءِ تـل سان ڪيس تلوار هڻي ختم ڪري ڪٽي ڳاڍيءَ ۾ هنياڻون ۽ مٿان ڪـک واري چڙهيائون. ڳاڍيون اندر پهچي ويون. سٽن پاڻرن ڌار ڌار ڳاڍيون ورهائي ڪنيون. مانيءَ قدر سچ هوته هرڪنهن پاءُ جي اڳيان ڳاڍيون وڃي بيٺيون. رٽا موجب نوڪرن چيوته: اڄهو ٽا ڳاهه لاهيون، پر هنن دير پئي ڪئي. تان جو ٻنپهرن جي نار چڙهي ۽ سٽئي ماڻڌ پاڻر وڃي آرامي ٿيا نار چڙهڻ سان پهلوان جوان نڪري ٻاهر ٿيا ۽ سڄي گهر تي هلان ڪري قبضو ڪري ويا. حملي ۾ سٽئي ماڻڌ پاڻر مارجي ويا. هاڻي مهڙ ۽ مناڻيءَ جو ملڪ وڌي ويو. اهو ماڻڌن وارو ملڪ "ماڪ" سڏبو هو، جو ڪڇ جو هڪ حصو هو. پوءِ 'ماڪ' کان 'ڪنڊ' تائين سڄو ملڪ هنن جي هٿ ۾ اچي ويو.

مهڙ چيو ته: هاڻي اچو ته ملڪ ورهايون. مهڙ جي چوڻ موجب ملڪ جا ٽي حصا ڪيا ويا. هڪ حصو مهڙ ڪنيو، ۽ ٻيو مناڻيءَ ڪنيو ۽ ٽيون حصو مهڙ چيو ته اسين خدا ڪارڻ ڏينداسون. اهو ڪنڊ وارو حصو سنڌ جي ڪڪراليءَ وارو پرڳڻو هو. مناڻي چيو ته: اهو خيرات وارو ملڪ پين ڪي نه ڏبو، پر خيرات ۾ آءٌ ٿو ڪڻان. مناڻيءَ کان پوءِ اهو ملڪ سندس اولاد ڪيهرن جي هٿ ۾ رهيو. اُوءِ مناڻي ۽ آڏڙ انڙاڻيءَ جي سرحد هڪ ٿي، پر پاڻر پاڻ ۾ نهندا ڪبن هئا، مهڙ ڪين تـاهن لاءِ گهڻيئي حيلا ڪيا پـر ورهو ڪي به ڪين.

مهڙ بي اولاد ٿي مري ويو. پاڻ ولي‌الله جو درجو رکندو هو. سندس رعيت مٿس عاليشان قبو جوڙايو. مهڙ جو ملڪ "مهڙاسو" سڏبو هو. مهڙ جو قبو اڄ به شهر "مهڙ قبو" ۾ آهي. هن جي وفات کان پوءِ مناڻي اهو مهڙاسو بہ پنهنجي هٿ ۾ ڪيو.

آڏڙ انڙاڻي پنهنجي پاءُ جي گهڻي عزت رکندو هو. پر

مناٺي سنڌس ڪو به خيال نه رکندو هو ۽ ڪڪراليءَ جو ٺهري ڄام انهيءَ ڪري به مشهور ليکبو هو. مناٺي ڪي ٻه پٽ ٺيا، هڪ آڏو ۽ ٻيو ٻڍو. جن مان ٻڍو وڏو هو، ڪو ٻارٽ ٻڍي وٽ آيو ۽ اڇي وڻانئس مينهن خيرات گهرٻائين، ٻر هن جواب ڏيئي ڇڏيس. اهو ڏسي ٻارٽ چيو ته:

مينهون موڻا ٺام، ڏين گهڻيون ڏکيون،
پر ڪڪراليءَ جا ڄام، کهر ڀانئين ڪاڪيون.

اهو ٻڌي ڏنو ته اها نِيلائي ٺي ٺئي، تنهنڪري ٻارٽ کي چيائين ته: بيت کي وار، مينهن ڪاهه. ٻارٽ بيت هيٺن ورايو، جو ڪاڪيون جي جڳهه تي ڪوڏيون ڪري ڇڏيون.

مينهون موڻا ٺام، ڏين گهڻيون ڏکيون،
پر ڪڪراليءَ جا ڄام، کهر ڀانئين ڪوڏيون.

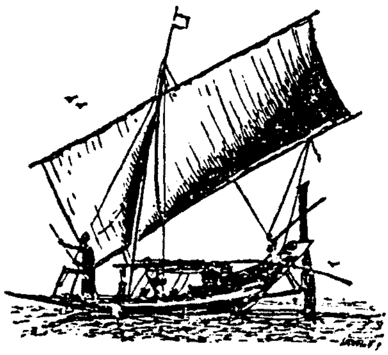

ڄاڙو ڀيمجي ۽ غلام شاهه ڪلهوڙو *

ڪنهن زماني ۾ ’جهاري جبل‘ جي ڀرسان ’نري‘ شهر تي ”ڀيمجي نڪر“ ۽ ”ستوجي نڪر“ به ڀائر ڪڇ جي راڄا ڀاران جاگيردار هئا. سندن ماءُ جي بهادري بابت مشهور آهي ته سندن پيءُ جي زماني ۾ هڪڙي ڀلوڙ گهوڙي، جا ڄڻ ڪلن ۾ ٻڌبي هئي، چنانچه آتي ٻجي ۽ وچ بازار ڏيو پئي آئي؛ ڪنهن به ماڻهو کي همت نه ٿئي جو گهوڙي کي ڪٽي جهلي، هرڪو پاسو ڏئي بيهي رهيو. انهيءَ مهل هڪڙي جوان جماڻ نوتيار ڇوڪري مٿي تي دلا کنيو، هٿ ۾ پاڏن جون پاڍون جهليو پئي آئي. سندس ڀرسان جڏهن گهوڙي ٽاپ ٽاپ ڪندي لنگهي ته وڏي وچي گهوڙيءَ جي رسي تي، جو پويان گهلبو پئي ويو، پير رکيائين. پير رکڻ سان گهوڙي جتي هئي اتي سڪ ٿي وئي ۽ سندس چرڻ ئي بند ٿي ويو. انهيءَ وقت نري جي جاگيردار به پنهنجي محلات جي دريءَ مان ويٺي اهو رنگ ڏٺو، سو ڇوڪريءَ جي همت ۽ پهلواني ڏسي حيران ٿي ويو؛ ۽ دل ۾ پڪو خيال ڪيائين ته انهيءَ ڇوڪريءَ سان شادي ڪندس. سو نوتيارن جي سردار کان مڱڻ گهريائين، جنهن کيس مان ڏنو ۽ ڇوڪريءَ جو کيس سڱ ڏيڻ قبوليو، نڪر کي پوءِ انهيءَ نوتيار زال مان ٻه پٽ ڀيمجي ۽ ستوجي ٿيا، جي پڻ پنهنجي بهادري سبب سڄي ملڪ ۾ مشهور ٿي ويا.

پونجو لوهاڻو، ڪڇ جي راڄا جي وزير جو پٽ هو ۽ سندس پلان پائي هئي، پر جڏهن ڀيمجي ۽ ستوجي ماراڻا ته پونجي

---

* هن آکاڻيءَ جون به روايتون لاڙ (تعلقي بدين) مان شيخ محمد سومار کان مليون، جيڪي هن ڪڇ جي ٻن سگهڙن ملو فقير نهڙيءَ (عمر اسي ورهيه) ۽ شيخ هربي کان ٻڌي قلمبند ڪيون.

جي هنن سان ڪانه پئي، پر هنن ٻنهي ڀائرن ڪڏهن به سندس ڳالهه کي وزن ڪونه ڏنو. انهيءَ ڪري پونجو، ڀيمجي ۽ ستوجي کي ڏاڍو ڏڪاريندو هو ۽ جتي ڪٿي سندن ننلائي پيو ڪندو هو. نيٺ هڪڙي ڏينهن رهي نه سگهيو، سو راءِ گوڙ جي ڀري ڪچهريءَ ۾ چئي ڏنائين ته: راجا! ڀيمجي ۽ ستوجي ڪان سواءِ به ملڪ هلي سگهي ٿو. اها ڳالهه ڀيمجي کي ڪانه وڻي، سو دل ۾ خيال ڪيائين ته هن کان انهيءَ بيعزتيءَ جو وير وٺان؛ جي زوري زبردستي ڪيندوسانس ته ملڪ ۾ ڦيتاڙو پوندو، جو پونجو به وڏي اثر رسوخ وارو آهي، تنهنڪري اهڙي ڪا اٽڪل ڪريان، جنهن سان نانگ به مري ۽ لٺ به نه ڀڄي. نيٺ هڪڙي رٿ رٿي ۽ ٻئي ڏينهن جو انتظار ڪرڻ لڳو.

ٻئي ڏينهن صبح جو دستور موجب دربار لڳي. ڀيمجي اڳئي ويٺو هو، جڏهن پونجو جتي لاهي راجا کي سلام ڪري اچي ويٺو، تڏهن ڀيمجي آهستي آهستي ڪري، سندس جتيءَ جو هڪڙو پادر لڪي سان ابتو ڪري ڇڏيو. اهو پونجي لاءِ اشارو هو ته هتان نڪري وڃ، نه ته تنهنجو خير ڪونهي. ڀيمجي ائين ڪيو ۽ رکيو پونجي ڏٺو. هو يڪدم سڄي ڳالهه سمجهي ويو سو ڏاڍي ڪاوڙ لڳس، پر ڳالهه ظاهر ڪرڻ پنهنجي بيعزتي سمجهيائين، تنهنڪري بيماريءَ جو بهانو ڪري راجا کان موڪلائي دربار مان ٻاهر نڪتو، ۽ پنهنجي دل ۾ پڪو انجام ڪيائين ته ڪنهن نه ڪنهن ڏينهن ڀيمجي کان انهيءَ ڳالهه جو وير وٺندس.

آخر پونجو ڪڇ ڇڏي سنڌ جي بادشاهه ميان غلام شاهه ڪلهوڙي وٽ آيو ۽ غلام شاهه کي عرض ڪيائين ته: جيئندا قبلا! آءٌ ڪڇ جي راجا راءِ گوڙ جو وزير آهيان، پر راجا ۽ سندس صلاحڪارن مونکي ملڪ مان تڙي ڪڍيو آهي. هاڻي تون ڪا منهنجي مدد ڪر. غلام شاهه کيس چڱي عزت ڏني ۽ کيس رهايائين. ان بعد پونجو ميان غلام شاهه کي پيو صلاحون ڏيندو هو ته ڪڇ تي ڪاهه. راجا گوڙ جي ظلم کان ڪڇ جا ڀيا به ڪيترائي معزز

ماڻهو ميان غلام شاهه وٽ دانهون ڪٺي پئي آيا.

آخر هڪڙي ڏينهن ميان غلام شاهه نـَـو۔ طنابي لشڪر سان ڪڇ تي چڙهيو. غلام شاهه جي ڪاهي اچڻ جي خبر سڄي ڪڇ ملڪ ۾ پکڙجي وئي، ۽ راجا ۽ ٻيا جاگيردار سندس مقابلي لاءِ سنبرڻ لڳا. جڏهين پيمجي جي ماءُ کي انهيءَ ڳالهه جي سڌ پئي، تڏهن يڪدم پنهنجن پٽن جي زالن وٽ وئي، ۽ کانئن پڇيائين ته: اوهان جي مڙسن ۾ غلام شاهه سان جنگ ڪرڻ جي طاقت آهي؟ تنهن تي هڪ ننهن ورائي ڏنيس ته:

ماتا! مارو ڪنڙو، ڪارو مانن لاءِ،
مڻ گجرون گوڏ ۾ ته ٻه واڙي ڏانهن واجهاءِ.

(اما! منهنجو مڙس رڳو ماني‌ءَ جو مڱ آهي، ڪارو مانين جو ڪاٺي ۽ مڻ گجرن جو گوڏ ۾ کائڻ لاءِ ڪٺي ته ٻه پيو واڙي‌ءَ ڏانهن واجهائيندو.)

مس کي ٻنهنجي ننهن جي واتان اها ڳالهه ٻڌي ڏاڍو ڏک ٿيو ته هن پٽ ۾ ٻوٽو ڪونه ٻاريو. اتان آئي ٻئي پٽ جي زال وٽ آئي جنهن کان ٻڻ ساڳيو سوال پڇيائين. جنهن ٻڌي جواب ڏنيس ته:

ماتا! مارو ڪنڙو، ڪاڏي جو ڪرو،
مٽان پئي ورو، ته گهوٽ گهر ۾ گهاڙيو.

(اما! منهنجو مڙس ڪاڏي جو ملوڪ آهي، مٽان ڪا تڪليف اچي ته مڙس گهر جو گهر ۾.) ماءُ اتان نااميد ٿي، وري ٽئين ننهن وٽ آئي، جنهن کان ٻه ساڳي ڳالهه پڇيائين. جنهن جواب ڏنس ته:

ماتا! مارو ڪنڙو، هون نه ڪا تون،
پڇي نه ٻين سان، سڀيون ڏئي مون.

(اما! منهنجي مڙس ۾ ته ڪو حال ئي ڪونهي، ٻين سان پڇي ڪونه، وڙهي وري مون سان.)

ماءُ ويچاري ٽن پٽن جو اهو حال ٻڌي افسوس ڪندي پيمجي جي زال وٽ آئي. اُن کان پڇيائين ته: مائي! ٻڌاءِ تنهنجي مڙس ۾

سنڌ جي بادشاهه سان مقابلي ڪرڻ جي طاقت آهي؟ پيمجي جي
زال ڪر سٽي ڪٽي وڏي فخر سان پنهنجي مڙس کي جواب ڏنو ته:

ماتا! مارو ڪنڙو، تيتر جيترو ماس،
نورئين تہ پنج ڀاءُ، آروڙي پچاس.

(اما! منهنجو مڙس آهي ته تتر جيترو. جيڪڏهن توون ڪيس
نوريندينءَ تہ پورا پنج ڀاءُ ٿيندو، پر جنگ ۾ پنجاهہ ماريندو.)
اني پيمجي جي ماءُ سرهي ٿي ته هي پٽ امان جي ڪر آڇاريندو،
۽ ڪيس دعائون ڪندي ٻي اوني ٿي اچي ويهي رهي.

هوڏانهن ميان غلام شاهہ پنهنجي لشڪر سميت، واءُ ميڻهن
ڪندو ڪڇ ڏي تمام تيزيءَ سان وڌندو پئي آيو. حالت اهڙي
جو ڪٿي به منزل نہ ڪيائين؛ رستي جي ڪيترن سردارن سندس
ماني جهلي، پر هن سڀني کي چيو تہ: آءٌ تہ سندس ڪونہ، باقي
مونکي ۽ منهنجي لشڪر کي گهوڙي چڙهي ۽ هلندي ماني
کارائيندو تہ کائيندس نہ تہ امان جي منزل ڪڇ آهي، ماني اُتي ئي
وڃي کائيندس. جڏهن سردار 'هوتي نهڙئي' کي انهيءَ شرط
جي خبر پئي تڏهن چيائين ته: اها ڪهڙي وڏي ڳالهہ آهي، آءٌ
تو سندس ماني جهليان. پوءِ هزارين دانگيون ڪٽي چاڙهايائين، ۽
مانيون پچڻ لڳيون. هزارين تتر ڪهائي، سيخ ڪرائي پچائي تيار
ڪرائي ڇڏيائين. مقرر ڏينهن تي لشڪر اچي لنگهيو تہ هرهڪ
ماڻهو کي ٻہ مانيون ۽ تتر ملندو ويو. غلام شاهہ کي جڏهن ماني ملي،
تڏهن ڏاڍو خوش ٿيو ۽ هوتي نهڙئي کي چوائي موڪليائين تہ:
جي حياتي آهي تہ تو کي گهڻا سهنج ڏيندس.

مياں غلام شاهہ رستي تي جتي ڪٿي پيمجي ۽ ستوجي جي
سورهيائي جي ساراهہ پئي ٻڌي. وري جو ڪين ڏٺائين تہ ڪيس پنهنجي
ڪنيل قدم تي افسوس ٿيو، ٻر ڏٺو ڪير ٽٽين ڪونہ
پوندو آهي. پوءِ ميان صاحب خيال ڪيو تہ ڪنهن حيلي صلح
ڪري، خون خرابي کان پاسو ڪجي، سو پيمجي کي چوائي
موڪليائين تہ: اسان سنڌ مان ڪڇ تي ڪاهي آيا آهيون، پر

هاڻي جيڪڏهن تون اسان کي پنهنجي ڀيڻ جو سڱ ڏئين ته موٽي وڃون. ٻيمجيءَ جواب ۾ چوائي موڪليس ته: غلام شاهه! اسان ٻئي ڪنهن کي به نه ڏيون. اها ورندي ٻڌي غلام شاهه کي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي، پر وري به پنهنجي ڪاوڙ ڍري ڪري ويچار ڪيائين ته جيڪڏهن سڱ نٿا ڏين ته من سلام اچي ڪن، هرو ڀرو خون خرابي مان ڇا ورندو... پر اميرن وزيرن ٻڌايس ته: سائين! ٻيمجي ۽ ستوجي ڪڏهن به توکي نئڙي سلام ڪون ڪندا. جنهن تي غلام شاهه چيو ته: اسين ڪين حرفت سان پنهنجي آڏو جهڪائينداسين. پوءِ غلام شاهه هنن ڏانهن قاصد موڪليو، جنهن کي ٻيمجي وڏي عزت ڏني، ۽ چوائي موڪلياڏونس ته: اسين فلاڻي وقت بادشاهه وٽ ايندا سين.

غلام شاهه طنبوءَ کي اهڙي نموني سان ٻيهاريو، جيئن هو نمي اندر گهڙن ۽ ماڻهن کي اهڙي طرح منجهائي ويهاريو، جيئن هو غلام شاهه وٽ پهچي نه سگهن. مقرر ٿيل وقت تي ٻيمجي ۽ ستوجي غلام شاهه جي ڇانوڻيءَ ۾ آيا. جنهن طنبو ۾ غلام شاهه ڪچهري ڪوٺائي هئي، سو تمام ننڍڙو هو، ۽ اندر وڃڻ جو دروازو به تمام سوڙهو ۽ هيٺ هو، جو اندر وڃڻ لاءِ ماڻهوءَ کي جهڪڻو ٿي پيو. ٻئي ڀائر اها حالت ڏسي ويچار ۾ پئجي ويا، ۽ خيال ڪيائون ته جيڪڏهن اندر وڃڻو پوندو ته جهڪڻو پوندو؛ جنهن ته اسين غلام شاهه جي آڏو نميا سين، ۽ ٻين اکرن ۾ سندس آڻ مڃيسين. تنهن تي ستوجيءَ چيو ته: ادا! سنڀال، ڳالهه ۾ اٽي وَرُ آهي. پنهنجي به ڪونه موٽنداسين، انجام ڪيو اٿئون سو اندر هلنداسين ضرور، پر جهڪنداسين ڪونه. ائين چئي ٻئي ڀائرَ تلوارون ڪڍي طنبو جون قناتون ڪپي، سڌا سنوان اندر لنگهي ويا. هنن کي ائين اگهاڙين تلوارن سان ايندو ڏسي سندي پهلوان به تلوارون ڪڍي اگهاڙيون ڪيون، پر غلام شاهه ڪين منع ڪئي. پوءِ هو غلام شاهه ڏانهن وڌيا، پر رستو هوئي ڪونه جو لنگهي وڃي بادشاهه تائين پهچن. ٻيمجي پوءِ تلوار سڌي اگهان

جهلي، ۽ جنهن کي تلوار جي ڇهنب تي لڳي سو مريو پامو کندو ٿي ويو. ائين کندي ٻئي پاڻ نيٺ وڃي بادشاهه وٽ پهتا. ميان غلام شاهه سندن همت ۽ بهادريءَ کان ڏاڍو خوش ٿيو ۽ کين عزت واري جڳهه ڏنائين. ميان صاحب هنن سان صلح جي هر ڪوشش ڪئي، پر هي سندس ڪوبه شرط قبول نه پيا ڪن. پيمجي چيس ته: جهڙو آيو آهين تهڙو موٽي وڃ، جي نه ته اسين جنگ لاءِ به تيار آهيون. آخر تائين پاڻ ۾ نه نهيا، ۽ نيٺ پيمجي جنگ جو اعلان ڪري پاڻ سميت هليو ويو.

ٻئي ڏينهن پيمجي جاڙيجن جو لشڪر سنيرائي، 'جاروجهارا' جبل جي ٿاٽان وڃي پنهنجو ديرو دسايو. انهي جبل کي به لڪ آهن هڪڙو "اڳوٺو لڪ" — جنهن کي 'ايرندو لڪ' به چوندا آهن — ۽ ٻيو 'واڏون لڪ' — جنهن کي 'الهندو لڪ' به چوندا آهن. پيمجي انهن لڪن تي قبضو ڪري پنهنجو لشڪر بيهاري ڇڏيو. پيمجي پنهنجي لاءِ سؤ گهوڙيون سنجائي بيهاريون، انهي لاءِ ته جي هڪڙي گهوڙي مري ته ٻيءَ تي چڙهي مقابلو ڪجي. ٻهريون راتيون پيمجي پنهنجي سر اڪيلو وڃي غلام شاهه جي لشڪر ۾ پيو، ۽ ڪيترا سپاهي ماري وڌائين. انهي وچ ۾ سندس گهوڙيون ٻئي مئيون، پر هڪڙي مري ته ٻي اڳئي سنجي تيار ٿي ٻئي هجي. انهيءَ موقعي جي ڪنهن سگهڙ ڳجهارت جوڙي ته:

نرنان ذاتين سان، مال جن تي، پوک جا ڪيا.

پيمجي جاڙيجن سان نڪرن تي ڳاهه ڪيا.

پنهنجي لشڪر کي ائين ڪُسندو ڏسي غلام شاهه پيمجي کي چوائي موڪليو ته: سڌائين تو پاڻ کي بهادر ۽ سورهيه، ۽ وري وڙهين تو چورن وانگر رات جو، اهو مڙسن جو وڙ ڪونهي. اڄ ته کلئي ميدان جنگ ڪريون ته پوءِ خبر پوي ته سرس ڪير آهي. پيمجي اها ڳالهه ٻڌي يڪدم عام جنگ جو اعلان ڪيو، پوءِ ته سنڌ جي لشڪر توبن جا ڪڙڪا لائي ڏنا، پر جاڙيجا ٻئي لڪ سنڀالي

تلوارون ڪڍي تيار ٿي ويهي رهيا. جيڪو بهادر لڪن ڏانهن ٿي لڙيو، تنهن ڪي ٽڪاءُ ڪن ترار؛ يا مڙس ڀڃ اڏي يا تلوار ڀڃ اڏ. جنگ ٻه جنگين جهڙي لڳي. ڪئين سنڌي سورهيه ۽ ڪڇي ڪونڌر ڪسجي ويا. ساندهه چاليهه ڏينهن جنگ لڳي، پر سنڌين کي ڪنهن طرح جنگ ڪرڻ جو موقعو ڪونه مليو:

پُڇ پڇنهي وچ ۾ اٿوري اٽڪيا،
پيمجي جهارو ملهائيو مڙيو نه ماڳيا.

اها حالت ڏسي غلام شاهه آخر صلاح پُڇي، هڪ رت رتي؛ ۽ ايڪيتاليهين رات جو سنڌي سورهيه لڪن تي چڙهي پيا. ان وقت جاڙيجا شراب پيو مست ٿيو ستا پيا هئا، سنڌي لشڪر جيئن ئي مٿي چڙهيو ته ڪڇي ٻه سجاڳ ٿي، هٿيار سنڀالي وڙهڻ لڳا. اهو مقابلو اهڙو ٿيو جو ان ۾ نه رهيو سنڌين جو سماءُ، نه ڪڇين جي ڪَل. جيڪو ٿي سامهون آيو، ٽڪا ترار ... پنهنجي پرائي جي سڌ ئي ڪانه رهي؛ جيڪو ئي ڪنهن جي سامهون آيو سو ئي پورو ٿيو. ان جنگ ۾ وڙهندي پيمجيءَ جو سر لهي پيو، ۽ هو ”ڪوند“ ٿيو.

ڪڇ ۾ ٻه ڪوند ٿيا، هڪ ”پيمجي“ ۽ ٻيو ”ابڙواڙهنگ“. پيمجي وٽ سر لهڻ کان پوءِ به تلوار هٿ ۾ هئي، ۽ لشڪر ۾ ٽاڪوڙو وجهي ڇڏيائين. اها حالت ڏسي غلام شاهه حيران ٿي ويو، ڪيترائي ماڻهو ڪسي ويا، ۽ لشڪر ويو ڪٽندو. سسي لهڻ کان پوءِ ٻه ڏينهن وڙهندو رهيو. اتي ميان غلام شاهه کي فڪر ٿيو ته هاڻي الائجي ڇا ٿيندو. نيٺ پونجي کي گهرائي ڪانئس صلاح پڇائين، جنهن ٻڌايس ته: سائين! هاڻي هي ڪڏهن ٻه ڪونه مرندو، پر جيڪڏهن ڪو لنگهو ڪيس جس ڏيندو ته ڪري پوندو ۽ مري ويندو. يڪدم حڪم ٿيو ته لنگهو حاضر ٿئي. ماڻهو الائجي ڪٿان هڪڙو لنگهو وٺي آيا، جنهن دهل وڄائي ڪيس شاباس ڏني. جس ملڻ شرط پيمجي ڪري پيو، پر ڪرڻ کان اڳ ايترو چيائين

ته: ڏيا ڳا! تو وطن سان دغا ڪئي ۽ هاڻي ڪوبه لنگهو منهنجي نوائيءَ ۾ ڪونه رهندو، ۽ ٿيو به ائين. اڄ تائين ڏيهجي جي شهر جهارا جبل ۽ نوائيءَ ۾ ڪوبه لنگهو نه رهندو آهي.

جاڙيجن جهارو ملايو، جنهن جي امر سر ترار.

ڏيهجي جي مرڻ کان پوءِ سندس لشڪر جي دل ڀڄي پئي، ۽ هٿيار ڦٽا ڪري غلام شاهه جي آڏو پيش پيا، جيڪو ڪن ڏينهن کان پوءِ واپس سنڌ موٽي آيو، موٽندي اهو پڪو انجام ڪيائين ته هاڻي ڪڏهن به ڪڇ تي نه ڪاهيندس. رستي تي هوتي نهڙي سان ملي سڄي عمر لاءِ سندس ڏيل معاف ڪري ڇڏيائين.

ڏيهجيءَ کي اولاد ڪونه هو، پر ستوجيءَ کي ٻه پٽ هئا، هڪڙو 'هميرجي' ۽ ٻيو 'ڄام راوَڙ'، جن وهمن جي ڪري ٻارهن ڪوٽ بدلايا تنهنڪري 'ٻارهو ڪوٽ' ٿيو، ۽ وري تيرهون دفعو پڻ بدلايائون جنهنڪري 'تيرئو ڪوٽ' ٿيو. اهي ٻارهو ۽ تيرڏو شهر اڄ به موجود آهن. ڄام راوڙ تمام ظالم هو، تنهن خيال ڪيو ته جيستائين هميرجي جيئرو هوندو تيستائين منهنجي ڪا ڳالهه ڪانه هلي سگهندي. تنهنڪري هڪڙي ڏينهن وجهه وٺي آن کي ماري ڇڏيائين، ۽ پوءِ سڄي حڪومت تي قبضو ڪري ويهي رهيو. هميرجيءَ جا ٻه پٽ هئا. هڪڙي جو نالو 'صاحب جي' ۽ ٻئي جو نالو 'کيمڪارجي' هو. راوڙ جا ظلم ڏسي زالن ويچار ڪيو ته راوڙ، هميرجي جي پٽن کي به ماري وجهندو، تنهنڪري انهن کي ڪنهن به حيلي بچائجي. شهر کان ڪجهه پرڀرو هميرجي جا ٻه وفادار نوڪر 'ڇڇريٽو' ۽ 'ميون ٻاراڇ' رهندا هئا. زالن انهن کي سڏائي سڄي ڳالهه ٻڌائي. هنن هميرجي جي پٽن کي بچائڻ جو ذمو کنيو. انهيءَ وقت ٻنهي نينگرن جي عمر اٺ ڏهه سال هئي. هي ٻئي وفادار نوڪر هئا سو ٻنهي ڇوڪرن کي لڪائي کنيائون ۽ سنڌ ڏانهن روانا ٿيا، پر جڏهن ڄام راوڙ کي انهي ڳالهه جي سڌ پئي تڏهن سندن پٺيان

ڪاهي پيو. نيت وچي واڳڙ ۾ ڪين رهيو. جڏهن هنن کي راوڙ جي اچڻ جي خبر ملي تڏهن ٻنهي جوانن اني جي "ويسو" نالي مياڻي سان حقيقت ڪئي. تنهن کين آٿت ڏني ۽ ڇوڪرن کي بچائڻ جو ذمو کنيو. هن ڇا ڪيو جو ڇوڪرن کي ڪالر (اڻ جي دن) ۾ لڪائي ڇڏيو. راوڙ اچي ويسوءَ کي قابو ڪيو ۽ ڪانئس سخت پڇا ڳاڇا ڪئي، ۽ ويسوءَ کي دڙڪا ڏنا پر هن چيس ته: مونکي ڇوڪرن جي ڪابه خبر ڪانهي. آخرڪار ڪاوڙ ۾ اچي راوڙ سندس ٻه ٻٽ ڪهي ڇڏيا، پر ويسوءَ سچي ڪونه ڪئي، ۽ زال کي اشاري ۾ چئي ڇڏيائين ته خبردار جو رُني آهين يا ڪا ٻڙڪ ٻاهر ڪڍي اٿئي. پوءِ راوڙ کي چيائين ته: هاڻي اسان کي ماري وڃ ... باقي هن دنيا ۾ جيئي ڇا ڪنداسين! اتي راوڙ کي پڪ ٿي ته ڇوڪرا هن وٽ ناهن، تنهنڪري واپس موٽي ويو.

راوڙ موٽي ويو، پوءِ ته اهي ٻارڙا ڪالر (اڻ جي دن) مان نڪري ٻاهر گهمڻ ڦرڻ لڳا ۽ اتيئي پلجڻ لڳا. ان ڏينهن کان اهو ڳوٺ 'بچائو' سڏجڻ لڳو. پوءِ اتي جي رهندڙن ۽ ڇوڪرن جي سار سنڀال لهندڙن کين تلاءَ جي ڪپ تي تخت ٻينگاري ڏنا، جتي ٻئي ابهم ويٺا هوندا هئا. هڪڙي ڏينهن اتي هڪ 'گرهيو' جنهن کي سنڌيءَ ۾ ڀروپيو چوندا آهن، اچي نڪتو. انهي وچي ڇوڪرن جا هٿ ڏٺا، ۽ کيس هٿن ۾ بادشاهي نظر آئي. سو اتي جي رهندڙن کان ٻنهي ڇوڪرن جون ٻانهون وٺي پنهنجي گهر آيو، جتي سندن تمام گهڻي ٽهل ٽڪور ڪيائين ۽ پوءِ ڪانئن حال احوال ورتائين. ڇوڪرن کيس سچي ڳالهه ڪري ٻڌائي، ۽ چيائون ته: اسان کي ڇڇريتي ۽ سيون ٻاراچ سڏائي ڏي ته اميز سنڌ وڃون. ڀروپئي يڪدم پڇا ڳاڇا ڪري ٻئي جوان ڳولي ڦولي هٿ ڪري وٺي آيو ۽ ٻئي ڇوڪرا آنهن جي حوالي ڪري کين پلا گهوڙا ڏئي روانو ڪيو.

هي ٻئي وفادار نوڪر، ٻنهي ڇوڪرن کي وٺي مينهن واءَ ڪندا اچي سنڌ ۾ پهتا، جتي سندن پڦي پڻ رهندي هئي.

هنن اهي امانتون هن جي حوالي ڪيون ۽ احوال ڏنو، جنهن ڇوڪرن کي پاڻ وٽ رهايو ۽ پاليو. اهڙي طرح ڪي ورهيه گذريا، ۽ هي ٻئي ڀائر به اچي جوان ٿيا. هڪڙي ڏينهن غلام شاهه پنهنجي لشڪر سميت شڪار تي چڙهيو، ۽ هي ٻئي ڀائر به ساڻس ويا. هلنديءَهلندي جهنگ ۾ غلام شاهه جي آڏو هڪڙو شينهن نڪتو. ٻيا ته سڀ ڀڄي ويا، پر هنن ٻن ڪونڌرن شينهن کي ماري وڌو. غلام شاهه هنن جي بهادري ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو، ۽ ڪاڻن پڇيو ته: اوهان ڪير آهيو؟ هنن پنهنجي ملڪ مان نڪرڻ واري سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائي. اها ڳالهه ٻڌي غلام شاهه ڪلهوڙي کي ڏاڍو ڏک ٿيو، ۽ خيال ڪيائين ته راوڙ کي سزا ڏيڻ لاءِ ڪڇ تي ڪاهي وڃان. پر انهن راجڪمارن چيو ته: راوڙ لاءِ اسين ٻه ڄڻا جهجها آهيون، پر اسان کي چار گهوڙا ڏي. غلام شاهه کين چار گهوڙا ڏنا، ۽ لشڪر به ڏيڻو ڪيو، پر هنن نه ورتو. انهن گهوڙن تي ڪينگارجي، صاحب جي، ڇڇر ٻئي ۽ ميون ٻاراچ چڙهي ڪڇ ڏانهن وڪهه وارڻ لاءِ روانا ٿيا.

هوڏانهن راوڙ جا گهوڙا، رکال ۾ ساتي (سئيس) چارينندو هو. گهوڙن جي وڳر جي هيءَ گت هئي ته هڪڙو گهوڙو جيڏانهن منهن ڪندو هو سڀ گهوڙا ان پنيان لڳندا هئا. ساتيءَ (سئس) ڏٺو ته دشمن جي نظر نيڪ نه آهي، سو گهوڙا وٺي الهندي طرف ڀڳو. تان جو گهوڙا سنڌڙيءَ ۾ وڃي پهتا. اتي ڪينگارجي ۽ صاحبجيءَ پنهنجن سنيالينڊڙن ڇڇر ۽ ميين ڏانهن نهاريو، جن چيو ته: سائين جو ڳاڻ ڪيپي، باقي گهوڙا سڀ اسين هٿ ڪنداسون. پوءِ ته انهن راجڪمارن کين ست ست ڳوٺ سنڌڙيءَ جي ويجهو ڏيارِيا. پوءِ ڇڇر ۽ ميين سئيس (ساتيءَ) کي وڃي ماريو ۽ گهوڙا هٿ ڪيا.

اها خبر جڏهن راوڙ کي پئي سو وٺي هالار جبل ڏانهن ڀڳو، جو کيس اچي سوت جي ڊپ ورايو. هالار جبل واري راءُ کي جڏهن اها خبر ملي ته راوڙ پيو اچي سو وري

اتان وٺي ڀڳو. راوڙ اهو قلعو وٺي مٿس ڄام ننگر نالو رکيو ۽ اتي ويهي رهيو. ڄام ننگر مشهور شهر آهي.

راوڙ جي راڄ تي ڪينگار ۽ صاحب جي راڄ ڪرڻ لڳا.

هڪ ڏينهن ٻئي ٻاڻر شڪار تي نڪتا ته هڪڙي هنڌ سهو ڪتن کي مارڻ لڳو ۽ ڪتا ڀڄڻ لڳا. اهو ڏسي ڪينگار ۽ صاحبجي ۽ اها جڳهه چڱي سمجهي ۽ اتي قلعو ٺهرايو، جنهن جو نالو 'ڀڄ' رکيائون- يعني اتي دشمن ڀڄي ويندو.

ضميمو

عمر ۽ گنگا*

[هيءَ ڳالهه ٻهر ٻائين ٻهر ٻائين "تاريخ طاهري" جي مصنف سيد طاهر محمد نسياني (ٻارهين صدي جو شروع) ٻنهنجي ڪتاب ۾ آندي آهي. ان بعد تحفة الڪرام جي مصنف مير علي شير قانع (ٻارهين صدي جو آخر) ٻڻ ان کي نقل ڪيو آهي. اهي ٻئي روايتون اصل ڪتابن مان ترجمو ڪري لفظ ۾ لفظ ڏجن ٿيون]

١- روايت تاريخ طاهري

روشن ضمير صاحبن تي واضح هجي، مجلس کي سينگاريندڙ نيڪ ماڻهو، نقل ڪندا ٿا اچن ته گنگا نالي قوم تميم جي ڇوڪري، انهيءَ [عمر سومري] جي نالي ڪئي هئائون. تنهن ڀڻ ۾ اڃا هن [گنگا] جو حُسن ظاهر نه ٿيو هو، ته ان جي نظر چڙهي وئي؛ پسند نه آيس، تنهنڪري دل ڪچي وبس ۽ شادي ڪرڻ جو ارادو ڦٽو ڪيائين ۽ اهڙي اجازت ڏنائين ته جنهن کي وڻيو، تنهن کي ڏئي ڇڏيو.

عمر تميم نالي هڪڙو شخص جيڪو ان [گنگا] جي مائٽن مان هو- جو عمر سومري جو دوست هو ۽ عمر سومري سان ان جو ايترو تعلق هو، جو سواءِ ان جي ڪچهري قائم نه ڪندو هو- ان جي نالي ڪيائون. ڪيترن سالن گذرڻ کان پوءِ اها مکڙي ٽڙي گل ٿي، جنهن جي سرهاڻ کان سڄي هوا

* "تاريخ طاهري"، فارسي متن، مطبوع سنڌي ادبي بورڊ تان ورتل.

واسجي ونئي، جنهن ڪان بـي اختيار دلين کي سُرور ٿي پهتو. هڪڙي ڏينهن ڌوٻيءَ ان جا ڪپڙا ڌوئي واڻ تي سُڪڻا وڌا. اوچتو انهيءَ سردار [عمر سومري] جو خوشبودار لباس وٽان لنگهي ٿيو، جنهن جـي هيڪار ڪوهن ۾ پکڙيل هئي. ان جي بوءِ هن جو مغز ڦيرائي ڇڏيو. حيران ٿيو ته ههڙا ڪپڙا ڪنهن جا آهن! ڌوٻيءَ کان پڇيائين مگر هن کي ڪپڙن جي ڌڄائيءَ جي منع ڪيل هئي ته ڪنهن کي نه ٻڌائجانءِ؛ تنهن هوندي ۾ هن ٻڌايس ته اهي ڪپڙا عمر تميمي جي زال جا آهن. پوءِ افسوس ڪرڻ لڳو ۽ چريو ٿي پيو [جڏهن] ان [گنگا] جي گهر جي ويجهو پهتو، خيال ڪيائين ته جي ان جو مڙس گهر ۾ نه هجي ته ان محبوب ڪـي ڏسي اکيون ٺاريان. پڇا تـي معلوم ٿيس ته گهر جو ڌڻي گهر کان ٻاهر آهي. چوندا آهن ڪوڙي کي ٻهانا جهجها. پوءِ ڪبوترن کي تير هڻڻ جي ٻهاني سان تير ان جـي گهر ۾ اڇلي وڌائين. تير کڻڻ جـي ٻهانـي سان هن جي حويلي اندر ڪاهي پيو. هن پردي نشين کي ان ڳالهه جي خبر نه رهي، پريشان ٿي لڪڻ جي ڪوشش ڪيائين. هن پڇيس ته هي ڇا آهي؟ ڏسڻ جـو مطلب هوس سو ٻهاني سان ڏسي موٽيو. پر هن جي اکين جو تير اهڙو جگر تي لڳس جو نانگ وانگر وٽ کائيندو رهيو. ملڪ جا امير حيران ٿيا ته هن کي ڇا ٿي ويو. حقيقت کان جڏهن واقف ٿيا، تڏهن هن کي تسلي ڏنائون ته هيءُ ڪم بلڪل آسان آهي، توهين گهٻرايو نه ۽ عيش آرام سان رهو. صلاح ڪيائون ته مڙس کان جدا ڪري هن [گنگا] کي محل ۾ آڻڻ جي ڪوشش ڪجي.

پوءِ ٻي وڙن جي چوڻ تي عمر ان [عمر تميمي] سان ڏاڍي گهاٽي ۽ گهاٽي دوستي رکي ۽ ان کي حد کان وڌيڪ پاڻڻ لڳو. جنهن تي هو حيران ٿيو ته هي اوچتو هيڏو قرب الائجي ڪهڙي ڪارڻ آهي. هڪڙي ڏينهن پنهنجن سنگتين کان پڇيائين ته هن مهرباني جو ڪهڙو سبب آهي؟ جڏهن ته اهي سيئي هڪ ڳالهه

ني متفقق هئا، چيائون ته بادشاهه پنهنجي پڻ تو کي پرڻائڻ گهري ٿو. تنهنڪري تو کي ايڏو اعزاز ۽ عزت بخشي ويٺي آهي چاڪاڻ ته بادشاهه تنهنجي خدمتن کان تمام گهڻو خوش ٿيو آهي. جڏهن ته انسان خطا ۽ ويسر جو مرڪب آهي. هو ڪوڙ کي سچ سمجهي اعتبار ڪري گل وانگر ٽڙي ڪپڙن ۾ نٿي ماپيو. بيوقوف هي نٿي سمجهيو ته سيئي دوست ڪر ۽ فريب سان هن جي زال کسڪائي ٽا وڃن.

هڪڙي ڏينهن هڪ وڏي مجلس خوشيءَ جي برپا ڪيائون، جنهن ۾ خوب شراب جو دور هليو ۽ هن [عمر تميمي] کي به خاص ترڪيب سان گهڻو شراب پياريو ويو، جنهن ۾ هن جا هوش حواس گم ٿي ويا. چيائون ته هن کان وڌيڪ ڀيو ڪو موقعو نه آهي، تنهنڪري هن کي آياريئون ته بادشاهه جي ڀيڻ سان شادي ڪرڻ گهرين ٿو ته اڳين زال کي طلاق ڏي. نيٺ هن طلاق ڏني. وري چيائون ته فقط طلاق ڪافي نه آهي، پر زال کي عمر جي آڏو پيش ڪر. چنانچه شراب نامراد جي ڪري هو پنهنجي نڪاح ٻڌي زال بادشاهه اڳيان پيش ڪرڻ ۾ نه هٻڪيو. نتيجو اهو ٿيو جو هن کي مجلس کان ٻاهر لوڏي ڪڍيائون ۽ هن جي زال کي محل ۾ وڃڻ جو حڪم ڪيائون. ٻئي ڏينهن جڏهن نشو لٿس [تڏهن] سڄي ماجرا معلوم ڪري هاءِ گهوڙا ڪرڻ لڳو ۽ دهليءَ جي بادشاهه علاوالدين سلطان وٽ فريادي ٿي ويو.

هن ملڪ جي ڳوٺاڻن کان هيئن ٻڌو ويو آهي ته جڏهن اهو مظلوم، بادشاهه جي خدمت ۾ پهتو ۽ فرياد پيش ڪيائين، [تڏهن] بادشاهه قاصد موڪليس ته هڪدم حاضر ٿي، فريادي کي اچي راضي ڪر، جي نه ته تنهجي ملڪ کي امان جو لشڪر برباد ڪري ڇڏيندو، ۽ تو کي عيال سوڌو قيد ۾ رکندس. قاصد جي پهچڻ شرط عمر سوڪڙيون سوغاتون کڻي دربار ۾ پهتو. فريادي ۽ مازم جڏهن روبرو ٿيا ته ڏوهه ملزم تي ثابت ٿيو ۽ بادشاهه کڻي قيد ڪيس. بادشاهه کي ايترو سخت غصو هو، جو خيال هوس ته سڄي

زندگي قيد ۾ رهي مري وڃي، جيئن ٻين لاءِ عبرت جو سبق ٿئي؛ ۾ چڱن مڙسن جي سفارش ۽ بروقت متس لڳايل ڏنڊ ڀري ڏيڻ ۽ ساليانو ڏن ڀريندو رهڻ جي انجام اقرار تي آزاد ٿيو ۽ موٽي سنڌ ملڪ ۾ پهتو. تنهن کان پوءِ سنڌ ملڪ تي دهليءَ جي بادشاهن طرفان اهو ڏن ڏيڻ هميشه لاءِ مقرر ٿي ويو.

اهڙي نموني سان بادشاهه جي قيد کان آجو ٿي [عمر] پنهنجي وطن پهتو. قيد ۽ بند جا مصيبت وارا ڏينهن وساري، هن ملڪ جي قديمي رعيت تي وري ظلم ڪرڻ شروع ڪري ڏنا. گهڻين قومن ۽ قبيلن جا چڱا مڙس ۽ سردار هن جي آزار کان وطن ڇڏي ڪچ ملڪ ۾ - جيڪو گجرات ۽ سنڌ ملڪ جي وچ وارو ڀاڱو آهي - اوڏانهن لڏي ويا. انهن وٽ اوڏهين پنهنجي حڪومت ٿاهي.

٢- روايت تحفة الڪرام *

تميم قوم جي ”گنگا“ نالي هڪ ڇوڪري، ننڍپڻ ۾ ۾ ”عمر“ سان مڱائي هئائون. اٿين ٿو ڏسجي ته هن ڪي هڪ ڏينهن ڪنهن اهڙي حال ۾ ڏٺائين، جو ننڍپڻ جي ڪري، هن جي حسن جو گل اجا پوريءَ طرح نه ٽڙيو هو، ۽ ڪيس نه وڻي؛ جنهن تي چيائين ته هن ڪي جنهن سان وڻيو، تنهن سان مڱائي ڇڏيو. سندس اجازت موجب، هوءَ تميم قوم جي هڪ اهڙي ماڻهوءَ سان مڱائي ويئي، جو ”عمر سومري“ جو وزير هو. وقت اچڻ تي گنگا سونهن ۾ بينظير نڪري پيئي، ۽ ملڪان ملڪ مشهور ٿي. عمر پڻ هاڪ ٻڌي ڪنهن بهاني سان ڪيس ڏسڻ چاهيو. انهيءَ عرصي ۾، شڪار ڪندي اچي ڪنهن ڌوٻيءَ وٽان لنگهيو، جو ڪپڙا ڌوئي سڪائي رهيو هو. هڪ خوشبودار وڳو، ڪنهن وڻ تي ڏسڻ ۾ آيس. ڌوٻيءَ کان پڇڻ تي معلوم ٿيس ته اهو

* ”تحفة الڪرام“ مطبوع سنڌي ادبي بورڊ تان ورتل.

وڳو ڳنگا جو آهي. اهو ٻڌي هڪدم انهيءَ جي گهر روانو ٿيو. معلوم ٿيس ته مڙس گهر ۾ ڪونه آهي. [ڇا ڪيائين جو] ڳز ڪبوتر ڏانهن اڇلي، انهيءَ ڳز ڪڻڻ جي بهاني سان، دروازي کان اندر لنگهي، مرضيءَ موجب ديدار جو مطلب پورو ڪري، سندس گهنڊيدار زلفن جي قيد ۾ گرفتار ٿي، پيچ تاب کائيندو، گهر موٽي آيو، ۽ حيلا هلائڻ شروع ڪيائين، وزيرن کان ٻڻ صلاح پڇيائين. آخر صلاح بيهاري، مٿين تميميءَ کي گهٽي ۾ گهٽي عزت ڏيڻ لڳو. هن عمر جو پاڻ ڏانهن اڳوڻي کان وڌيڪ توجهه ڏسي، وزيرن کان پڇيو ته: هن اميد کان وڌيڪ نوازش جو سبب ڪهڙو آهي؟ چيائونس ته: عمر توکي پسند ڪيو آهي، ۽ پنهنجي ڀيڻ جو سڱ تنهنجي نڪاح ۾ ڏيڻ گهري ٿو: هو بيوقوف هن ٺڳيءَ تي هٿن سان نڪري، انهيءَ ماٺنيءَ جو چاهه رکڻ لڳو.

نيٺ هڪ ڏينهن عمر، شراب جي محفل برپا ڪري، ڪيس نشي ۾ چور بنائي، وزيرن کي پنهنجي ڪم سر انجام ڪرڻ جو اشارو ڪيو: جنهن تي وزيرن تميميءَ کي چيو ته: عمر کي پنهنجي ڀيڻ جو سڱ توکي ڏيڻ جو شوق آهي، پر فقط اهو ويچار ٿو ٿئيس، ته توکي اڳيئي زال آهي، جنهن جي محبت ۾ گرفتار آهين: جيڪڏهن تون انهيءَ کي [پاڻ کان] جدا ڪري، عمر جي حوالي ڪرين- جيئن هو جنهن کي وٺيس تنهن کي ڏيئي ڇڏي- ته هو هڪدم پنهنجي ڀيڻ تنهنجي نڪاح ۾ ڏيندو. انهيءَ سادي بي نصيب کي، نشي جي حالت ۾ جيڪي چيائون سو بجا آندائين. جڏهن تميميءَ جي زال [ڳنگا]، هن جي ڇڏڻ ۽ بخشڻ موجب عمر جي قبضي ۾ آئي، تڏهن وزيرن جي چوڻ تي، انهيءَ نشي ۾ چُور بيهوش کي، ڏاڍيءَ خواريءَ ۽ ذلت سان، غاليچي جي ڪنڊ ٽان، ٽنگ کان گهلي ڪٽي باهر اڇلايائون، ۽ چيائونس ته: تو جڏهن اڳوڻيءَ زال کي، بنا ڪنهن ڏوهه جي، محض دولت جي محبت ۾ بخشي ڇڏيو ۽ وفا جو طريقو-

جو سردارانه ڪمن جو خلاصو آهي- بلڪل ڇڏي ڏنو، تڏهن تون سردار جي مائٽيءَ جو لائق ڪيئن ٿيندين؟

جڏهن ويچارو رات واري نشي کان، صبح جو هوش ۾ آيو، تڏهن انهيءَ ٿيل حادثي کان ڪپڙا ڦاڙي، دهليءَ جي بادشاهه سلطان علاوالدين وٽ فريادي ويو ۽ دربار مان عمر جي گهرائڻ جو پروانو ڪڍائي موڪليائين. ٿيندي ٿيندي هيءَ ڳالهه ٻين سببن سان گڏجي انهيءَ قوم جي حڪومت جي زوال جو سبب بڻي.

عمر بادشاهہ ۽ نيرل راڻي*

حيمر سومري جو پٽ عمر سومرو سنڌ جو مشهور حاڪم ٿي گذريو آهي. هن جي بادشاهت جيسلمير جي راجا سان لڳي هئي. حيمر سومري جو جيسلمير جي راجا سان ڪنهن ڳالهہ تي عهدنامو ٿيل هو؛ جنهن موجب حمير سومرو سال بسال ڪجهہ رقم ڏڻ طور هن کي ادا ڪندو هو. جڏهن عمر سومرو جوان ٿيو، تڏهن هن اها رقم ڏيڻ واجب نہ ڄاتي، جيسلمير جي راجا کي جواب ڏياري موڪليو تہ هاڻي اسين اها رقم هرگز ڪين موڪليندا سون. جڏهن جيسلمير جي راجا کي اهو نياپو پهتو، تڏهن عمر کي نقصان پهچائڻ جي خيال سان هن پنهنجا پاليل روجهہ ڇوڙي، حميراڻي وِيءَ ڏي روانا ڪيا.

بڏل روجهہ چٽنديئي وِيءَ طرف روانا ٿي ويا. جڏهن وِيءَ ۾ پهتا، تڏهن اتي جي راڪن ڊوڙي وڃي حمير کي خبر ڏني تہ جيسلمير جي روجهن وِيءَ پيلي ڇڏيا آهن. حمير جواب ڏنو تہ: عمر کي وڃي ٻڌايو، جنهن جي ڪري ئي اڻين ٿيو آهي. راڪو ڊوڙي عمر وٽ آيو. عمر ان وقت قلم هٿ ۾ ڪٺي ڪجهہ لکيو پئي، انهيءَ ڪري راڪو بيهي انتظار ڪرڻ لڳو تہ عمر واندو ٿئي تہ ڪيس حقيقت ٻڌائجي. پر عمر لکڻ ۾ اهڙو محو هو، جو راڪي ڏانهن اک کڻي بہ نہ ڏنائين. راڪي کي اتي بيٺي جڏهن ڪجھ وقت گذريو، تڏهن عمر بادشاهہ کي چيائين تہ:

---

* هيءَ روايت ڏرهارڪر (تعلقي عمرڪوٽ) سان محمد عمر "معمور" يوسفاڻي ڪان ملي.

قلم چڙهي هٿ سان، تون صاحب! سجاڳ ٿيءُ،
روجهه ڇتا جيسلمير ڪان، ٿا پيليو وڄڻ وڃيءُ.

اهو ٻڌي عمر قلم چڙهي، سنڍري سوار ٿي وڃيءَ ڏي روانو ٿيو. اتي پهچي پهلوانيءَ سان سڀ روجهه ماري ناس ڪري ڇڏيائين.

عمر جو سڱڻو ننڍي هوندي کان ئي سندس ماميءَ جي ڌيءَ سان ٿيل هو. ان ڇوڪريءَ جو نالو ”گيگل“ هو. هوءَ ڏاڍي سونهن سوڀيا واري هئي، سومرن جي راڄ ۾ جهڙس سهڻي ڪانه هئي. انهيءَ ڪري سنديس ماءُ هميشه مغرور رهندي هئي. هينئر گيگل اڃا ساماڻي هئي. تڏهن عمر چيس ته: مامي! هاڻي اسين ٻئي جوان آهيون، تنهنڪري هاڻي اسان جي شاديءَ جو بندوبست هئڻ گهرجي. اهو ٻڌي ماميس مغروريءَ وچان جواب ڏنس ته:

اڃان گيگل ننڍڙي، ٿي وٽيهين ٻئي ڪير،
نيرل، پرڻجي اڄ، جي اهڙو هجين تون وير.

(اي عمر! منهنجي گيگل اڃا ننڍڙي آهي، تنهنڪري اڃا آهما پرڻائي ڪانه ڏينديس، باقي جي توکي شادي ڪرڻ جو شوق هجي ۽ پاڻ کي اهڙو جوڙو جوان ٿو سمجهين ته پوءِ ڇو نٿو وڃي نيرل راڻيءَ سان شادي ڪري اچين!)

ماميءَ جي واتان اهو طعني وارو جواب ٻڌي عمر اندر ۾ سڙي ويو. ڪاوڙ ۾ باهه ٿي ماميءَ کي ئهه پهه جواب ڏنئين ته:

ڪنجرو ڏنو جو مون هٿن سان، سو تون واري ڏي،
هار ڏنو سون هٿن سان، سو تون واري ڏي.

(اي مامي! جيڪڏهن سونکي گيگل سان شادي نٿي ڪرائين ته پوءِ ڪنجرو ۽ هار موٽائي ڏي، جو مون گيگل جي لاءِ ڏنو هو).

تڏهن ماميس منهن کي موڙو ڏئي چيس ته: ڪهڙي ڏراوت اسان کي ڏني اٿئي جا اڳاڙڻ بيٺو آهين؟ هاڻي ٻڌ:

ڪنجرو ڇنو گيگل هٿن سان، ٽڪ نه ٽڪن ڳڏ،
هار ٽوڙيو گيگل هٿن سان، مڻيون نه مٽيي ڳڏ.

(اي عمر! هڪڙو ڏنٺي ڪنجرو، جيڪو ڳيگل هٿن سان چني ٽيڪ، ٽيڪ ڪان جدا ڪري ڇڏي آهي، ۽ ٻيو ڏنٺي هار، سو به ڳيگل پنهنجي هٿن سان چني مٺيو مٺيي ڪان ڏار ڪري ڇڏيو، اڃان ٻيو ڪنجري ۽ هار جي پڇا ڪرين!).

عمر ماميءَ جي واتان اهي لفظ ٻڌي هيڪاري سڙي ٻڄي ويو ۽ ڪاوڙ مان چيائين ته:

ماهي ڏي نه مهٽا، آءٌ ويندس انهيءَ راهه،
يا نيرل آڻيندس پاڻ سان، يا وڃائيندس ساهه.

(مامي! هاڻي وڏيڪ مهٽا نه ڏي، باقي جي شادي ڪندس ته نيرل راڻيءَ سان، نه ته وري جيئري منهن به هيڏانهن ڪونه ڪندس).

ائين چئي عمر ڪاوڙجي اتان نڪتو ۽ ان ئي ڏينهن تيار ٿي گهوڙي تي چڙهي نيرل جي ملڪ ڏانهن روانو ٿيو.

جڏهن ماميس ٻڌو ته عمر ڪاوڙجي ٿو وڃي، تڏهن پنهنجي مغروري تي ڏاڍو ارسان ٿيس، جو خبر هيس ته ڪيس عمر ڪان وڏيڪ ٻيو ڪو ناٿي ڪونه ملندو، تنهنڪري هن ڪي پرچائڻ لاءِ اڳــ ونـي اڇـي بيٺي. جڏهن عمر اتان اچي لنگهيو، تڏهن چيائينس تـه:

سالا رُسايو ميان سومرا! رنڙو وڃين راءُ،
ساليون رسايو ميان سومرا! رنڙو وڃين راءُ.

عمر پنهنجي ماميءَ جـي ڳـالهه ٻـڌي ڏانهس نهاريو به ڪين ۽ هلنديئي جواب ڏنائين تـه:

تنهنجي مهٽي ماريو، نه ته ڪري ڪشالا ڪير،
پانيان ٿو ته ازل ڪان، هو تنهنجو مون سان وير.

اتي مامي ترسي پوڻ لاءِ ڏاڍوليلايس، پر ڏڌو ڪير تٽين ڪونه پوي. سندس طعني عمر جـي دل وڍي ڇـڏي هئي، سو نه ترسيو، ۽ ماميءَ کي چيائين ته:- موٽيس تـه نيرل ماڻي موٽندس، نه ته ٻجو پلو آهيان. تڏهن وري به ماميس ڪاوڙجي چيس ته:

جي اهڙو آهين ارڙو، ته وڃ نيرل جي پاس،
ڌاران آڻ ان جي، وري نه وڃ واس.

عمر جي سنگتين سائين کي جو خبر پئي ته عمر، ماسيءَ جي
مٽي کان نيرل سائڻ تو وڃي، سو ٻوڙي آيا ۽ گهڻوئي
سمجهايائونس ته اڳيان دشمنن ۽ جانورن جو ڊپ آهي، تنهنڪري
اوستائين صحيح سلامت پهچي، نيرل سائڻ مشڪل آهي؛ پر
هن ڪنهن جي صلاح ڪانه مڃي ۽ پنهنجي پيءُ جي وزير
جو پٽ سونهون ڪري پاڻ سان ڪٽي، ڏس پتو پڇي نيرل
جي ملڪ طرف روانو ٿيو.

هلندي هلندي تڪليفون ڏسندي، اچي ان ملڪ
جي ويجهو پهتو. آخر اچي نيرل ۽ سندس سهيلين جي رهڻ
واري تلاءَ جي پر ۾ پهتو. جڏهن تلاءَ وٽ پهتو تڏهن
گهوڙي تان لٿو، گهوڙو تاڻي تلاءَ ڏي پاڻي پيارڻ جي خيال
سان هليو. انهيءَ تلاءَ تي ڪنهن به مرد ماڻهوءَ کي اچڻ جي
اجازت ڪانه هئي. عمر کي انهي ڳالهه جي ته ڪا خبر ئي
ڪانه هئي، سو تلاءَ جي ڪناري تي آيو، تڏهن انتي نيرل
جي هڪڙي ٻانهي مايس، جنهن هن کي ڏسنديئي چيو ته:

گهوڙي وارا گهوٽيا! تون گهوڙو پانهون وار،
هيءَ تلاءَ آهي پرين جو، جي ڪندئي بچڙي ڪار.

(اي گهوڙي وارا جوان! جي سر جو خير گهرين ته
گهوڙو پوئتي موٽاءِ، هي تلاءَ پرين جو آهي، انهن کي
خبر پوندي ته هڪڙي مرد ماڻهو هن تلاءَ مان پاڻي پيتو ۽
گهوڙي کي به پاڻي پياريو اٿس، تڏهن اهڙي ڪار ڪندئي
جو ياد ڪندين).

عمر سومرو تنهن اڳيئي سر مان بيزار هو، تنهن هڪل
ڪري چيس ته:

آهيان سنڌ جو سومرو، مونکي ڊپ نه ڪو ڏاءِ،
ڏورئون ڏوري مس ڏٺو، مون هي پرين جو تلاءَ.

(اي ڇوڪري! آءٌ سنڌ جو پهلوان آهيان تنهنڪري مونکي مرڻ جو ڊپ نه ڏي، آءٌ نه پاڻ هن تلاءَ جي ڳولا ۾ هيڏا ڪشالا ڪري هتي آيو آهيان).

عمر جو اهو جواب ٻڌي ٻانهي کيس آفرين چيو ۽ ڪانئس پورو احوال ورتائين. احوال وٺڻ بعد ٻانهيءَ خيال ڪيو ته هيڏو سهڻو جوان اڻ ڏٺي مورت تي عاشق ٿي ديس ڇڏي اچي پرديس ۾ پهتو آهي، ڇو نه سائس ڪا مدد ڪريان! تڏهن چيائينس ته: هيءَ تلاءُ برابر نيرل پريءَ جو آهي، جا پنهنجن ستن سهيلين سان هر سومر جي شام جو هتي وهنجڻ ايندي آهي؛ تون ان ڏينهن لڪي ويهج. جڏهن نيرل ۽ سندس سهيليون تلاءَ ۾ گهڙي وهنجڻ لڳن ۽ راند روند ۾ مشغول ٿي وڃن تڏهن تون لڪي سندن ڪپڙا کڻي وڃي وڻ تي ويهي رهج. پوءِ هو جڏهن نڪرنديون تڏهن ڪپڙا نه ڏسي پريشان ٿينديون ۽ توکي ڏسڻ کان پوءِ ڪئين ڪريب ڪنديون، پر تون خاموش ويٺو رهج. آخر ڪانئن سندن مينڌ جا وار وٺي پوءِ ڇڏج.

اها صلاح ڏيکي ٻيهاري عمر ۽ سندس سنگنيءَ هڪ ٻه ڏينهن اتي گذاريا. جڏهن سومر جو ڏينهن ٿيو تڏهن مقرر وقت تي لڪي وڃي وڻ تي ويٺو. ٿوريءَ دير بعد پريون به اچي تلاءَ ۾ گهڙيون. جڏهن هو راند ۾ مشغول ٿيون تڏهن عمر وڃي وڻ تان لهي سندن ڪپڙا کڻي وڃي وڻ تي لڪي ويٺو. جڏهن پرين جي نڪرڻ جو وقت ٿيو تڏهن ڏسن ته سندن ڪپڙا آهن ئي ڪونه. ڪپڙا نه ڏسي ڏاڍيو ششدر ٿيون. نيٺ هڪڙي جڻيءَ جي نظر وڃي وڻ تي پئي، جتي عمر ڪپڙن سميت ويٺو هو. پوءِ هنن گهڻي ئي ڪريب ڪيا ۽ ڊپ ڏنائونس، پر عمر اصل ڪين ڊنو. نيٺ وڻ تان لهي گهوڙو ڇوڙي آيو ۽ چيائين ته: هاڻي آءٌ اوهان جا ڪپڙا کنيو ٿو وڃان. ائين چئي گهوڙي کي پاڻي پيارڻ جي خيال سان تلاءَ

ڏي ڇڪيائين. تڏهن پرين وٽ گوڙ ڪيو ته گهوڙو ٿهي پوٿي ڇڪڻ لڳو. انهيءَ تي عمر پنهنجو گهوڙو ڪاهي هلڻ لڳو. اٿي نيرل ڏنو ته هيءُ جوان امان جا ڪپڙا ڪنيو، گهوڙو ڪاهي وڃي ٿو، تڏهن هڪڙي اٽڪل سُجهي آيس؛ سو عمر کي چائين ته:

گهوڙي وارا گهوٽيا! تون گهوڙو نه اڄ سين مار،
ڏونگر مٿي ميٺي وِيَري، آءٌ ڇڪيان! تون پيار.

(گهوڙي وارا جوان! گهوڙي کي پاڻي پيارڻ کان سواءِ موٽائي اڄ سان نه مارينس، جي هتي گهوڙو ڇرڪي پاڻي نٿو پيئي ته پوءِ جبل تي مٿي پاڻيءَ جي هڪڙي کوهي آهي، هل ته اتي هلي گهوڙي کي پاڻي پياريون). نيرل خيال ڪيو ته جي عمر انهيءَ اٽڪل ۾ اچي ويو ته پوءِ مونکي پاڻ سان گڏ وٺي هلڻ لاءِ ضرور ڪپڙا ڏيڻا پوندس، هيڪر رکيو مونکي تلاءُ مان نڪرڻ ڏئي، پوءِ واهه جان ... پاڻهي خبر پئجي ويندس. پر عمر به اکيان پڪو پڙهايل هو تنهن ورندي ڏنيس ته:

پاڙو پاڻي اوهان جي ملڪ جو، منهنجو گهوڙو نٿو پيئي،
بنا پاڻي پيڻ جي، هي گهوڙو پڻو جيئي.

(اوهان جي ملڪ جو پاڻي پاڙو آهي، جو منهنجو گهوڙو نٿو پيئي، هي گهوڙو پاڻي پيئڻ کان سواءِ به جيئرو رهندو آهي). نيرل ڏنو ته اها به اٽڪل ڪانه هلي، سو وري چيائينس ته:

گهوڙي وارا گهوٽيا! تون گهوڙو نه بک سان مار،
ڏونگر مٿي گاهه سائو، آءٌ پٽيان تون چار.

(گهوڙي وارا جوان! تون پنهنجي گهوڙي کي بک سان نه مار، جبل تي سائو گاهه جام آهي، مونکي ساڻ وٺي هل ته آءٌ گاهه پٽيان، تون گهوڙي کي چار). عمر انهيءَ ڳاهه جو جواب ڏنو ته:

ٻاڙو ٻاٽي اوهان جي ملڪ جو، ڪارو آن وٽ ڳاهه،
واپرائي آءٌ ٻنا سبب، ٽينديس ڪين تباهه.

(نه رکو اوهان جي ملڪ جو ٻاٽي ٻاڙو آهي، پر اوهان وٽ ڳاهه به ڪارو آهي. آءٌ اهو ٻاٽي ۽ ڳاهه ڪم آڻي پنهنجو گهوڙو ڪونه مارائيندس). نيرل کي اهو جواب ڏيئي عمر هلڻ تي هو ته نيرل کيس چيو ته: اسان جا ڪپڙا ڏي ته اسين وڃون جو تمام گهڻي دير ٿي آهي. جيڪڏهن اسان کي وڌيڪ دير ڪرائيندين ته انهيءَ ۾ تنهنجو ڀلو ڪونه ٿيندو. عمر چيو ته: آءٌ انهن ڳالهين کان ٻڇڻ وارو ڪين آهيان، اوهين ڀلي وهنجي موج ڪريو. اهو ٻڌي نيرل جي ٻين ساهيڙين چيو ته: اسان کهڙو ڏوهه ڪيو آهي؟ تون نيرل لاءِ آيو آهين، اها چاڻي تون ڄاڻ، باقي اسان کي پنهنجا ڪپڙا ڏي ته وڃون. تنهن تي عمر چيو ته: چڱو، اوهين پنهنجي سينڌ مان هڪ هڪ وار ڏيو ته پوءِ ڪپڙا ڏيانو. تنهن تي هنن پنهنجيءَ سينڌ مان هڪ هڪ وار ڏنو. ان بعد عمر هنن کي ڪپڙا ڏنا، جي هو ڀري روانيون ٿي ويون. جڏهن سڀ ساهيڙيون هليون ويون تڏهن نيرل چيو ته:

ٻاٽيءَ ٻاما ٻيليا، ڪاڏو ماس مڇڻ،
ڪپڙا ڏي ته نڪران، ايندي‌س، وٽ وڃڻ.

(اي عمر! ٻاٽي ۾ ٻيٺي ٻيٺي بدن نستو ٿي پيو آهي، ۽ مڇيون اڇي ماس کي ڪاٽڻ لڳيون آهن. هاڻي مونکي ڪپڙا ڏي ته ٻاٽيءَ کان ٻاهر نڪران. باقي آءٌ وچن ٿي ڪريان ته تو وٽ اينديس). عمر ان بعد نيرل کان وچن ۽ سينڌ جي وارن جي چڳ وٺي ڪپڙا هن کي ڏنا، جي هوءَ ڀري رواني ٿي.

ان کان پوءِ عمر ۽ سندس ساٿي وزيرزادو، گهوڙن تي چڙهي روانا ٿيا. جڏهن اڌ ۾ پهتا تڏهن چيائون ته: ٻيلي! ٻاڙ نڪو نيرل کان ڏس پڇيو نڪا ڪا خبرچار ورتي. هاڻي

پھرين ھنن وارن جي چڱن جي خبر وٺون ته ڪا منجھن حڪمت به آھي يا نه! پوءِ جي نيرل آئي ته ڪئي خبرچار پڇنداسين. ائين چئي ڏنائون وارن کي چڪي ته انھيءَ مھل نيرل پنھنجي ست سھيلين سان اچي حاضر ٿي. تنھن تي عمر چيو ته:

ڪير آھين، ڪٿي رھين؟ پنھنجو نالو نيڪ ٻڌاءِ،
سڌ ساري ڏي پنھنجي، تون اڪ سان اڪ ملاءِ.

تنھن تي نيرل جواب ڏنو ته:

ڏيءَ مانجھي مير جي، نيرل منھنجو نام،
وينل روغاني شھر ۾، سھسين ڪنم سلام.

ھنن ڪان نالو ذات ۽ سموري خبرچار پڇي، پوءِ ھي پنھنجي ڳوٺ روانا ٿيا. آخرڪار ڏورن ڪھڻ ڏينھن بعد اچي ڳوٺ پھتا. جتي شاديءَ جي تياري ڪري، ڄڃ سنيرائي نيرل جي ملڪ روانا ٿيا.

پنج سؤ چاچي ڪونيائون، گھوڙن جا ھسوار،
ھليا روغاني شھر ڏي، تڪڙا ٿي تيار.

آخرڪار ھلندي ھلندي ڏورن ڪھڻ ڏينھن بعد اچي مانجھيءَ جي باغ ۾ لٿا. مانجھيءَ پنھنجي ٻانھي موڪلي خبر پڇي ته:

گھوڙن وارا گھوٽيا! ڪھڙي اٿو ڳھور؟
آھيو واٽھڙو واٽ جا، ڪ آھيو ڪاپرو چور.

(گھوڙيسوار جوان! اوھين پنھنجو احوال ڏيو ته ڪي مسافر آھيو يا ڌاڙيل؟). ان جي جواب ۾ ٻانھيءَ کي عمر ڳالھ ڏني ته:

نه آھيون واٽھڙو واٽ جا، نڪي آھيون چور،
آھيون گھورا نيرل جا، پنھنجي مائٽن جا مور.

(ته نڪي اسين مسافر آھيون ۽ نه وري چور، پر نيرل جا گھورا آھيون). ٻانھيءَ اھو جواب ٻڌي مانجھيءَ کي

وچي چيو ته: هي عمر سومرو سنڌ جو بادشاهه آهي ۽ نيرل جو سڳ گهرڻ آيو آهي. اهو ٻڌي مانجهيءَ چيو ته: نيرل کان پڇجي ته سندس رضا ڪهڙي آهي؟ جي هوءَ راضي ٿئي ته اسان کي ڪوبه اعتراض ڪونهي. ان بعد هن نيرل جي سهيلين مان معلوم ڪيو ته برابر هوءَ راضي آهي. پوءِ اچي عمر سان مليو ۽ شاديءَ جي هاڪار ڪري، شاديءَ لاءِ ڏينهن مقرر ڪيائين. مقرر ڏينهن تي شادي ٿي گذري. سڀني ماڻهن عمر کي مبارڪباد ڏني.

شاديءَ بعد عمر موڪل گهري ته هاڻي اسان کي وطن ڏي وڃڻ جي موڪل ڏني وڃي. تنهن تي مانجهيءَ چيو ته: تون وڃين ته ڀلي وڃ، باقي آءٌ پنهنجي ڌيءَ ڪونه ڇڏيندس. اهو ٻڌي عمر چاچين کي موڪل ڏني ۽ پاڻ اتي ويهي رهيو. اتي رهندي هن کي ڪافي ڏينهن گذري ويا. هڪڙي ڏينهن سندس ملڪ کان، سندس پيءُ جو موڪليل مڱڻهار اچي پهتو. جنهن کيس ٻڌايو ته: تنهنجا ماءُ پيءُ تولاءِ روئي روئي انڌا ٿي پيا آهن ۽ تنهنجي مڱ کيگل به هاڻي ٻين کي پرڻايو ٿا ڏين. اها خبر ٻڌي عمر ڏاڍو مايوس ٿيو، گهر اچي اونڌو منهن هٺي سمهي رهيو. هن جي اها حالت ڏسي نيرل کانئس پڇيو ته: ڇا خبر آهي؟ هن سڄي خبرچار ٻڌائي. ان بعد نيرل پنهنجي باغ مان ٻه گل هن کي آڻي ڏنا. چيائين ته: هنن ۾ خاصيت آهي ته اڇو گل سونگهڻ سان هو کي ڪوبه ماڻهو ڪونه ڏسندو ۽ ساڻو گل سونگهڻ سان وري سڀڪو کيس ڏسي سگهندو. هاڻي وڃ خدا تنهنجو نگهبان آهي. پوءِ عمر، نيرل کان موڪلائي پنهنجي ملڪ روانو ٿيو. ڪوٽ پهچي هن ڏٺو ته شاديءَ جي تياري ٿي رهي آهي. اهڙ ڏسي عمر پنهنجي مڱڻهار کي سيڪاري موڪليو. جنهن اتي وڃي چيو ته شادي ته عمر سومري جي، پيون مڙئي شادڙيون تڏهن هنن پڇيو ته: ان شاديءَ ۾ ڇا هو؟ مڱڻهار چيو ته:

ايترا تہ شراب ڪباب هئا جو ڪنوار ڪان سواءِ ٻين سڀني خوب ڪاڏو پيتو. هنن بہ اهو ٻڌي يڪدم شراب گهرايو. پوءِ تہ ايترو ڪاڏائون پيتائون جو سڀ نشي ۾ الهوٽ ٿي ڇا جو ڇا بڪڻ لڳا. عمر اهو موقعو ڏسي اڇو گل سونگهي، ماڻهن جي نظر ڪان غائب ٿي گهرن ۾ آيو انان گيگل کي ڪٺي ٻاهر نڪتو ۽ سڌو پنهنجي اٺن جي وڳ ۾ اچي، اتي ڳاهہ ڏنائين:

ڪنهن ۾ ٻڌان سونا گهنگهرا، ڪنهن ۾ ٻڌان منهنجي لڄ،
سؤ راتين جو پنڌ، مونکي پهچائي رات اڄ.

(ڪهڙي اٺ ۾ سونا گهنگهرا ٻڌان ۽ پنهنجي ڪنوار سميت مٿس چڙهي ويهان، جو سؤ راتين جو پنڌ مونکي هڪڙيءَ رات ۾ پهچائي). تنهن تي هڪڙي گونري جواب ڏنو تہ:

مون ۾ ٻڌ سونا گهنگهرا، مون ۾ ٻڌ پنهنجي لڄ،
سؤ راتين جو پنڌڙو، آءٌ پهچائيندس اڄ.

پوءِ عمر ان اٺ تي ساج وجهي تيار ٿي گيگل کي چاڙهي روانو ٿيو. ڪجهہ وقت ڪان پوءِ واهر بہ ان جي پوئتان نڪتي. جيئن تہ واهر وارا سڀ نشي ۾ چُور هئا، تنهنڪري عمر کي پهچي ڪين سگهيا. عمر خير سلامتيءَ سان وڃي روغان جي شهر ۾ پهتو. اتي پهچي گيگل سان نڪاح ڪري خوش رهڻ لڳو.

اهڙيءَ طرح عمر کي اتي رهندي ڪافي وقت گذري ويو. هڪ دفعي برسات جي مند ۾ عمر بادشاهہ محلات تي ويٺو هو تہ اتر طرف ڪان کنوڻ ۽ گجگوڙ ٿي. اها حالت ڏسي هن جي من ۾ آنڌ مانڌ ٿي ۽ هن کي پنهنجو وطن ياد اچڻ لڳو، ۽ وطن جي وڇوڙي ۾ هن جي اکين مان لڙڪ وهڻ لڳا. هيءُ انهيءَ حالت ۾ ويٺو هو تہ مٿان نيرل اچي بيٺي. نيرل هن جي هيءَ حالت ڏسي ڏڇي وئي ۽ هٿ ٻڌي

عمر کان انهيءَ جو سبب پڇيائين. عمر جواب ڏنو ته: اي نيرل! وطن جي يادگيريءَ ۾ اهڙو حال ٿيو اٿم. عمر جو اهو جواب ٻڌي، نيرل ٻڪدم پنهنجي ٻيءَ وٽ وئي ۽ ڪانئس عمر سان گڏ سنڌ وڃڻ جي اجازت گهريائين. پيءُ جو ارادو نه ڪين هو، پر نيرل جي گهڻي زور تي ڪيس مس مس اجازت ڏنائين.

آخر هڪڙي ڏينهن هو ٻئي ڄڻا سهي سنهيري سنڌ ڏانهن روانا ٿيا. ان ڏينهن تي نيرل جون سڀ سهيليون ۽ مٽ مائٽ اچي سوڙها ٿيا. نيرل جي روانگيءَ وقت سندس ماءُ هيءَ ڳاهه ڏني:

اچي سڙو ڏاڏي پوٽيون، سات ڪريو ساري،
نيرل وڃي ٿي ماهرين، عمر آڏاري.

وري چيائين ته:

قتو شهر روغانيءَ جو، اڏيو عمرڪوٽ ڙي،
ڏيءَ مانجهي ملير جي، وڃي گڏي گهوٽڙي.

ان بعد نيرل ۽ گيگل ڪي وني، عمر خبر سلامتيءَ سان عمرڪوٽ ۾ اچي پنهنجي مائٽن سان مليو.

SINDHI FOLKLORE & LITERATURE

BOOK-XXVII

FOLK TALES-VII

GĀHAN^{a} SĀN̂ GALHYŪN̂

(Stories in Narrative Form)

Compiled & Edited
By

N. A. BALOCH

M.A. L.L.B. (Alig) M.A., Ed.D. (Columbia)

SINDHI ADABI BOARD
JAMSHORO, SINDH

1st Edition	February, 1964	2,000 Copies
2nd Edition	April, 1995	2,000 Copies

Compiled under
The Sindhi Adabi Board's Research Project
on
Sindhi Folklore & Literature

All rights reserved with the Sindhi Adabi Board.

Price. Rs: 50-00

To be had from
SINDHI ADABI BOARD'S BOOK-STALL,
TILAK INCLINE, HYDERABAD SINDH.

Printed by Syed Sikander Ali Shah, Manager, Sindhi Adabi Board's Printing Press, Jamshoro, Sindh, and Published by Mr. Shamsher Al-Hyderi, Secretary, Sindhi Adabi Board, Jamshoro, Sindh, Pakistan.

PREFACE

This is the twenty-seventh book compiled under the Sindhi Adabi Board's Folklore and Literature Project. In 1956, the Board had approved its 5-Year Research Project (1957-61) for the collection, compilation and publication of Sindhi folklore and literature. The work was started in January, 1957, and the first two years were devoted mainly to the collection of material. The compilation and publication work commenced from 1959.

The material for the project has been collected both from the oral tradition of the village folk and the written record. The oral tradition was reduced to writing through a network of the field-workers, one stationed in each *taluka* area.

The project aims at publishing representative works pertaining to the following selected segments of Sindhi folklore: (*a*) Fables and Fairy tales, (*b*) Pseudo-historical Romances, (*c*) Tales of historical nature, (*d*) Folk-poetry, (*e*) Folk-songs, (*f*) Marriage-songs, (*g*) Poems pertaining to wars and other events, (*h*) Riddles, (*i*) Proverbs, (*j*) Wit and humour, and (*k*) Folk Customs and Superstitions.

The scheme has been deliberately named as 'Folklore and Literature Project'. At the present stage, a considerable body of verse is current through oral tradition among the village folk with which the educated and the intellectuals are not familiar. All this material is 'folklore' in the sense that it is popular and is preserved with the village folk: yet, a considerable part of it is 'standard literature', and will be recognized as such after it is published.

Of the seven volumes planned under the project to incorporate different varieties of folk-tales, legends and other stories, this is the seventh volume pertaining to what may be called 'Stories in Narrative Form'.

A broad division of the Sindhi folk-tales into 'Classical' and 'Popular' may be made for the sake of convenience. The first three volumes of this series included tales, mostly of the 'classical type'. Some of the significant features of the 'classical type', *e.g.*, the nature

of the plot, fulfilment of 'conditions' by the hero, and the typical characters—were briefly described in the 'Preface' to the First Volume (1960). The Fifth Volume included mainly the short popular tales for the young, in which figure the everyday human characters, instead of demons, fairies, genii, witches and sorcerers which dominate the 'classical type'. The sixth volume comprised the tales of beasts, birds and animals. This volume has been planned as a link between the preceding six volumes containing 'folk tales' and the seven volumes comprising 'folk stories' which are to follow. This symbolic link is represented by the 'Tale of Sonal' in this volume (pp. 21-31). Excepting this 'tale' all the rest are 'folk stories'.

Technically speaking, a 'folk-tale' needs to be differentiated from a 'folk story'. Folk tales and fables have neither any historical basis nor any clear background in the past. At best, they represent, in their elemental form, the archaeology of human feelings, experiences and imagination. The faint memories of the childhood of the human race, the residue of early social mores and morals, the patterns of action and experience and the beliefs in the supernatural (turned into superstitions) lingering from early times are but dimly reflected in them. In contrast, 'folk stories' reflect the environment and events of the more recent historical past. They have some geo-historical basis, and can be more clearly distinguished as belonging to a particular people in a particular country. In them, the names of some places can be recognized geographically, and references to some persons, events and occurrences can be identified historically.

The folk stories may be pseudo-historical or historical in nature. They may be 'historical' in the sense that the 'historical contents' in them can be discerned more easily. They are not 'historical records' as such, either factually or chronologically. A 'folk story' usually reclaims from the historical past that which is more exciting and romantic, and uses it after diluting it with its own unbelievables. Adventure, romance and intrigue are among its more conspicuous elements. The folk-stories have invariably their heroes and heroines, but even when they belong to history they are invested with superhuman powers and performances.

In this volume are included mainly those 'folk stories' which are in 'narrative form', and even in their current versions have retained the

characteristics of their original form of narration. The art of narration was developed by the professional bards in the Lower Indus Valley of Sind, since early times. Three phases of its development are discernable: (*i*) narration of tales and stories in a plain form, with the addition of some rhythmic prose pieces and doggrel rhymes; (*ii*) a more artistic narration of mainly the 'stories' and also of some 'tales' in some form of dramatic style, with the addition of rhymed verses and elements of oratory; and (*iii*) a complete formal artistic narration, particularly of heroic deeds, epics and romantic stories, which, in its later phase, developed into musical form of 'recitation and singing' of the epics and romances in a more dramatic style. The distinctly 'artistic form of narration' developed at the second stage, when the narration in prose was reinforced with the addition of special 'rhymed verses', technically called as 'Gahun' (sing. *Gaha*).

A *gaha* in its early form contained two verses rhyming together at the end. As the *doha* or *dohira* developed in Hindi, the *gaha* developed in Sindhi; but while the *doha* developed as a form of poetry, the *gaha* developed essentially as a part of artistic narration. As its very name indicates, the *gaha* was essentially to be recited or sung. It has a poetic form in its 'verse structure', but its verses conform more to a mode of music than to the laws of prosody.

Later, the *gaha* was extended in length from the original two to more verses, in order to meet the requirements of the developing form of artistic narration. The 'extended form' served better particularly as a prologue to the story.

In content, the *gahun* are always contextual, forming the prologue, the dialogue between the characters involved, or the description of the more crucial situations in the story. The professional narrator greets his audience, begins his performance in artistic prose leading to the recitation or singing of a *gaha* the contents of which he then explains in effective prose; he then narrates the story further and again he recites or sings another *gaha*. The narration in prose is always in a dramatic style combining oratory with wit and humour; it is then followed by the music of the *gaha*, thus, sustaining the continued interest and attention of the audience even for such a long duration as six hours (usually from about 9 or 10 P.M. to 3 to 4 A.M.). Some of the epics and romantic stories are narrated for two to three nights continuously to bring them to an end.

In this volume are included one 'folk-tale' (No. 2, pp. 21-31) and 31 'folk stories'. Some of these are represented by more than one versions, and thus, in all forty versions are recorded in this volume, out of which thirty contain *gahun* or verses of some form. As such, this volume has been entitled as "*Gahan San Galhyun*" (the stories containing the *gahun*), *i.e.*, 'The Stories in Narrative Form'.

The 'stories' included in this volume represent the second stage in the evolution of artistic narration. The first stage is represented by some tales in the first five volumes of this series and particularly those of the preceding sixth volumes, many of which contain artistic prose expressions and doggrel rhymes. The third stage of a more developed form of artistic narration is represented by epics and romantic stories included in the next series of seven volumes which follow the present one.

From the point of substance, the 32 narrations included in this volume fall into the following categories:

(*a*) Folk-tale: No. 2.

(*b*) Romantic Stories: Nos. 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 21, 27 and 28.

(*c*) The stories of famous (legendry or historical) personages from the past: Nos. 15, 16, 19, 20, 22, 24 and 26.

(*d*) A story pertaining to the abandoned Puran bed of the Indus: No. 18.

(*e*) Stories, pseudo-historical or historical in nature;

(*i*) Pertaining to the Sumara period (1050-1350 A.D.), but both about the Sumara and the Samma Chiefs; Nos. 13, 14, 23, 25, 29, 31, 32.

(*ii*) Pertaining to an event of the Kalhora period (1762 A.D.) No. 30.

Two hundred and ninety six (296) Sindhi folk tales have been brought to light through the first six volumes of this series. With the publication of this seventh volume, a total of 328 tales would have been laid under contribution.*

N.A. BALOCH,
DIRECTOR.

*For a detailed discussion, see the Introduction in Sindhi.

CONTENTS

No.	*Title*	*Pages.*
1.	Daman, the Goldsmith (two versions)	1—20
2.	Sonal (three versions)	21—31
3.	Rajkumar and Sahechi	32—37
4.	Sohab, the Beautiful	38—42
5.	Chando and Gangraj	43—48
6.	Jalal and Marakh Mir	49—53
7.	Puna Rai and Lila	54—66
8.	Sudevat and Saranga	67—73
9.	Khemro and Lodan	74—79
10.	Alandeh and Devaro	80—83
11.	Prince Sundaro and Queen Mandhal	84—96
12.	Lali and Sadoro	97—106
13.	Jam Punaro	107—111
14.	Hamir Sumaro	112—117
15.	Aho Kori Hanu	118—121
16.	Badamoni Punro	122—128
17.	Khapurio Khahorri and Queen Kadhari ..	129—134
18.	The Merchant of the Puran	135—141
19.	Saro Sanghar	142—145
20.	Karairrio Sammo	146—148
21.	Raja Khinaro	149—162
22.	Bhirio Garorri	163—170
23.	Sonal Pari	171—175
24.	Wikio, the Munificent	176—186
25.	King Jasodhan	187—193
26.	Gamun, the Truthful (six versions)	194—245
27.	Bachal Mahar and Sa'dan Jatni	246—252
28.	Sabir and Nuran	253—256
29.	Unarr Unrrani	257—261
30.	Jarro Bhimji and Ghulam Shah	262—272
31.	King Umar and Ganga	273—278
32.	King Umar and Queen Nirul	279—289

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين " اُداس نسلين" نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ "لُڙهندَڙ نَسُل" نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڄُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڃوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙَهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان "پڙهندڙ" نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جيِ دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنيٰ e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاريِ تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بِہ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَبِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَن پاران ڪتابن کي ڊِجيِٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيِٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَياز علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

ڄڻ ڄڻ جاڙ وڏي ٿي ڄڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا،
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا،

... ...

ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن،
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄڪلهہ جي پاڙهي جي ڪي پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاٽي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪچي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڄڪلهہ ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بڻائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽتر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)